ISSN 2310–2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 1, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1, 2025

ISSN 2310–2896

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225 від 01.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02646.

Журнал виходить 4 рази на рік і включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей В10 Філософія та С5 Соціологія відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 № 886 (додаток 4).

Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського, протокол № 12 від 27.02.2025.

Друковані матеріали виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Перспективи. Соціально-політичний журнал».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Атаманюк З. М. – заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко І. В. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії освіти (Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»).

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки (Львівський державний університет внутрішніх справ).

Давидович Ніцца – доктор педагогічних наук, професор, Арієльський університет (Ізраїль).

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, кафедри історії України (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братіславі, Словаччина).

Кіссе А. І. – доктор політичних наук, доцент, народний депутат України.

Лисеєнко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національній педагогічний університет імені К. Д. Ушинського).

Начев А. П. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з міжнародної, соціально-гуманітарної та науково-педагогічної роботи (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Окорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри історії України (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Орленко І. М. – доктор філософії в галузі філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»).

Очеретная А. М. – кандидат соціологічних наук, доцент (Державний університет Молдови).

Пальчинська М. В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук (Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку).

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національній педагогічний університет імені К. Д. Ушинського).

Романенко С. С. – доктор економічних наук, кандидат філософських наук, доцент кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури (Державний заклад «Південноукраїнський національній педагогічний університет імені К. Д. Ушинського).

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін (Дніпровський державний університет внутрішніх справ).

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет).

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті в науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

1) статтю;
2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їх скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія
2. Гносеологія
3. Філософська антропологія
4. Соціальна філософія
5. Філософія історії
6. Філософія освіти
7. Філософія синергетики
8. Етика та естетика
9. Філософія релігії
10. Теорія та історія соціології
11. Методологія та методи соціологічних досліджень
12. Соціальна структура, соціальні інститути та процеси
13. Спеціальні та галузеві соціології

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «…», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу.**
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті.** Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5–10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: ***актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження.***
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.
Мета та завдання.
Методи дослідження.
Результати.
Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком **«Список використаних джерел».** Бібліографічний опис списку оформлюється в порядку згадування з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».* У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations).** Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (у квадратних дужках переклад англійською мовою), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями англійською мовою. Наприклад:

Terepyshchyi S. O. (2019) Tendentsii rozvytku osvitnikh landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody «Filosofiia»*, 2 (45), S. 139–150 [in Ukrainian]

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.
7. Назва статті англійською мовою.
8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 930.1 (477)+161.1
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.1

Аксьонова Віра Ігорівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0001-9615-9339

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЖИТТЯ ПОЗА ШАБЛОНАМИ (ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ КОНТЕКСТ СИМВОЛІЧНОГО ІНТЕРАКЦІОНІЗМУ)

Вступ. *Свідомий, цинічний терор російського агресора проти українського суспільства, незламний спротив окупантам – це приклад надзвичайної людської стійкості та внутрішньої сили. Екзистенційна війна змушує українців перебувати у стані екзистенції – буття на грані, коли знищуються стереотипи самоідентифікації, моделі сприйняття світу, звичні шаблони людської поведінки.*

Актуальність *зумовлена необхідністю боротьби за соціокультурну єдність держави та громадянського пошуку духовних орієнтацій особистості, яка відносить себе до фоловерів норм і цінностей західно-європейської культури. Проблеми альтернативного осмислення етнонаціональної саморегуляції українського суспільства у першої чверті XXI століття пов'язані з необхідністю соціально-філософського аналізу наукового сенсу дефініції «демократичного патріотизму» як важливого підґрунтя процесів відтворення цивілізованого державотворення у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму. У контексті методологічних та інформаційно-аксіологічних змін у Європі ці процеси у свій час отримали назву «громадянської мирної революції», яка характеризувалася взаємодією влади та суспільства як результат цивілізованого, толерантного і справедливого електорального (національного) спілкування.*

Мета статті *– виявити особливості етнонаціональної саморегуляції українського суспільства, проаналізувати специфіку життя поза шаблонами у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму.*

Методи дослідження, які використані в статті*: аналізу філософеми української національної ідеї; конкретизації (для виявлення особливостей етнонаціональної саморегуляції українського суспільства); системного аналізу (для аналізу життя українського суспільства поза шаблонами у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму).*

Результати дослідження. *Філософеми української національної ідеї торкаються не лише поверхового вдосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих предків». Подібний підхід вільно чи невільно принижує й примітивізує ступінь етносоціального й духовного становлення суверенітету історичної нації. Така модель, – за рівнем бездуховної реалізації інтенцій Вічносущого, лише обмежує, наприклад, дух козакофільства, як момент метафізики Віри, Надії, Любові та не може бути використаною для започаткування у площині історичної пам'яті подальших напрямків наукового дослідження інших аспектів цієї важливої проблеми. В умовах повномасштабної війни Дух демократичного патріотизму в українському суспільстві впливає на збагачення інтелектуально – національних традицій в онтологемах этносоціального (наприклад, соборності, козакофільства, переходу до такій футурологічної екзистенції – як закон любові, «любові до близького», що є духовною площиною «історичного этно- і націєгенезу»), а також – на можливість визначеності за екологічно-еволюційною суттю метафізики специфіки інтуїтивних сигналів європейської цивілізації у процесах формування демократичного патріотизму та становлення гуманістичної культури толерантності й консенсусу. Лише пасіонарна, патріотично налаштована людина може адекватно сприй-*

няти антонімічність сучасного українського суспільства й визначити протиріччя та особливості розвитку його екзистенційних сенсів у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму.

Ключові слова: *екзистенційна війна, філософія перемоги, софократія як розумне буття, етнонаціональна саморегуляція, антропологічні цінності, соборність, політична культура, демократичний патріотизм, націоналізм, українська політична нація, націонал-нігілізм, сепаратизм, колабораціонізм, символічний інтеракціонізм.*

Вступ. В умовах повномасштабної війни Дух демократичного патріотизму в українському суспільстві впливає на збагачення інтелектуально-національних традицій в онтологемах етносоціального (наприклад, козакофільства, соборності, переходу до такій футурологічної екзистенції – як закон любові, «любові до близького», що є духовною площиною «історичного этно- і націєгенезу»), а також на можливість визначеності за екологічно-еволюційною суттю метафізики специфіки інтуїтивних сигналів європейської цивілізації у процесах формування демократичного патріотизму та становлення гуманістичної культури толерантності й консенсусу, ненасильницького спілкування та вирішення міжкультурних конфліктів в умовах війни, тому що лише патріотично налаштована людина може адекватно сприйняти антонімічність сучасного українського суспільства й розкрити протиріччя та особливості розвитку його екзистенційних сенсів у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На межі тисячоліть в української науці актуалізуються соціально-філософські дослідження етносоціального простору, оскільки Дух патріотичного спротиву України російської агресії є пов’язаним з трансцендентним контекстом таких ключових понять, як «антропологічні цінності» [2], «софократія як розумне буття» [11], «українська політична нація», «демократичний патріотизм», «еволюція націоналізму» [4], «націонал-нігілізм», «сепаратизм», «колабораціонізм» [5], «політична культура» [1]. Сучасні науковці відмічають, що у суспільстві діють певні закони функціонування політичної культури: закон єдності та своєрідності політичної культури; закон наступності в розвитку політичної культури; закон переривчатості та безперервності розвитку культури, коли у зв’язку зі зміною епох (формацій, цивілізацій) відбувається зміна типів політичної культури; закон взаємодії і співробітництва у процесі соціокультурної глобалізації, що ставить перед суспільством надзадачу, яка пов'язана з перетворенням «варварських проявів» нейрорабства – індиферентності до героїчних сторінок історії власного народу, масового політичного неуцтва, національного нігілізму, трансгуманізму, що знищує не лише релігійні та моральні цінності, але – і самий гуманізм – на розвиток міжкультурної комунікації на принципах діалогу, солідарності та толерантності, процесів національної самоідентифікації та етнічного відродження [3]. Але виникає справедливе питання: чи можливе конструктивне виконання такої «надзадачи» для історичного народу, який самодержавні, авторитарні й тоталітарні правителі протягом століть намагалися позбавити суб’єктності, будь-яких можливостей пошуку сенсу життя, «вогнем і мечем» перетворити в безлику «сіру» біомасу, що не має чіткого волевиявлення, індивідуальних особливостей й суспільної моралі, якою легко можна маніпулювати як об’єктом.

Проблеми сенсів людського життя, метафізики національної української ідеї у контексті процесів етнонаціональної саморегуляції українського суспільства, пошуку шляхів виходу за межі індивідуального приватного життя на підґрунті солідарного підходу, у своїх наукових працях «Метафізика національної ідеї в контексті етносоціальних зрушень в Україні», «Феномен національної ідеї в метафізичному контексті сучасних змін в Україні», «Метафізичний дискурс в контексті осмислення українського етносу», «Метафізика національної ідеї: Український контекст», «Метафізика процесу українського елітоутворення», «Філософія національної ідеї як феномен етносоціальних змін в Україні» розглядав професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності І. Скловський (наукова школа доктора філософських наук, професора Є. Борінштейна).

Результати дослідження. Динаміка соціокультурного простору України в умовах воєнної агресії багато в чому визначена «філософією перемоги», як базового принципу вибуху

актуальної інформації для свідомих українців з виразною громадянською позицією, коли демократичний патріотизм в момент зіткнення цивілізацій вступає у антропологічно-ціннісний конфлікт розвитку й обумовлює історичну розв'язку нестандартних та невизначених ситуацій у суспільстві, знищуючі стереотипи і догмати, що тривалий час гальмували досягнення національного суверенітету та консенсусу. Протягом століть зберігалася імперська традиція, що заважала формуванню політичної культури та залученню талановитих громадян-патріотів до скарбниць світового масштабу, провокуючі деструктивні настрої націонал-нігілізму, сепаратизму та колабораціонізму, заважаючи конструктивним процесам збагачення українського суспільства європейськими зразками соціально-політичних, культурно-естетичних та духовно-етичних цінностей, формуванню української політичної нації. Цікаві думки з проблем метафізики української ідентичності, що торкається положення про «шлях героїв» та «сакральне і профане» містять наукові та публіцистичні праці І. Козловського, І. Скловського та інших. У софіології, наприклад, поетично-аналогове й смислове існування – це не тільки еволюція звуків, але й – відлуння віктимної якості самих предметів в їх метафізичному переході до живої інтерпретації дійсності. Так, якщо Дух не є дієвим (тобто кволо впливає на «людину-масу» (Х. Ортега-і-Гассет), він і буде його реальним втіленням, якій потребує підсилення за допомогою езотерики (теології, софіології, футурології, екоонтології тощо). Необхідно проникнути у метафізичну таємницю, яка перебуває поки ще в потенції, існує лише у духовній темряві і безумовно зачинена для профана – націоналіста – терориста або націонал-нігіліста, який асоціюється з «чудовиськом – Левіафаном» (Т. Гоббс).

Отже, всі історичні народи відчувають власну силу, коли борються за істину – екзистенційний сенс нації, правду природи – Бога, із початку як незвичних, не стереотипних чуттєво-розумових пасіонарних здібностей захисників «олюднення буття». Метафізика істинна лише тоді, коли Дух може відтворити свободу думки у формі вільнодумства і має здібності оптимального захисту прав історичного націєтворення і свободи людини (ноосферогенез), оскільки саме так відтворюється шляхетність духовної еліти історичного народу, надзавдання якої – протидіяти проявам трансгуманізму, аморалізму та масового невігластва (В. Вернадський, М. Гоголь, Г. Сковорода, К. Ціолковський, Т. Шевченко, І. Франко). Психологічні підходи українських корифеїв висвітлили ментальні підвалини національної ідеї, які продукують відповідні соціальні дії. Зберегти національну самоідентифікацію, *себе і своє «Я»* в умовах екзистенційної війни можна лише змінивши патерни (Р. Ділтс) – рамки сприйняття світу. Якщо «*Я»* – національна ідея, – справді реалізує *власну* свободу, вона виступає квінтесенцією творчості сущого та передбачає конструктивну зміну світу, але не за рахунок самого світу (інакше це було б блюзнірством), а – за рахунок *додатковості* як енергії *власної* волі (Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг).

За думкою корифеїв філософії, Дух є рятівна антиномія, оскільки єдине не може існувати без можливого і тому потребує його відтворення як реального (необхідне також є єдиним). Індуктивно-метафізичне, як духовне виявлення української ідеї, відображує моральну силу надії Добра, яку репрезентує духовна еліта та має близьке відношення як до всесвітнього, так й до національно-сучасного, національно-опозиційного відтворення власного соціального статусу. У зв’язку з цим, встає закономірне питання: скільки століть чи тисячоліть мають проіснувати поруч з автохтонами нацменшини, щоб політики-невігласи не докоряли їм, що вони «чужі»? Софіологія імені власної нації, обґрунтовуючи «свій» етнонім, має показати всьому світові, що єдине та множинне це – логічно необхідне буття Духу (Аристотель, С. Булгаков, М. Бердяєв, Г. Гегель, Р. Декарт, С. Кримський, П. Юркевич).

Трансцендентний вплив носіїв ноосферної ментальності виявляє цілісність природи патріотичної діяльності як екософського виміру ознак духовної повсякденної атмосфери. У своїх наукових доробках вперше на це вказав В. Вернадський, ініціатор опредметнення екоонтологічної значущості елітних і маргінальних груп впливу. Виявляючи аксіологічну цілісність цивілізованого громадського суспільства, визначаючи екзістенційний статус буття у історичному контексті екософського поля метафізичного дискурсу, вони надають можливість дослідникам

розуміння специфіки та протиріч сучасної стратегії «партії влади», наслідків людожерського впливу «руського міру» на формування комплексу «малоросійської меншовартості» та подолання інерції носіїв настрою байдужості та занепаду,

Великий Кобзар пов'язував необхідність збереження історичної пам'яті про «Дух козакофільства», «соборності» тощо з поняттям «великої родини» і розглядав як важливий засіб у ідейної боротьбі з проявами «манкуртизму». Так, у «Заповіті», рефлексуючи над цим поняттям, він рішучо відкидає вульгарний соціологізм як інструмент спрощення людського Духу, що відтворює «повзучу» деструкцію в «уламках» гетьманату. Українські корифеї наголошували: патріотична людина має перемогти деструктивні обставини тривалої окупації, напівколонізованої дійсності, щоб створювати не хаотичне-лоскітне «розшматування», а цілісно-ідеальний простір, «розміщувати» перед собою взірці для поваги історичного минулого. (Г. Сковорода, М. Гоголь, І. Франко), навить ціною власного життя. Бо смерть, за відчуванням пасіонарної людини, – це не сама жахлива втрата у житті. Величезною трагедією у житті народу вони вважали вмирання із нутрі нього Віри, Надії, Любові, Честі, Гідності, Совісті, коли наступає тотальне розчарування, «знеструмлення», загальне «розбалансування» та байдужість. Власний вибір історичного народу – це визначальний засіб на шляху до становлення політичної нації [9; 10].

Метафізика нації – це гармонізуючи-прогнозуючий орієнтир виживання та збереження історичного народу навіть під час посилення негативізмів етносоціальної «деструкції», тобто руйнівних наслідків зовнішньої або внутрішньої політики, що значно отруює атмосферу соціокультурного буття [6; 7]. Розвиток етносоціальної саморегуляції має здійснюватися не провінційно-дикунськими, насильницькими методами, бо вищі ідеали інтегрують історичний досвід творчого потенціалу політичної нації, що формується. ЇЇ мета – обмежити національний егоїзм як українців-автохтонів, так і автохтонних національних меншостей, що має еволюційне відображення в етносоціальному спектрі України. Вітчизняні філософи провели за останні сорок років історичний моніторинг: проаналізував соціокультурні процеси з'єднання природним шляхом під крилом української «сім'ї Великої, вільної, нової» (Т. Г. Шевченко) всіх представників етнонаціональних традицій, виявивши цілісність слов'яно-православної (українці, болгари, греки…), західно-християнської (поляки, угорці, німці…), юдео-мусульманської (євреї, татари, караїми, кримчаки…) думки. Перш за все, мова йде про видатного філософа С. Кримського, його духовних побратимів із Інституту філософії НАН України та їх регіональних послідовників-учнів, які намагалися у свій час створити школу «людини нового козацько-шляхетного типу», але відверто вони могли про це міркувати тільки в дружньому колі, і тому зараз залишилися лише фрагменти спогадів сучасників чи деякі дослідження у дусі парадигмальних вимог у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму [8].

Висновки. Філософеми української національної ідеї торкаються не лише поверхового вдосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих предків». Подібний підхід вільно чи невільно принижує й примітивізує ступінь етносоціального й духовного становлення суверенітету історичної нації. Така модель, – за рівнем бездуховної реалізації інтенцій Вічносущого, лише обмежує, наприклад, дух козакофільства, як момент метафізики Надії і не може бути використаною для започаткування у площині історичної пам'яті подальших напрямків наукового дослідження інших аспектів цієї важливої проблеми дослідження у дусі парадигмальних вимог у постмодерністському контексті символічного інтеракціонізму.

Особливої уваги науковців, на наш погляд, потребує, наприклад, така проблема сучасності, як універсальні культурно специфічні особливості та просоціальна поведінка українців, які перебувають як внутрішньо переміщених осіб та приймаючої громади під час російсько-української війни.

Проблема ненасильницького спілкування та вирішення міжкультурних конфліктів в умовах війни має також знаходитися у фокусі досліджень соціальної філософії. Результатом комплексного уявлення вчених про методи ненасильницького спілкування й алгоритми вирішення міжкультурних конфліктів різними категоріями внутрішньо переміщених осіб, постраждалих

внаслідок воєнних подій мають стати науково-практичні рекомендації, що сприятимуть створенню атмосфери демократичного патріотизму, гуманізму, злагоди, толерантності та довіри в українському суспільстві у воєнний та повоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В.І. Трансформація мовностилістичних особливостей контенту медіа в контексті національного єднання. Стиль і текст. 2015. Вип. 16. С. 107-115.

2. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору [Текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Аксьонова Віра Ігорівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 20 с.

3. Борінштейн Є.Р. Соціокультурні особливості мовної особистості. Соціальна психологія. 2004. № 5. С. 63-71.

4. Донцов Д. Націоналізм. Степан Ленкавський. Філософічні підстави «націоналізму» Донцова. Київ: ФОП Стебеляк, 2011. 257 с.

5. Скловський І.З. Метафізика національної ідеї в контексті етносоціальних зрушень в Україні. Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / за ред. П. Гнатенка. Дніпропетровськ. 2008. № 5. С. 70-75.

6. Скловський І.З. Феномен національної ідеї в метафізичному контексті сучасних змін в Україні. Філософські пошуки / за ред. М. Верникова. Львів – Одеса. Вид-во «Центр Європи», 2008. Вип. XXVIII. С. 89-100.

7. Скловський І.З. Метафізичний дискурс в контексті осмислення українського етносу. Мультиверсум. Філософський альманах: збірник наукових праць / гол. ред. В.В. Лях. Київ. Видання Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 2009. Вип. 77. С. 99-106.

8. Скловський І.З Метафізика національної ідеї: Український контекст: монографія. ЛА НАУ, 2012. 332 с.

9. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Метафізика процесу українського елітоутворення. Культурологічно-освітній контекст. Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2008. № 2(58) березень-квітень. Дніпро, 2008. С. 99-103.

10. Скловський І.З., Філософія національної ідеї як феномен етносоціальних змін в Україні. Гуманітарний вісник (ЗДІА). 2015. Вип. 63. С. 70-78.

11. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Софократія як проект виходу гуманітарного знання із ситуації духовної нестабільності. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості» (на базі інтернет – ресурсу кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності). Одеса, 24-25 квітня 2020 року. Одеса: Університет імені К.Д. Ушинського, 2020. С. 5-7.

REFERENCES

1. Aksonova V. I. (2015) Transformatsiia movnostylistychnykh osoblyvostei kontentu media v konteksti natsionalnoho yednannia. [Transformation of linguistic and stylistic features of content media in the context of national unity] Styl i tekst. Vyp. 16, S. 107-115 [in Ukrainian].

2. Aksonova V. I. (2012) Mizhkulturna komunikatsiia yak faktor formuvannia hlobalnoho informatsiino-komunikatyvnoho prostoru [Intercultural communication as a factor in the formation of the global information and communication space] [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.03 / Aksonova Vira Ihorivna ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

3. Borinshtein Ye. R. (2004) Sotsiokulturni osoblyvosti movnoi osobystosti [Socio-cultural features of the linguistic personality] Sotsialna psykholohiia. № 5. S. 63-71 [in Ukrainian].

4. Dontsov D. (2011) Natsionalizm. Stepan Lenkavskyi. Filosofichni pidstavy «natsionalizmu» Dontsova. [Nationalism. Stepan Lenkivsky. Philosophical foundations of Dontsov's of Dontsov's 'nationalism'] Kyiv: FOP Stebeliak, 257 s. [in Ukrainian].

5. Sklovskyi I. Z. (2008) Metafizyka natsionalnoi idei v konteksti etnosotsialnykh zrushen v Ukraini. [Metaphysics of the national idea in the context of ethno-social of ethno-social changes in Ukraine] Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh / za red. P. Hnatenka. Dnipropetrovsk. № 5, S. 70-75 [in Ukrainian].

6. Sklovskyi I. Z. (2008Fenomen natsionalnoi idei v metafizychnomu konteksti suchasnykh zmin v Ukraini). [The phenomenon of the national idea in the metaphysical context of contemporary changes

in Ukraine] Filosofski poshuky/ za red. M. Vernykova. Lviv – Odesa. Vyd-vo «Tsentr Yevropy», Vyp. VIII. S. 89-100 [in Ukrainian]

7. Sklovskyi I. Z. (2009) Metafizychnyi dyskurs v konteksti osmyslennia ukrainskoho etnosu. Multyversum. [Metaphysical discourse in the context of understanding of the Ukrainian ethnos] Filosofskyi almanakh: zbirnyk naukovykh prats /hol. red. V.V. Liakh. Kyiv. Vydannia Instytutu filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy. Vyp.77, S. 99-106 [in Ukrainian].

8. Sklovskyi I. Z. (2012) Metafizyka natsionalnoi idei: Ukrainskyi kontekst: monohrafiia. [The Metaphysics of the National Idea: The Ukrainian context] LA NAU, 332 s. [in Ukrainian].

9. Sklovskyi I. Z., Aksonova V. I. (2008) Metafizyka protsesu ukrainskoho elitoutvorennia. Kulturolohichno-osvitnii kontekst. [Metaphysics of the Ukrainian elite formation process elite formation. Cultural and educational context] Hrani: naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh. 2008. № 2 (58) berezen-kviten. Dnipro, S. 99-103 [in Ukrainian].

10. Sklovskyi I. Z. (2015) Filosofiia natsionalnoi idei yak fenomen etnosotsialnykh zmin v Ukraini. [Philosophy of the national idea as a phenomenon of ethno-social changes in Ukraine]. Humanitarnyi visnyk (ZDIA). Vyp. 63. S. 70-78 [in Ukrainian].

11. Sklovskyi I. Z., Aksonova V. I. (2020) Sofokratiia yak proekt vykhodu humanitarnoho znannia iz sytuatsii dukhovnoi nestabilnosti. [Sophocracies as a project of escape of humanitarian knowledge from the situation of spiritual instability] Materialy VIII Vseukrainskoi naukovoi internet-konferentsii «Osvita ta sotsializatsiia osobystosti» (na bazi internet – resursu kafedry filosofii, sotsiolohii ta menedzhmentu sotsiokulturnoi diialnosti). Odesa, 24-25 kvitnia 2020 roku. Odesa: Universytet imeni K.D. Ushynskoho, S. 5-7 [in Ukrainian].

Aksenova Vira Ihorivna
Doctor of Philosophy science, Professor,
Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, Faculty No. 1
Donetsk State Unsversity of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, Ukraine

ETHNO-NATIONAL SELF-REGULATION OF UKRAINIAN SOCIETY: LIFE OUTSIDE THE TEMPLATES (POSTMODERN CONTEXT OF SYMBOLIC INTERACTIONISM)

Problem. *The conscious, cynical terror of the Russian aggressor against Ukrainian society, unbreakable resistance to the occupiers is an example of extraordinary human resilience and inner strength. An existential war is forcing Ukrainians to live in a state of existence – being on the edge, when stereotypes of self-identification and models of perception of the world are being destroyed, and habitual patterns of human behavior are being destroyed. The relevance is due to the need to fight for the socio-cultural unity of the state and civil search for spiritual orientations of a person who considers himself or herself to be a follower of the norms and values of Western European culture. Problems of alternative understanding of ethno-national self-regulation of Ukrainian society in the first quarter of the twenty-first century are related to the need for a socio-philosophical analysis of the scientific meaning of the definition of 'democratic patriotism' as an important of the processes of reproduction of civilized state-building in the postmodern context of symbolic interactionism. In the context of* ***methodological****, informational and axiological changes in Europe, these processes were once called the 'civil peaceful revolution', which was characterized by the interaction between the government and society because of civilized, tolerant and fair electoral (national) communication.* ***The purpose*** *of the article is to identify the peculiarities of ethno-national self-regulation of the Ukrainian society, to analyze the specifics of life outside the templates in the postmodern context of symbolic interactionism.* ***Research methods*** *used in the article: analysis of the philosophy of the Ukrainian national idea; specification (to identify the peculiarities of ethno-national self-regulation of Ukrainian society); systemic analysis (to analyses the life of Ukrainian society o Results of the study.* ***Results.*** *The philosophies of the Ukrainian national idea concern not only the superficial improvement of social life of the 'descendants of great ancestors'. Such an approach, willingly or not, this approach humiliates and primitives the degree of ethno-social and spiritual sovereignty of the historical nation. This model, in terms of the level of spiritual implementation of the intentions of the Eternal, only limits, for example, the spirit of Cozackophilizm*

as a moment of metaphysics of Faith, Hope, Love, and cannot be used be used to initiate in the plane of historical memory further areas of scientific research into other aspects of this important problem. In the context of a full-scale war, the spirit of democratic patriotism in Ukrainian society influences the enrichment of intellectual and national traditions intellectual and national traditions in the ontologies of ethno-social (e.g., unity, Cozackophilizm, transition to such a futuristic existence – as the law of love, 'love for the neighbor', which is a spiritual the spiritual plane of 'historical ethno- and nation-building'), as well as the possibility of the possibility of determining the specificity of the metaphysics of the ecological and evolutionary essence of the intuitive signals of European civilization in the processes of democratic patriotism and the formation of a humanistic culture tolerance and consensus. Only a passionate, patriotic person can adequately perceive the antonymity of modern Ukrainian society and identify the contradictions and peculiarities of the development of its existential meanings in the postmodern context of symbolic interactionism. outside of the templates in the postmodern context of symbolic interactionism).

Key words: *existential war, philosophy of victory, sophocracy as a rational being, ethno-national self-regulation, anthropological values, unity, political culture, democratic patriotism, nationalism, Ukrainian political nation, national nihilism, separatism, collaborationism, symbolic interactionism.*

УДК 101.1+130.1+17
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.2

Боріштейн Євген Руславович
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

ФІЛОСОФІЯ ТРАМПІЗМУ: КРИЗА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ У КОНТЕКТІ ЗРУШЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Актуальність дослідження. *У центрі уваги автора проблема трансформації ідеології частини американського суспільства і істеблішменту з свери політики в сферу соціально-філософського концептуального планування життєзабезпечення за рахунок зміни парадигми цінностей, яка остаточно оформилася після приходу до влади адміністрації Д. Трампа, що визначило і обґрунтувало нове ставлення до участі в глобалізації на основі метамодерну і ізоляціонізму.*

Корінна переорієнтація стратегії розвитку і буття США істотно впливає як на самі США (відродження вторинного сектора американської економіки, модернізація ВПК, обмеження імміграції), так і на світову спільноту. Можемо констатувати значний перегляд відносин між США, їх союзниками і партнерами. При цьому очевидна відмова від установки на моральні і загальнолюдські цінності.

Важливо відзначити, що привнесені Д. Трампом зміни в американській зовнішньополітичній ідеології безпосередньо пов'язані з фундаментальними змінами, які відбулися в США, в результаті чого перетворюються як американське суспільство в цілому, так і еліти.

Філософія трампізму по суті є ідеологією без ідеї, системою без системи, стратегією без стратегії. Філософія трампізму характеризується: спрощенням цінностей, ідей і пріоритетів; пріоритетом матеріального-чуттєвого над матеріально-раціональним; превалюванням флуктуацій над трансформаціями; міфологемним неоконсерватизмом замість лібералізму.

Мета *дослідження – виявлення генезису феномену філософії трампізму та її руйнівного впливу на самовдосконалення людини в контексті руйнування моральних цінностей.* ***Об'єктом дослідження*** *зазначимо філософію трампізму, а* ***предметом*** *– проблемне поле руйнування моральних цінностей через кризу самовдосконалення людини під впливом філософії трампізму.*

Теоретико-методологічними основами дослідження *є діалектичний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного, системний, логіко-історичний порівняльний і соціокультурний підходи у вивченні явищ порядку в житті людини.*

Результати. *Філософія трампізму являє собою напрямок консервативної думки, яка намагається осмислити діалектику модерну і постмодерну в контексті метамодерну та запропонувати способи вирішення істотних протиріч даних процесів. При цьому робиться спроба направити ідеологічне русло в чуттєву сферу соціальної рефлексії, яка, критикуючи лібералізм з його сучасною складовою – глобалізацією – йде в неоконсерватизм, що ґрунтується на цінностях позаминулого, а саме – XIX століття. Так як перемогти в дискусії філософія трампізму не може, будучи, за своєю суттю, алогічною, то представники даної антисистеми перекручують або забороняють саму дискусію, а спроби її продовжити переводять в розряд злочинів проти американської державності.*

Одночасно з цим руйнуються норми моральних цінностей, не враховується значення самовдосконалення людини для загального прогресу, а сама ідея прогресу докорінно змінюється, ведучи до регресу смисложиттєвих цінностей людини і людства.

Ключові слова: *трампізм, філософія трампізму, людина, самовдосконалення людини, мораль, цінності, моральні цінності, метамодерн, трансформації, соціокультурне.*

Вступ. Питання про вдосконалення і самовдосконалення природи людини в поле філософії є предметом численних суперечок і дискусій. Сьогодні у часи глобалізації, коли визначальним став людський фактор, знову пожвавився інтерес до розвитку людської природи. У цьому плані проблема самовдосконалення стала актуальною філософсько-антропологічною, соціально-філософською, соціокультурною проблемою. Слід зазначити наступні складові даної проблематики: розробка методів самовдосконалення є необхідною для всього спектру соціогуманітарних наук; для цілеспрямованого розвитку і вдосконалення природи людини потрібна науково-обґрунтована, методологічно вірна концепція, яка реалізується через інститути освіти і виховання; в останні роки досить часто говорять про падіння моральних якостей у населення, а в цих ситуаціях соціогуманітарна тематика стосовно вдосконалення моральних засад стає вельми особливо значущим завданням у сфері системи філософського мислення; існуючі уявлення про те, що прагнення до самовдосконалення іманентно притаманне людській природі у вигляді прихованого наміру, а також відсутність загальноприйнятої думки про можливість досягнення успіхів на шляху самовдосконалення надають даній темі особливу значущість.

Зрушення самовдосконалення людини веде до зрушення категоричного імперативу моралі, коли суспільство та людина не виділяють мораль як абсолютну цінність. Саме тому ми спостерігаємо зрушення абсолютних істин, норм та правил поведінки, нехтування законами, російську шизо-фашистську агресію, знецінювання людського життя. Одним з насідків чого є феномен трампізму. Але нас цікавить не трампізм як сам по собі, а його ідеологія та ідеологеми. Оскільки ідеологія трампізму більш чітко може бути досліджена за допомогою системи, то ми аналізуємо саме філософію трампізму та її наслідки у сфері кризи самовдосконалення людини, спостерігаючи у підсумку зрушення моральних цінностей.

Перераховані вище обставини стали важливою причиною вибору заявленої проблематики в якості дослідження.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дослідження полягає у виявленні генезису феномену філософії трампізму та її руйнівного впливу на самовдосконалення людини в контексті руйнування моральних цінностей.

Відповідно до основної мети, в роботі ставляться і вирішуються ряд конкретних і взаємопов'язаних завдань, серед яких можна виділити наступні:

– виявлення генезису філософії трампізму;

– розкриття сенсу і значення ідеології трампізму в суспільстві метамодерну;

– концептуалізація трендів ідеології трампізму в системному полі соціально-філософського мислення у фокусі руйнування експліцитних та імпліцитних засобів особистісного способу життєдіяльності та саморозвитку людини;

– оцінка соціокультурного значення самовдосконалення людини в контексті загальнолюдських цінностей;

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є філософія трампізму, а предметом – руйнування моральних цінностей через кризу самовдосконалення людини під впливом філософії трампізму.

Методологічні та теоретичні основи дослідження складаютьдіалектичний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного, системний, логіко-історичний порівняльний і соціокультурний підходи у вивченні явищ порядку в житті людини. При аналізі досліджуваного феномена автор спирався на праці відомих вчених – філософів, соціологів, культурологів, істориків і політологів з використанням їх поглядів про сутність і значення базисних основ ідеології трампізму (М. Лінд, С. Макконнелл, Д. Шиндлер), розуміння основ свободи, права, лібералізму і демократії (Т. Гоббс, А. Сміт, Д. Фрідман), самовдосконалення людини (М. Монтень, Р. Декарт, Д. Локк), автора теорії категоричного імперативу моралі як центральному понятті в етичному філософському вченні Іммануїла Канта про мораль. Для розуміння сутнісних основ філософії трампізму в політичному полі були використані роботи українських вчених А. Бойко, В. Гладких, В. Півненка, О. Хари. Практична значимість дослідження обумовлена тим, що самовдосконалення являє собою такий результат соціокультурного зусилля,

який багато в чому визначає подальшу орієнтацію життєдіяльності людини, направляючи волю людини в русло досягнення соціально значущих цілей на основі моральних цінностей.

Результати дослідження. Коли здійснюється дослідження в рамках філософії будь-якого соціально-політичного, політико-соціального або соціокультурного явища/руху, то передбачається наявність у нього якийсь розгорнутої стратегії, системи поглядів і базису, що є фундаментом. У цьому сенсі філософія трампізму унікальна, оскільки присутність стрункої ціннісно-нормативної послідовної філософської системи поглядів в ній явно не простежується і навіть не передбачається. І дана особливість становить значний інтерес не тільки як системна безсистемність, але і як значний сегмент суспільної думки сучасного демократичного співтовариства, який породив трампізм як соціополітичний і соціокультурний феномен.

Потрібно враховувати, що уявлення про трампізм неодноразово змінювалося з початку 2017 року в залежності від того, який напрямок консервативного руху або ж Республіканської партії одержував верх в адміністрації Д. Трампа і його ближньому оточенні. У соціально-філософському плані трампізм формувався як пазл декількох напрямків консервативної філософії після розчарування, на мій погляд в корені невірного, ідеями, що сформувалися під час президентства Дж. Буша-молодшого.

У моєму розумінні Д. Трамп ґрунтувався на гіпотезі, що вмілий політик, як розважливий бізнесмен, здатний маніпулювати різними ідеологіями, постійно змінюючи їх представників у своїй команді, таким чином забезпечуючи собі підтримку різних сегментів електорату (зауважу, не обов'язково консервативного). І, маневруючи, Д. Трамп звертався за допомогою до тих чи інших дискурсивних стратегій, що представляються цими ідеологічними течіями. Тому філософію Д. Трампа можна назвати свого роду еклектичним змішанням різних, іноді протилежних дискурсивних практик, як правило, правого спрямування – або популярних в середовищі виборців, або впливових в середовищі інвесторів, або мають хорошу репутацію в інтелектуальних середовищах.

При цьому система Трампа у філософсько-науковому сенсі не є системою, а є системною маніпуляцією. А основне завдання сучасної науки – це вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність. Звичайно сьогодні необхідно враховувати постійні трансформації дійсності, виникнення нових феноменів, що вимагають теоретичного осмислення, визначають напрямки наукового пошуку. Саме під таким кутом зору і з’явилася ця робота.

Термін «трампізм» з'являється в науковому співтоваристві в 2016 році в ході передвиборної кампанії президентських виборів в США, і в результаті перемоги Трампа стає предметом наукових дискусій вчених різних країн світу. Актуальність дослідження визначається потребою систематизації багатопрофільного наукового матеріалу з позицій єдиної методологічної бази з метою спроби визначення трампізму як соціокультурного явища і подальших перспектив його розвитку.

В якості методологічної бази даної роботи був обраний системний підхід, що дозволяє систематизувати постійні трансформації і представляти стратегічне поле дослідження. В якості мети дослідження був визначений аналіз філософії трампізму як певного соціокультурного явища, опис його основних характеристик.

Необхідно зазначити, що формується науковий дискурс фіксує нове соціокультурне явище, яке характеризує запит суспільства метамодерну на нову політику, нову економіку, нову філософію, новий світопорядок. Подальше вивчення трампізму необхідно для оцінки можливості його прояви в політичній філософії різних країн спільнот.

У сучасному науковому дискурсі сформувалася думка, що трампізм – це соціальне явище, яке поступово розвивалося і найбільш яскраво виразилося в перемозі Д. Трампа на виборах президента США, його передвиборної кампанії. Однак реальна діяльність Д. Трампа по його приходу до влади стала сильно різнитися з проголошеними постулатами передвиборної кампанії. При цьому на просторах Інтернету дуже мало власне наукових визначень трампізму, а більше емоційних речей, які в науковому співтоваристві будуть просто непристойними. Наприклад, Архімандрит Кирило Говорун стверджує: «Трампізм як ідеологія – це така собі

юшка, яка булькотить і парує, а з неї час від часу виринає щось, що має окреслені форми і що можна помацати» [1]. Тому я буду користуватись визначенням Вікіпедії, яка посилається на серйозні джерела та визначає трампізм як політичну ідеологію, «стиль державного управління, політичний рух та набір механізмів здобуття і утримання влади, пов'язаний з 45-м та 47-м президентом США, Дональдом Трампом і його політичною базою» [2]. Тобто, основна ідея/ідеологія трампізму – це «здобуття і утримання влади», а ні, як відмічає значна кількість шановних вчених – ідеологія, напрямами якої є неоконсерватизм, лібертаріанство, економічний націоналізм і т.д. [3]. І коли ми з цім погодимось, та ще додамо дискурсивні практики спрощення типу: «Ми більше ніколи не допустимо, щоб віруючих гнобили, залякували або затикали їм рот!» [4], «Ми багато в чому країна третього світу. Ми Країна, чия економіка борсається, чиї ланцюги поставок порушені, магазини не заповнені, чиї посилки не доходять і чия система освіти розташовується в кінці будь-якого списку» [4], «Ти можеш робити з жінками все, що хочеш, якщо ти зірка» [5], «Я обожнюю жінок. Я хочу допомагати жінкам. Я збираюся робити для жінок те, чого не зможе зробити жоден інший кандидат» [5], «Зайдіть, зробіть це, зробіть це правильно та вийдіть» (як багато логіки!) [5], то побачимо, що через Трампа «стирчать вуха» леніну, гітлеру, путіну та інших «видатних» диктаторів минулого.

Саме тому важливо ретельно аналізувати як методи приходу до владу таких «політиків», так і їх філософію буття та управління.

Стосовно трампізму необхідно зазначити, що є велика кількість помилок відносно ідеології трампізму. Приведу декілька прикладів. Помилковим є ствердження, що ідеологію трампізму базується на неоконсерватизму, бо неоконсерватизм – це ідеологія, основою якої є «необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини»; «ідея зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності», «морально-етичні проблеми. Навіть чисто економічні програми розглядаються ними через призму моралі. Без відношення до праці як однієї з головних моральних цінностей не можна домогтися, на їхню думку, економічного росту» [6]. Однак в ідеології трампізму не має міста ні то що моралі, але й ніякім проявам моралі. Також помилкове розуміння цінностей лібертаріанства як частини ідеології трампізму. Так під лібертаріанством розуміється «політико-філософська доктрина, ідеологія та переконання, що найвищою суспільною та політичною цінністю є свобода людини» [7, с. 58]. Але, по-перше, свободу як абсолютну цінність ідеологія трампізму не пропонує, по-друге, мені дуже сумнівно, що лібертаріанство сприяє розумінню моралі як основи суспільства, тому я приєднуюсь до точки зору багатьох дослідників відносно критичного погляду на цінності лібертаріанства. Тих, кому дана точка зору цікава більш докладно, відсилаю до міркувань Д. Фрідмана [8]. Ще потрібно сказати про постлібералізм, який концептуально висуває політику втілення загального блага та намагання поєднати традиції доброчесності із більшою участю народу у місцевому самоврядуванні [9, с. 14] та бажає переглянути не тільки нинішню практику лібералізму, але також витоки цієї течії, зокрема філософію Джона Локка і засновані на ній політичні установки [10]. Але трампізм до цього відноситься дуже умовно, направляючи свої зусилля на створення нової системи цінностей.

Цінностями, на яких ґрунтується трампізм є: цінність виробляючої економіки; цінність реіндустріалізації; цінність підтримки власних трудових ресурсів; цінність захисту внутрішнього ринку; цінність захисту суверенітету; цінність захисту національної ідентичності та історико-культурної самобутності суспільства; цінність відмови від політкоректності. Але, на мій погляд, основою філософії трампізму як ідеологічної площини є не цінності як таки, а цінності знищення ідеалів гуманізму як доктрини взагалі, тобто культура знищення, або анті-цінності: знищення моралі, совісті (як тут не нагадати «Я звільняю вас від химери, званої «совістю»»), справедливість, терпимість, побудова діалогу.

Отже, філософія трампізму не є, безумовно, цілісною, а має суперечливий синкретичний характер, що характеризується поєднанням непоєднуваного, поєднанням різного роду течій, що мають суперечливі ідеології і ціннісні системи. При цьому помилковою є точка зору, що він орієнтований тільки на виборця. Як раз сила трампізму, який, будучи симбіозом ідеологій, сам

«прибирає до рук» спочатку консервативного виборця, а потім і виборці, не згодного з тим чи іншими соціополітичними, соціокультурними стратегіями, вельми різнорідними, ліберально налаштованого соціуму.

Філософія трампізму констатувала значні трансформації суспільної системи не тільки США, але і всього світового співтовариства, що переходить зі стану постмодерну в стан метамодерну з яскраво вираженими коливаннями, зміною цінностей та ідеологій, зростаючим впливом популізму, коли обіцянки нічого не варті. Особливо яскраво це виражається в сучасному глобальному світі, який різко трансформується, часто з флуктуаційними тенденціями, відчуваючи вплив ШІ (штучного інтелекту) і стикаючись з дуже значущими проблемами: проблемою відтоку робочих місць і припливу робочих рук. Обидві проблеми загострилися в результаті процесу глобалізації, спроба вирішити обидві проблеми, захистивши робочі місця корінного (не мігрантів) населення, призвела до необхідності скорегувати ціннісні пріоритети, помилково відмовляючись від лібералізму на догоду «економічному націоналізму», відмовившись від без умовного пріоритету свободи ринку. При цьому саме «економічний націоналізм» на прикладі такої компанії як Tesla довів свою повну безпорадність і в сенсі економічної доктрини, і в сенсі національно-націоналістичної ідеології.

Ще одна, дуже важлива річ, була недооцінена ідеологами та прихильниками філософії трампізму. Це – значення для людства, суспільства, соціума самовдосконалення людини. Бо філософія трампізму всі проблеми хоче списати на мігрантів та неефективність лібералізму як соціально-філософської та соціально-економічної доктрини. Важливо відмітити, що цьому сприяла частина ідеології валькізму, яка була імплементована у США. Взагалі *валькізм* – це філософське вчення, засноване на ідеях і принципах, висунутих німецьким філософом Фрідріхом Вальком. Він розробив концепцію «валькізму» у своїй роботі «Відродження реальності», де пропонує новий підхід до розуміння світу та людського існування. Основні принципи валькізму включають: відмову від метафізики та абстрактних концепцій на користь конкретної реальності та її дослідження; твердження, що світ існує незалежно від нашої свідомості і сприйняття, і його розуміння повинно ґрунтуватися на спостереженні і досвіді; заперечення ідеї абсолютної істини і визнання відносності знання. Ф. Вальк стверджував, що істина завжди суб'єктивна і залежить від контексту та інтерпретації; визнання ролі емоцій та інтуїції в пізнанні світу. Вальк вважав, що раціональність не є єдиним способом пізнання і що емоції та інтуїція також відіграють важливу роль у нашому ставленні до світу; філософська система, заснована на вивченні конкретних явищ і об'єктів, замість абстрактних ідеальних форм [11]. Зазначимо, що валькізм є відносно маловідомим філософським вченням, але його ідеї продовжують впливати на сучасну філософію і наукове мислення. Але у США валькізм наполягає на постійному регулюванні відносин у напряму постійного максимального забезпечення прав меншин, тому за рахунок меншин порушуються права більшості та знищується ідея соціальної справедливості та ідея самовдосконалення людини, коли креативна особистість не може реалізувати свої здібності у повному обсязі завдяки несправедливим соціокультурним, соціоетнічним, соціосексуальним нормам.

Тім самим зрушення прав більшості привело к розвитку філософії трампізму, що вплинуло на знищення моралі як соціального інституту та зрушення моральних цінностей. Тому людство знову наступає неа ті ж самі «граблі» та вимушено вчиться на своїх помилках, що у сьогоденні дуже дорого коштує Україні. Але досвід філософії історії каже: саме загальнолюдські цінності є фундаментом існування людської цивілізації і саме їх пропагує людство як основу буття.

Висновки.

1. Філософія трампізму – це не поворот до повноцінного ізоляціонізму, а ревізія/знищення міжнародних інститутів, ґрунтуючись на псевдоекономічній логіці витратності слідування глобальним цінностям моралі, совісті та справедливості.

2. Філософія трампізму ґрунтується на: економічному націоналізмі, що підтримує переконання в негативному впливі імміграції, що виражається в скороченні робочих місць і збільшенні кількості робочих рук; антиглобалізмі, що ґрунтується на соціополітичній, соціоекономічній і соціокультурній доктрині захисту національних інтересів, ізоляціоналізму і локалізму.

3. Філософія трампізму помилкова як системна концепція, як переконання і аморальна як система цінностей. Вона веде до руйнування глобального миру і світопорядку, стабільності і процвітання.

4. Будучи провідною економічною державою США, використовуючи філософію трампізму як основу життєзабезпечення прийдуть до моральної та економічної кризи, що безпосередньо відіб'ється на світовому співтоваристві.

5. Філософія трампізму перешкоджає самовдосконаленню людини, формуванню гуманістичних якостей особистості, системи ціннісних орієнтацій, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях.

6. Саме самовдосконалення людини як найважливіший принцип цінності життя і цілепокладання буття протистоїть руйнівній силі філософії трампізму, базуючись на категоричному імперативі моралі і непорушною цінності моралі для людини і людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трампізм як ідеологія. URL: http://www.lb.ua › 2025/02/25 (дата звернення: 18.03.2025).
2. Трампізм. URL: http://www.uk.wikipedia.org › T... (дата звернення: 18.03.2025).
3. Lind M. The New Class War // The American Affairs. Summer 2017. Vol. 1. N 2.
4. Вікіцитати. URL: http://www.uk.wikipedia.org › B... (дата звернення: 18.03.2025).
5. You're fired: найцікавіші та найскандальніші цитати Дональда Трампа. URL: http://www.lux.fm › Шоубіз (дата звернення: 18.03.2025).
6. Консерватизм і неоконсерватизм. URL: http://www. https://studfile.net › page:20 (дата звернення: 18.03.2025).
7. Півненко В. Лібертаріанство / Філософсько-політичний визначник із завданнями / за наук. ред. А. Бойко. Черкаси: видавець Олександр Третяков, 2024. 211 с. С. 58-59.
8. Friedman David D. The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism. United States: Open Court Publishing Company, 2015. 378 p.
9. Milbank J. The Politics of Virtue: Post-Liberalism and the Human Future / J. Milbank, A. Pabst. L.-N.: Rowman & Littlefield International, 2016. 385 p.
10. Schindler D.C. Freedom from Reality. The Diabolical Character of Modern Liberty. Indiana, University of Notre-Dame, 2017.
11. Wenck, Karl, "Wenck, Friedrich August Wilhelm" in: Allgemeine Deutsche Biographie 55 (1910), S. 41-42 [online version]; URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd117284009.html#adbcontent (дата звернення: 20.03.2025).

REFERENCES

1. Trampizm yak ideolohiia. URL: http://www.lb.ua › 2025/02/25 (data zvernennia: 18.03.2025) [in Ukrainian].
2. Trampizm. URL: http://www.uk.wikipedia.org › T... (data zvernennia: 18.03.2025).
3. Lind M. The New Class War // The American Affairs. Summer 2017. Vol. 1. N 2 [in Ukrainian].
4. Vikitsytaty. URL: http://www.uk.wikipedia.org › V... (data zvernennia: 18.03.2025).
5. Youre fired: naitsikavishi ta naiskandalnishi tsytaty Donalda Trampa. URL: http://www.lux.fm › Shoubiz (data zvernennia: 18.03.2025) [in Ukrainian].
6. Konservatyzm i neokonservatyzm. URL: http://www. https://studfile.net › page:20 (data zvernennia: 18.03.2025) [in Ukrainian].
7. Pivnenko V. (2024). Libertarianstvo / Filosofsko-politychnyi vyznachnyk iz zavdanniamy / za nauk. red. A. Boiko. Cherkasy: vydavets Oleksandr Tretiakov. 211 s. S. 58-59 [in Ukrainian].
8. Friedman David D. (2015). The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism. United States: Open Court Publishing Company. 378 p. [in USA].
9. Milbank J. (2016). The Politics of Virtue: Post-Liberalism and the Human Future / J. Milbank, A. Pabst. L.-N.: Rowman & Littlefield International. 385 p. [in USA].
10. Schindler D.C. (2017). Freedom from Reality. The Diabolical Character of Modern Liberty. Indiana, University of Notre-Dame. [in USA].
11. Wenck, Karl, "Wenck, Friedrich August Wilhelm" in: Allgemeine Deutsche Biographie 55 (1910), S. 41-42 [online version]; URL: https://www.deutsche-biographie.de/pnd117284009.html#adbcontent (date of request: 20.03.2025) [in German].

Borinshtein Yevgen Ruslavovich
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0323-4457

THE PHILOSOPHY OF TRUMPISM: THE CRISIS OF HUMAN SELF-IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF A SHIFT IN MORAL VALUES

Relevance of the study. *The author focuses on the problem of transformation of the ideology of a part of American society and the establishment from the level of politics to the sphere of socio-philosophical conceptual planning of life support due to a change in the paradigm of values, which finally took shape after the Trump administration came to power, which determined and justified a new attitude to participation in globalization based on metamodern and isolationism.*

The radical reorientation of the strategy of development and existence of the United States significantly affects both the United States itself (the revival of the secondary sector of the American economy, the modernization of the military-industrial complex, restrictions on immigration) and the world community. We can note a significant revision of relations between the United States, its allies and partners. At the same time, the rejection of the attitude to moral and universal values is obvious.

It is important to note that the changes introduced by D. Trump in the American foreign policy ideology are directly related to the fundamental changes that have taken place in the United States, as a result of which both American society as a whole and elites are transformed.

The philosophy of Trumpism is essentially an ideology without an idea, a system without a system, a strategy without a strategy. The philosophy of Trumpism is characterized by: simplification of values, ideas and priorities; priority of the material-sensual over the material-rational; predominance of fluctuations over transformations; mythologemic neoconservatism instead of liberalism.

The aim of the study *is to identify the genesis of the phenomenon of Trumpism philosophy and its destructive impact on human self – improvement in the context of the destruction of moral values.* ***The research object*** *is the philosophy of Trumpism, and the* ***subject*** *is the problematic field of destruction of moral values due to the crisis of human self – improvement under the influence of the philosophy of Trumpism.*

The theoretical and methodological foundations of the research *are the dialectical method, the method of ascent from the abstract to the concrete, systematic, logical-historical comparative and socio-cultural approaches in the study of order phenomena in human life.*

Results. *The philosophy of Trumpism is a direction of conservative thought that tries to understand the dialectic of modernity and postmodernism in the context of metamodernism and suggest ways to resolve the essential contradictions of these processes. At the same time, an attempt is made to direct the ideological channel into the sensory sphere of social reflection, which, criticizing liberalism with its modern component – globalization – goes into neoconservatism, based on the values of the penultimate, namely, the XIX century. Since the philosophy of Trumpism cannot win the discussion, being, in its essence, illogical, the representatives of this anti-system distort or prohibit the discussion itself, and attempts to continue it translate into the category of crimes against American statehood.*

At the same time, the norms of moral values are being destroyed, the importance of human self-improvement for overall progress is not taken into account, but the idea itself progress is radically changing, leading to a regression of the life-meaning values of Man and humanity.

Key words: *Trumpism, philosophy of Trumpism, man, human self-improvement, morality, values, moral values, metamodern, transformations, sociocultural.*

УДК 141.172
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.3

Врайт Галина Яківна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і соціології менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

Даниленко Анастасія Володимирівна
здобувач першого (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри філософії соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

***Актуальність проблеми**. У сучасному світі, що швидко змінюється, лідерство в організаціях набуває особливого значення. З розвитком новітніх технологій, економічними трансформаціями, глобалізацією та змінами в соціальних структурах, керівники змушені застосовувати нові підходи до управління. Традиційні авторитарні моделі, що базуються на ієрархії, втрачають свою ефективність. У світі, де невизначеність і зміни стали нормою, організації потребують лідерів, здатних швидко адаптуватися, знаходити нові можливості та ефективно управляти ресурсами. Лідери мають постійно вдосконалювати свої навички, щоб задовольняти вимоги часу та потреби своїх команд.*

Зміни в суспільстві та на глобальному рівні ставлять перед керівниками завдання, які потребують не лише технічних і управлінських знань, а й високого рівня емоційного інтелекту, стратегічного мислення та здатності до інновацій. В умовах кризових ситуацій важливою стає гнучкість управлінських рішень, здатність оперативно реагувати на нові виклики та створювати умови для ефективної роботи команди. Тому традиційні авторитарні методи управління все більше замінюються сучасними підходами, що орієнтовані на динамічні та відкриті форми взаємодії.

***Мета та завдання** роботи полягають в аналізі основних принципів та підходів до лідерства, їх розвитку та впливу на ефективність управлінських практик в умовах сучасних змін. **Завданням** є виявлення актуальних моделей лідерства, здатних забезпечити успіх організацій у сучасному світі.*

*Використовуються **методи** аналізу наукової літератури для вивчення теоретичних моделей лідерства, компаративний аналіз для порівняння різних підходів.*

***У результаті дослідження** визначено соціально-філософський аспект лідерства, зокрема роль взаємодії між лідером і суспільством. Аналізуються різні підходи до лідерства, зокрема вплив соціальних норм, культури та емоційного інтелекту на формування ефективних лідерських практик.*

***Ключові слова:** лідерство, принципи лідерства, підходи до лідерства, адаптивне лідерство, моделі лідерства, сучасне лідерство, лідерські якості.*

Вступ. Лідерство є важливим елементом не лише для кожної організації, а й для суспільства загалом, оскільки воно визначає, як керівники взаємодіють з підлеглими, формують ефективні команди та досягають стратегічних цілей. З часом підходи до вивчення лідерства зазнали значних змін. Спочатку основний акцент робився на особистісних рисах лідера, однак сучасні підходи більше зосереджуються на взаємодії між лідером та командою, а також на важливості контексту та стилів управлінського впливу.

Здатність лідерів впроваджувати інновації та адаптуватися сприяє формуванню стратегій розвитку для сталого зростання в умовах сучасних викликів. Оновлення підходів до лідерства підвищує ефективність управління та розвиває лідерські якості у майбутніх керівниках. Саме тому вивчення лідерства залишається важливим в умовах постійних змін та глобальних трансформацій, з якими стикаються сучасні організації та суспільства.

Метою даної роботи є глибоке дослідження основних принципів і підходів до лідерства, аналіз їх еволюції та впливу на підвищення ефективності управлінських практик в умовах швидких соціальних, економічних та технологічних змін. **Завданням** є виявлення і детальне вивчення найбільш сучасних і ефективних моделей лідерства, які здатні не лише адаптувати організацію до викликів сьогодення, а й сприяти її успішному розвитку та досягненню стратегічних цілей в умовах постійних трансформацій.

Методи дослідження. У роботі застосовуються методи аналізу наукових джерел для детального вивчення теоретичних моделей лідерства та їх розвитку в сучасних умовах. Для порівняння різних підходів до лідерства використовується компаративний аналіз, який дозволяє оцінити їх ефективність.

Результати дослідження. Дослідження зосереджувалося на кількох ключових питаннях: визначенні лідерства і його відмінностях від менеджменту, основних теоретичних концепціях, історичному розвитку лідерства, змінах лідерських підходів у культурних організаціях.

Історія розвитку лідерства показує, як змінювались підходи до управління та взаємодії з людьми. Якщо в античності лідери мали переважно авторитарні характеристики, спираючись на особисту владу та вплив, то сьогодні лідерство вимагає більшої гнучкості та здатності адаптуватися до нових умов. Лідери стародавніх цивілізацій, такі як фараони Єгипту або римські імператори, часто виступали як диктатори, що визначали майбутнє своїх народів завдяки своїй майже абсолютній владі. Їх рішення мали вирішальний вплив на життя мільйонів людей, і в той час лідерство часто ґрунтувалося на фізичній силі, політичному впливі та можливості маніпулювати масами через страх або поклоніння.

З розвитком демократії в середньовіччі лідерство стало централізованим, поєднуючи релігійний і культурний вплив. Релігійні лідери, як папи Римські чи візантійські імператори, мали духовну та політичну владу, що надавало їм легітимність та великий вплив на суспільство. Лідерство базувалося на божественному праві чи моральній відповідальності, що дозволяло монархам і церковним ієрархам вільно приймати рішення.

З розвитком гуманістичних ідей у Відродженні з'явилися нові моделі лідерства, орієнтовані не лише на збереження влади, а й на розвиток суспільства та культури. Гуманізм, який підкреслював важливість людської гідності, свободи та розвитку особистості, став важливим чинником змін у підходах до лідерства. Лідери почали приділяти більше уваги культурним, науковим та соціальним досягненням своїх народів. Наприклад, Лоренцо Медічі в Італії став символом меценатства, активно підтримуючи розвиток мистецтва, науки та філософії, що стало поштовхом до нової ери в історії.

У XX столітті лідерство значно змінилося завдяки ідеям демократії, прав людини та соціальних змін. Лідери почали бачити свої команди не як засіб досягнення особистих цілей, а як партнерів у розвитку організацій та суспільства. Ідеї демократії, які передбачали більшу залученість громадян до процесу прийняття рішень, призвели до виникнення нових моделей лідерства, де акцент став робитися на інклюзивність та залучення співробітників до процесу ухвалення рішень. Лідери XX століття прагнули створювати робочі середовища, де цінувалися права людей, їхній інтелектуальний потенціал і соціальна відповідальність

Зміни в лідерстві відображалися на соціальних і культурних процесах. Лідери, адаптуючи свої підходи до технологічних змін та глобалізації, ставали гнучкими, інноваційними та надихали команди на високі результати. Вони не тільки управляли організаціями, але й підтримували нові культурні тренди, зокрема в мистецтві, освіті та соціальних ініціативах.

Сучасне лідерство ґрунтується на кількох ключових принципах, серед яких здатність надихати інших, мотивувати команду, приймати стратегічні рішення і володіти емоційним інтелектом.

Хоча існує безліч теорій і підходів до лідерства, вони мають спільну мету – підвищити ефективність організацій та сприяти їхньому сталому розвитку в умовах постійних змін [6, с. 47].

Визначення лідерства та відмінність від менеджменту. Перш за все, було визначено, що лідерство – це процес впливу на людей, який спрямований на досягнення спільних цілей, сприяючи їх мотивації та розвитку. Лідери визначають напрямок розвитку, формують бачення, мотивують команду і приймають стратегічні рішення. Важливою рисою лідерства є здатність до змін, інновацій та розвитку, що особливо актуально в культурній сфері, де постійно виникають нові тренди, потреби і виклики.

Менеджмент зосереджується на організації та управлінні ресурсами, виконанні поточних завдань і досягненні короткострокових цілей. Менеджери фокусуються на підтримці стабільності і ефективності, оптимізуючи існуючі процеси та забезпечуючи виконання стратегій. Вони займаються плануванням ресурсів, координацією завдань і контролем, що необхідно для стабільного функціонування організації. Проте менеджмент зазвичай не схильний до радикальних змін, оскільки його мета – досягнення стабільних результатів у короткостроковій перспективі.

Лідерство, на відміну від менеджменту, орієнтоване на довгострокові цілі та стратегічні ініціативи. Лідери ініціюють зміни, здатні змінити курс організації, створюючи нові проекти і встановлюючи стандарти, що відповідають сучасним потребам суспільства. Вони сприяють адаптації організацій до змін у зовнішньому середовищі, підтримуючи інноваційний розвиток і реагуючи на культурні та соціальні трансформації.

Таким чином, лідерство і менеджмент взаємодіють, але мають різні функції. Менеджери забезпечують поточне функціонування організації, підтримуючи стабільність і ефективність, а лідери впроваджують зміни для довгострокового розвитку, особливо в динамічних сферах, як культура. Лідерство допомагає долати кризові ситуації, адаптувати організацію до нових реалій і відкривати горизонти для творчого розвитку, тоді як менеджмент забезпечує належне функціонування процесів.

Дослідження також зосередилося на основних теоретичних концепціях лідерства, які мають значення для розуміння його ролі в культурних організаціях.

Теорія рис лідера вказує на те, що ефективне лідерство залежить від певних вроджених характеристик або рис, таких як харизма, рішучість, інтелектуальні здібності та емоційна стабільність. Згідно з цією теорією, лідери мають природні якості, які дозволяють їм впливати на інших, формувати довіру та надихати команду. Такі риси, як рішучість і здатність швидко приймати рішення, є важливими для ефективного управління в умовах змін. Харизма допомагає лідерам привертати увагу і мотивувати людей, а емоційна стабільність дозволяє залишатися спокійними навіть у стресових ситуаціях [2, с. 158].

Хоча певні характеристики важливі для лідерства, цього недостатньо для успіху в сучасному світі. Лідерство вимагає гнучкості та здатності адаптуватися до змін, постійно навчаючись і приймаючи інноваційні рішення. В умовах глобалізації, цифрових технологій і соціальних змін лідерам потрібно не тільки мати вроджені якості, а й здатність до стратегічного мислення та прогнозування майбутніх трендів. Культурні організації вимагають лідерів, які поєднують традиційні риси з новими підходами, що включають інклюзивність, колективну роботу та адаптацію до змін у культурному та технологічному середовищі [2, с. 159].

Теорія поведінки акцентує увагу на тому, як лідери діють у різних ситуаціях. Лідерство, за цією теорією, є результатом певної поведінки, яку лідер демонструє в процесі управління, зокрема, підтримки, делегування або контролю. Цей підхід зосереджується на тому, що лідер не обов'язково повинен мати вроджені риси, а його ефективність залежить від того, як він взаємодіє з людьми та які методи використовує для досягнення поставлених цілей.

Зокрема, за теорією поведінки, лідери повинні вміти адаптувати свій стиль управління залежно від ситуації та потреб команди. Наприклад, у випадку кризових ситуацій або змінних умов лідер може демонструвати більш авторитарний підхід, щоб швидко і ефективно прийняти рішення. Натомість у більш стабільних умовах або в процесі творчих ініціатив лідер може застосовувати демократичний стиль управління, активно залучаючи команду до обговорень та прийняття рішень.

Такий підхід має важливе значення в культурних організаціях, де лідери повинні постійно взаємодіяти з командою і надихати її на нові творчі досягнення. Культурні організації часто працюють у динамічному середовищі, де важливі не тільки оперативні рішення, а й здатність підтримувати атмосферу довіри, мотивації та співпраці. Лідер, який активно демонструє підтримку, розуміє потреби своїх співробітників і вчасно делегує завдання, може створити сприятливу атмосферу для розвитку творчого потенціалу команди.

Більше того, за теорією поведінки, лідер має вміти адаптувати стиль взаємодії до контексту. Наприклад, під час реалізації інноваційних проектів лідер може використовувати стиль, орієнтований на довіру і мотивацію, щоб спонукати команду до нестандартних рішень. Водночас, для чіткої організації процесів він може застосувати більш структурований підхід для ефективного виконання завдань.

Таким чином, теорія поведінки показує, що лідерство не є фіксованою роллю або рисою, а результатом того, як лідер поводиться у відповідних ситуаціях. Це дозволяє культурним організаціям мати більш гнучку та адаптивну модель управління, що важливо для розвитку креативних проєктів і досягнення стратегічних цілей у змінному культурному середовищі.

Трансформаційне лідерство базується на ідеї, що лідер повинен не просто управляти, а й надихати та мотивувати людей до змін. Трансформаційні лідери створюють спільну візію та вірять у потенціал кожного члена команди, допомагаючи їм побачити більшу картину та відчути свою важливість у досягненні загальних цілей. Цей стиль лідерства фокусується на розвитку і підтримці мотивації в команді, що сприяє створенню сильної та ефективної організації [6, с. 14].

У культурних організаціях такий стиль лідерства особливо важливий, оскільки він стимулює творчість, новаторство та інновації. Лідери, які практикують трансформаційне лідерство, сприяють формуванню середовища, де кожен член команди може вільно висловлювати свої ідеї, пропонувати нові концепції та брати участь у розвитку нових проєктів. Це особливо цінно в культурних організаціях, де інновації та творчі підходи є основними рушіями змін і розвитку.

Трансформаційні лідери також здатні надихати команду на досягнення високих стандартів, мотивувати до кращих результатів і впроваджувати нові ідеї. Вони прагнуть не лише досягти конкретних цілей, але й зробити внесок у загальний культурний розвиток, розвиваючи індивідуальні таланти, підвищуючи якість виконаних проєктів та сприяючи розвитку культурної спадщини [6, с. 16].

Контекстуальні моделі лідерства підкреслюють, що ефективність лідерства залежить від конкретної ситуації, в якій воно проявляється. Згідно з цією концепцією, немає єдиного універсального підходу до лідерства, оскільки кожен контекст вимагає специфічних стратегій і методів управління. Лідер повинен бути здатним адаптувати свої дії та стиль управління в залежності від особливостей ситуації, оточення та потреб організації чи команди.

У культурних організаціях цей підхід набуває значення через постійну змінюваність середовища та потребу враховувати особливості кожного проєкту. Оскільки ці організації часто працюють в умовах невизначеності, де соціальні, економічні та технологічні фактори змінюються швидко, лідери мають бути готові адаптувати рішення до ситуацій, з якими стикаються їхні команди, і враховувати унікальні характеристики кожної ініціативи.

Наприклад, при реалізації культурного проєкту, що включає в себе різноманітні колаборації з іншими установами або міжнародними партнерами, лідер може прийняти більш кооперативний і демократичний стиль управління, щоб забезпечити ефективну взаємодію та взаєморозуміння між усіма сторонами. Водночас, у випадку роботи з командою в межах більш обмеженого проєкту, де важлива швидкість і чіткість дій, лідер може використовувати більш авторитарний підхід для забезпечення оперативності та точності виконання завдань [5, с. 69].

Висновки. Результати дослідження вказують на те, що лідерство в культурних організаціях є багатогранним і змінюється під впливом соціальних, економічних та технологічних умов. У сучасних умовах лідери повинні володіти не лише класичними управлінськими навичками, такими як планування, координація та контроль, але й мати глибоке розуміння культурних процесів і тенденцій. Вони повинні бути здатними швидко адаптувати свої стратегії до змін, що

відбуваються у суспільстві, технологіях та глобальному культурному контексті. Це вимагає від лідерів готовності до постійного навчання та розвитку, а також здатності передбачати майбутні зміни та створювати інноваційні моделі управління культурними організаціями.

Водночас, ефективні лідери в культурних організаціях мають бути не тільки адміністраторами, а й натхненниками для своїх команд. Вони повинні стимулювати творчість, підтримувати ініціативи та сприяти розвитку нових форм мистецтва і культури. Важливо створювати атмосферу підтримки та натхнення для реалізації інноваційних ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковбасюк Ю. В. Розвиток лідерства у державній службі. Державна служба: підручник. Одеса: НАДУ, 2013. С. 277–312.

2. Сахно П. Лідер і лідерство. 2004. URL:http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/23154 .

3. Романенко Н. І. Керівництво та лідерство. 2009. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/16397 .

4. Малюська В. Лідерські якості керівника – умова ефективного функціонування трудового колективу. 2007. URL: http:// www.rusnauka.com/4._SVMN_2007/Economics/19960.doc.htm

5. Пірен М. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Університет "Україна", 2012. с. 232

6. Кущ В. Феномен трансформаційного лідерства. 2018. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/66945 .

REFERENCES

1. Kovbasyuk, Yu. V. (2013). Rozvytok lidershykh yakostei v derzhavnij sluzhbi [Development of leadership in civil service]. In Derzhavna sluzhba: Pidruchnyk [Civil service: Textbook] (pp. 277–312). Odessa: National Academy for Public Administration.

2. Sakhno, P. (2004). Lider i lidershyp [Leader and leadership]. Retrieved from http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/23154

3. Romanenko, N. I. (2009). Menedzhment i lidershyp [Management and leadership]. Retrieved from http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/16397

4. Malyuska, V. (2007). Liderstvi yakosti menedzhera yak umova efektyvnoho funktsionuvannya trudovogo kolytyvu [Leadership qualities of a manager as a condition for the effective functioning of the labor collective]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/4._SVMN_2007/Economics/19960.doc.htm

5. Piren, M. (2012). Lidershyp: esensiya ta realizatsiya v ukrains'komu suspilstvi [Leadership: Essence and implementation in Ukrainian society]. Educational guide for university students. Kyiv: University "Ukraine."

6. Kush, V. (2018). Fenomen transformatsiynoho lidershypy [The phenomenon of transformational leadership]. Retrieved from http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/66945

Wright Halyna Yakivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy
and Sociology of Social and Cultural Activity Management
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

Danylenko Anastasiya Volodymyrivna
Applicant for the first (educational-scientific) level
of higher education at the Department of Philosophy,
Sociology, and Management of Socio-Cultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF LEADERSHIP STUDY (SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECT)

Problem. *In the rapidly changing modern world, leadership in organizations has gained particular importance. With the development of new technologies, economic transformations, globalization, and changes in social structures, leaders are compelled to adopt new approaches to management. Traditional authoritarian models based on hierarchy are losing their effectiveness. In a world where uncertainty and change have become the norm, organizations need leaders who can quickly adapt, find new opportunities, and manage resources effectively. Leaders must constantly improve their skills to meet the demands of the time and the needs of their teams.*

Changes in society and at the global level present leaders with challenges that require not only technical and managerial knowledge but also a high level of emotional intelligence, strategic thinking, and the ability to innovate. In crisis situations, flexibility in decision-making becomes crucial, as does the ability to respond quickly to new challenges and create an environment conducive to effective teamwork. Therefore, traditional authoritarian management methods are increasingly being replaced by modern approaches that focus on dynamic and open forms of interaction.

The aim and objectives *of the work are to analyze the main principles and approaches to leadership, their development, and impact on the effectiveness of management practices in the context of modern changes.* ***The task is*** *to identify relevant leadership models capable of ensuring the success of organizations in the contemporary world.*

The study uses methods of analyzing scientific literature to explore theoretical leadership models, as well as comparative analysis to compare different approaches.

As a result of the study, *the socio-philosophical aspect of leadership is defined, particularly the role of interaction between the leader and society. Different approaches to leadership are analyzed, including the impact of social norms, culture, and emotional intelligence on the formation of effective leadership practices.*

Key words: *leadership, principles of leadership, approaches to leadership, adaptive leadership, leadership models, modern leadership, leadership qualities.*

УДК 316.7:316.454.5]:004-043.2](045)
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.4

Гончарова Ольга Євгенівна
кандидат технічних наук, доцент,
докторантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-1025-375X

ІМАНЕНТНА РЕАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ У ФЕНОМЕНАЛЬНІЙ ДІЙСНОСТІ В ПОСТСИНГУЛЯРНИХ УМОВАХ МЕТАКОМУНІКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Актуальність проблеми *полягає у зростаючому протиріччі між можливостями постсингулярного метакомунікаційного середовища та досингулярними навичками людського спілкування та відносин. Кардинальні зміни якості соціокультурного середовища та характеру комунікації людини в ньому за рахунок швидкого зростання машинізації на основі цифрових технологій демонструють виникнення можливостей як реалізації людського потенціалу, так і загрози втрати людиномірності шляхом заміни людиномірних кодів машинними алгоритмами. В цих умовах актуальність набувають створення інших концепцій людського мислення та взаємодії з машинними алгоритмами (МА), що ведуть до зростання здоров'я та людяності шляхом застосування метакомунікації для розширення можливостей людини та активізації її потенціалу.*

Мета статті – *показати необхідність та шлях створення в сучасних метакомунікаційних умовах надшвидкого світу та метакомунікацій багатовекторного, багатогранного, тензорного спілкування для створення умов для людської сингулярності.*

Методи дослідження: *постнекласична дослідницька традиція, синергетичний та феноменологічний підходи.*

Результати дослідження. *Технологічна сингулярність відбулася у метакомунікаційному середовищі, де значно змінилися умови та можливості спілкування та відносин. Для людської сингулярності вкрай потрібна організація співпраці та креація в багатовимірних умовах, де необхідними нормами для всіх стають* ***метакогнітивність****,* ***усвідомленість*** *та* ***синергетичність****. Нові складні умови вимагають розширення раціонального підходу до людської сутності від суб'єктно-об'єктних відносин до* ***феноменальних****. Проведено аналіз ресурсів, які вже є та які ще потрібні для вирішення питання організації нового порядку співпраці. Найважливішою умовою досягнення людської сингулярності є підвищення правосвідомості людини з усвідомленням необхідності користуванням багатовимірного права на: – мрію, – гру, – результат, – помилку. Приведено основні принципи нового порядку співпраці, які відбивають цінності акторов у проектній взаємодії та їхній взаємозв'язок. Співпраця – це відкритий потік узгодження різних поглядів на Майбутнє, що є суттю наступного VII технологічного укладу. Предметом співпраці стає* ***життя людини****, її щастя, здатність реалізовувати своє призначення. Але при збільшенні порядку співпраці суттєво зростає відповідальність кожного за Майбутнє людства. Із виходом у Єдність є загроза і глобальної руйнації. Щоб цього на сталося необхідна гарантована несуперечлива єдність ірраціонального і раціонального в свідомості людини.*

Ключові слова: *іманентна реальність, людська сутність, феноменальна дійсність, сингулярність (технологічна, людська), постсингулярні умови, метакомунікаційне середовище, метакогнітивність, усвідомленість, синергетична взаємодія, креація, правосвідомість, цінності, життя людини, єдність, майбутнє, VII технологічний уклад.*

Cōgitō ergō sum *René Descartes /*
«Пізнання – суть існування» *Рене Декарт*
(1596–1650)

«Людина – сутність, що пізнає» *Іммануїл Кант*
(1724–1804)
(22 квітня 2024 року виповнилося 300 років з дня народження великого мислителя!)

Вступ. У сучасних умовах пізнання нерозривно пов'язане із технологічними засобами пізнання. У пізнанні неминуче бере участь комунікація. У зв'язку зі швидким зростанням технізації та цифровізації комунікаційне середовище суттєво змінилося, увійшовши до стадії постсингулярності. Утворилося постсингулярне технологічне середовище. **Метакомунікація стала нормою для ком'юніті** [1, 2, 3]**.**

Технологічна сингулярність – це момент в історії людства, коли науково-технічний прогрес є настільки швидким і складним, що будь-які спроби координації, орієнтації та навігації людського інтелекту в досингулярних умовах є недієздатними у постсингулярних [4].

На основі чого нам очевидно, що технологічну сингулярність вже пройдено?

– швидкість та обсяг передачі інформації вийшли на раніше недоступні порядки;

– досягнуто безпрецедентні метакомунікаційні можливості (доступність, миттєвість, без витрат, легкість);

– ШІ-нейромережі надають миттєвий доступ до оцифрованої людської спадщини для вирішення задач будь-якої складності.

Якою є загроза непостановки питання про необхідність досягнення людської сингулярності?

Існуюча цивілізація знаходиться на етапі становлення нових норм та стандартів спілкування та відносин. В такому середовищі нагальною стає проблема нових видів вже не просто самоадаптації людини, а її дійсно самоідентифікації та відповіді на питання світоглядного, філософського характеру – «де я людина в цій взаємодії із машиною?», «що таке моя людиномірність?», «де вона в цієї взаємодії?», «які її прояви?» та інше [5, 6, 7, 8].

Теоретико-методологічними засадами цих аспектів відносно людини та процесу взаємодії є незворотність та самоорганізація, механізми якої керують самосвідомістю, мисленням, поведінкою, самореалізацією і саморозвитком людини в нових умовах.

Мета дослідження – необхідність кардинального перегляду комплементарності сучасних метакомунікаційних можливостей та адаптивних до них метакогнітивних навичок (метакогнітивності, усвідомленості) людської сутності з формуванням норми синергетичної взаємодії для людської сингулярності та вихід на новий порядок співпраці як відкритого потоку узгодження різних поглядів на Майбутнє, наближаючи втілення VII технологічного укладу – прямого освоєння Майбутнього [9].

Завдання дослідження – трансформація сучасного пізнання в умови, щоб пройти точку/момент людської сингулярності.

Методи дослідження: постнекласична дослідницька традиція, синергетичний та феноменологічний підходи.

Результати дослідження. ***Людська сингулярність*** – подія, після якої прогрес співробітництва та креації стає настільки багатовимірним, швидким і складним, що метакогнітивність, усвідомленість та синергетичність стають необхідною нормою для кожного та всіх.

Постійне збільшення вуглецевого сліду призвело до екологічної катастрофи. Один із прикладів цієї катастрофи – забруднення Світового Океану пластиком. За аналогією із пластиком відбувається катастрофічне забруднення НООСФЕРИ (цифрового Світового Океану) «інформаційним пластиком», який виробляють інформаційні соціальні мережі та штучний інтелект (ШІ).

Завдяки постсингулярному метакомунікаційному середовищу з'явилася можливість маніпулювати уявленнями кожної окремої людини. У «когнітивних війнах» машинні алгоритми виступають у ролі військових засобів розлюднення.

І, якщо ми не поставимо завдання, що нам потрібна співпраця та креація в багатовимірних та складних умовах, де є стан метакогнітивності, усвідомленості та синергетичності, то ми опинимося в умовах, коли «пластик» буде в голові кожного.

Ми перебуваємо у стані передлюдської сингулярності. Сингулярність – це короткострокова подія, трансгресивний перехід: досингулярність (процес) – сингулярність (момент, точка) – постсингулярність (процес).

Сьогодні необхідне розширення раціонального підходу до людської сутності: від суб'єктного до феноменального, тобто перехід від суб'єктно-об'єктних відносин до феноменальних. Для збереження людиномірності необхідне створення та гарантія несуперечливої єдності ірраціонального та раціонального і тим самим здійснення переходу до людини феноменальної.

Об'єкт – те, що пізнав суб'єкт; пізнане, що стало, ціле.

Суб'єкт – той, хто пізнає об'єкт, мислить, впливає на об'єкт; причина змін.

Феномен (пер. з грец***. «Явище») –*** це предмет людського пізнання, його остаточно пізнати не можемо; наше уявлення у голові як образ чи концепт (все, що нам дається у ході спостереження).

Людина – це багатовимірне природне явище, що діє у чотирьох свободах: спілкування, відносин, подій і територій. ***Без регулювання Спілкування та Відносин самостійно у нас буде «пластик» у голові.***

Принципами організації проектного співробітництва у досингулярних технологічних умовах (вертикальна ієрархія) є:

– B2B – бізнес для бізнесу;

– B2C – бізнес для клієнта;

– B2G – бізнес для держави.

Принципи самоорганізації у постсингулярних умовах (прямі недомінаційні відносини між ком'юніті, природоподібна ієрархія):

– H2H – людина для людини/human to human;

– H2HC – людина для HP (Human community); – HC2H; – HC2HC.

Ресурси, які ми маємо для вирішення цього питання: *синергетика, феноменальна методологія, 6-мірний просторово-часовий континуум Бартіні, Інтернет WEB3* (децентралізований IT; на платформі *blockchain* – повністю верифіковані транзакції; захищене зберігання та передача даних таким чином, що контент не відчужується від автора), *ШІ, VI технологічний уклад – NBICSGP-конвергенція* [10].

Які ресурси ще потрібні?

Необхідні норми та стандарти *синергетичної взаємодії* згідно з формулою:

$$\{1\} + \{1\} > 3$$

Захистом від загрози втрати людяності та людиномірності може бути інший стиль комунікації. Якщо раніше синергетичне спілкування було як можливе, то в постсингулярних технологічних умовах це має стати нормою і тоді ми говоримо про синергетичне пізнання.

Метакогнітивна синергетика. Метакогнітивність – увага до своєї розумової діяльності для вдосконалення пізнання можлива при гарантії наявності різноманітних позитивних зворотних зв'язків, самоорганізації, самоконтролю та самооцінки. Метакогнітивність ефективна у разі визнання своїх помилок та завдяки усвідомленню помилок відбувається вдосконалення своїх уявлень. Процес постійного уточнення власних уявлень необхідний для підвищення усвідомленості.

Для цього потрібно тримати у фокусі своєї уваги відкрите граничне питання: «Що є Людина?» І питати себе: Як я міркую? Як я ухвалюю рішення? Чому в голові виникають певні думки?

Для розвитку метакогнітивності важливо: – увага до ментальних процесів; – завдання питань; – створення палітри альтернативних відповідей.

Тоді за метакомунікації виникає не просто когнітивність, а метакогнітивність завдяки наявності позиції спостерігача. Пройшовши точку людської сингулярності, у нас з'явиться метакогнітивність як неминуча якість, метакогнітивна синергетика стане нормою. І тоді рівноважні баланси $\{1\} + \{1\} = 2$ розширяться до синергетичних балансів $\{1\} + \{1\} > 3$.

Зараз кожна людська особистість має можливість скористатися оцифрованою людською спадщиною. І кожна людина по-своєму взаємодіє з оцифрованою людською спадщиною через ШІ. І тим самим має можливість отримати самостійно конвенційне узгодження з людською спадщиною. І виходити в експертну комунікацію у принципово іншому статусі підготовки. Отже, відпадає необхідність шукати рівноважного балансу, а відразу в діалозі синергетично з'єднувати різні точки зору для виходу в нові горизонти.

Багатомірне право для деконцентрованих ком'юніті.

ПРАВО – гра у слова. Право – це танець кохання та волі.

Є два види права: IUS та LEX. Їх відмінності наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

IUS	LEX
Ius naturale природне право	Ius positivum позитивне право
правила Природи	система загальнообов'язкових норм, формалізованих державою
НОРМИ / ЗВИЧАЇ	ПРАВИЛА / ЗАКОНИ
САМОідентифікація: – людина; – феномен, явище.	Ідентифікація: – гражданин; – суб'єкт; – фізична особа; – юридична особа.

Завдяки WEB3 вже створено: ***DeFi*** – децентралізовані фінанси та ***GameFi*** – невідчужуваність контенту від користувача.

Для забезпечення Права Багатовимірності **НЕОБХІДНО СТВОРТИ**:

DeIus – цифрова територія деконцентрованих правових відносин на базі WEB3, де можлива реалізація «Багатомірного Права» та

IusPlay – ПРАВОВА ГРА.

Коли ми говоримо про **Багатовимірне Право**, то виникає питання: про яку **БАГАТОВИМІРНІСТЬ** йде мова?

Завдяки *smart*-технологіям вся рутинна робота переходить роботам, і в людини виникає завдання входу в *креаційну* (економіка творіння)/*креативну* (економіка творчості) економіку, де головною цінністю, що капіталізується, є «інші ідеї» (наднові та проривні), які неможливі без високоінтелектуальної діяльності. Високоінтелектуальна діяльність – це здатність породжувати інші ідеї, що відхиляються від традиційних схем мислення, швидко та ефективно здійснювати інтелектуальний прорив у вирішенні проблемних ситуацій [11].

Ядром «Багатовимірного Права» є нероздільність та незлитність чотирьох прав: – *право на мрію; – право на гру; – право на результат; – право на помилку*. Існуючі правові технології у сфері «Позитивного Права» сьогодні сфокусовані на праві на результат та відповідальності за помилку. Людина має право на свободу слова і свободу думки. Вони зафіксовані у «Загальній декларації прав людини», ухваленій резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Текст Декларації є першим глобальним визначенням прав, які мають усі людські сутності, і складається з 30 статей.

Коли є право на мрію, тоді є право на гру, в якій людина матеріалізує мрію. Внаслідок чого виникає право на результат цієї гри та право на помилку – можливість обмежувати свою мрію.

Підвищення правосвідомості (чутливості до спілкування та відповідальності до відношення) сприяє зменшенню негативного «когнітивного сміття». Тобто, якщо раніше правосвідомість була ніби бажана, то сьогодні необхідно зробити так, щоб у нас з'явилося більш відповідальне ком'юніті та правосвідомість стала необхідною умовою входження до НС (Human Community) у результаті людської сингулярності.

І тоді нам потрібні інші Ігри, які допомагають сформувати та підвищувати правосвідомість. І тоді ***IusPlay*** – правова гра за умов ***DeIus*** (деконцентроване право). Пояснимо поняття **Game&Play**.

Game – це змагання (гра за точними правилами).

Play – це вільна гра.

В умовах постсингулярної метакомунікації нам необхідно підвищувати правосвідомість (чутливість до спілкування) і тоді когнітивні викиди зменшаться і ми перестанемо засмічувати «Інформаційний Океан».

Таким чином, зміст нашого дослідження виходить на новий порядок: *постсингулярна метакомунікація, деконцентровані глокальні ком'юніті, людська сингулярність, іманентна реальність, феноменальна дійсність, синергетичні взаємодії {1}+{1}>3, метакогнітивна синергетика, багатовимірне право: DeIus & IusPlay, філософія людиномірності.*

Основні принципи, які покладено в основу нового порядку, відбивають цінності, на які спираються актори у проектній взаємодії. З їхньою допомогою відбувається приземлення «нового» порядку. Зображаємо когнітивний граф у вигляді квадрата, де чотири слова розташовані у вершин і виражають цінності та чотири слова – на сторонах квадрата відображають відносини між цінностями. У проектній співтворчості на цьому етапі формуються початкові норми для вибудовування рівновеликих відносин. Метафорично принцип можна назвати «вушком для голки», в якому міститься портал, що з'єднує небо і землю.

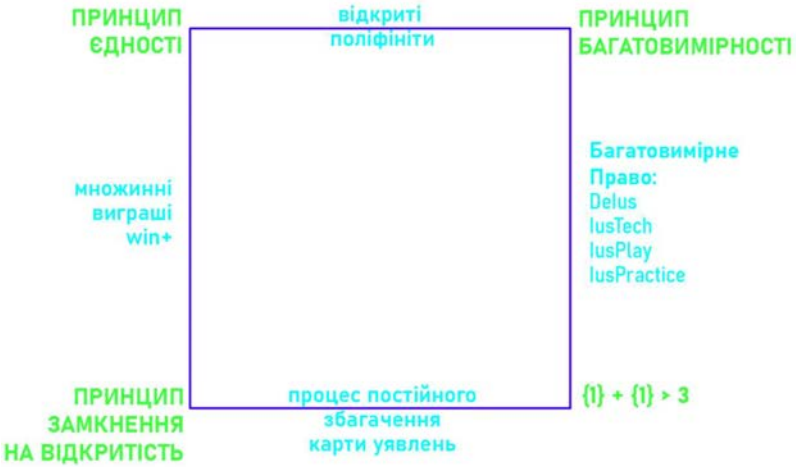

Рис. 1. Граф принципів нового порядку

DeIus – це деконцентроване правове ***цифрове середовище,*** в якому відбувається багатомірне право.

Багатовимірне Право – це система, технологія.

IusTech – правова техніка, створення правових форм (паспорт, вимоги написання наукової статті/дисертації, договір, платіжне доручення, тощо). Є ті, хто створюють правові форми і ті, хто користується ними залежно від правової майстерності.

IusPractice – правова практика.

IusPlay – це правова гра освоєння та застосування багатомірного права.

А яка тепер співпраця може бути? Відповідь: **відкритий потік узгодження різних поглядів на Майбутнє.** Актуальність запровадження такого співробітництва підтверджується зміною технологічних укладів: VI технологічний уклад – NBCSGP-конвергенція та VII технологічний уклад – **пряме освоєння Майбутнього**. Якщо раніше більше вкладалося у розвиток машинних технологій, сьогодні ми приходимо до моменту, що необхідно вкладатися в людину та виводити її на новий рівень. І виникає не лінійний час, не лінійне Майбутнє, а багатовимірне Майбутнє і тому стоїть завдання – несуперечливого *поєднання різних уявлень про Майбутнє*, а не конкуренція про одне Майбутнє. І тут ми виходимо до *суті VII технологічного укладу – прямого освоєння Майбутнього.* Тож яка тепер співпраця може бути?

Спочатку потрібно поставити запитання: **Що сьогодні є предметом нашої співпраці?** До індустріальної епохи, коли мешкали в селах, у людей базовим предметом співробітництва було

сільське господарство. Коли почала розвиватися наука та індустріальне суспільство, предметом співробітництва став розвиток машин і технологій. Опинившись в інформаційному світі, предмет співпраці знову змінюється – і це сьогодні – **життя людини**. Не завжди життя кожної людини цінувалося однаково. Рабовласницький лад, феодальний, релігійна картина світу, наукова картина світу визначали різне ставлення до людського життя.

Сьогодні розвивається інклюзивне суспільство, коли кожен – цінний (інваліди на візках, дауни, діти індиго, гіперактивні та ін.) і ми підходимо до світу, коли людське життя стає цінністю. Декларація прав людини виникла через те, що людське життя цінне.

Наразі з'являється світ роботів, який може забезпечити людині розкішні умови. По суті, ШІ – це доступ до «речового лісу», хроніків Акаші та кожна людина може цим користуватися. Таким чином, ми опинилися у цих дивовижних постсингулярних технологічних умовах. І **предметом** нашого спілкування стає **життя людини**. А життя людини, щастя – це здатність реалізовувати своє призначення, покликання, місію і тоді *кожен має своє унікальне Майбутнє*. **Предметом нашої взаємодії стає Майбутнє**. Тоді співпраця щодо Майбутнього стає відкритим потоком узгодження різних уявлень про Майбутнє. Отже, співпраця переходить із формату голосування до формату **«відкритого та потокового погодження»** [12, 13].

Які перспективи нам доступні у разі нової форми співпраці? Відкривається новий обрій можливостей – вихід у *наступну людську постсингулярність*. Зараз ми знаходимося в періоді технологічної постсингулярності (VI технологічний уклад – NBCSGP-конвергенція) та досингулярності людської. І, створивши людську сингулярність, ми можемо вийти в постсингулярність людську – це якраз і є *VII технологічний уклад – пряме освоєння Майбутнього.* І сьогодні цим вже треба займатись.

Прогноз інших загроз – суттєво зростає відповідальність кожного за майбутнє людства як деконцентрованої антропо-квантової мережі. Квантовий характер мислення та його масштабність у глокальних ком'юніті визначається енергією кванта соціальної комунікації та визначає поведінку людини та ком'юніті у багатовимірності та багатогранності реалізації авторських сценаріїв життя. Квантом соціальної комунікації є *етика* та *естетика* ядра суспільного договору.

Завдяки глобальній метакомунікації *психовіруси* та *когніпаразити* можуть поширюватися з величезною швидкістю і, якщо сьогодні вони вражають локально, то в майбутньому вони можуть вразити все Людство глобально. Перебуваючи в Єдності з усім, ми можемо зруйнувати ВСЕ ВІДРАЗУ. Якщо сьогодні ми руйнуємо локально так чи інакше, то з виходом у Єдність з'являється можливість глобальної руйнації.

Висновки.

1. Момент технологічної сингулярності пройдено: – завдяки надшвидкісті та обсягам передачі інформації, що вийшли на раніше недоступні порядки; – досягнуто безпрецедентні метакомунікаційні можливості (доступність, миттєвість, без витрат, легкість); – ШІ-нейромережі надають миттєвий доступ до оцифрованої людської спадщини для вирішення задач будь-якої складності. Існуюча цивілізація опинилася у постсингулярних умовах метакомунікації, що потребує обґрунтування *нових* норм і стандартів *спілкування та відносин*, а також здобуття людиною метакогнітивних навичок для формування норм *синергетичної взаємодії {1}+{1}>3* або *{1}+[1]>3, де {1} – це людиномірний код, [1] – це машинний алгоритм (програма).*

2. Цей цивілізаційний виклик потребує постановки питання *людської сингулярності,* зміни засобу мислення, спілкування та відносин. Ті, хто не має складного/дослідного/*іноваційного* мислення, знаходяться в групі ризику з високою ймовірністю опинитися в умовах нейрорабства. Машинні алгоритми (МА) можуть допомагати нам ставати дедалі все людянішими (розширяти діапазон творчих можливостей) або створюють загрозу виродження людяності. Людство знаходиться у стані когнітивної війни за допомогою машинних алгоритмів (МА) проти людиномірних кодів. В такому середовищі нагальною стає проблема нових видів вже не просто самоадаптації людини, а дійсно її самоідентифікації. Теоретико-методологічними засадами цих аспектів відносно людини та процесу взаємодії є незворотність та самоорганізація, механізми якої керують самосвідомістю, мисленням, поведінкою, самореалізацією і саморозвитком людини в нових умовах.

3. Для *людської сингулярності* потрібна *співпраця* та *креація* в багатовимірних умовах, де необхідними нормами для всіх стають *метакогнітивність* (увага до своєї розумової діяльності для вдосконалення пізнання), *усвідомленість* та *синергетичність*. Нові складні умови потребують розширення раціонального підходу до людської сутності від суб'єктно-об'єктних відносин до феноменальних для збереження людиномірності з гарантованою несуперечливою єдністю ірраціонального і раціонального в свідомості людської сутності.

4. Ресурси, які є для вирішення питання людської сингулярності: синергетика як теорія самоорганізації, феноменальна методологія, 6-мірний просторово-часовий континуум Бартіні, Інтернет WEB3, штучний інтелект, VI технологічний уклад NBICSGP-конвергенція. Ресурси, які ще потрібні: впровадження у спілкування норм та стандартів синергетичної взаємодії згідно формули {1}+{1}>3, підвищення правосвідомості шляхом обґрунтування та використання багатовимірного права для деконцентрованих ком'юніті (нероздільність та незлитність чотирьох прав: – права на мрію; – права на гру; – права на результат; – права на помилку).

5. Новий порядок співпраці/взаємодії для досягнення людської сингулярності: *постсингулярна метакомунікація, деконцентровані глокальні ком'юніті, людська сингулярність, іманентна реальність, феноменальна дійсність, синергетична взаємодія, метакогнітивна синергетика, багатовимірне право, філософія людиномірності*.

6. Основні принципи, що покладено в основу нового порядку, відбивають цінності, на які спираються актори у проектній взаємодії. Такими принципами є: *принцип єдності* (все зв'язано зі всім), *принцип багатовимірності*, *принцип замкнення на відкритість, синергетичний принцип {1}+{1}>3*.

7. Предметом співпраці стає Життя Людини (здатність реалізовувати своє призначення). Нові норми спілкування та відносин у співпраці – це відкритий потік узгодження різних поглядів на майбутнє, що є суттю VII технологічного укладу – прямого освоєння Майбутнього.

8. Суттєво зростає відповідальність кожного за Майбутнє Людства як деконцентрованої антропо-квантової мережі/потоку: перебуваючи у Єдності з Усім, є загроза і Глобальної Руйнації.

Багатовимірні висновки за сутністю статті можна представити як об'ємну багатовимірну нелінійну структуру з урахуванням *Платонова тіла*, де слова не є взаємозалежними одне від одного, а поєднуються одне з одним у багатовимірності. Вісім вершин символізують цінності/якості, дванадцять ребр – відношення, шість граней – ігри/можливості.

Рис. 2. Багатовимірна структура статті на базі Платонова тіла

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарова О. Цивілізаційна трансформація соціокультурного середовища: взаємодія {ЛЮДИНА}~[МАШИНА] в умовах *smart*-цифровізації. *Дослідження з історії і філософії науки та техніки*. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро: ПП «Ліра ЛТД», 2024. Выпуск 33 (1). С. 21–32.

2. Honcharova O. THE GREAT WAR OF CIVILIZATION – THE WAR BETWEEN MACHINE ALGORITHMS (MA) AND HOMODOX. *International scientific conference «THE DAYS OF SCIENCE OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY-2023»*, May 11–12, 2023 (ABSTRACTS) – Kyiv: Publishing centre «Kyiv University». P. 615–623.

3. Гончарова О., Єзерський В. Маніфест цифрової етики іноваційного інтелекту. *Південноукраїнські наукові студії:* VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 04-05 грудня, 2023 р.). С. 72–76.

4. Езерский В., Гончарова О. Іманентна реальність людської сутності у феноменальній дійсності в постсингулярних умовах. *VII Міжнародна наукова конференціа здобувачів вищої освіти, молодих вчених «МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ», 23-24 травня 2024 року*, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». С. 164–172.

5. Гончарова О. Філософська концепція людини та людиномірності. *Наукове пізнання: методологія та технологія* / *Філософія* / Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 1(53). С. 56–62.

6. Мєлков Ю. Людина в постнекласичній науковій картині світу. *Філософія освіти*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. № 2 (17). С. 222–234.

7. Єршова-Бабенко І.В. Філософське подання психіки в аспекті проблеми єдності (цілісності) людини у філософії і методології науки. *Їдеї. Філософський часопис. Спеціальні наукові випуски*. 2021, № 3(17). С. 56–64.

8. Єршова-Бабенко І.В., Жижко Т.А., Психомірність людини та її поведінки : монографія. Київ : ЦП Компринт, 2024. 222 с.

9. Nesterova M., Spulber D. Values of Trust and Social Cohesion in the Modern Socio-Cultural Space. *Socio-Cultural Management Journal*. 2020. Volume 3. Number 2, pp. 122–137.

10. Stovpets, O., Borinshtein, Y., Yershova-Babenko, I., Kozobrodova, D., Madi, H., & Honcharova, O. Digital technologies and human rights: challenges and opportunities. *Revista Amazonia Investiga*, Desember. 2023. Vol. 12 (72), P. 17–30. (in English).

11. Борінштейн Є.Р. Стратегії формування творчої особистості: методи, форми, прийоми / *Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія* / авт. кол. В.Г. Кремень та інші. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. С. 59–96.

12. Mielkov, Yu. The Notion of ‘Open Science’: its Values and Meaning for the Higher Education System. *Philosophy of Education*, 2021. 27(2), C. 8–23.

13. Zinchenko, V., Mielkov, Y., Nych, T., Abasov, M., Trynyak, M. Human Thinking in the Age of Generative A.I.: Values of Openness and Higher Education for the Future. III International Conference on Electrical, Computer and Energy Technologies (ICECET 2023). Cape Town-South Africa, 2023. P. 897–902.

REFERENCES

1. Honcharova O. (2024). Tsivilizatsijna transforvatsiya sotsiokul′turnogo seredovuschya: vzaemodiya {LUDUNA}~[MASHINA] v umovakh smart-tsifrovizatsii [Civilizational transformation of the socio-cultural environment: interaction {HUMAN}~[MACHINE] in the context of smart-digitalization]. STUDIES IN HISTORY AND PHYLOSOPHY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. Dniprovskyy natsional′nyy universitet imeni Olesya Gonchara, Dnipro: PP “Lira LTD”. Vypusk 33 (1). S. 21–32 [in Ukrainian].

2. Olha Honcharova. (2023) THE GREAT WAR OF CIVILIZATION – THE WAR BETWEEN MACHINE ALGORITHMS (MA) AND HOMODOX. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «THE DAYS OF SCIENCE OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY-2023», (ABSTRACTS). Kyiv: Publishing centre «Kyiv University». P. 615–623 [in Ukrainian].

3. Honcharova, O. Ye., Yezer′skyy, V. B. (2023). Manifest tsifrovoyi etiki inovacijnogo intelektu [Manifesto of digital ethics of inovative intelligence]. Pivdennoukraïns′ky naukovi studiï : VI Vseukraïnska naukovo-praktychna konferentsiya studentiv ta molodykh vchenykh (m. Odesa, 04–05 grudnya, 2023 r.), 72–76 [in Ukrainian].

4. Yezers′kyy V., Honcharova O. (2024). Imanentna real′nist′ luds′koy sutnosti u fenomenalniy diysnosti v postsingulyarnykh umovakh [The immanent reality of human essence in phenomenal reality in post-singular conditions]. VII Mizhnarodna naukova konferentsia zdobuvachiv vyshchoï osvity, molodykh vchenykh "METODOLOGYYA TA TEKHNOLOGYYA SUCHASNOGO PHYLOSOPHS′KOGO PYZNANNYA". Derzhavnyy zaklad "Pivdennoukraïns′kyy natsional′nyy pedagogichnyy universitet imeni K. D. Ushyns′kogo". S. 164–172 [in Ukrainian].

5. Honcharova, O. Ye. (2024). Phylosophska kontseptsiya lyudyny ta ludynomirnosti [The philosophical concept of human and humandimensionality]. NAUKOVE PYZNANNYA: METODOLOGYYA TA TEKHNOLOGYYA / PHYLOSOPHYYA. Zasnovnyk: Derzhavnyy zaklad "Pivdennoukraïns′kyy natsional′nyy pedagogichnyy universitet imeni K. D. Ushyns′kogo". Odesa: Vydavnychyy dym "Gelvetyka". Vypusk 1 (53). S. 56 – 62 [in Ukrainian].

6. Mielkov Yu. (2015) Lyudyna v postneklasuchniy naukoviy kartini svitu [Human in the post-non-classical picture of the world]. *Philosophiya osvitu.* № 2 (17). S. 222–234 [in Ukrainian].

7. Yershova-Babenko, I. V. (2021). Filosofs′ke podannya psykhyky v aspekti problemy yednosti (cilisnosti) lyudyny u filosofiyi i metodologiyi nauky. [Philosophical presentation of the psyche in the aspect of the problem of unity (integrity) of man in the philosophy and methodology of science]. Yideyi. Filosofs`kyj chasopys. Special`ni naukovi vypusky. №3 (17). S. 56–64 [in Ukrainian].

8. Yershova-Babenko, I. V., Zhizhko T.A. (2024). Phikhomirnist′ lyudyny ta ïï povedinky [Psychomericity of person and his behavior] : monografiya. Kiev : *TsP Komprint*. 222 s. [in Ukrainian].

9. Nesterova M., Spulber D. (2020). Values of Trust and Social Cohesion in the Modern Socio-Cultural Space. Socio-Cultural Management Journal. Volume 3. Number 2, pp. 122–137 [in English].

10. Stovpets, O., Borinshtein, Y., Yershova-Babenko, I., Kozobrodova, D., Madi, H., & Honcharova, O. (2023). Digital technologies and human rights: challenges and opportunities. Revista Amazonia Investiga, Desember, 2023. Vol. 12 (72), P. 17–30 [in English].

11. Borinshtein Ye.R. (2020). Stratehii formuvannia tvorchoi osobystosti: metody, formy, pryiomy [Strategies for the formation of creative personality: methods, forms, techniques] // Stratehii formuvannia tvorchoi osobystosti: metody, pryiomy, formy: kolektyvna monohrafiia / avt. kol. V.H. Kremen ta inshi. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. S. 59–96 [in Ukrainian].

12. Mielkov, Yu. (2021) The Notion of 'Open Science': its Values and Meaning for the Higher Education System. *Philosophy of Education*, 27(2), S. 8–23 [in English].

13. Zinchenko, V., Mielkov, Y., Nych, T., Abasov, M., Trynyak, M. (2023). Human Thinking in the Age of Generative A.I.: Values of Openness and Higher Education for the Future. III International Conference on Electrical, Computer and Energy Technologies (ICECET 2023) 16-17 November, Cape Town-South Africa, 897–902 [in English].

Honcharova Olha Evgenivna
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student of the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Sociocultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1025-375X

IMANENT REALITY OF HUMAN ESSENCE IN PHENOMENAL REALITY IN POST-SINGULAR CONDITIONS OF THE METACOMMUNICATIVE ENVIRONMENT

The relevance of the problem lies in the growing contradiction between the capabilities of the post-singular metacommunication environment and pre-singular skills of human communication and relationships. Cardinal changes in the quality of the socio-cultural environment and the nature of human communication in it due to the rapid growth of mechanization based on digital technologies demonstrate the emergence of opportunities for both the realization of human potential and the threat of losing human-dimensionality by replacing human-dimensional codes with machine algorithms. In these conditions, the creation of other concepts of human thinking and interaction with machine algorithms (MA), leading to the growth of health and humanity through the use of metacommunication to expand human capabilities and activate his potential, becomes relevant.

The purpose *of the article is to show the need and the way to create in modern metacommunication conditions of the ultra-fast world and metacommunications of multi-vector, multifaceted, tensor communication to create conditions for human singularity.*

Research methods: *post-non-classical research tradition, synergetic and phenomenological approaches.*

Research results. *Technological singularity has occurred in a metacommunication environment where the conditions and possibilities of communication and relationships have changed significantly. Human singularity urgently requires the organization of cooperation and creation in multidimensional conditions where metacognition, awareness and synergy become necessary norms. New complex conditions require the expansion of a rational approach to human essence from subject-object relations to phenomenal ones. An analysis of the existing resources that are still needed to resolve the issue of organizing a new order of cooperation is carried out. The most important condition for achieving human singularity is increasing human legal consciousness with an awareness of the need to use the multidimensional right to: – a dream, – a game, – a result, – a mistake. The main principles of the new order of cooperation are presented, reflecting the values of actors in project assistance and their relationship. Cooperation is an open flow of coordination of different views on the Future, which is the essence of the VII technological order. The subject of cooperation is human life, his happiness, the ability to realize his destiny, fulfill his mission. But with an increase in the order of cooperation, the responsibility of everyone for the future of humanity increases significantly. With the exit to Unity there is a threat and global destruction. To prevent this from happening, a necessary guaranteed non-contradictory unity of the irrational and rational in human consciousness is necessary.*

Key words: *immanent reality, human essence, phenomenal reality, singularity (technological, human), post-singular conditions, metacommunication environment, metacognition, awareness, synergetic interaction, creation, legal consciousness, values, human life, unity, future, VII technological order.*

УДК 130.1: 141.7: 316.33: 355.1
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.5

Дрозд Богдан Юрійович
аспірант кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна
orcid.org/0009-0005-5724-7711

ФОРМИ І СФЕРИ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕТРОСПЕКТИВА

Актуальність проблеми. *З початком повномасштабної війни між Росією та Україною у суспільних процесах з новою силою актуалізувалась проблема відчуження. Перебуваючи в стані «граничної ситуації» війни або загрози її початку, громадяни України та світу починають по-новому переосмислювати власне життя. Малопомітний раніше процес відчуження починає актуалізуватись у різних сферах життя: на роботі, перетворюючись у відчуття «екзистенційної тривоги»; у віртуальному просторі – реалізовуючись через «ескапізм» та постійну пропаганду і дезінформацію; в суспільному житті – через втрату в умовах війни зв'язків з друзями та рідними; в політичному житті – через відсторонення більшості громадян від впливу на прийняття суспільнозначущих рішень в умовах війни. Усі ці форми відчуження на різних етапах розвитку людство переживало багато разів, продукуючи відповідні епосі механізми їх подолання.*

Мета. *Аналіз форм та сфер відчуження людини в історико-філософській перспективі.*

Методологічною основою дослідження *є методи герменевтичного і порівняльного аналізу. Метод герменевтичного аналізу реалізується у статті у процесі дослідження категорії «відчуження» в розумінні представників німецького Просвітництва. Методологія порівняльного аналізу реалізується під час порівняння різних історичних періодів та подібних історичних явищ – війна, революція, державотворення. Також метод порівняльного аналізу використовується у співставленні різних форм «відчуження» людини у суспільстві та ключових підходів до його дослідження.*

Результати дослідження. *Відповідно до поставленої мети було з'ясовано, що висхідні форми відчуження сформувалися як спосіб забезпечення людиною власного простору безпеки через негативний вплив явищ природи. Ці форми відчуження окреслені як протовідчуження, оскільки вони є основою для виникнення усіх інших форм і сфер відчуження. Перші дві форми протовідчуження пов'язані з процесом об'єднання людей у групи та процесом творчої діяльності. В процесі взаємодії між цими двома формами протовідчуження утворюється культура, в якій реалізуються творчі надбання та сформовані структури соціальних інститутів.*

Було встановлено суперечливий амбівалентний характер відчуження у розвитку людської цивілізації. Відчуження може проявлятися у позитивних аспектах, як процес творення речей, суспільних структур та інших цивілізаційних благ, необхідних для виживання людини в умовах постійної загрози зі сторони природного середовища і соціальних викликів. Ці висхідні позитивні форми відчуження, які покликані захищати людину від небезпек оточуючого середовища та покращення умов життя людини, позиціонуються як протовідчуження та поділяються на творчість та об'єднання людей у спільноти. В негативних аспектах відчуження реалізується через формування залежності людини від створених нею речей, процесів та феноменів, які починають домінувати над нею та бути ворожими їй: засоби виробництва та їх концентрація в одних руках починають перетворювати людину на раба; держава перестає захищати людину і лише експлуатує її у власних цілях, забираючи свободу; гроші припиняють бути просто засобом обміну товарами, а починають визначати людське виживання у світі.

Розкрито різні підходи до розуміння поняття «відчуження» у філософії німецького Просвітництва, в якому поняття «Entfremdetsein» позначає негативні емоції, пов'язані з відчуженням від суспільства), «Veräusserung» – відчуження майна у праві, «Entfremdung» – процес об'єктивації ідеї у матеріальному світі, «Entäusserung» – процес відчуження від предмету, об'єкту, середовища. Натомість для позначення сучасних проявів відчуження в науковій парадигмі активно використовують два терміни: «Entäusserung» та «Entfremdung». «Entfremdung»

позначає процес, підчас якого людина відчуває себе чужою чи відірваною стосовно об'єкта, середовища, системи чи інших людей. А за допомогою поняття «Entäußerung» описується процес об'єктивації ідеї, перехід внутрішнього у зовнішній світ та «вихід за межі себе».

Ключові слова: *відчуження, протовідчуження, історичний процес, цивілізація, культура, капіталізм, суспільство, творчість, відповідальність.*

Вступ. У період первісного суспільства людина змушена була захищатись від небезпек, викликаних явищами природи – голодом, холодом, дикими тваринами, стихійними лихами. Наявність постійної небезпеки від явищ природи змушувало «Homo sapiens sapiens» адаптуватись до оточуючого світу – створювати знаряддя праці та об'єднуватись з іншими людьми. Так виникли перші форми відчуження людини від природи – рукотворні предмети та суспільні структури. З розвитком людства кількість форм та механізмів відчуження зростало і виникла держава, гроші, релігія, соціальні інститути як особливі сфери відчуження Після індустріальних та науково-технічних революцій проблема відчуження людини набула якісно нових вимірів. Створені раніше для захисту людини від явищ природи засоби відчуження (держава, релігія, гроші, речі, масове споживання) почали пригнічувати її. У підсумку нагромадження та укорінення нових форм відчуження людини у XX–XXI століттях призвели до глобальних світових воєн, виникнення тоталітарних держав та ще більшої експлуатації людини людиною.

З формуванням простору віртуальної реальності у кінці XX століття виникли нові форми відчуження, пов'язані з технологічним та соціальним відчуженням. Перебуваючи в Інтернет-середовищі і соціальних мережах, людина перестала відрізняти реальність від віртуального простору, що відкрило широке поле для маніпулятивного впливу на індивідуальну і суспільну свідомість. Незважаючи на відносне подолання небезпек, викликаних природними явищами, людство сьогодні постало перед загрозою тотального відчуження у віртуальному просторі. А відтак, усвідомлення причин і механізмів відчуження у різні історичні епохи а також аналіз способів їх подолання дозволить нівелювати негативні прояви технологічного відчуження у сучасному світі.

Метою статті є аналіз форм та сфер відчуження людини в історико-філософській перспективі.

Методи дослідження. У роботі використані методи герменевтичного і порівняльного аналізу. Метод герменевтичного аналізу реалізується у статті у процесі дослідження категорії «відчуження» в розумінні представників німецького Просвітництва. Методологія порівняльного аналізу реалізується під час порівняння різних історичних періодів та подібних історичних явищ – війна, революція, державотворення. Також метод порівняльного аналізу використовується у співставленні різних форм «відчуження» людини у суспільстві та ключових підходів до його дослідження.

З'ясування різних форм відчуження людини в історичній ретроспективі завбачує звернення до напрацювань мислителів різних періодів. Різні аспекти відчуження людини від природи і суспільства стали предметом зацікавленості багатьох мислителів. Серед них слід виділити Йогана Фіхте, Георга Гегеля, Карла Маркса, Жан Бодрійяра, Жана-Поля Сартра, Еріха Фромма, Георга Зіммеля, Карла Ясперса та ін. Чи не вперше в науковій парадигмі відчуження як об'єктивний історичний феномен розглядав Георг Гегель у праці «Феноменологія духу». Саме він використав термін «Entäusserung» для позначення процесу об'єктивації Абсолютного Духу у матеріальному світі.[1]. Натомість негативні аспекти соціального відчуження досліджував Карл Маркс у праці «Економічно-філософські рукописи 1844 року», використовуючи термін «Entfremdung», для позначення процесу відчуження працівника від результатів власної діяльності, взаємозв'язку з іншими робітниками і, зрештою, відчуження людини від самої себе і власної природи [5].

Проблематика впливу відчуження на процес формування людської цивілізації здійснюється через призму аналізу праць Томаса Гоббса, Джона Локка, Жана Бодріяра, Людвіга Фойєрбаха, Мойсея Гесса. Поряд з цим негативні прояви процесу «відчуження», а саме девіантність,

«екзистенційна тривога», відчуження від власних бажань, психологічні проблеми, втрата сенсовності праці та її результатів, пригнічення людини зі сторони держави та суспільних інститутів, відчуття втрати власної ідентичності та природи, були описані такими філософами, як Еміль Дюркгейм, Освальд Шпенглер, Макс Вебер, Георг Зіммель, Роберт Мертон, Герберт Маркузе, Френсіс Фукуяма.

Історико-філософський аналіз виникнення форм і сфер відчуження здійснили такі мислителі, як Освальд Шпенглер та Арнольд Тойнбі. У праці «Дослідження історії» 1934 року Арнольд Джозеф Тойнбі акцентує увагу на послідовній зміні цивілізацій та пояснює процес утворення цивілізації із культури [11]. Освальд Шпенглер у своїй праці «Занепад Європи» 1918 року звертає увагу на серйозні проблеми у розвитку Західної цивілізації, пов’язані з проблемою відчуження [21].

Враховуючи вище окреслену широку палітру визначення і застосування поняття «відчуження», автор буде розглядати цей термін «як філософсько-соціологічну та соціально-психологічну категорію, що означає такі відносини між суб'єктом та певною його функцією, які виникають унаслідок втрати їхньої початкової єдності» [4].

Результати дослідження. В історико-філософській парадигмі розуміння відчуження як ключової проблеми буттєвості людини було започатковане представниками німецького Просвітництва. Чи не вперше термін «відчуження» використав Йоганн Фіхте у праці «Науковчення» 1794 року [16] Фіхте використовував термін «Entäußerung» для пояснення процесу реалізації «Я» в оточуючому світі для взаємодії з зовнішнім «Не-Я». Дещо пізніше для позначення процесу відчуження Карл Маркс використовував такі поняття, як: «Entfremden», «Veräusserung», «Entfremdung», «Verfremdung», «Entäußerung» [9, с. 65]. Кожне з цих понять означає відчуження, проте, характеризуючи конкретний аспект цього феномену. Поряд з цим найчастіше у працях мислителів німецького Просвітництва «відчуження» позначається через термін «Entfremdung».

Entfremdung означає процес у якому відбувається порушення сталих зав’язків між людиною та суспільством, результатом праці, самою працею, з природою та з самим собою. Георг Гегель розглядав Entfremdung як втрату Абсолютним Духом власної суті в процесі набуття об’єктності у матеріальному світі. Тобто Entfremdung постає як процес спрощення «Абсолютної ідеї» до матеріальної форми, яка стає ворожою щодо свого творця через втрату розуміння власної внутрішньої природи [1]. У такому розумінні Карл Маркс аналізував Entfremdung як процес втрати працівником зв’язку з результатами власної праці, самою працею, іншими людьми та самим собою і своєю природою [5].

Ще однією категорією для позначення відчуження є Verfremdung. Термін використовується у театральній діяльності. Він пов'язаний з театральною технікою Verfremdungseffekt, розробленою Бертрольтом Брехтом. Verfremdungseffekt позначає ефект відчуження, де «Verfremdung» означає «відчуження», а «Effekt» – «ефект». Цей прийом дозволяв емоційно дистанціювати глядача від подій вистави та зберегти його критичний погляд на сюжет вистави [9, с. 65].

Натомість поняття «Entäußerung» є синонімом терміну «Entfremdung», проте, має позитивну конотацію та означає «вихід за межі». Entäußerung позначає процес об’єктивації, за Гегелем, Абсолютної ідеї у матеріальному світі. Георг Гегель вважає його закономірним етапом історичного розвитку, коли Абсолютний Дух жертвує собою, щоб стати частиною об’єктивного світу [1]. Значною мірою схожий процес можна простежити, коли людина віддає частину себе, щоб створити матеріальні предмети.

У свою чергу психологічний стан, у якому перебуває людина під час відчуження, позначають терміном «Entfremden». Він описує стан, під час якого людина відчуває самотність, відірваність від інших людей. У цьому стані людина відчуває себе відірваною від світу, ізольованою від інших людей. Поряд з цим у сфері права для позначення процесу відчуження, передачі майна через дарування, продаж чи спадок активно використовують термін «Veräusserung» [9, с. 66].

Особливе значення для нашої роботи мають поняття «Entfremdung» і «Entäußerung». За Гегелем, Entäußerung відображає процес об’єктивації Абсолютної ідеї у матеріальному світі

та є позитивним процесом. На мою думку, людина проходить схожий процес утвердження власних ідей в оточуючому світі. Адже з того моменту, коли людина починає впливати на світ, її праця набуває усвідомленої цілеспрямованої діяльності. При цьому відбувається відчуження результатів діяльності від їх творця. Цей процес є рушійною силою у розвитку людства. Водночас поняття «Entfremdung» означає відчуження з негативною складовою та позначає процес, коли робітник більше не сприймає себе як одиницю виробничого процесу. На місце індивідуального робітника у капіталістичній системі організації виробництва приходить знеособлений масовий робітник, який є відірваним від результатів власної роботи, інших робітників та самого себе. У процесі історико-філософського аналізу розвитку людського суспільства ці терміни будуть відіграють важливе теоретико-методологічне значення.

Розуміння феномену відчуження постійно трансформувалось та змінювалось в ході історичного розвитку людства. Поняття поглиблювалось, розширювалось та переходило з позитивної конотації, як у випадку грецького слова «alloiosis», використаного Плотіном для позначення відчуття споглядання та екстазу від єднання зі світом, до його негативного значення, представленого німецьким терміном «Entfremdung», який використовували німецькі просвітники для пояснення процесу відриву форми від її суті та формування ворожої диспозиції щодо форми [20].

Для розуміння цих трансформацій у сприйнятті поняття «відчуження» доречним є звернення до аналізу онтології відчуження в історичній ретроспективі. Оскільки використання самого поняття «відчуження» співвідноситься з античною традицією, можна зробити висновок про тривалий процес його формування та еволюції, пов'язаний з суспільними процесами. На початках існування людського соціуму, ще у первісному суспільстві, відчуження виникає як реакція людини на необхідність самозахисту від негативних явищ природи – голод, холод, дикі звірі, природні катаклізми. У дикій природі людина дуже слабка фізично, у порівнянні з іншими тваринами. Вона не має хутра, гострих кігтів чи зубів. Її шкіра настільки тендітна, що легко травмується від найменших пошкоджень, як у воді, так і на суші.

Чи не єдиною еволюційною перевагою людини щодо інших живих істот був розум і самосвідомість. Саме у свідомості людини зароджуються унікальні ідеї, які вона втілює у зовнішньому світі. Платон називав їх ейдосом або ідеєю, яка шляхом еманації, сходження реалізується у матеріальному світі [17, с. 216]. Саме у такому розумінні Георг Гегель використовує поняття «Entäußerung» для позначення процесу самопожертви Абсолютного духу та його втілення у зовнішньому світі речей [1]. Людина з її самосвідомістю як втіленням Абсолютного духу створює знаряддя праці, а відтак реалізує власні ідеї у зовнішньому матеріальному світі об'єктивних речей та «відчужує» їх від себе. У підсумку створені людиною речі стають «речами у собі», які вже відірвані від їх творця та здобувають певну незалежність.

Іншим аспектом виникнення «відчуження» стає необхідність первісної людини звільнитись від небезпек оточуючого світу – хижаків, голоду та холоду. «Природний стан втілює ситуацію, коли існують лише вільні індивіди, свобода яких полягає в тому, щоб убивати один одного задля збереження цієї свободи. Природні умови – це умови дикої свободи, коли в кожного є зворотне право на життя і смерть іншої людини, наскільки в нього є сили. Причина криється в тому, що природний стан – це стан потреб, а людина – істота бажань» [7, с. 176]. Забезпечення власного простору безпеки змушує людину обмежити свою свободу. І ці обмеження накладає суспільство та творча діяльність людини. Саме вони стають першими формами «відчуження», які можна позиціонувати як *протовідчуження*, адже вони стали основою для усіх інших форм відчуження.

Якщо детальніше розглянути першу форму *протовідчуження* – об'єднання людей в колектив – можна побачити, як швидко він перетворюється зі способу захисту від небезпек дикої природи на «незалежну» силу, яка починає домінувати над людиною, її діяльністю та життям. При цьому поведінка людей стала контролюватись за допомогою системи табу на сексуальні контакти, розподіл їжі, владу. З часом з суспільного об'єднання людей виникає держава, яку Томас Гоббс небезпідставно буде асоціювати з ненажерливим міфічним чудовиськом Левіафаном [3]. Таким чином, виділяється нова форма відчуження людини – держава.

Друга форма *протовідчуження* – процес творчості, який дозволяє людині змінювати оточуючий світ та вдосконалювати саму себе. Результатом творчості стає виникнення житла, знарядь праці, писемності, творів мистецтва та ін. Творчість стає способом відокремлення людини від суспільства. Проте з часом створені людиною речі починають ставати ворожими до неї. Для прикладу, створений людиною спис, як спосіб захисту та здобуття їжі, у будь-який момент може бути використаним для її вбивства. У ширшому розумінні всі творіння людини, від знарядь праці до медичних засобів можуть бути використані для її знищення самою ж людиною.

З часом обидві форми *протовідчуження* через свою взаємодію утворюють певну культуру, в якій об'єднуються усі творчі надбання певної спільноти та сформовані нею структури суспільних інститутів. Культура постійно перебуває у процесі розвитку та еволюції, що дозволяє людству еволюціонувати. Проте якщо одна зі складових частин *протовідчуження* починає домінувати, культура занепадає і у підсумку за слушним формулювання Освальда Шпенглера залишається лише «форма» культури, відчужена від оригіналу – цивілізація.

Цивілізація не приносить нічого нового, а лише продовжує існування на рівні досягнення культури та повільно йде до свого занепаду. У контексті цього Арнольд Тойнбі у праці «Дослідження історії» звертає увагу на процес послідовної зміни цивілізацій. Серед цих послідовностей він виділяє: мінойську – еллінську – західну цивілізацію, мінойську – еллінську – православну цивілізацію, мінойську – сирійську – ісламську цивілізацію, шумерську – індську – індуїстську цивілізацію [11]. В його інтерпретації занепад цивілізації, не означає абсолютне знищення культури, з якої вона виникла. Культура за сприятливих обставин може переродитись в іншій цивілізації. Це відбувається, коли баланс між двома формами «протовідчуження» відновлюється.

Нещодавні дослідження, проведені вченими Стенфордського університету: «Порівняння спільного вирішення геометричних головоломок мурахами та людьми», показують, як погіршується вирішення задачі з розширенням групи людей та як індивідуальна особа може швидко вирішувати головоломку [13]. Це демонструє як культура втрачає своє внутрішнє творче начало під впливом розширення соціальних об'єднань людей. Адже розширення людської групи призводить до зниження загального творчого потенціалу.

На прикладі більш детального аналізу розвитку первісного суспільства можна побачити, як перші форми відчуження впливали на історичний процес. У цей історичний період відчуження мало позитивні ознаки а, відтак було, навіть корисним етапом розвитку людства. У первісному суспільстві першочергове значення мало об'єднання людей у групи. З часом група стала важливішою за окрему особу, яку вона мала захищати від природних або соціальних загроз. Людина перестає формувати правила та умови взаємодії групи і починає підкорятись її обмеженням та нормам. Відчуження групи від людини стає основою виживання людства, але лише до того моменту, доки творчість індивідуальної особи має можливість на реалізацію.

Поступове ускладнення суспільних структур і відчуження прав людини призводить до утворення держави. Детально ці процеси описані у праці «Походження родини, приватної власності та держави» німецького мислителя Фрідріха Енгельса, який спирався на дослідження американського етнографа та історика Люїса Моргана [6]. Поява надлишку продуктів харчування сприяла диференціації суспільства, закладаючи основи для створення держави. У розумінні Фрідріха Енгельса, держава виникла через бажання панівного класу зберегти свою владу [6, с. 97]. Однак, на нашу думку, цей процес прямо пов'язаний з відчуженням індивідуальних прав і свобод людини і укладенням своєрідного «мовчазного суспільного договору».

Реалізація творчості людини як форми *протовідчуження* через виробництво знарядь праці і зброї та їх накопичення у формі багатства сприяла формуванню моногамної сім'ї. Подібна поява нових засобів праці дозволило людині організувати незалежне від спільноти господарство. В обмін на можливість відокремлення від єдиної первісної спільноти «моногамна сім'я» погоджувалась на відчуження власної свободи державою. Таким чином виникає влада, а з нею і держава, коли певна частина населення отримує усі привілеї суспільного життя та можливість впливати на життя усієї громади.

Ідею про відчуження певної частини прав і свобод людини і формування держави згідно з суспільним договором обґрунтовували Томас Гоббс, Жан-Жак Руссо, Джон Локк. Вони вважали, що проблема відчуження виникає через протистояння між державою та індивідом. В цьому контексті відчуження розглядається як процес, за якого людина делегує частину своїх повноважень державі, яка згодом відокремлюється від нього і починає нав'язувати свої правила [10]. Незважаючи на діаметрально протилежні погляди Томаса Гоббса та Жан-Жака Руссо щодо причин і механізмів формування держави, обидва мислителі погоджуються, що держава стала елементом і сферою відчуження людини. Вона отримала монополію на насильство та обмеження свободи людини, що з часом призвело до деіндивідуалізації людини та перетворення її на частину колективного організму. В результаті створення держави з'явилися нові форми відчуження людини, найбільш поширеним з яких є політичне відчуження, пов'язане з відривом від її інституцій, політичних процесів та можливості впливати на життєдіяльність держави. З цього моменту свобода людини обмежувалась не тільки традиціями, звичаями, системою табу, а й державними законами, як проявом волі їх суверена – правителя [7, с. 128].

Паралельно з державою утверджується релігія як форма і сфера відчуження людини. Вона формується як спосіб захисту людини від явищ природи і спроба впливати на них через ритуали і релігійні практики. У такий спосіб колись єдина природа набуває антропоморфних рис і перетворюється на божество, яке покликане захищати людину від небезпек природи та допомагати людям у реалізації їх бажань. Природа як божество відчужується від людини, яка у свою чергу наділяє природу своїми найкращими якостями, здібностями та бажаннями. У такому розумінні у праці «Сутність християнства» Людвіг Фейєрбах розглядав релігію саме як форму відчуження людини. На його думку, через проекцію своїх найкращих якостей на Бога, людина втрачає можливість пізнати себе та стає залежною від надприродного [15]. Суголосні ідеї знаходимо у праці Еріха Фромма «Втеча від свободи». Згідно з Фроммом, щоб уникнути свободи та відповідальності, людина звертається до релігії. Вона дозволяє подолати «екзистенційну тривогу», яка змушує людину відчувати себе нездатною справитись з природними або соціальними викликами самостійно. За це людина віддає своє життя під контроль релігійних інституцій [12, с. 72].

З розвитком держави виникає ще один фактор відчуження людини – гроші як універсальний спосіб обміну товарами. У первісному суспільстві замість грошей використовували універсальні цінні речі для обміну іншими продуктами, наприклад, хутро. Пізніше таку функцію виконували дорогоцінні метали. Гроші дозволяли не лише обмінювати товари та ресурси, а й стали засобом демаркації території, де правив володар, монарх. З часом довкола обігу грошей сформувався цілий соціальний прошарок людей – торговці. В цей момент гроші перестали бути простим способом обміну, а стали самостійною силою, вже відчуженою від людини. Французький філософ Мойсей Гесс, досліджуючи процес формування грошей у праці «Європейська тріархія» (Die europäische Triarchie), дійшов висновку, що гроші з часом стали формою відчуження в економіці. Вони перетворились на самостійну структуру, яка почала впливати на суспільство, перетворившись на засіб контролю та влади. Гроші відділили людину від результатів її діяльності, зробивши економічні процеси відірваними від реальних людських потреб. Гроші, перестави бути контрольованими людиною, стали причиною виникнення соціальної несправедливості [18]. Вони як засіб соціального відчуження почали визначати сенс життя, поведінку та функціонування людини

В якийсь момент усі елементи і сфери відчуження, такі як держава, гроші, церква, суспільство та матеріальні речі, почали визначати життя людини. Створений одяг став її шкірою, держава – майбутнім, церква – душею, а гроші – необхідним засобом для забезпечення фізичного і соціального існування, а в деяких випадках і сенсом життя. У випадку, якщо один з цих феноменів починає безконтрольно укорінюватись та розширюватись – це призводить до радикальних суспільних трансформацій.

Таким чином, можна вважати, що термін «Entfremdung», який пояснює процес відриву форми від її суті та заняття нею ворожої позиції по відношенню до форми, описує висхідні форми

відчуження та надає їм негативної конотації. Однак, форми *протовідчуження,* такі як об'єднання людей у групу та творча діяльність людини мають позитивний характер, необхідний для збереження та розвитку людства, тому у процесі їх дослідження доцільно використовувати термін «Entäußerung», який позначає процес об'єктивації Абсолютної ідеї у матеріальному світі.

Якщо розглянути розвиток людської цивілізації, виходячи із взаємодії форм *протовідчуження* та *відчуження*, можна побачити, який сильний вплив ці феномени мають на розвиток людства. Починаючи з епохи Відродження, відбулись поступові зміни у домінуванні різних форм відчуження. Зазнали трансформації усі сфери *протовідчуження*, пов'язані з суспільними інститутами – релігія та держава. У певний момент релігія та феодальна держава придушувала творчий потенціал людини та втручалась в усі аспекти її життя, що створило дисбаланс між двома формами *протовідчуження*, об'єднання людей у групи та творча діяльність людини. Спершу людина повстає проти церкви – відбувається процес Реформації та затяжний період воєн на європейському континенті. Пізніше у XIX–XX століттях відбувся процес поступової секуляризації та втрати влади релігією над життям людей. Місце Бога заступає «всесилля людського розуму». Людина, насамперед у межах західної цивілізації, відчужуючись від релігії, спочатку відчуває розрив з релігійними традиціями, а пізніше і з самою вірою. Разом з цими змінами відбувались і зміни і в державній владі, і в формах державного устрою. Монархії поступово приймають конституції, поступово надають права і свободи громадянам.

Паралельно з процесами секуляризації та трансформації держави, у Європі пройшли промислові революції та відбувся процес індустріалізації. Завдяки людській творчості виникають заводи, фабрики, нові механізми та технології. Довкола грошей, як елемента відчуження, формується новий панівний суспільний клас – буржуазія. Вона починає винаймати людей на роботу та використовувати їх навички для виробництва та продажу товарів. Мільйони вчорашніх селян задля виживання змушені переїздити у місто, в пошуках роботи. Гроші стають універсальною необхідністю для виживання.

Виробничі відносини змушували тогочасну людину працювати по 16 годин на добу, спати у брудних бараках зі щурами, а інколи у саморобних копанках. У такій соціальній реальності втрата роботи стає рівносильною смерті не лише для робітника, а й для усієї його родини. Людина все глибше відчуває економічне відчуження: працівник відчужений від результату своєї праці, від самого процесу праці та від інших працівників. Вироблені товари не належать робітнику, процес праці позбавлений творчості, а взаємодія з іншими працівниками механізована та позбавлена колективної діяльності [14, с. 65]. Відтак як реакція на настільки крайні прояви відчуження людини виникають соціалістичні ідеї, а в суспільному дискурсі поширюється гасло: «Привид ходить по Європі – привид комунізму» [8, с. 4].

Після Другої світової війни продовжився інтенсивний розвиток капіталізму у західному світі. Набули поширення нові форми відчуження: соціальне, культурне, екзистенційне, психологічне, технологічне, інституційне та відчуження від природи [14, с. 63]. Ці форми відчуження прямо пов'язані з поглибленням проблеми уречевлення. Капіталізм стимулював закріплення у суспільстві «товарного фетишизму». Довкола речей чи витворів мистецтва виникали масові субкультурні рухи – байкери, металісти, тедді-бої.

Людина звикла переносити власну відповідальність на різні форми та сфери відчуження: Задоволення – на споживання, сенс життя – на роботу, захист – на державу. Людина у постіндустріальному суспільстві стала відчуженою від соціуму, а її можливості звелись до роботи та нескінченного циклу споживання товарів. Європейські держави у другій половині XX століття почали об'єднуватись в міждержавні союзи. У підсумку в 1992 році в Маастріхті, Королівство Нідерланди, було підписано договір про створення Європейського Союзу. На перший план політики вийшли екологічні проблеми, спричинені діяльністю людини, що породило відчуження людини від природи.

Найрадикальнішою зміною у житті людини кінця XX – початку XXI століття стала поява простору віртуальної реальності та розвиток IT-технологій. Доволі швидко вигаданий віртуальний простір став домінуючою сферою відчуження від реального світу. Його заполонили

«симулякри» та «симуляції», які іноді здаються більш реалістичними, ніж сама реальність. Соціальні мережі почали спотворювати оточуючу дійсність та впливати на сприйняття людиною реальності. Реклама стала формувати бажання та людські цілі. Технології віртуального світу привчило людство до швидкого та доступного дофаміну, погіршивши якість сну, кількість психологічних захворювань. У такий спосіб людини потрапила у чергове коло відчуження. У віртуальному світі «…навіть маючи можливість змінити власне життя, людина відмовляється від свободи через страх нереального, пов'язаний з головною проблемою усіх негативних тенденцій в процесі відчуження – відповідальністю» [14, с. 67].

Висновки. На підставі ретроспективного дослідження різних суспільно-історичних етапів розвитку людства встановлено існування двох періодів становлення соціального відчуження – позитивний та негативний, виходячи з їх впливу на людство. Перший з них пов'язаний із забезпеченням людиною власного простору безпеки через вплив негативних явищ природи – голод, холод, природні катаклізми. У цей період формуються дві висхідні форми відчуження, які позиціонуються як *протовідчуження*, оскільки вони є основою для формування наступних форм і сфер відчуження.

Перша форма *протовідчуження* позначає процес об'єднання людей у групи і в процесі розвитку трансформується у дві сфери відчуження: державу і релігію. Друга форма *протовідчуження* позначає процес творчої діяльності людини. Результатом творчості стає виникнення житла, знарядь праці, писемності, творів мистецтва. Оскільки форми *протовідчуження* мають позитивний характер, який дозволяє людству розвиватись та захищати себе, доцільно використовувати для їх позначення німецький термін «Entäußerung», який позначає процес об'єктивації Абсолютної ідеї у матеріальному світі (Г. Гегель). В процесі взаємодії між двома формами протовідчуження утворюється культура, у якій реалізуються всі творчі надбання та сформовані структури суспільних інститутів.

Негативний період розвитку відчуження у житті людини характеризується еволюцією форм *протовідчуження* до складніших сфер та форм – держава, політика, релігія, гроші, соціальні інститути. Він дефініціюється через термін «Entfremdung», який пояснює процес відриву форми від її суті та заняття нею ворожої позиції щодо її внутрішньої суті. У такому розумінні найбільш широкими сферами відчуження стають держава, релігія та економіка. Держава у своєму розвитку доволі швидко припиняє виконувати лише форму захисту і починає експлуатувати людину, формується політичне відчуження, ідеологічне відчуження, правове відчуження та ін. Так само релігія перестає виконувати свої початкові функції захисту людини від сил та явищ природи і ставить людське життя під цілковитий контроль релігійних інституцій. Натомість у сфері економічного відчуження формується відчуження від результатів праці, від власної природи і з'являються гроші як форма відчуження. У підсумку гроші як засіб соціального відчуження почали визначати сенс життя, поведінку та функціонування людини. У випадку, коли один з цих феноменів починав безконтрольно укорінюватись та розширюватись у суспільстві, у ньому відбувались радикальні соціальні трансформації.

У XX столітті з інтенсивним розвитком капіталізму набули поширення новітні форми відчуження – соціальне, культурне, екзистенційне, психологічне, технологічне, інституційне та відчуження від природи – більшість з яких прямо пов'язані з проблемою уречевлення та закріпленням у суспільстві «товарного фетишизму». Кінець XX століття ознаменувався появою простору віртуальної реальності та розвитком IT-технологій. За декілька десятиліть віртуальний простір став домінуючою сферою відчуження людини від реального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Ґеорг. Феноменологія духу. Київ: Основа , 2004. 548 с.
2. Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла. Київ: Апріорі, 2018. 136 с.
3. Гоббс Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с. URL:https://web.archive.org/web/20150427111517/http://duh-i-litera.com/leviafan/ (Дата звернення:10.12.2024)

4. Грабовська І. М., Грабовський С. І. Відчуження. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4. URL: https://esu.com.ua/article-34424 (дата звернення: 10.12.2024).

5. Економічно-філософські рукописи 1844 року. URL: https://surli.cc/xgevih (дата звернення: 10.12.2024).

6. Енґельс Фрідріх. Походження родини, приватної власности і держави. Харків: Державне видавництво України, 1925. 122 с. URL: https://vpered.wordpress.com/2011/02/24/engels-der-ursprung-der-familie/ (Дата звернення: 10.12.2024)

7. Жерар Мере. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади./ Пер. з фр. Л. Кононовича. Львів: Кальварія, 2003. 216 с.

8. Маркс Карл, Енґельс Фрідріх. Маніфест комуністичної партії. Київ: Вперед, 2010. 55 с.

9. Патлатой О. Є. Форми відчуження в сфері наукової праці та напрями їх подолання в сучасній економіці. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*, 2014. С. 63-70 с.

10. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

11. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. Том 1: Скорочена версія томів 1-6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.

12. Фромм Еріх. Втеча від свободи / Пер. з англ. М. Яковлєва. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 288 с.

13. Comparing cooperative geometric puzzle solving in ants versus humans. Edited by Marcus Feldman, Stanford University, Stanford, CA, 2024. URL: https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2414274121 (last accessed: 10.12.2024)

14. Drozd B. Yu. Transformation of forms of human alienation in the conditions of the russian-ukrainian war. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. Vol. 1(93). 62-71 p.

15. Feuerbach Ludwig. Das Wesen des Christentums. Leipzig, Otto Wigand, 1841. 450 p. URL: https://surl.li/bluagw (last accessed: 10.12.2024)

16. Fichte Johann Gottlieb. Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre, Hamburg, Meiner, 1997. 324 p.

17. Hermann Arnold. Plato's Eleatic Challenge and the Problem of Self-Predication in the Parmenides. Presocratics and Plato: Festschrift at Delphi in Honor of Charles Kahn, Las Vegas: Parmenides Publishing, 2012. 205-232 p.

18. Hess Moses. Die europäische Triarchie. Leipzig, Otto Wigand, 1841.185 p. URL: https://surl.gd/wdxfmz (last accessed: 10.12.2024)

19. Human line 'nearly split in two' by Paul Rincon Science reporter, BBC News. URL: https://surl.gd/gueuhz (last accessed: 10.12.2024)

20. Plotinus. The Enneads. Translated by Stephen MacKenna. Edited by B. S. Page. London: Faber and Faber, 1962.

21. Spengler Oswald: Der Untergang des Abendlandes. München, 1963. 651 p. URL: https://surl.li/llhrcg (last accessed: 10.12.2024)

REFERENCES

1. Hegel Georg. (2004) Fenomenologiia dukhu [Phenomenology of spirit]. Kyiv: Osnova, S. 548 [In Ukrainian].

2. Hesiod. (2018) Pokhodzhennia bohiv. Roboty i dni. Shchyt Herakla [The origin of the gods. Works and days. Shield of Hercules]. Kyiv: Apriori, S. 136 [In Ukrainian].

3. Hobbs Tomas. (2000) Leviafan, abo Sut, budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi [Leviathan, or Essence, structure and plenary powers of the state church and civil]. Kyiv: Dukh i Litera, S. 600. URL: https://web.archive.org/web/20150427111517/http://duh-i-litera.com/leviafan/ (last accessed: 10.12.2024) [In Ukrainian].

4. Hrabovska I. M., Hrabovskyi S. I. Vidchuzhennia. (2005) Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia [Alienation. Encyclopaedia of Modern Ukraine: encyclopaedia]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, T. 4. URL: https://esu.com.ua/article-34424 (last accessed: 10.12.2024) [In Ukrainian].

5. Ekonomichno-filosofski rukopysy 1844 roku [Economic and philosophical manuscripts of 1844]. URL: https://surli.cc/xgevih (data zvernennia: 10.12.2024) [In Ukrainian].
6. Engels Fridrikh. (1925) Pokhodzhennia rodyny, pryvatnoi vlasnosty i derzhavy. [Origins of the family, private property and the state.]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, S. 122 URL: https://vpered.wordpress.com/2011/02/24/engels-der-ursprung-der-familie/ (Data zvernennia: 10.12.2024) [In Ukrainian].
7. Zherar Mere. (2003) Pryntsyp suvernitetu. Istoriia ta osnovy novitnoi vlady. [The principle of sovereignty. History and foundations of the new government]. Lviv: Kalvariia, S. 216 [In Ukrainian].
8. Marks Karl, Engels Fridrikh. (2010) Manifest komunistychnoi partii [Manifesto of the Communist Party]. Kyiv: Vpered, S. 55 [In Ukrainian].
9. Patlatoi O. Ye. (2014) Formy vidchuzhennia v sferi naukovoi pratsi ta napriamy yikh podolannia v suchasnii ekonomitsi [Forms of alienation in the field of scientific work and ways of overcoming them in the modern economy]. Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriia 18: Ekonomika i pravo, S. 63-70 [In Ukrainian].
10. Russo Zhan-Zhak. (2001) Pro suspilnu uhodu, abo Pryntsypy politychnoho prava [About the social contract, or Principles of political law]. Kyiv: Port-Royal, S. 349 [In Ukrainian].
11. Toinbi Arnold. (1995) Doslidzhennia istorii. Tom 1:Skorochena versiia tomiv 1-6 D. Ch. Somervella [Studies of history. Volume 1: Abridged version of volumes 1 D. Ch. Somervell]. Kyiv: Osnovy, S. 614 [In Ukrainian].
12. Fromm Erikh. (2022) Vtecha vid svobody [Escape from freedom]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», S. 288 [In Ukrainian].
13. Comparing cooperative geometric puzzle solving in ants versus humans. Edited by Marcus Feldman (2024). Stanford University, Stanford, CA URL: https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2414274121 (last accessed: 10.12.2024)
14. Drozd B. Yu. (2023) Transformation of forms of human alienation in the conditions of the russian-ukrainian war. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. Vol. 1(93). 62-71 p.
15. Feuerbach Ludwig. (1841) Das Wesen des Christentums. [The Essence of Christianity]. Leipzig, Otto Wigand, 450 p. URL: https://surl.li/bluagw (last accessed: 10.12.2024) [In German].
16. Fichte Johann Gottlieb. (1997) Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre [Basis of the entire scientific doctrine]. Hamburg, Meiner, 324 p. [In German].
17. Hermann Arnold. (2012) Plato's Eleatic Challenge and the Problem of Self-Predication in the Parmenides. Presocratics and Plato: Festschrift at Delphi in Honor of Charles Kahn, Las Vegas: Parmenides Publishing, 205-232 p.
18. Hess Moses. (1841) Die europäische Triarchie. [The European Triarchy]. Leipzig, Otto Wigand, 185 p. URL: https://surl.gd/wdxfmz (last accessed: 10.12.2024) [In German].
19. Human line 'nearly split in two' by Paul Rincon Science reporter, BBC News. URL: https://surl.gd/gueuhz (last accessed: 10.12.2024)
20. Plotinus. The Enneads. Translated by Stephen MacKenna. Edited by B. S. Page. (1962) London: Faber and Faber.
21. Spengler Oswald (1963) Der Untergang des Abendlandes [The Decline of the West]. München, 651 p. URL: https://surl.li/llhrcg (last accessed: 10.12.2024) [In German].

Chursinova Oksana Yuriivna
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy
Lviv Polytechnic National University
12, Stepana Bandery str., Lviv, Ukraine

FORMS AND SPHERES OF HUMAN ALIENATION: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL RETROSPECTIVE

Relevance of the problem. *With the beginning of a full-scale war between Russia and Ukraine, the problem of alienation has become more relevant in social processes with renewed vigor. Being in*

a state of "limit situation" or the threat of its beginning, citizens of Ukraine and the world are starting to rethink their own lives in a new way. The previously barely noticeable process of alienation has begun to manifest itself more distinctly in various spheres of life: at work, turning into a feeling of "existential anxiety"; in virtual spaces, through escapism and constant propaganda combined with disinformation; in public life, due to the loss of ties with friends and relatives in wartime conditions; and in politics, where the removal of the majority of citizens from influencing socially significant decisions under war conditions is evident. All these forms of alienation, experienced by humanity many times throughout history, have produced mechanisms for overcoming them specific to each epoch.

Purpose. *Analysis of the forms and spheres of human alienation in a historical and philosophical perspective.*

The methodological basis of the research is *the methods of hermeneutic and comparative analysis. The method of hermeneutic analysis is implemented in the article in the process of studying the category of "alienation" in the understanding of representatives of the German Enlightenment. The methodology of comparative analysis is implemented in the couese of comparing different historical periods and similar historical phenomena – war, revolution, state formation. The method of comparative analysis is also used in comparing different forms of "alienation" of a person in society and key approaches to its research.*

Research results. *In accordance with the stated goal, it was found that the ascending forms of alienation were formed as a way for a person to provide his own space of security due to the negative impact of natural phenomena. These forms of alienation are outlined as proto-alienation, since they are the basis for the emergence of all other forms and spheres of alienation. The first two forms of proto-alienation are associated with the process of uniting people into groups and the process of creative activity. In the process of interaction between these two forms of proto-alienation, a culture is formed in which creative achievements and the formed structures of social institutions are realized.*

The contradictory ambivalent nature of alienation in the development of human civilization has been established. Alienation can manifest itself in positive aspects, as the process of creating things, social structures and other civilizational goods necessary for human survival in conditions of constant threat from the natural environment and social challenges. These ascending positive forms of alienation, which are designed to protect a person from the dangers of the environment and improve human living conditions, are positioned as proto-alienation and are divided into creativity and the unification of people into communities. In negative aspects, alienation is realized through the formation of a person's dependence on the things, processes and phenomena created by him, which begin to dominate him and be hostile to him: the means of production and their concentration in one hand begin to turn a person into a slave; the state ceases to protect a person and only exploits him for its own purposes, taking away freedom; money ceases to be simply a means of exchanging goods, and begins to determine human survival in the world.

Different approaches to understanding the concept of "alienation" in the philosophy of the German Enlightenment are revealed, in which the concept of "Entfremdetsein" denotes negative emotions associated with alienation from society), "Veräusserung" – alienation of property in law, "Entfremdung" – the process of objectification of an idea in the material world, "Entäusserung" – the process of alienation from a subject, object, environment. Instead, two terms are actively used to denote modern manifestations of alienation in the scientific paradigm: "Entäusserung" and "Entfremdung". "Entfremdung" denotes a process during which a person feels alien or detached from an object, environment, system or other people. And with the help of the concept of "Entäußerung" the process of objectification of an idea, the transition from the inner to the outer world and "going beyond oneself" is described.

Key words: *alienation, proto-alienation, historical process, civilization, culture, capitalism, society, creativity, responsibility.*

УДК 165.742+17.02
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.6

Козленко Павло Юхимович
кандидат філософських наук,
голова правління Громадської організації
«Одеський центр дослідження Голокосту»
вул. Садова, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0000-4660-852X

ПАРАДИГМИ ГУМАНІЗМУ: ВІД СВОБОДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ ДО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ

Актуальність дослідження. *Гуманізм як продукт морального науково-раціонального мислення, вільнодумства і творчих засад людини став в наш час світоглядною підставою та стимулом інтенсивного розвитку. Разом з тим сувора прихильність гуманістів принципам свободи совісті, мулькультуралізму, толерантності, віротерпимості, прав людини роблять його інструментом захисту людей від дискримінації і переслідувань з різних підстав, простором соціокультурного діалогу, що вбирає в себе все різноманіття людського досвіду. Таким чином, сучасний, орієнтований на наукову картину світу гуманізм актуальний як ніколи, оскільки під час глобальних трансформацій сприяє встановленню балансу і гармонії між різними соціальними і культурними групами, між різнорідними суспільствами.*

Сучасність пов'язана з необхідністю більш глибокого розуміння цінностей гуманізму, самого його існування в світі, оскільки значна частина населення різних країн і керівники частини держав намагаються довести крах або не існування гуманізму як такого, зникнення його з суспільного і духовного життя. Гуманізм повинен бути осмислений не тільки як факт, значимий для минулого, але як обов'язково-затребуване явище сучасних соціуму і культури, як критерій цивілізованості людства.

Метою *дослідження є концептуальна метамодернізація сутності і специфіки гуманізму як еволюціонуючого світоглядного базису людини, соціуму і культури. Під* ***об'єктом*** *дослідження ми розуміємо гуманізм як соціокультурний метанарратив, а предметом дослідження виділяємо еволюцію і концептуалізацію гуманістичних парадигм.*

Теоретико-методологічні основи дослідження*. Основою дослідження є діалектичний. Також у роботі були використані: порівняльно-історичний метод, методи синтезу, індукції, дедукції, спостереження, аналізу, описовий метод; аналітичний системний, ціннісний і структурно-функціональний підходи.*

Результати дослідження. *Аналіз новітніх трансформацій гуманізму дозволяє дослідити їх у контексті відображення змін фундаментальних ціннісних установок в соціумі та культурі, що надає можливість припускати зворотний вплив гуманізму наших днів на світовий цивілізаційний процес. Процес світоглядного діалогу між сучасним гуманізмом і його опонентами свідчить, що світова спільнота продовжує розвиватися в діалоговому режимі, як простір часом полярних дискурсів і цінностей. Виявлення цілей і перспектив цього дискурсу не можна визначити, зокрема, без розуміння специфіки сучасного гуманізму як світогляду і форми забезпечення якісного буття. Якщо розглядати гуманізм в категоріях сутності та існування, то є всі підстави розрізняти як різноманіття його якостей, так і різноманіття форм існування, тобто присутності і функціонування в нашому житті на основі загальнолюдських цінностей. Таке розуміння дозволяє проаналізувати і зрозуміти сучасне тлумачення численних парадигм гуманізму, його систему цінностей.*

Ключові слова: *гуманізм, парадигма, парадигми гуманізму, цінності, соціум, культура, соціокультурне, трансформація, свобода, справедливість, мультикультуралізм, толерантність.*

Вступ. Сучасна епоха чітко виявила ряд гострих соціальних проблем. Технологічна складова сьогодні досягла масштабів, які викликають глибокі, часто негативні соціальні та культурні трансформації у всіх сферах життєдіяльності людини. Під впливом науково-технічного прогресу не тільки зростає загроза техногенних катастроф, поглиблюються екологічні

проблеми, але сама техніка стає тією могутньою силою, яка змінює людину, його тілесність, духовну природу і, в кінцевому підсумку, знищити гуманістичну складову людського буття, а, значить, і самої людини як Homo Moralis. Ритм сучасного життя часто не залишає людині часу для осмислення глибинних, онтологічних основ людини і людства, що вчені кваліфікують як антропологічну катастрофу.

Тим самим актуалізуються проблеми самозбереження людської сутності, стійкої рівноваги між людиною і природою, людиною і соціумом. Вони досягають глобальних масштабів і перерастають в проблему виживання людства в цілому.

Проблема постійних конфліктів та війн, екстремізму і тероризму займає особливе місце внаслідок безпрецедентності і масштабності даної загрози, яка сьогодні набуває планетарний характер і стає однією з глобальних проблем для людства. Змінюється характер терористичних, екстремістських актів. Російський шизо-фашизм, американський антиглобалізм, китайський прогібіціонізм та інші деструктивні тенденції руйнують моральні пріоритети людства, прагнуть замінити систему загальнолюдських цінностей і її складові (свобода, право на життя, справедливість, терпимість, діалог, мультикультуралізм, толерантність...) на прагматичне прагнення використовувати право сильного, жити за рахунок інших, знищуючи систему світової гармонії і противника не тільки духовно, а й економічно, фізично.

Останнє формує стан екзистенціального страху, що актуалізує проблему пошуку стратегій протидії такому тероризму, стратегій, що забезпечують захист від глобальної політичної, екологічної та техногенної кризи, вирішення проблем екзистенціального характеру, виражених у втраті відчуття унікальності людського буття. Це можливе у контексті створення системи глобального свободного світу, якій цінності гуманізму уявляє як пріоритетні.

Метою даного дослідження є концептуальна метамодернізація сутності і специфіки гуманізму як еволюціонуючого світоглядного базису людини, соціуму і культури.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

1. Виявити смислоутворюючі базиси гуманізму і побудувати соціокультурне ціннісне поле сучасних гуманістичних уявлень.

2. Проаналізувати соціокультурні умови і філософські передумови становлення метамодерних форм гуманізму.

3. Визначити сутнісні риси, основні принципи і напрямки реалізації парадигм гуманізму в сучасному суспільстві.

У зв'язку з цим **об'єктом цього дослідження** є гуманізм як соціокультурний метанарратив, а **предметом дослідження** – еволюція і концептуалізація гуманістичних парадигм.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичною базою для експлікації критеріїв гуманізму, ролі і статусу гуманізму в світовому історичному часі є праці та ідеї давньогрецьких філософів про всеєдність (Геракліт, Анаксагор та інші), тотожність буття і мислення (Парменід), ієрархії світу (Піфагор, Платон), систематично розроблені неоплатоніками (Плотін, Порфирій, Прокл та інші), підхоплені гуманістами Відродження (Микола Кузанський, Джордано Бруно, Марсіліо Фічіно, Піко делла Мірандола, мейстер Екхарт) і вченими Нового часу (Спіноза, Мальбранш, Гете, Шеллінг), згідно з якими людина розглядається як вища цінність в суспільстві і самоціль розвитку. Дане розуміння зафіксувало пріоритетність гуманізму і моралі в роботах І. Канта, Я.А. Коменського, Т. Мора, Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо та інших вчених. Разом з тим серед праць сучасних авторів про гуманізм як про соціокультурний інструмент благополучного суспільства і якісне буття людини можна виділити, зокрема, роботи Дж. Дьюї, У. Андерсона, Ю. Хабермаса, П.Куртца.

Серед сучасних українських дослідників проблем гуманізму слід зазначити Є. Борінштейна [1, 2], В. Ільїна [3, 4], Н. Хамітова [5], С. Чеботарьова [6].

Методологічну базу дослідження склав діалектичний метод для вивчення сутнісного розуміння парадигм гуманізму. У роботі був використаний аналітичний підхід, а також активно застосовувався порівняльно-історичний метод в контексті розуміння спадкоємності уявлень про мораль і гуманізм. Крім цього, в роботі використовувалися системний, ціннісний

і структурно-функціональний підходи. Дослідження ґрунтується на класичних загальнонаукових методах: синтезі, індукції, дедукції, спостереженні, описі, аналізі.

Результати дослідження. Розвиток суспільства в сучасних демократичних країнах, де норми моралі є пріоритетними, зумовив широке застосування гуманітарних методів практично у всіх сферах людської життєдіяльності. Робота з людиною визнана найпотужнішим фактором соціоекономічного і соціокультурного прогресу, саме від творчої особистості залежать досягнення рентабельності виробництва, прибутковості бізнесу. Разом з тим інноваційні процеси вимагають для руху вгору по шляху професійного і життєвого успіху постійного вивчення трансформацій, що відбуваються в навколишньому світі, виявлення закономірностей в їх динаміці, прогнозування і заснованого на цих прогнозах створення конкретних проєктів – інакше кажучи, всього того, що притаманне стратегічному характеру в проєктуванні і реалізації професійної діяльності.

Все різноманіття успішного застосування сучасних наукових ідей у різноманітних сферах суспільства неможливе без трьох парадигм – традиційної (як узагальнення), гуманістичної та гуманітарної.

Традиційна парадигма характеризується тим, що цілі застосування інновацій ставляться виходячи з інтересів людини і людства, суспільства і/або держави і розглядаються насамперед у контексті формування людини з моральними творчими якостями, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та є необхідними для суспільства і держави. Тому традиційна парадигма докладає зусиль до розвитку особистості в ряді напрямків (розумового, морального, креативного). Взагалі у розумінні терміну «парадигма» ми орієнтуємося на смисл цього терміну, який зазначив Т. Кун. Він розглядає два основні значення: 1) ціла сукупність «думок, цінностей, методів та іншого, які використовуються учасниками певної спільноти» [7]; 2) сукупність «конкретні вирішення проблеми, які використовуються як взірці і приклади, чи правила і базис для вирішення подальших проблем нормальної науки» [8]. Також враховуємо класичне античне розуміння парадигми як ідеї, «що служить основою для створення світу буття» [9]. Тому ми розуміємо під **парадигмою** концептуальне системне уявлення думок, цінностей, методів, що виступають в якості базису стосовно вирішення будь-якої проблеми буття.

У гуманістичній парадигмі цілі ставляться в залежності в антропологічного виміру, бо людина є центром уваги. Тому цінностями є самоідентифікація, самореалізація людини, її відчуття себе щасливою, якісне буття, розкриття природних талантів на основі врахування інтересів і здібностей особистості. Вважається, що джерело розвитку знаходиться у самої людині. Людина, таким чином, фактично визнається істотою самодостатньою. Акцент робиться на самій людині, а не на її зв'язках з навколишнім світом та іншими людьми. Результати дослідження проблем самопізнання, самоактуалізації, самоствердження, самореалізації, виконані в рамках гуманістичної парадигми, мають важливе значення для «олюднення» взаємин в соціумі.

Гуманітарна парадигма, яка приходить на зміну гуманістичної, ставить в центр цілісну людину у всьому різноманітті її зв'язків і відносин з навколишнім світом. Головною характеристикою виступає діалогічність; метою ж є розвиток людських якостей і загальнолюдських цінностей, того, що становить істинно людську сутність, в її співвіднесеності зі світом цінностей, культури, людських відносин. Тобто, гуманітарна парадигма означає визнання необхідності надання допомоги (сприяння) в поступальному розвитку людини.

Гуманітаризація сучасної людини стверджує право на множинність, варіативність, унікальність людських проявів, забезпечуючи різноманіття як одне з найважливіших джерел розвитку і можливості «довільного» тлумачення світу і себе в цьому світі.

Гуманітарний підхід до вирішення проблем людини і людства – це, перш за все, підхід до дійсності з точки зору людини і в ім'я людини, це спроба побачити світ в його «людському вимірі». Цінним стає не збіг, але відмінність точок зору. «Зустріч з іншим» стає подією, а діалогічна взаємодія – подією.

Все вищезгадане підводить нас до думки про універсальність гуманізму, що тільки підвищує його цінність для людини і людства. Це важливо для звернення погляду сучасних вчених

до визначення Демокритом людини як «мікрокосму». Ідеї давньогрецьких філософів-досократиків про всеєдність світу і про обмеженість всякого знання-думки наводять на своє логічне продовження – ідею можливості глобального синтезу філософських знань. Ідея універсальності гуманізму показує можливість сучасному світу для виходу з кризи шляхом представлення нового образу універсального синтезу знання, моралі, загальнолюдських цінностей і, перш за все, цінності кожного конкретного життя як унікального явища.

У XIV столітті з'являється класичне розуміння і прочитання гуманізму завдяки Франческо Петрарці. Термін «гуманізм» походить від латинського *«humanitas»* (людяність). Тому начальне розуміння цієї категорії означає спрямованість на людину, формування її моральних і духовних якостей. Людина починає по-іншому бачити себе і світ природи, змінюються її естетичні смаки, ставлення до навколишньої дійсності. Вона прагне подолати рамки, що сковують ініціативу, що заважають творити саму себе, перетворювати зовнішній світ. Приходить розуміння того, що людей потрібно цінувати за освіченість, особистісні якості. Формується якийсь соціум, де цінуються, перш за все, індивідуальні здібності. Франческо Петрарка вважав, що світська освіченість, знання античної поезії і філософії не можуть суперечити принципам віри, бо вона служить моральному вдосконаленню людини. Він заклав основи нової, гуманістичної етики, головним принципом якої є досягнення морального ідеалу через самопізнання, освіту, сенс якого полягає в широкому оволодінні культурним досвідом людства.

У систему екзистенціальних цінностей сучасні гуманісти включають такі цінності, як особистість (людське Я), життя, любов, праця, гру, свободу, творчість, гідність, усамітнення, відпочинок, участь, здоров'я, насолоду, страждання, мужність, смерть. Ці цінності є загальнолюдськими за своїм змістом. Найбільш впливовими принципами є життя і свобода. Життя розглядається як засіб становлення і реалізації людини. Здатність радіти життю є найважливішою передумовою вдосконалення особистості. Свобода представляється в контекстуальному полі гуманізму як начальна базисна риса існування людини, що зумовлює її можливість самовдосконалюватися, розвиватися, творчо реалізовуватися. Свобода визначає якість людського життя. Тим самим універсальність свободи як цінності полягає в здатності людини бути вільним за своєю природою.

Тому, з нашої точки зору, **гуманізм** – це система життя людини і людства, заснована на максимальній цінності унікальності життя як такого, свободі як природної сутності людини, моралі як категоричного імперативу Homo sapiens.

Соціокультурна специфіка такої концептуалізації доповнюється осмисленням місця і ролі гуманізму в сучасному світі та відтворенні релевантної наукової картини його існування і розвитку. Тут якраз і проявляється філософський світогляд до обґрунтування розумності людини як її сутнісної, буттєвої характеристики, як людяності (humanitas) людини (homo) внаслідок розширення поля гуманних соціальних практик. Тому необхідні нові гуманістичні парадигми для уточнення місця і можливостей розуму як гуманістичної сутності людини. Більш глибоке розуміння ресурсів розуму передбачає осмислення соціальних параметрів сучасних гуманістичних концепцій. У сучасному філософському полі по-новому розкриваються проблема пояснення і розуміння нових соціокультурних реалій, екологічної сторони життя, гуманістичної та естетичної складової всіх новацій та інновацій.

Тому особливо важливими нам бачиться виділення і розуміння синтезу класичних і сучасних парадигм гуманізму, які допомагають трансформувати ідеали людини з бажаних в загальноприйняті. Виділимо основний ціннісний ряд.

Свобода. Гуманізм стверджує, що людські істоти мають право визначати сенс і форму свого життя, наполягаючи на свободі як головній і визначальній умові існування.

Справедливість. Гуманізм фокусується на потенціалі кожної конкретної людини і підкреслює важливість зростання і самореалізації, вимагаючи можливість максимальної відповідності між реальною значимістю різних індивідів, соціальних груп та їх соціальним становищем, між їх правами і обов'язками, працею і винагородою, злочином і покаранням.

Законність. Гуманізм виступає за поширення демократії участі та розширення відкритого суспільства, відстоюючи права людини та соціальну справедливість.

Соціальний компроміс. Гуманізм націлений на вирішення соціальних конфліктів і поліпшення соціокультурного, соціопсихологічного клімату в суспільстві.

Терпимість. У світогляді гуманізму любов і взаєморозуміння є найважливішою складовою і потребою життя, а основою життєвого успіху виділяється здатність поважати і приймати різноманітність інших людей.

Дотримання прав людини. Гуманізм акцентує увагу на турботі про кожну людину, про всі соціальні верстви і групи, на максимальному дотриманні їх прав і свобод.

Побудова діалогу. Гуманізм пропонує здатність до діалогу як найважливішу якість людини, що надає можливість не входити в систему іморалізму війни «всіх проти всіх», а шукати і знаходити рішення для підтримки громадянського миру.

Мультикультуралізм. В епоху глобалізації, коли не тільки стираються кордони, а й спостерігається всіляке змішання народів, світова спільнота потребує способу, що дозволяє представникам різних соціумів і культур, носіям різних цінностей співіснувати не тільки безконфліктно, а й спільно, отримуючи користь від такого виду кооперації. Саме в сучасному світі значення гуманізму є превалюючим для успішного існування людини. І в даній ситуації розвиток мультикультуралізму є найважливішим критерієм миру і процвітання. Під **мультикультуралізмом** ми розуміємо квінтесенцію соціокультурного розвитку людства, засновану на визнанні і повазі культурного розмаїття в суспільстві, що має на увазі спільне співіснування різних соціальних, культурних, етнічних, релігійних груп, де кожна спільність має право на визнання і самовираження, а якісне життєзабезпечення людини залежить від максимального дотримання принципу толерантності.

Толерантність. Є. Р. Борінштейн наполягає, що «в основі ставлення до інших людей, інших соціальних, культурних, етнічних, мовних груп повинен лежати принцип толерантності, згідно з яким береться до уваги цінність і самоцінність інших, часто протилежних поглядів» [10, с. 33]. Тобто, толерантність окремого індивіда ґрунтується на на визнанні людини унікально-загальною найважливішою цінністю.

Ми вважаємо, що філософське осмислення гуманізму як буттєвої характеристики людини, різноманітних гуманістичних парадигм дозволить вирішити численні проблеми сучасного суспільства і обґрунтувати необхідність і перейти до гуманізму, як концептуально-основоположній парадигмі сучасності, що задає глобальні орієнтири моралі, якісного життя і розвитку людства.

Висновки. Соціокультурні умови еволюції гуманістичних уявлень, які включають в себе прагнення людини до набуття справжнього буття і ментальні підстави культур, культурних епох, котрі визначають якісну своєрідність еволюційних форм гуманізму, ґрунтуються на парадигмах гуманізму, що представляють собою ціннісні пріоритети сучасного життя: свободу, справедливість, законність, соціальний компроміс, терпимість, дотримання прав людини, побудова діалогу, мультикультуралізм, толерантність. Традиційні форми існування людства у якості замкнутих систем, заснованих на уявленнях про світовий порядок і його класичні базиси екзистенцій, варіанах комунікації між людьми на основі своїх власних інтересів і цінностей застаріли, вичерпавши свої творчі можливості, оскільки будь-яка замкнута система буття одностороння і обмежена в удосконаленні та оскільки вона не враховує світовий безлад, а, отже, відносну невизначеність сучасності. Альтернативою традиційним формам буття бачиться гуманістична реальність у всіх своїх парадигмах життєдіяльності, заснованих на загальнолюдських цінностях і пріоритетах моралі, що дають можливість поліпшити якість життя. Сучасне моральне суспільство характеризується спрямованістю на гуманізацію як ціннісну переорієнтацію людського мислення та дії з предметно-речових компонентів на суб'єктно-гуманістичні, що формує механізм трансформації від технократичної до гуманістичної парадигми, котрий має в якості мети соціокультурну компетентність як цінність існування і процвітання. Говорячи про соціокультурну компетентність як про цінність гуманізації, слід зазначити, що саме вона породжує здатність самостійно осмислювати всі прояви сущого, дозволяє творчій особистості виходити розкритися її трансцендентальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борінштейн Є.Р. Норми науковості та професіоналізм у гуманітарних науках. *Наукове пізнання: методологія та технологія.* Одеса, 2013. №1 (30). С. 19-25.

2. Борінштейн Є.Р. Основи гуманізації та гуманітаризації вищої освіти в Україні: соціально-філософський аспект. *Наукове пізнання: методологія та технологія.* Одеса, 2014. № 2 (33). С. 29-34.

3. Ільїн В.В. Поліфонія гуманістики українського філософського мислення. *Філософські обрії.* Науково-теоретичний часопис. Київ-Полтава, 2000. Вип. 3. С. 51-66.

4. Ільїн В.В. Український філософський гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального [Ukrainian philosophical humanism: the identity of rational and irrational. Київ: ВАТ УКРНДІПСК, 1997. 412 с.

5. Хамітов Н.В. Війна в Україні та новий гуманізм: Давид проти Голіафа. Метаантропологія історії XXI століття. Київ: Софія : Кібея, 2023. 124 с.

6. Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наук. праць. Вип. 64. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. С. 205-210.

7. Kuhn Th. S. Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976. 239 p.

8. Kuhn Th. S. The Function of Dogma in Scientific Research. *Scientific Change. Historical Studies in the intellectual, social and technical conditions for scientific discovery and technical invention, from antiquity to the present.* Edit of Crombie A. C. – London, 1963. S. 20-78.

9. Парадигма – ВУЕ. URL: http://www. vue.gov.ua › Парадиг... (дата звернення: 15.03.2025).

10. Борінштейн Є. Р. Особливості самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Серія: Філософія. 2014. Вип. 2. С. 29-35.

REFERENCES

1. Borinshtein Ye.R. (2013). Normy naukovosti ta profesionalizm u humanitarnykh naukakh [Standards of Science and professionalism in the humanities]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia.* Odesa. № 1 (30). S. 19-25 [in Ukrainian].

2. Borinshtein Ye.R. (2014). Osnovy humanizatsii ta humanitaryzatsii vyshchoi osvity v Ukraini: sotsialno-filosofskyi aspect [Fundamentals of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine: socio-philosophical aspect]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia.* Odesa, 2014. № 2 (33). S. 29-34 [in Ukrainian].

3. Ilin V.V. (2000). Polifoniia humanistyky ukrainskoho filosofskoho myslennia [Polyphony of humanistics of Ukrainian philosophical thinking]. *Filosofski obrii.* Naukovo-teoretychnyi chasopys. Kyiv-Poltava, 2000. Vyp. 3. S. 51-66 [in Ukrainian].

4. Ilin V.V. (1997). Ukrainskyi filosofskyi humanizm: totozhnist ratsionalnoho ta irratsionalnoho [Ukrainian philosophical humanism: the identity of rational and irrational]. Kyiv: VAT UKRNDIPSK, 1997. 412 s. [in Ukrainian].

5. Khamitov N.V. (2023). Viina v Ukraini ta novyi humanizm: Davyd proty Holiafa. Metaantropolohiia istorii KhKhI stolittia [The war in Ukraine and the new humanism: David vs. Goliath. Metaanthropology of the history of the XXI century]. Kyiv: Sofiia : Kibeia, 2023. 124 s. [in Ukrainian].

6. Chebotarov S. S. Humanizm yak pryntsyp prava Ukrainy. Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk nauk. prats. Vyp. 64. Odesa: Yuryd. l-ra, 2012. S. 205-210.

7. Kuhn Th. S. (1976). Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976. 239 p. [in Germany].

8. Kuhn Th. S. (1963). The Function of Dogma in Scientific Research. Scientific Change. Historical Studies in the intellectual, social and technical conditions for scientific discovery and technical invention, from antiquity to the present. Edit of Crombie A. C. – London, 1963. S. 20-78 [In English].

9. Paradyhma – VUE. URL: http://www. vue.gov.ua › Paradyh... (data zvernennia: 15.03.2025) [in Ukrainian].

10. Borinshtein Ye. R. (2014). Osoblyvosti samorealizatsii osobystosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Features of self-realization of the individual in modern Ukrainian society]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii.* Seriia: Filosofiia. 2014. Vyp. 2. S. 29-35 [in Ukrainian].

Kozlenko Pavlo Yukhimovych
Candidate of Philosophical Sciences,
Chairman of the Board
Public organization "Odessa holocaust Research Center"
10, Sadova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0000-4660-852X

PARADIGMS OF HUMANISM: FROM FREEDOM AND JUSTICE TO MULTICULTURALISM AND TOLERANCE

Relevance of the study. *Humanism as a product of moral scientific and rational thinking, free thinking and creative foundations of man has become in our time the ideological basis and incentive for intensive development. At the same time, the strict commitment of humanists to the principles of freedom of conscience, mulculturalism, tolerance, religious tolerance, and human rights make it a tool for protecting people from discrimination and persecution on various grounds, a space of socio-cultural dialogue that absorbs all the diversity of human experience. Thus, modern humanism focused on the scientific picture of the world is more relevant than ever, because during global transformations it contributes to the establishment of balance and harmony between different social and cultural groups, between diverse societies.*

Modernity is connected with the need for a deeper understanding of the values of humanism, its very existence in the world, since a significant part of the population of different countries and the leaders of some states are trying to prove the collapse or non-existence of humanism as such, its disappearance from social and spiritual life. Humanism should be understood not only as a fact significant for the past, but also as a mandatory phenomenon of modern society and culture, as a criterion for the civilization of humanity.

The aim of the study *is to conceptually metamodernize the essence and specifics of humanism as an evolving ideological basis of Man, society and culture. By the* ***object of research****, we understand humanism as a sociocultural metanarrative, and the* ***subject of research*** *is the evolution and conceptualization of humanistic paradigms.*

Research results. *The analysis of the latest transformations of humanism allows us to study them in the context of reflecting changes in fundamental value attitudes in society and culture, which makes it possible to assume the reverse influence of humanism of our days on the world civilizational process. The process of ideological dialogue between modern humanism and its opponents shows that the world community continues to develop in a dialogue mode, as a space of sometimes polar discourses and values. The identification of the goals and prospects of this discourse cannot be determined, in particular, without understanding the specifics of modern humanism as a worldview and form of ensuring a qualitative existence. If we consider humanism in the categories of Essence and existence, then there is every reason to distinguish both the diversity of its qualities and the diversity of forms of existence, that is, the presence and functioning in our lives on the basis of universal values. This understanding allows us to analyze and understand the modern interpretation of numerous paradigms of humanism, its system of values.*

Key words: *humanism, paradigm, paradigms of humanism, values, society, culture, sociocultural, transformation, freedom, justice, multiculturalism, tolerance.*

УДК 101+165.74+7.038.6
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.7

Маді Галина Іванівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-4817-4635

ПОСТМОДЕРН ЯК ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ: ЗНАЧУЩІСТЬ ГУМАНІЗМУ

Актуальність дослідження *обумовлена зміною в системі цінностей постмодерну статусу життєзабезпечення як основоположного. Таким чином, життєзабезпечення виходить за рамки економічної сфери, проявляючись у всіх соціокультурних практиках. Оскільки дана особливість являє собою базисну концепцію сучасного суспільства, особливої значущості набуває філософський аналіз життєзабезпечення, так як саме він, дозволяє зрозуміти не тільки саме життєзабезпечення а й систему цінностей постмодерну, його створила і ставлення суспільства до цінностей гуманізму на сучасному етапі розвитку.*

Постмодерн в сучасному суспільстві є актуальною і адекватною мовою опису сучасної соціокультурності на основі цінностей гуманізму, свободи творчої особистості, і може бути сприйнятий соціумом як інформаційно-глобалізаційний постмодерн, враховуючи нові реалії сучасного життєзабезпечення, що охоплюють варіації мережевої культури.

Мета *роботи – дослідження соціально-філософських основ і методологічних базисів постмодерну, який став ідейною базою реформування системи життєзабезпечення в Україні, Євросоюзі, країнах розвиненої демократії.* ***Об'єктом дослідження*** *є життєзабезпечення суспільства постмодерну.* ***Предметом даного дослідження*** *виділяємо соціокультурна природа життєзабезпечення в суспільстві постмодерну в інформаційно-глобалізаційному світі, що орієнтується на гуманістичні цінності.*

В якості ***теоретико-методологічних основ дослідження*** *виділяємо принципи історизму і соціально-історичної успадкованості інституційних форм соціальної організації, соціокультурної обумовленості і системного взаємозв'язку соціальних інститутів, нелінійної динаміки соціального розвитку; діалектичний метод, метод порівняльного аналізу, формально-логічні процедури (зокрема, індукції та дедукції), метод теоретичного моделювання, прогностичний метод.*

Результати дослідження. *Саме в концептуальному полі постмодерну виявлено соціокультурні наслідки інформатизації-глобалізації в період переходу до інформаційно-глобалізаційної стадії розвитку цивілізації, що зумовили необхідність трансформації на шляху до уніфікації національних систем життєзабезпечення. Визначено підстави ідеалів постмодерну, як найбільш повно виражають потреби цивілізації на інформаційно-глобалізаційної стадії розвитку і ведуть до розкриття творчого потенціалу особистості на основі максимальної свободи, що орієнтується на цінності гуманізму. Цілі і завдання системи життєзабезпечення інформаційно-глобалізаційного суспільства були сформульовані в рамках філософії постмодерну, методологією якої стала метапарадигма вивчення постійно трансформується суспільства і поведінки людей з урахуванням принципу плинності і невизначеності дій людини і розвитку соціокультурних систем та інститутів.*

Ключові слова: *постмодерн, інформація, глобалізація, інформаційно-глобалізаційний, соціокультурне, трансформація, свобода, гуманізм, цінності, творча особистість.*

Вступ. Постмодерн являє собою особливий стан ментальності людства, що презентували себе в останні десятиліття XX століття, який триває донині і отримав своє певне світоглядне вираження у формах філософської рефлексії. Постмодерн у якості світогляду і особливої, що має методологічне значення, парадигми у вивченні реалій сучасного нам людства, допоміг переосмислити процеси соціокультурної реальності. При цьому важливим здається зрозуміти, яким чином це було сконструйовано, як вплинуло на розвиток людства і що постмодерн уявляє

собою саме сьогодні, коли трансформації суспільства і соціуму перейшли зі стану динамічного в гіпердинамічний. Але що ще більш важливо досліджувати саме сьогодні – яким чином постмодерн змінив осмислення гуманістичних тенденцій буття.

Цілком очевидно, що зміст терміну «постмодерн» означає ні що інше, як «після модерну» або, перефразовуючи сказане: після того, як модернізм перестав існувати або перестав нами сприйматися як сучасна течія, напрямок думки.

На наш погляд, необхідно усвідомлювати, що сучасна цивілізація вступила в принципово нову – інформаційно-глобалізаційну – стадію свого розвитку, коли провідною світовою тенденцією є глобалізація економічних, соціальних і культурних процесів. Глобалізація та інформатизація роблять для будь-якого суспільства найбільш актуальним завданням виявлення свого власного місця в планетарно глобальному світі при збереженні соціокультурної ідентичності. Однак рівноправне включення в глобальну економіку світу може бути здійснено тільки при наявності кваліфікованих кадрів у всіх областях науки, культури і виробництва, а це неможливо без адекватної вимогам системи існування, мислення, самовираження і самореалізації, що враховує гуманістичну специфіку існування людства.

Основна **мета** роботи полягає в дослідженні соціально-філософських основ і методологічних базисів постмодерну, який став ідейною базою реформування системи життєзабезпечення в Україні, Євросоюзі, країнах розвиненої демократії. **Завдання** дослідження:

– вивчити соціокультурний фундамент і методологічні передумови філософії постмодерну, що лежать в основі імплементації концепції в сучасному суспільстві;

– проаналізувати метапарадигму постмодерну як визначальний фактор реформування системи життєзабезпечення в сучасному демократичному світі;

– показати специфіку конфлікту постмодерністських ідеалів розвитку творчих здібностей особистості в системі безперервних трансформацій і реальної практики соціокультурного перформансу, адекватного ринковій економіці;

– визначити позитивну складову досвіду впровадження цінностей постмодерну в сучасну інформаційно-глобалізаційну систему буття в контексті соціокультурної інновації, вихідним гуманістичним орієнтиром якої є смисло-життєві цінності.

Об'єктом дослідження є життєзабезпечення суспільства постмодерну. Об'єкт дослідження обмежений умовами постмодерну, оскільки існуючі в сучасній соціальній теорії концептуалізації життєзабезпечення як значущої соціокультурної практики відсилають до соціальної реальності.

Предметом даного дослідження є соціокультурна природа життєзабезпечення в суспільстві постмодерну в інформаційно-глобалізаційному світі, що орієнтується на гуманістичні цінності.

Теоретико-методологічні основи дослідження. В рамках розуміння теорії життєзабезпечення в соціально-філософському контексті необхідно підкреслити деяку різницю між соціальним сприйняттям даного процесу і його філософською складовою. В рамках соціального розуміння сучасного устрою життєзабезпечення можна виділити проблеми: соціальної нерівності, соціальної стратифікації (М. Вебер, Т. Веблен), грошей (Г. Зіммель), масової культури (Г. Маркузе), суспільства достатку (Д. Гелбрейт). Пізніше стали з'являтися дослідження життєзабезпечення як соціального процесу, що виходить за рамки економічної сфери. До них відносяться роботи школи П.Бурдьє. У сучасній соціальній філософії можна виділити два розуміння підстав діяльності з життєзабезпечення в світі постмодерну: економічне, представлене скандинавською школою вивчення життєзабезпечення (П. Отнес, Ю. Гронов, Л. Берг, Л. Холм, М. Екстром, Т. Тойвонен), і соціокультурне, що використовує історико-етнографічно-мовний аналіз для вивчення символічних аспектів споживання (М. Дуглас, Б. Ішервуд). Крім того, в особливу область виділяються дослідження, присвячені споживання в сучасних соціальних умовах, феномену культури життєзабезпечення (З. Бауман, М. Фізерстоун, Д,Слейтер, Р. Бокок).

Нас, у заявленому контексті роботи, перш за все цікавить соціокультурна складова постмодерну як системи життєзабезпечення, що особливо чітко виражено в роботах Лінди Хатчеон [1], Фредріка Джеймісона [2], Дугласа Келлнера [3], Саймона Сьюзена [4], Брайна Макхейла

[5], Зігмунта Баумана [6], Крістофера Норріса [7] та багатьох інших сучасних вчених. Коли ми звернемо увагу на праці українських вчених, то необхідно зазначити роботи Євгена Борінштейна [8, 9], Володимира Горбатенко [10], Ольги Соболь [11], Тетяни Андрущенко [12], Тетяни Кулікової [13] та інших.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали принципи історизму і соціально-історичної успадкованості інституційних форм соціальної організації, соціокультурної обумовленості і системного взаємозв'язку соціальних інститутів, нелінійної динаміки соціального розвитку. Методологічною базою дослідження виступили: діалектичний метод, метод порівняльного аналізу, формально-логічні процедури (зокрема, індукції та дедукції), метод теоретичного моделювання, прогностичний метод.

Результати дослідження. Принциповим для духовної специфіки постмодернізму, на думку Ж.-Ф. Ліотара, є «зникнення ідеї прогресивного розвитку раціональності і свободи...» [14]. Тому загальна ідея постмодерну полягає у кризі довіри людини до суспільства та його соціокультурних інститутів, і, як слідство, криза довіру до принципу загального прогресу людства. Ця ідея можливого, ймовірного або необхідного прогресу ґрунтувалася на твердій впевненості, що розвиток мистецтв, технологій, знання і свободи корисні людству в його сукупності... сприяють звільненню людства [14].

Уточнюючи це положення, необхідно зазначити, що втрата довіри до всесвітньо-історичного ідеалу і означеної прагненням до досягненню ідеалу ідеї прогресу є найбільш важливою стороною специфіки постмодерну та веде до втрати довіри до загальнолюдських цінностей та беззаперечного пріоритету моралі. Але, треба зазначити, що ідея розчарування не вичерпує особливості постмодерну. А криза всесвітньо-історичного ідеалу не скасовує процес зростання продуктивних сил людства. Необхідно підкреслити, що постмодерну «притаманне звернення до вивчення доструктурного прошарку соціокультурного життя та макропроцесів, які дозволяють поглибити визначення макромоделей» [15, с. 57–58].

На глобальному (загальнолюдському) рівні постмодерністську ситуацію характеризують три основні вектори. Перший з названих векторів свідомості можна позначити як «переживання кінця історії», усвідомлення існування людства в позбавленості далекого історичного майбутнього. Другий вектор пов'язаний з принциповим перенесенням смислового центру буття з суспільних проблем в особисту сферу, в те, що бачиться як ціннісний і світоглядний особистісний «Я-центризм». Третій вектор виявляє себе особливого роду «екологічною свідомістю», ядром якого виявляється «турбота про природу» під кутом зору «відтяжки кінця історії» людства.

Одним з найбільш показових проявів такої постмодерністської свідомості, в якої з'єднуються воєдино переживання страхів, здатних перешкодити особистого щастя і життєзабезпечення людини і людства всіма ресурсами (і, відповідно, щастя всіх інших людей) та конструктивність в розумінні того, що необхідно зробити, щоб щастю не перешкодити, є сфера, глобальних проблем сучасності. Суть цих проблем безпосередньо бачиться в тому, що людство зіткнулося з ситуацією, коли його власна діяльність, його власний економічний, політичний та соціокультурний прогрес привів до розуміння, що без кардинального самообмеження, майбутнє людства (причому не тільки у формі благополучного існування, але навіть просто у формах виживання) стає неможливим.

Яке ж саме майбутнього бачиться в рамках постмодерну? Те, що воно повинно бути «щасливим» – зрозуміло. Далі мова йде про відчуття щастя і благополуччя, відчуття все поліпшується життєзабезпечення. За рахунок чого це може статися в постмодерні? Тут людство просувається завдяки цінностям гуманізму і загальнолюдським цінностям. І знову мова йде про відчуття. Людство буде щасливо вже тільки за рахунок відчуттів, що життя поліпшується, кордони зникають і настає загальне благоденство. Тобто, постмодерн дає відчуття соціокультурної утопії, яка може стати реальністю.

Це сталося завдяки автоматизації виробництва, яка пред'явила нові, підвищені вимоги до рівня здібностей бере участь в цьому виробництві людини, не тільки звільнивши людини-працівника

від виконання рутинного, що не вимагає високої кваліфікації ручного і розумової праці, але також фактично перетворивши кожного з учасників виробництва в керуючих відповідними продуктивними підсистемами в системі цілого виробництва. Як результат, окремий працівник в загальній своїй (що забезпечує успішність здійснення автоматичного виробництва) масі перетворився в командира над технікою і, в цьому сенсі слова, в формальну особистість.

Наступний принциповий наслідок стосується впровадження в особисте життя людини персонального комп'ютера, який в якості технічного засобу, забезпечує індивідуалізацію людини до рівня вже не формальної, а дійсної особистості.

Правда, особистий світ, який виник разом з персональним комп'ютером є не дійсною, а лише інформаційної віртуальною реальністю, і являє собою в сучасності сферу не дійсного матеріально-предметного буття, а тільки сферу буття інформаційного, не справжнього існування в об'єктивному світі, а лише заміщення його. Тобто, зі сфери реальності здійснюється перехід в світ віртуальності, з реального буття в уявне. Однак це не мало вже настільки принципового значення для особистості, яка виявила, що тепер вона здатна знайти повноту свого особистого «Я» вже незалежно від об'єктивний умов її соціокультурного існування. Тим більше, що інформаційна реальність віртуальних образів виявляє здатність об'єктивації-опредметнення, здатність перетворюватися в конструйований зі світу бажань в світ відчуття «збуття мрій».

Виходить, що людство, як результат, остаточно трансформується і трансформує сучасність, створюючи нову історичну епоху, в масштабі якої на перше місце виходить вже не соціально-детермінований умовами необхідного виробництва колективізм, а особистісне самовизначення. Людське суспільство переходить в систему особистісної акцентуації і цей процес, як виявилося, повернути назад вже неможливо.

Це стало відкритим свідченням персоніфікації людських розумових і фізичних здібностей, людської особистості. І це на певному етапі розвитку призвело до особливо роду дисбалансу, в якому звичайна людина виявила в собі не тільки можливість, але і необхідність в силу постійного прогресу, який постійно прискорюється, стати дійсною особистістю, що самовизначається.

Необхідно розуміти, що незалежно від того, подобається це нам або не подобається, але реальність вже сьогоднішнього, сучасного нам людства в повній своїй силі свідчить про те, що людський індивідуум, не втрачаючи суспільних форм буття, виявляє останні все більш і більш складними. Він відкриває для себе факт, що громадська організація все менш і менш необхідна для нього в якості джерела задоволення його особистих потреб, а сама людина все менш і менш потрібна в якості тої, хто здійснює науково-технічний прогрес. І це свідомість спустошує соціокультурні смисли існування людини. Багатство «Я-буття» тут виникає не на підставахраціональності, а на особистігно-гуманістичних обріях та посилюється і поглиблюється концентрації в зв'язках особистості і суспільства. А від того, що пов'язане необхідністю спільного суспільного виробництва соціально самоорганізоване сукупне людство відчуває, що програє конкуренцію «технічному розуму» і, будучи все менш і менш здатним дійсно впливати на триваючий розвиток продуктивних сил, просто йде в світ вторинного виробництва, де воно домінує і перетворюється в максимально вільну людську особистість на просторах саморозвитку.

Саме тут людський індивідуум знаходить можливість повного і всебічного виявлення своїх талантів і здібностей і робить це на основі гуманізації. Як підсумок, саме така всебічно розвинена особистість необхідна і людству і самій людині. Тому геніальність в сучасному гуманному світі постмодерну проявляється в самих різних соціокультурних сферах діяльності.

Висновки. Суспільство життєзабезпечення в основі свого існування і своєї системи цінностей є модусом суспільства постмодерну, втілюючи в собі основні характеристики соціокультурності постмодерну. У постмодерні життєзабезпечення стає домінуючою соціокультурною практикою, виконуючи соціальні функції конструювання ідентичновини і легітимації існуючого соціального порядку.

Саме в постмодерні соціокультурний підхід в контексті життєзабезпечення уявляється найбільш оптимальним сучасному стану соціальності і культури. В рамках соціокультурної методології визначено поняття життєзабезпечення як комплексу функціонально пов'язаних

систем і засобів, які служать для максимального поліпшення життєдіяльності і працездатності людини в процесі його самовдосконалення і самореалізації в контекстуальному полі Я-рефлексії. У ситуації постмодерну виявлено соціокультурний фактор нескінченності споживання, в якості якого виступає бажання як елемент життєвого проекту індивіда.

Сучасний процес інформатизації-глобалізації зачіпає практично всі соціокультурні інститути, орієнтуючись на затребуваність фахівців в рамках міждержавних єдиних стандартів. Це призводить до необхідності модернізації національних систем у напрямку їх уніфікації. У той же час здійснюється перехід від індустріальної до інформаційно-глобалізаційної стадії розвитку цивілізації, яка вимагає свободи творчості і вільного розкриття креативних здібностей особистості, чому сприяє стандарти гуманізму.

Таким чином, постмодерн дозволяє особистості своєчасно реагувати на відбуваються трансформації і в процесі життєдіяльності освоювати нові знання і технології. В результаті, модернізація та уніфікація національних систем життєзабезпечення здійснюється, або, принаймні, повинні здійснюватися, орієнтуючись на вимоги інформаційно-глобалізаційного суспільства до розвитку креативних якостей особистості, здатної навчати і перенавчати себе, орієнтуючись на принципи гуманізму, мультикультуралізму і толерантності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hutcheon L. Irony's Edge. The Theory and Politics of Irony. London – New York: Routledge, 1994.

2. Jameson's F. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, NC: Duke University Press, 1991.

3. Kellner D. Media Culture. Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern. London and New York: Routledge, 1995.

4. Susen S. The 'Postmodern Turn' in the Social Sciences. Houndmills – Basingstoke – Hampshire: Palgrave Macmillan UK, 2015.

5. McHale B. The Cambridge Introduction to Postmodernism. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

6. Bauman Z. Postmodernity and Its Discontents. Cambridge: Polity Press, 1997.

7. Deconstructive Turn: Essays in the Rhetoric of Philosophy. New York: Routledge, 2010.

8. Борінштейн Є.Р. Постмодернізм і його культурнотрансформаційний зміст. *Культура і сучасність:* Альманах, 2003. Вип. 2. С. 113-118.

9. Борінштейн Є.Р., Лопуга О.І. Постмодернізм як ціннісне підґрунтя духовної культури української молоді. *Перспективи.* Соціально-політичний журнал. 2015. № 2. С. 25-31.

10. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*: наук. журнал. 2005. № 1. С. 3-12.11. Соболь О. М. Постмодерн і майбутнє філософії. Київ: Наукова думка, 1997. 188 с.

12. Андрущенко Т.І. Постмодернізм як протиставлення. *Мультиверсум:* Філософський альманах. 2008. Вип. 67. С. 168–174.

13. Кулікова Т.М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект : автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03. Харків, 2006. 18 с.

14. Lyotard, J.-F. La condition postmoderne. Paris: Les éditions de minuit, 1979. 108 p.

15. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Одеса: Астропринт, 2006. 400 с.

REFERENCES

1. Hutcheon L. Ironys Edge. (1994). The Theory and Politics of Irony. London – New York: Routledge [In English].

2. Jamesons F. (1991). Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, NC: Duke University Press [In English].

3. Kellner D. (1995). Media Culture. Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern. London and New York: Routledge [In English].

4. Susen S. (2015). The 'Postmodern Turn in the Social Sciences. Houndmills – Basingstoke – Hampshire: Palgrave Macmillan UK [In English].

5. McHale B. (2015). The Cambridge Introduction to Postmodernism. Cambridge: Cambridge University Press, 2015 [In English].
6. Bauman Z. (1997). Postmodernity and Its Discontents. Cambridge: Polity Press. [In English].
7. Norris C. (2010). Deconstructive Turn: Essays in the Rhetoric of Philosophy. New York: Routledge [In English].
8. Borinshtein Ye.R. (2003). Postmodernizm i yoho kulturnotransformatsiinyi zmist [Postmodernism and its culturally transformational content]. *Kultura i suchasnist:* Almanakh. Vyp. 2. S. 113-118 [in Ukrainian].
9. Borinshtein Ye.R., Lopuha O.I. (2015). Postmodernizm yak tsinnisne pidgruntia dukhovnoi kultury ukrainskoi molodi [Postmodernism as a value basis for the spiritual culture of Ukrainian youth]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal.* № 2. S. 25-3. [in Ukrainian].
10. Horbatenko V. (2005). Postmodern i transformatsiia tsinnisnoi osnovy liudskoho buttia [Postmodern and transformation of the value basis of human existence]. *Politychnyi menedzhment:* nauk. zhurnal. № 1. S. 3-12 [in Ukrainian].
11. Sobol O. M. (1997). Postmodern i maibutnie filosofii [Postmodern and the future of philosophy]. Kyiv: Naukova dumka. 188 s. [in Ukrainian].
12. Andrushchenko T.I. (2008). Postmodernizm yak protystavlennia [Postmodernism as a contrast]. *Multyversum:* Filosofskyi almanakh. Vyp. 67. S. 168–174 [in Ukrainian].
13. Kulikova T.M. (2006). Multykulturalizm: sotsialno-metodolohichnyi aspekt [Multiculturalism: socio-methodological aspect]: avtoref. dys. kand. filosof. nauk: 09.00.03. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian].
14. Lyotard, J.-F. (1979). La condition postmoderne. Paris: Les éditions de minuit. 108 p. [in France].
15. Borinshtein Ye. R. (2006). Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Features of sociocultural transformation of modern Ukrainian society]. Odesa: Astroprynt. 400 s.

Madi Halyna Ivanivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Docent at the Department of social and humanitarian disciplines
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4817-4635

POSTMODERN AS A PHILOSOPHICAL CONCEPT: THE SIGNIFICANCE OF HUMANISM

The relevance of the study *is due to changes in the postmodern value system of the status of life support as fundamental. Thus, life support goes beyond the economic sphere, manifesting itself in all sociocultural practices. Since this feature is the basic concept of modern society, the philosophical analysis of life support is of particular importance, since it allows us to understand not only life support itself but also the system of postmodern values, it was created by the attitude of society to the values of humanism at the present stage of development.*

Postmodern in modern society is an actual and adequate language for describing modern socioculturality based on the values of humanism, freedom of creative personality, and can be perceived by society as an information and globalization postmodern, taking into account the new realities of modern life support, covering variations of network culture.

The aim of the work is to study *the socio–philosophical foundations and methodological bases of postmodernism, which has become the ideological basis for reforming the life support system in Ukraine, the European Union, and developed democracies.* ***The object of research*** *is the life support of postmodern society.* ***The subject of this study*** *is the socio-cultural nature of life support in a postmodern society in an information and globalization world focused on humanistic values.*

The theoretical and methodological foundations of the research, *we highlight the principles of historicism and socio-historical heritability of institutional forms of social organization, sociocultural conditionality and systemic interrelation of social institutions, nonlinear dynamics of Social Development; dialectical method, comparative analysis method, formal logical procedures (in particular, induction and deduction), theoretical modeling method, predictive method.*

Research results. *It is in the conceptual field of postmodernism that the socio-cultural consequences of informatization-globalization during the transition to the information and globalization stage of civilization development are revealed, which led to the need for transformation on the way to the unification of national life support systems. The foundations of the postmodern ideals are defined as most fully expressing the needs of civilization at the information and globalization stage of development and leading to the disclosure of the creative potential of the individual on the basis of maximum freedom, guided by the values of humanism. The goals and objectives of the life support system of the information and globalization society were formulated within the framework of the postmodern philosophy, the methodology of which was the metaparadigma of studying a constantly transforming society and human behavior, taking into account the principle of fluidity and uncertainty of human actions and the development of socio-cultural systems and institutions.*

Key words: *postmodern, information, globalization, information and globalization, sociocultural, transformation, freedom, humanism, values, creative personality.*

УДК 159.955:17.01:165
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.8

Мельник Юрій Миколайович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і права
Одеського національного технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7020-842X

Тодорова Світлана Миколаївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і права
Одеського національного технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8606-3018

Шевченко Ганна Анатоліївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і права
Одеського національного технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3613-7303

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми. *Актуальність проблеми ролі технологій в сучасному суспільстві обумовлена їхнім глибоким впливом на всі аспекти людського життя та суспільства в цілому. Сучасні технології не лише змінюють наш спосіб життя, але й ставлять перед нами важливі питання про природу людського буття, етику, свободу та відповідальність. Дана проблема полягає в тому, що саме від нашого відношення залежить наше ж майбутнє як людини, як біологічної, соціальної та духовної істоти. Адже сучасні технології – це не просто інструмент, а потужна сила, котра вимагає усвідомлення, критичного аналізу та відповідального використання.*

Мета статті *– з філософської точки зору розглянути роль технологій в сучасному суспільстві, їхню подвійну природу та проаналізувати можливі шляхи вирішення та їхнього осмислення.*

Методи дослідження *– використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, герменевтики), а також історичний та діалектичний методи.* ***Результати дослідження.*** *Тема ролі технологій в сучасному суспільстві представляє собою складне і багатогранне явище, яке торкається фундаментальних аспектів людського буття. В статті розглядається подвійна природа технологій: з одного боку, вони є інструментом прогресу, що розширяє межі людських можливостей, а з іншого – вони є джерелом етичних, соціальних і екологічних викликів. Аналізуються основні проблеми, пов'язані із впливом технологій на суспільство, включаючи відчуження, гіпер реальність, нерівність та загрозу природі. Пропонуються шляхи вирішення, такі як: розвиток етичного підходу, формування технологічного гуманізму, забезпечення стійкості, освіта та міждисциплінарне співробітництво. Підкреслюється важливість усвідомленого використання технологій, їх орієнтація на гуманістичні цінності та необхідність їхнього гармонійного включення в культуру. Зроблено висновок про те, що майбутнє технологій залежить від відповідальності людини та її здібності поєднувати прогрес із збереженням стійкого та справедливого світу.*

Ключові слова: *гіперреальність, відчуження, гуманістичні цінності, етика відповідальності, антропогенність.*

Актуальність проблеми. Актуальність проблеми ролі технологій в сучасному суспільстві обумовлена їхнім глибоким впливом на всі аспекти людського життя та суспільства в цілому. Сучасні технології не лише змінюють наш спосіб життя, але й ставлять перед нами важливі питання про природу людського буття, етику, свободу та відповідальність. Дана проблема полягає в тому, що саме від нашого відношення залежить наше ж майбутнє як людини, як біологічної, соціальної та духовної істоти. Адже сучасні технології – це не просто інструмент, а потужна сила, котра вимагає усвідомлення, критичного аналізу та відповідального використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В контексті даного дослідження ми опираємось на концепцію технологічної трансформації А. Маслова [6], принципи технологічного (раціонально-прагматичного) мислення С. Кримського [5], а також на підхід Ю. Пахомова та Ю. Павленка до трактування ціннісних засад, із поглибленим аналізом еволюції духовних цінностей та загальних світоглядних засад, що лежать в основі сучасного розвитку в умовах глобалізації [2]. При аналізі шляхів подолання проблем і ризиків, що можуть створюватися технологіями, орієнтуємось на погляди М. Кісельова, О. Петрунько, Н. Поліщук та інших філософів.

Важливими для вивчення подвійної природи технологій та ризиків їхнього використання є праці Е. Гіденса, Н. Поліщук та М. Панченко. На думку Е. Гіденса, рукотворні ризики неможливо однозначно обрахувати або передбачити їхні наслідки. «Чимдужче наука й технологія втручаються у наше життя, – і роблять це на глобальному рівні. – тим менше ця перспектива контролюється» [1; 27]. Науковці Н. Поліщук та М. Панченко вказують на проблему «технізації свідомості особистості, що витісняє найсвятіші почуття та емоції» [8].

Мета статті – з філософської точки зору розглянути роль технологій в сучасному суспільстві, їхню подвійну природу та проаналізувати можливі шляхи вирішення та їхнього осмислення.

Результати дослідження. Роль технологій в сучасному суспільстві з філософської точки зору можна розглядати як подвійну: з одного боку, технології представляють собою інструмент вивільнення та прогресу, а з іншого – джерело нових викликів і загроз для людського буття. Технології служать засобом реалізації людського потенціалу. Вони полегшують працю, розширяють доступ до знань і створюють нові можливості для самовираження. З філософської точки зору, технології втілюють прагнення людини до подолання обмежень природи та власної кінечності. Мартін Гайдеггер називав технології способом розкриття істини, «настроєм» людини в її взаємодії із світом. Це розкриття породжує нові способи буття, котрі були недоступні раніше.

Наприклад, Інтернет і штучний інтелект дають можливість миттєвого доступу до інформації, руйнуючи бар'єри часу та простору. Вони створюють основу для глобальної комунікації, сприяють демократизації знань і відкривають нові горизонти для творчості.

Однак, технології також ставлять під сумнів традиційні цінності та способи життя. Жан Бодріяр стверджував, що технології створюють «гіпер реальність», в якій межа між реальним і віртуальним розмивається. Це викликає питання про те, що вважати істинним і справжнім у світі, насиченому симулякрами.

Крім того, залежність від технологій може призвести до відчуження людини від природи й самої себе. Автоматизація та штучний інтелект загрожують замінити людську працю, а цифровізація спілкування іноді знецінює живий контакт. Питання про приватність, етику та контроль над технологіями стає все більш гострим.

Філософія технологій акцентує увагу на необхідності критичного осмислення їхньої ролі. Адже ми не просто користувачі технологій, але й їхні творці. Тому важливо задуматись про те, яким чином ми формуємо свою технологічну реальність. І саме етична відповідальність стає ключовим аспектом. Як говорив Ганс Йонас, ми повинні розвивати «етику відповідальності», щоб мінімізувати негативні наслідки технологічного прогресу [3]. Потрібно не просто прагнути до ефективності, але й враховувати гуманістичні цінності, такі як свобода, рівність і гідність.

Технологічний прогрес змінює не лише навколишнє середовище, але й саме сприйняття людиною свого призначення. Виникає необхідність осмислення місця людини, котре вона займає в цій новій реальності, щоб не втратити своєї сутності. З цього приводу дослідник

М. Хилько зауважує, що «вищі духовні цінності повинні регулювати побутові потреби та їх диференціацію. Потрібне нове переосмислення місця людини у світобудові: розглядати людину не як завойовника природи, а як органічну її складову частину» [10; 61].

Таким чином, технології в сучасному суспільстві представляють собою як інструмент емансипації, так і виклик для людського буття. Їхня роль визначається не лише функціональністю, але й нашим відношенням до них. Від того, як ми осмислюємо цей взаємозв'язок, залежить, чи зможуть технології стати справжньою опорою для розвитку людства.

Опираючись на вище викладене, вважаємо, що вирішення проблеми ролі технологій в сучасному суспільстві вимагає комплексного підходу, що включає етичні, моральні, філософські, правові, соціальні та технічні заходи. Даний підхід складається з декількох напрямків, котрі можуть допомогти збалансувати переваги та ризики технологічного прогресу:

1. Розвиток етичного підходу до технологій:

– етика відповідальності: слід використовувати такі підходи, котрі будуть враховувати довгострокові наслідки впровадження технологій. Тут підкреслюється саме важливість створення етики, орієнтованої на збереження людського та природного світу. Свого часу Г. Йонас, використовуючи методологію М. Гайдеггера та ідеї А. Шопенгауера про світ як «волю», надає самому буттю статус вищої цінності або блага і висуває принципи «етики відповідальності» перед цим буттям [3].

– створення регуляторних стандартів: міжнародні організації та держави повинні розробляли етичні кодекси, котрі б регулювали використання штучного інтелекту, біотехнологій та інших інновацій.

2. Формування технологічного гуманізму:

– Антропогенність: технології повинні бути орієнтовані на покращення якості життя людей, а не на їхню заміну. Це передбачає врахування психологічних, соціальних і культурних аспектів при розробці нових рішень. З цього приводу слушну думку зауважує український філософ М. Кісельов, коли говорить що «все більшого поширення набуває точка зору про необхідність переходу від стратегії «підкорення природи» до концепції «виживання» за умов тотального «олюднення» довкілля, від техногенного етапу розвитку цивілізації до антропогенного» [4; 40].

– Збереження людської праці: замість заміни людини машинами слід зосередитись на створенні технологій, які б доповнювали людські можливості, щоб підвищити цінність людської праці.

3. Освіта та філософська рефлексія:

– Технологічне просвітництво: введення освітніх програм з етики технологій, з філософії техніки та з рефлексивно-критичного мислення. Саме рефлексія є «одною з трьох провідних форм людської активності (інші дві – діяльність і комунікація), яка забезпечує не тільки індивідуальний та особистісний розвиток людини, а й соціальний прогрес людства в цілому» [7; 47]. Це допоможе сучасній молоді усвідомлювати ризики та переваги інновацій;

– Популяризація філософії технологій: роздуми про природу технологій, їхній вплив на суспільство та культуру повинні бути доступними широкому загалу задля формування суспільної свідомості. З цього приводу дослідник О. Петрунько говорить про «формування полікультурної освіти», як виклику на запити сьогодення [7; 14].

4. Взаємозв'язок правового поля України та розвитку технологій можна розглядати в контексті взаємного впливу: законодавство регулює впровадження технологій, а технологічний прогрес змушує змінювати та адаптувати нормативно-правові акти:

– Законодавство України формує правове поле для бізнесу, науки та суспільства, сприяючи або стримуючи впровадження інновацій. Є різні напрями розвитку правового поля: по-перше – це захист інтелектуальної власності (Закони «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» тощо) мотивують винахідників та підприємців розвивати технології. По-друге – це кібербезпека та цифрові права (Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України») регулює безпечне використання цифрових технологій. Також існує державне стимулювання IT-сектору (наприклад, через Дія.City), що сприяє розвитку технологічних стартапів [11; 12; 13].

– Розвиток технологій вимагає оновлення законодавства. Штучний інтелект та автоматизація потребують правового врегулювання відповідальності за дії алгоритмів. Криптовалюти та блокчейн (Закон «Про віртуальні активи») вимагають нового фінансового регулювання. Big Data та персональні дані (Закон «Про захист персональних даних») викликають дискусії щодо приватності [14; 15].

– Швидкість змін у технологіях випереджає юридичні механізми, що призводить до «правових прогалин». Застарілі норми можуть гальмувати інновації (наприклад, жорстке регулювання виробництва дронів та автономного транспорту). І глобалізація потребує гармонізації законодавства з міжнародними стандартами (GDPR, регулювання кіберзлочинності).

5. Розвиток стійких технологій:

– Екологічна стійкість: сучасні технології повинні розроблятися з урахуванням мінімізації шкоди навколишньому середовищу. Наприклад, розвиток відновлюваних джерел енергії та «зеленого» виробництва. Один з українських дослідників М. Хилько наголошує, що «кризові моменти у взаємовідносинах людини з природним середовищем виникають, як це не парадоксально, з посиленням технічної могутності людини. Суспільство продукує на природу свої як позитивні, так і негативні сторони і тим самим багато в чому визначає стан природних екосистем, динаміку їх змін» [10. 59];

– Зниження залежності: прагнення до створення технологій, котрі допомагають людині бути менш залежною від машин, сприяючи її самостійності та самодостатності.

6. Демократизація доступу та прозорість:

– Прозорі алгоритми: компанії, що створюють технології, повинні забезпечувати прозорість алгоритмів і рішень, особливо тих, котрі торкаються соціальних і економічних процесів;

– Доступність технологій: зрівняння можливостей для всіх верств суспільства, задля того, щоб інновації не стали інструментом нерівності.

7. Розвиток діалогу між технологами та гуманітаріями:

– Інтеграція дисциплін: створення міждисциплінарних груп, що об'єднували б філософів, соціологів, інженерів і програмістів задля врахування різноманіття перспектив. Даний комплексний підхід дозволяє кожній дисципліні (інженерія, екологія, соціологія та ін..) вносити свій унікальний погляд на проблему. Об'єднуючи зусилля, спеціалісти можуть створювати більш цілісні рішення, враховуючи всі аспекти. Адже взаємодія експертів з різних сфер дозволяє генерувати нові ідеї та знаходити інноваційні рішення, котрі були б недоступні під час ізольованої роботи;

– Суспільні обговорення: введення платформ для відкритих дебатів, де громадяни зможуть обговорювати запровадження нових технологій та їхні можливі наслідки. Сучасні психологи говорять про «постнекласичну навігацію суб`єкта, який не тільки аналізує, а й синтезує реальність і закони своєї діяльності» [7; 51].

Реалізація цих засобів вимагає співробітництва на глобальному рівні, залучення суспільства та ясної свідомості того, що технології є не лише інструментом, але й частиною нашого світогляду. Це допоможе віднайти баланс між інноваціями та гуманістичними цінностями, мінімізуючи ризики для всього людства. Як зауважує один з дослідників Н. Поліщук, на сьогодні постає питання необхідності «взаєморозуміння, єднання, а не конфронтації всіх позитивних сил для успішного вирішення глобальних проблем, що стоять перед людством» [9].

Висновки. Як бачимо, технології в сучасному суспільстві відіграють роль як потужного двигуна прогресу, так і джерела нових викликів. Технології стають невід'ємною частиною людського існування, трансформуючи не лише матеріальний світ, але й культурні, соціальні, етичні та духовні аспекти життя. Роль технологій в сучасному суспільстві стає предметом не лише наукового, але й філософського аналізу, оскільки їхній вплив виходить за межі утилітарної користі та торкається фундаментальних аспектів людського існування. Тому, наш головний висновок полягає в тому, що управління технологіями вимагає поєднання етики, усвідомленості та спільних зусиль усіх ланок суспільства. Лише тоді сучасні технології стануть не загрозою, а опорою для розвитку людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. К. : Альтерпес. 2004. 100 с.

2. Пахомов Ю.Н. та ін. Ідентичності та цінності в епоху глобалізації. під ред. акад. НАН Украины Ю. Н. Пахомова та проф. Ю. В. Павленко. Нац. акад. наук України. К. : Наукова думка, 2013. 601 с.

3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. К. : Лібра, 2001. 400 с.

4. Кисельов М.М. Феномен діяльності в реаліях сьогодення. *Філософія. Антропологія. Екологія: Альманах. Вип. 1.* К.: Стилос, 2000. С. 45.

5. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.

6. Маслов А.О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2012. 432 с.

7. Петрунько О.В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії : методичний посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 84 с.

8. Поліщук Н.В., Панченко М.С. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді. URI : http://perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2014/18.pdf

9. Поліщук Н. В. Філософська актуальність проблеми «Людина і Всесвіт» та перспективи майбутнього людства в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу XXI століття. *Нова парадигма. Вип. 117*. 2013. С. 42-55.

10. Хилько М. Екологічна криза у філософсько-етичному вимірі. *Філософська думка. № 3*. 2000. С. 59-67.

11. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX: станом на 15.11.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/ (дата звернення: 01.02.2025).

12. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII: станом на 31.12.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12/ (дата звернення: 01.02.2025).

13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII: станом на 28.06.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ (дата звернення: 01.02.2025).

14. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX: станом на 15.11.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20/ (дата звернення: 01.02.2025).

15. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-V: станом на 18.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/ (дата звернення: 01.02.2025).

REFERENCES

1. Hidens E. (2004) Nestrymnyi svit: yak hlobalizatsiia peretvoriuie nashe zhyttia. [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives] K. : Alterpes. 2004. 100 s. [in Ukrainian].

2. Pakhomov Yu. N. ta in. (2013) Identychnosti ta tsinnosti v epokhu hlobalizatsii. [Identities and Values in the Era of Globalization] pid red. akad. NAN Ukraynы Yu. N. Pakhomova ta prof. Yu. V. Pavlenko. Nats. akad. nauk Ukrainy. K. : Naukova dumka, 2013. 601 s. [in Ukrainian].

3. Yonas H. (2001) Pryntsyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii. [The Principle of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Civilization] Per. z nim. K. : Libra, 2001. 400 s. [in Ukrainian].

4. Kyselov M.M. (2000) Fenomen diialnosti v realiiakh sohodennia. [The Phenomenon of Activity in Contemporary Realities] Filosofiia. Antropolohiia. Ekolohiia: Almanakh. Vyp. 1. K.: Stylos, 2000. S. 45 [in Ukrainian].

5. Krymskyi S.B. (2003) Zapyty filosofskykh smysliv. [Queries of Philosophical Meanings] Kyiv : Vyd. PARAPAN, 2003. 240 s. [in Ukrainian].

6. Maslov A.O. (2012) Informatsiina ekonomika: stanovlennia, struktura ta teoretychne osmyslennia : monohrafiia. [Information Economy: Formation, Structure, and Theoretical Understanding] Kyiv : Ahrar Media Hrup, 2012. 432 s. [in Ukrainian].

7. Petrunko O.V. (2013) Molod ta innovatsiini tekhnolohii: perspektyvy i ryzyky vzaiemodii : metodychnyi posibnyk. [Youth and Innovative Technologies: Prospects and Risks of Interaction] Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 84 s. [in Ukrainian].

8. Polishchuk N.V., Panchenko M.S. (2014) Naukovo-tekhnichnyi prohres i dukhovno-moralne stanovlennia molodi. [Scientific and Technological Progress and Spiritual-Moral Development of Youth] URI:http://perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2014/18.pdf

9. Polishchuk N. V. (2013) Filosofska aktualnist problemy «Liudyna i Vsesvit» ta perspektyvy maibutnoho liudstva v epokhu informatsiino-vysokotekhnolohichnoho prohresu XXI stolittia. [Philosophical Relevance of the Problem "Human and Universe" and Prospects for Humanity in the Era of Information-High-Tech Progress of the 21st Century] Nova paradyhma. Vyp. 117. 2013. S. 42-55 [in Ukrainian].

10. Khylko M. (2000) Ekolohichna kryza u filosofsko-etychnomu vymiri. [Ecological Crisis in Philosophical-Ethical Dimension] Filosofska dumka. №3. 2000. S. 59-67. [in Ukrainian]

11. Pro avtorske pravo i sumizhni prava (2024) [On Copyright and Related Rights]: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX: stanom na 15.11.2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/ (data zvernennia: 01.02.2025).

12. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli [On Protection of Rights to Inventions and Utility Models]: Zakon Ukrainy vid 15.12.1993 № 3687-XII: stanom na 31.12.2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12/ (data zvernennia: 01.02.2025) [in Ukrainian].

13. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy (2024) [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII: stanom na 28.06.2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ (data zvernennia: 01.02.2025). [in Ukrainian].

14. Pro virtualni aktyvy (2024) [On Virtual Assets]: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2074-IX: stanom na 15.11.2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20/ (data zvernennia: 01.02.2025) [in Ukrainian].

15. Pro zakhyst personalnykh danykh (2025) [On Personal Data Protection]: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-V: stanom na 18.01.2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/ (data zvernennia: 01.02.2025) [in Ukrainian].

Melnik Yurii Mykolaiovych
Ph.D, Associate Professor at the Department of Philosophy and Law
Odesa National University of Technology
112, Kanatna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7020-842X

Todorova Svitlana Mykolaivna
Ph.D, Associate Professor at the Department of Philosophy and Law
Odesa National University of Technology
112, Kanatna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8606-3018

Shevchenko Hanna Anatoliivna
Ph.D, Associate Professor at the Department of Philosophy and Law
Odesa National University of Technology
112, Kanatna str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3613-7303

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN SOCIETY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT

Actuality of theme. *The relevance of the problem of the role of technologies in modern society is due to their profound impact on all aspects of human life and society as a whole. Modern technologies not only change the way we live, but also pose important questions about the nature of human existence, ethics, freedom and responsibility. This problem lies in the fact that our future as a human being, as a biological, social, and spiritual being, depends on our attitude. After all, modern technology is not just a tool, but a powerful force that requires awareness, critical analysis,*

and responsible use. ***The purpose of the article*** *– from a philosophical point of view, consider the role of technology in modern society, its dual nature, and analyze possible solutions and their understanding.* ***Research methods*** *– general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis, hermeneutics), as well as historical and dialectical methods, were used.* ***Research results.*** *The topic of the role of technology in modern society is a complex and multifaceted phenomenon that touches on fundamental aspects of human existence. The article examines the dual nature of technologies: on the one hand, they are a tool of progress that expands the boundaries of human possibilities, and of the other, they are a source of ethical, social, and environmental challenges. Analyzes key issues related to the impact of technology on society, including alienation, hyper reality, inequality, and threats to nature. Solutions are proposed, such as: developing an ethical approach, forming technological humanism, ensuring sustainability, education and interdisciplinary cooperation. The importance of the conscious use of technologies, their orientation towards humanistic values and the need for their harmonious inclusion in culture is emphasized. It is concluded that the future of technology depends on human responsibility and their ability to combine progress with the preservation of a sustainable and just world.*

Key words: *hyperreality, alienation, humanistic values, ethics of responsibility, anthropogenicity.*

УДК 101+122/129
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.9

Поплавська Тетяна Миколаївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-2492-8068

ФІЛОСОФІЯ ГАРМОНІЇ ЯК ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Мета статті – *розглянути та проаналізувати трансформації концепції гармонії від Античності до сьогодення задля дослідження можливостей даної концепції у формуванні ідеології нової глобальної культури світу, укоріненої у природному, еволюційному порядку соціальної гармонії.*

Методи дослідження – *дослідження проводилося із залученням загально-наукових методів, історико-філософського та холістичного підходів.*

Наукова новизна *дослідження полягає у зверненні до філософії гармонії, яка тільки народжується в українському філософському просторі та у дослідженні її можливостей, які можуть бути спрямовані на створення в епоху інформації нової культури світу, що передбачає глобальну згоду та досягнення соціальної гармонії, задля запобіганню війнам, геноциду та тероризму.*

Результати дослідження. *Єдиною концепцією для гармонійного поєднання Людини, Суспільства, Природи та Космосу може бути тільки концепція гармонії, яка була сформована у колиски європейської культурі – Давньої Греції, видатними мислителями свого часу.*

Проблема сприйняття саме у такій якості концепції гармонії, може полягати в тому, що протягом останніх двох століть категорія гармонії асоціювалася в освіченої частини населення виключно з мистецтвом та естетикою як філософським осмисленням художньої творчості. Однак звернення до історії філософії гармонії в європейському культурному просторі дає нам уявлення про злети та падіння інтересу до цього феномену.

Вчення про гармонію, яке дісталося нам у спадок від античних філософів, як показало нам дослідження давньогрецької та давньоримської філософії, мало суто універсальний характер і поширювалося і на Макрокосмос, і на Мікрокосмос, і на соціум, організація якого, на думку мислителів, повинна відбуватися відповідно до загальних законів Всесвіту.

Центральними проблемами вчення про гармонію середньовічні мислителі вважали не так вивчення гармонії як феномену, а як теологічне питання про гармонію відносин між душею і тілом, вірою і розумом.

В епоху Відродження відбувається розширення та збагачення поняття «гармонія», порівняно з попереднім Середньовіччям. Гуманісти відроджували саме античні цінності, тому гармонія трактувалася ними досить широко. Але вже в епоху Бароко у громадську свідомість проникають ідеї про дисгармонію світу, про тлінність і скороминущість всього сущого. Ренесанс залишив у спадок XVII століттю особистість, яка володіє високим ступенем індивідуальної самосвідомості, але протиріччя між цією особистістю та новими, трагічними для неї умовами існування створюють напружену, повну глибоких конфліктів духовну ситуацію.

У XIX та XX ст. багато ідеалів і цінностей Просвітництва виявилися або невтіленими, або суттєво спотвореними. Модерн, який хизувався своїм розумом і раціональністю перед «смутними часами», допустив повернення у світ страшних вад Середньовіччя, оголосив їх нормою і поставив під захист свого закону. Розчарування та сумнів у прогресивності науково-технічного прогресу спровокувало появу альтернативних доктрин, що заперечують інтелектуальні цінності Модерну.

На цьому тлі, особливо у післявоєнні часи, прокидається увага до античного вчення про гармонію, але розуміння західними філософами сутності гармонії часом все більше звужується і багатозначний та багаторівневий феномен перетворюється на суто естетичну категорію.

Сучасний умонастрій західні інтелектуали позначили як метамодерн, сенс якого – скласти противагу умонастроям постмодерну. Істина метамодерну знаходиться десь посередині

між універсальними істинами модерну і постмодерністським запереченням та сумнівом. На цьому тлі знову відроджується інтерес до вчення про гармонію яке може стати не тільки якимось ідеалом, а живим процесом взаємодії протилежностей і яке може формувати новий рівень цілісності. Нарешті, це вчення може сприяти формуванню ідеології нового світового порядку, який поступово може замінити існуючий порядок, орієнтований на конкуренцію, конфлікт, дисгармонію та антагонізм індустріальних та інформаційних суспільств, що дедалі більше відтворюють політичні крайнощі війни, геноциду та терору.

Ключові слова: *античність, гармонія, дисгармонія, модерн, постмодерн, метамодерн.*

Частина І. Гармонія як універсальний принцип античної культури: розвиток і занепад.

Постановка проблеми. Еволюція розвитку людства у майбутньому багато в чому залежить від сучасних технологій, концепцій та ідеологій. Ідеологією століття має стати прагнення гармонійного поєднання Людина – Суспільство – Природа – Космос. У зв'язку з цим стає актуальним питання пошуку відповідної концепції для здійснення цього союзу.

Нині у сфері українського теоретичного знання щодо соціальних процесів, центральне місце посідають дві наукові концепції – інформаційного суспільства та сталого розвитку. З погляду теорії інформаційного суспільства, розвиток сучасної цивілізації зростаючою мірою визначається інноваційним потенціалом і рівнем теоретичного пізнання. З погляду Концепції сталого розвитку, яка була прийнята світовою спільнотою на Конференції ООН (Ріо-де-Жанейро) в 1992 р. під назвою «Саміт Землі», то, як згодом з'ясувалося, всі спроби її реалізації не мали того успіху, який зміг би стати поворотним моментом у справі вирішення глобальних проблем та виведення сучасної цивілізації із системної кризи, Навпаки, міжнародна спільнота зіткнулися з проблемами, які виявились частково чи повністю нерозв'язними, принаймні з позицій концепції та стратегії сталого розвитку. Після вже більше, ніж тридцяти років з того моменту, як глобальні інститути сучасного світу офіційно взяли курс на сталий розвиток, єдина модель економіки, екологічної та соціальної політики так і не була вироблена. Глобальні проблеми за сукупністю своєю лише посилилися.

Мета статті – розглянути та проаналізувати трансформації концепції гармонії від Античності до сьогодення задля дослідження можливостей даної концепції у формуванні ідеології нової глобальної культури світу, укоріненої у природному, еволюційному порядку соціальної гармонії.

Методи дослідження – дослідження проводилося із залученням загально-наукових методів, історико-філософського та холістичного підходів.

Результати дослідження. Головними висновками у 2024 р. щодо реалізації цілей сталого розвитку став той факт, що в середньому лише 16% від поставлених цілей буде виконано до 2030 року, за рештою 84% відзначено обмежений прогрес чи регрес [1]. Причинами стали нерівність, що збільшуються, зміна клімату і скорочення біологічного розмаїття. Пандемія Ковід-19 з 2020 до 2023 року та війна в Україні тільки посилили ситуацію.

Між тим, у західному наукову просторі за цей період було розроблено і впроваджено у життя де кілька альтернативних концепцій майбутнього, які критикують або розширюють традиційну модель сталого розвитку, запропоновану ООН («17 Цілей сталого розвитку»), та розглядають альтернативні шляхи еволюції суспільства, економіки та екології, часто пропонуючи нові парадигми співіснування людини та природи.

По-перше, це концепція «Доначна економіка» (Doughnut Economics) Кейта Раворта [2], яка критикує традиційну орієнтацію на економічне зростання, пропонуючи баланс між соціальними та екологічними потребами. По-друге, це концепція «Деколонізаційної екології» (Decolonial Ecology) Артуро Ескобаро [3], яка вимагає відходу від європоцентричної моделі управління ресурсами та повернення до традиційного способу співіснування з природою. По-третє, це концепція «Постзростання» (Post-Growth), Джейсона Хікель і Тіма Джексона [4–5], суть якої полягає у відмови від ідеї безкінечного економічного зростання як основи розвитку, у пропонуванні економіки добробуту, де метою є не ВВП, а якість життя та екологічна рівновага, та у наголошенні на сповільненні споживання, скороченні робочого тижня, переходу до більш рівномірного

розподілу багатства. По-четверте, концепція «Біоцентризму» Роберта Ланца [6], в якої автор розглядає природу як головний пріоритет, а не економіку чи соціальні системи та орієнтує своїх прихильників на глибоку екологію та принципи ненасильства щодо природи. По-п'яте, концепція «Циркулярна економіка» (Circular Economy) Кена Вебстера [7], яка відмовляється від моделі «виробництво – споживання – відходи», тому що усі ресурси повинні бути перероблені або повторно використані та стимулює розвиток екоінновацій та відповідального виробництва.

Отже, альтернативні концепції сталого розвитку пропонують різні моделі майбутнього, які критикують або розширюють класичний підхід, в залежності від поставленої мети: якщо мета – екологічний баланс, то ключовими є біоцентризм і циркулярна економіка, якщо важлива соціальна справедливість, то варто розглядати деколонізаційну екологію та постзростання, а якщо потрібен компроміс між економікою та екологією, то найкраще підходять доначна економіка та циркулярна економіка. Але всі ці концепції можна і треба об'єднати концепцією гармонічного розвитку суспільства, із розширенням принципа Гармонії на всі сфери життя людства, тим більше, що такий досвід був накопичений в античних культурах як Сходу, так і Заходу.

Проблема сприйняття даної концепції може полягати в тому, що протягом останніх двох століть категорія гармонії асоціювалася в освіченої частини населення виключно з мистецтвом та естетикою як філософським осмисленням художньої творчості. Однак звернення до історії філософії гармонії в європейському культурному просторі дає нам уявлення про злети та падіння інтересу до цього феномену, про що й йтиметься в першій частині цієї статті.

Генезис ідеї гармонії та витоки розвитку спільних уявлень про гармонію йдуть у початковий період формування людської свідомості та ранньої загальної картини світу; вони набули істотного розвитку в міфології (особливо в розвинених міфологічних системах); були представлені у перших філософських і релігійних вченнях, де поняття гармонії набуло статусу універсальної і фундаментальної духовної цінності людини.

Начало філософського вчення про гармонію зазвичай пов'язують з іменами Піфагора і Геракліта. Геракліт бачив сенс гармонії не як рівноваги протилежностей, та і не як їх симетрії, а як відносності того й іншого, унаслідок чого боротьба протилежностей стає джерелом руху від меншої досконалості до більшої. Тому протилежності цілого лише передумови гармонії, а сама гармонія – це суперечності, що постійно знімаються і знову виникають між стадіями або станами. Гармонія, за Гераклітом, це рух на основі боротьби від безладного до впорядкованого. Головною ознакою гармонійного явища він вважав здатність досягати гармонії. Згідно з Гераклітом, що більше протилежності розходяться, то більше вони сходяться для боротьби, і з цієї боротьби виникає «прекрасна гармонія». «Вони не розуміють, говориться в Геракліта, – як те, що розходиться саме з собою узгоджується: гармонія, що повертається (до себе), як у лука і ліри» [8, p. 102]. Тобто, гармонія тут виражає глибоку єдність світу, складеного, злитого з протилежних якостей, стихій, прагнень, тенденцій.

У філософії Піфагора ми знаходимо досить розвинене вчення про гармонію, яка у нього виступає як багатозначна і багатоаспектна категорія, що несе естетичне, етичне, онтологічне, гносеологічне і навіть психологічне навантаження. Філософ вважав, що питання про пропорційну єдність протилежностей є неодмінною умовою їх гармонійного об'єднання. «Гармонія є пропорційне змішання і поєднання протилежностей, частин цілого, що характеризують гармонію цього цілого» [8, p. 104], стверджував він. Ознаками гармонії Піфагор вважав складність, цілісність як відсутність надлишку та нестачі, кулястість. Відповідно до вчення Піфагора, гармонія грає роль внутрішнього атрибуту, своєрідного організуючого чинника.

Також розумів цю категорію і відомий учень Піфагора Філолай. У нього гармонія представляє внутрішній зв'язок речей і явищ у природі, без якої Космос не зміг би існувати. Зокрема, гармонія означає єдність межі та безмежності: «Але оскільки в основі [сущого] лежали ці [два] начала, які не подібні і не споріднені [між собою], то очевидно, неможливо було б утворення Космосу, якби до них не приєдналася гармонія, хоч би яким чином вона виникла» [8, p. 143].

Гармонія як принцип світобудови є також етичною та естетичною категорією, тому що в розумінні піфагорійців характеризується такими якостями, як істина, краса і симетрія: «Брехні ж

зовсім не приймає в себе природа числа та гармонії. Бо брехня їм чужа. Брехня і заздрість притаманні природі безмежного, безглуздого і нерозумного» [8, p. 145]. «Порядок і симетрія прекрасні і корисні, безладдя ж і асиметрія потворні і шкідливі» [8, p. 146].

Гносеологічний аспект гармонії ми знаходимо у Емпедокла, який згідно з Діагеном Лаертським, навчався свого часу у піфагорійців, а отже, розумів основні становища вчення Піфагора. Емпедокл вважав, що подібне притягує подібне, маючи на увазі те, що пізнання відбувається, коли зовнішні речі знаходять відповідність чи резонанс у душі людини і гармонійно там з'єднавшись, стають доступними для розуміння.

Психолого-етичний аспект вчення про гармонію відноситься до природи людини, її душі та сенсу життя. Згідно з цим вченням, людина є осередком особливих смислових просторів, який забезпечує сутнісну єдність Космосу, Культури та Природи. Ці смислові простори автономні у собі, але узгоджені один з одним через людину. Людина ж, завдяки своїй структурно-смисловій фокусності, має можливість цілеспрямовано впливати на всі функціональні регіони реальності, тому стан душі людини, її узгодженість із тілом і духом відіграють дуже важливу роль у гармонійному просторі Всесвіту – або ми випромінюємо негативні енергії і тоді ми дисонуємо зі Всесвітом, внаслідок чого ми страждаємо; або ми випромінюємо позитивні енергії та резонуємо зі Всесвітом, внаслідок чого стаємо успішними, здоровими та щасливими.

Гармонія не тільки сприяє накопиченню врівноваженості, а й зміцнює керованість динамічних систем, що розвиваються, адаптуються до невпинно змінюваних умов існування. Чудово те, що гарне завжди внутрішньо врівноважене, а прекрасне глибинно самодостатнє. Прагнення до гармонії робить людину самодостатньою і цільною, що дає їй сили керувати своїм життям та бути господарем своєї власної долі. Таким є зміст стародавнього вчення про гармонію, передане Піфагором своїм учням.

Платон представляє гармонію як ідеал, якийсь зразок, якого світ реальних явищ може лише наближатися. За Платоном, «гармонія – це співзвуччя, а співзвуччя – це свого роду згода, а з початків різних, поки вони різні між собою, згоди не виходить. І знову – таки, що розвивається і незгодне не можна привести до гармонії, як видно на прикладі ритму, який створюється узгодженням уповільнень і прискорень, що розходяться спочатку. А згода у все це вносить музичне мистецтво, яке встановлює, як і мистецтво лікарське, кохання та одностайність... Втім, у самій будові гармонії та ритму неважко помітити любовне начало, і кохання тут не двоїсте»[8, p. 188].

Аристотель, слідом за Платоном, вважав, що «гармонія... є поєднання величин, яким властиві рух і таке становище, коли вони так прилагоджені друг до друга, що не можуть прийняти нічого однорідного...»[8, p. 220]. Він думав, що прекрасне і буття прекрасного має бути єдиним. Відповідно до цього Аристотель розглядає прекрасне як об'єктивну властивість самої дійсності, як вияв її закономірностей: «...найголовніші форми прекрасного, це – порядок у просторі, пропорційність і визначеність...» [8, p. 221].

В елліністично-римській філософії проблема гармонії розглядалася насамперед у питаннях особистого життя людини, а саме у внутрішньому духовному її світі. Так Епікур поняття гармонії визначає через призму етичних категорій. Мета гармонійного життя полягає в душевному спокої, рівновазі, яка зберігає людині свободу від усіляких пристрастей.

Сенека поняття гармонії ототожнював з діями з власної волі відповідно до природи. Природа – це розумно та гармонійно влаштований світ. Жити за природою означає прагнути до чесноти, яка досягається таким удосконаленням людського розуму, при якому він стає гармонійним з ідеальною природою – це і є призначення людини, яка веде до щасливого життя.

Згідно з Марком Аврелієм, вихід людської особистості зі стану хаосу і сум'яття можливий лише на шляхах звільнення від усього земного, занурення в свою душу і звернення до божества. Мету філософії він трактує як досягнення внутрішнього порядку, внутрішньої гармонії та спокою у душі людини.

Плотін проблему гармонії розглядав за допомогою ціннісного підходу до буття на основі його ієрархізації, визнання вищої божественної першоєдності. Згідно з Плотіном, прекрасне і гармонійне виникає в тілах завдяки прилученню до вищої краси, що походить від Єдиного.

Отже, вчення про гармонію, яке дісталося нам у спадок від античних філософів, як бачимо, мало суто універсальний характер і поширювалося і на Макрокосмос, і на Мікрокосмос, і на соціум, організація якого, на думку мислителів, повинна відбуватися відповідно до загальних законів Всесвіту. Але з годом щось пішло не так!

Протистояння християнських місіонерів античної, у сенсі язичницької філософії, мистецтву і взагалі культурі, її критика, засудження і боротьба з різного штибу «античними єресями» в середні віки була продиктована необхідністю обґрунтування нової християнської космології, моралі та психології. Те, що може скласти середньовічну філософію гармонії, міститься у візантійській патристиці і навіяне або неопіфагореїзмом, або неоплатонізмом в дуже усіченому вигляді. Гармонія отцями церкви трактувалася як суто духовне начало, божественне створення та відображення божественної краси.

Західна схоластика, стосовно проблеми гармонії, мала тоді тільки одну можливість: виходячи з канонічного принципу абсолютної гармонії бога, дискутувати про придатність поняття гармонії до його творіння.

Центральними проблемами вчення про гармонію середньовічні мислителі вважали не так вивчення гармонії як феномену, а як теологічне питання про гармонію відносин між душею і тілом, вірою і розумом.

В епоху Відродження відбувається розширення та збагачення поняття «гармонія», порівняно з попереднім Середньовіччям. Гуманісти відроджували саме античні цінності, тому гармонія трактувалася ними досить широко. Найбільш розгорнуте визначення гармонії висловив Леон-Батіст Альберті у трактаті про архітектуру, причому він два рази повертається до цього питання, у V та IX книгах. Дане визначення містить такі моменти:

1) Гармонія є законом не тільки мистецтва, але й природи, вона охоплює все життя людини та усю природу речей. Гармонія у мистецтві є відбитком гармонії у природі.

2) Гармонія у мистецтві складається з різних елементів. В архітектурі гармонія складається з числа (numeros), обмеження (finitio) та розміщення (collocatio). Numerus – це числова пропорція, finitio – геометричний вид предмета, collocatio – це зв'язок з іншими навколишніми предметами. У музиці елементами гармонії є ритм, мелодія та композиція, у скульптурі – міра (dimensio) і кордон (difinitio).

3) Гармонія є джерелом досконалості, без гармонії ж ніяка досконалість неможлива.

4) Гармонія складається відповідно до частин, причому так, щоб нічого ні додати, ні зменшити не можна б було. Тут Альберті слідує за античними визначеннями краси як гармонії та пропорційності.

5) Але гармонія – це не тільки числова пропорція, гармонія форми. Це одночасно і відповідність форми та змісту, відповідність речі її місцю та призначенню. Гармонія це те, що доцільно і відповідно, у чому є відповідність форми та змісту. Цей момент був надзвичайно важливий, він надавав вченню про гармонію змістовний і функціональний момент.

Вчення Альберті треба доповнити роздумами гуманістів про природу гармонійної людини, які породжували інтерес до людської особистості, до умов її формування та розвитку в системі космічного та суспільного універсуму. Відповідно формувався і образ соціального ідеалу або гармонійної людини, якою виступав всебічно освічений художник, якій володіє науками та ремеслами і знає багато мов.

Епоха Бароко відрізняється більшою складністю та суперечливістю в порівнянні з тим історичним періодом, якому вона прийшла на зміну. Суперечності проникають у всі галузі суспільного та духовного життя. Все соціальне та політичне життя Європи розвивається вкрай нерівномірно і суперечливо: з одного боку – буржуазна революція в Англії, з іншого – розквіт абсолютизму у Франції. Падає політичне значення Італії, нещодавно передової країни, де вперше зародилися буржуазні відносини. Роздроблена Німеччина змучена нескінченними міжусобними війнами. Всі ці суспільно-соціальні протиріччя не могли не позначитися на свідомості цієї епохи, породжуючи почуття нестійкості та неврівноваженості соціального буття, руйнуючи оптимістичну віру гуманістів у гармонійний устрій світу, у можливість гармонії між

особистістю та суспільством, людиною та природою. Тому не випадково на зміну ренесансної філософії з її вірою в непорушність гармонії приходить філософія бароко, в якій думка про універсальне значення гармонії витісняється переконанням у тому, що у світі панують дисгармонія та дисонанси. Не випадково у громадську свідомість проникають ідеї про дисгармонію світу, про тлінність і скороминущість всього сущого. Ренесанс залишив у спадок XVII століттю особистість, яка володіє високим ступенем індивідуальної самосвідомості, але протиріччя між цією особистістю та новими, трагічними для неї умовами існування створюють напружену, повну глибоких конфліктів духовну ситуацію.

Разом з тим, саме в цей період філософія гармонії поповнюється працями видатного вченого Йогана Кеплера і не менш видатного філософа Вільгельма Лейбніца.

Епоха Просвітництва внесла свої особливості у європейську філософію гармонії. Причому, якщо французькі просвітителі розвивали та відстоювали матеріалістичне розуміння природи гармонії, то острівна філософія продовжувала розвивати лінію Піфагора-Платона. Так, Шефтсбері звернувся до онтологічного аспекту вчення про гармонію і став стверджувати, що вона панує у всьому світі, будучи впорядковуючим і творчим початком усієї природи та космосу. Захоплення красою і гармонією природи набуває у філософа характеру своєрідної «космодицеї».

Далі, від космодицеї він переходить до гносеології, до самопізнання і далі, до розуміння внутрішнього світу людини, яка може бути створена за зразком світової гармонії. Тим самим філософ вказує на глибокий внутрішній зв'язок гармонії з такими поняттями, як «істина», «краса», «добро». Він проводить аналогію між красою та фізичним здоров'ям. Чим іншим є здоров'я, як не правильною пропорцією частин тіла та спокійною пульсацією крові? Коли ця пропорція порушується, настає руйнація та смерть організму. Теж саме відбувається і в області прекрасного. «Чи не існує те саме у духовній сфері? І чи немає певної мелодії, тонів та порядку у пристрастях чи почуттях? І чи не можна стосовно цього сказати таке: «Те, що прекрасно, – гармонійно і пропорційно; те, що гармонійно і пропорційно, істинно, а те, що одночасно прекрасно і істинно є приємним і добрим» (p. 268–269). Таким чином, за допомогою гармонії Шефтсбері доводить зв'язок істини, краси та добра саме так, як це робив Платон.

В аналогічному ключі розвивали свої концепції гармонії Френсіс Хатчесон та Генрі Хом, заслугою яких є відродження уваги до принципу єдності у багатоманітності, який став джерелом натхнення як французьких мислителів (Шарль Монтеск'є), так і німецьких (Олександр Баумгартен).

Але, якщо англійські філософи більш звертали увагу на універсальні якості феномену гармонії, то вже німецькі філософи загострювали свою увагу більш на моральних та психологічних його аспектах. Пошуки гармонії людських здібностей, «цілісної», тобто гармонійної, людини характеризують філософські вчення мислителів і письменників цієї епохи: Канта, Гумбольдта, Шіллера, Гете, Шеллінга, Гегеля. Не чужі вони були і раннім романтикам і попередникам романтизму, якими були Гельдерлін і брати Шлегелі. Наскрізна проблема німецької класичної філософії у цей час стає проблема гармонійної людини та методи її виховання, серед яких перше місце займало мистецтво.

Багато діячів просвітницького руху бачили у прилученні до мистецтва засіб для досягнення гармонії між реальними егоїстичними інтересами людей та ідеальною сферою морально-належного, гармонії між почуттям та обов'язком, себелюбством та спілкуванням, егоїзмом та симпатією. За допомогою мистецтва і почуття прекрасного філософи Просвітництва сподівалася подолати своєкорисливість і приватний інтерес буржуа, виховати в ньому громадянські чесноти та пробудити суспільний інтерес.

Як відомо, останнім словом кантівської філософії є антагонізм законів природи та свободи. Філософ вважав, що гармонія людини, гармонія людських здібностей, інтересів і почуттів у світі людського досвіду недосяжна. Можливе лише нескінченне наближення до цього ідеалу. Однак сам Кант відчував, що природа та свобода опинилися в його філософії розірваними, протиставленими один одному. Намагаючись заповнити прірву між цими двома світами, він звертався до мистецтва як засобу встановлення зв'язку з-поміж них.

Взагалі практично всім німецьким класичним філософам було властиве переконання в тому, що мистецтво здатне повернути до дійсності втрачену гармонію. Вказуючи на величезну просвітню і виховну роль мистецтва, Лессінг писав: «Призначення мистецтва – позбавити нас у царстві прекрасного від відокремлення» (p. 258).

Таким чином, відроджуючи та розробляючи вчення про гармонію, філософи Просвітництва розглядали гармонію як універсальну властивість чи закон дійсності, який панує в Космосі, але може бути виявлений як у людині, так і в соціумі, однак за умови правильного виховання засобами мистецтва та, природно, освіти. Так, мабуть, вперше, після падіння античної культури, була філософськи осмислена гострота проблеми виховання гармонійної особистості у зв'язку з соціальною психологією і суспільною мораллю.

Гармонія у просвітників – це не тільки якість художньої форми, а й соціальне почуття, що поєднує приватний інтерес і суспільний інтерес, егоїзм і симпатію, почуття і обов'язок.

Разом з тим, характерною рисою філософії Просвітництва був раціоналізм, вирішальна роль відводилася розуму та його прогресу, безумовної здібності людини до нескінченного самовдосконалення. Розум проголошувався найвищим суддею всього існуючого і всього ще не створеного.

У XIX та XX ст. багато ідеалів і цінностей Просвітництва виявилися або невтіленими, або суттєво спотвореними. У XIX ст. поширення цінностей західного світу на інші континенти здійснювалося за допомогою грубого нав'язування і насильства, а чи не у вигляді освіти і виховання. У XX ст. західними країнами були розв'язані дві світові війни, жахливі за масштабами лиха та відзначені варварським винищенням людей, що поставило під сумнів саму думку про гуманізм, не кажучи вже про гармонію.

Історія XX ст. змусила людство засумніватися у своїй розумності та наявності розуму як такого. Модерн, який хизувався своїм розумом і раціональністю перед «смутними часами», допустив повернення у світ страшних вад Середньовіччя, оголосив їх нормою і поставив під захист свого закону. Розчарування та сумнів у прогресивності науково-технічного прогресу спровокувало появу альтернативних доктрин, що заперечують інтелектуальні цінності модерну.

На цьому тлі, особливо у післявоєнні часи, прокидається увага до античного вчення про гармонію.

Вчення про гармонію, яке розвивав у середні віки Хома Аквінський, намагається відродити неотоміст Жак Марітен. У своїй книзі «Мистецтво та схоластика» (1947) він приділяє проблемі гармонії велику увагу. Насамперед він виступає проти античних уявлень про гармонію, які здаються йому надто формальними та обмеженими.

Критикуючи античне розуміння гармонії як надто обмежене і тілесне, він протиставляє йому концепцію Аквіната, в якій гармонія виступає в якості «сяяння форми в матерії», яке виробляється «блиском душі» чи «блиском благодаті». Сутність гармонії становлять не пропорція і цілісність тілесних речей, а «насамперед глибокий блиск душі, що пробивається, душі, яка є першоосновою життя і тваринної енергії. Є ще більш піднесений блиск, блиск благодаті, яку греки ніколи не знали» (p. 79).

У дусі піфагореїзму написана книга А. Ланге (Anny von Lange) «Людина, музика та космос», яка цілком заснована на античній ідеї про трансцендентальну гармонію людської душі та космосу, в якій автор пише про те, що «весь духовний світ людини, в якій несвідомо спочиває глибина музичного переживання, утворюється з космосу за допомогою гармонії сфер» (p. 364).

У тому ж ключі міркує і англійський філософ Алфред Норт Уайтхед. Він стверджує, що гармонія, як і краса, має космічний характер, тому що охоплює собою весь Всесвіт. Філософ визнає два типи краси: краса, в якій містяться всякі перешкоди, і краса, яка ґрунтується на гармонії взаємних контрастів. Другий тип краси є вищим, він не виключає, а, навпаки, передбачає існування відомого «хаосу», «неузгодженості», «дисгармонії» як істотних елементів гармонії.

«Ми можемо тепер уважніше розглянути основи гармонії. Слід пам'ятати, що так само, як існує відчуття втраченої гармонії, точно також є і позитивне відчуття гармонії досягнутої. Це стосується не тільки деталей досвіду, крім цього існує позитивне відчуття цілого як гармонії.

Аналогічним чином існує позитивне відчуття гармонії як дисгармонії. Отже, гармонія – це щось більше, ніж логічна узгодженість, і дисгармонія є більшою, ніж логічна неузгодженість. До логіків не звертаються, щоб давати поради художникам. Ключ до пояснення перебуває у розумінні сутності індивідуальності. Це є здійснення кожного об'єктивного фактора як індивідуального «воно» у його власному значенні» (p. 836).

Таким чином, Уайтхед прагне дати визначення гармонії, що виходить за рамки формальної логіки. Він розглядає красу як поєднання гармонії та дисгармонії, як систему «контрастів», яку можна виявити лише у живій індивідуальності. У цьому полягає основний момент його міркувань про сутність гармонії.

Відродженням античної філософії гармонії займався і німецький філософ Е. Кассірер, проте розглядав проблеми гармонії з позиції кантівської філософії, у зв'язку з чим він трактував красу як єдність у багатоманітності. Однак роздуми філософа щодо гармонії відносяться взагалі то до мистецтва, до художньої діяльності і це значно звужує уявлення про гармонію.

Класичне розуміння гармонії як «єдність у багатоманітності» розуміє і американський філософ-прагматист Джон Дьюї, але при цьому гармонія повинна розумітися не як формальна, механічна єдність частин цілого, а як живий, динамічний принцип, як неодмінна умова будь-якого підходу до життя взагалі. «Існує,– каже він,– стара формула для краси в природі та мистецтві: єдність у багатоманітності». І далі пояснює: «Це така єдність, яка виникає із взаємодії протилежних сил... Єдність у різноманітті, що характеризує витвір мистецтва, – це динаміка» (p. 161).

Гармонія з точки зору Дьюї, – це завершений, цілісний досвід. Однак філософ відразу змушений констатувати, що цілісність досвіду важко досягти. Зазвичай досвід людини обмежений, спотворений, непомірний. «Досвід,-каже він,– це явище, повне занепокоєння і таке, що рухається до власного завершення через низку різноманітних подій» (p. 43). Єдність досвіду може бути досягнута лише тоді, коли буде встановлено рівновагу між дією і сприйняттям. Саме така рівновага характеризує людей, яких ми називаємо художниками.

Неважко помітити, що ця концепція страждає недоліками суто філософського порядку. По-перше, як бачимо, Дьюї переходить від твердження про загальність гармонії як цілісності досвіду у сфері людської діяльності до переконання, що ця цілісність належить лише певному досвіду – художньому. По-друге, оголошуючи гармонію формою людського досвіду, Дьюї визнає її суто суб'єктивною категорією. На його думку, вона має значення лише у сфері людського, винятково художнього досвіду. По відношенню до явищ об'єктивного світу ця категорія не має жодного сенсу і само по собі це теж звужує уявлення про гармонію.

Подальше розуміння філософами гармонії ще більше звужується і багатозначний та багатоаспектний феномен перетворюється на суто естетичну категорію.

Сучасний умонастрій західні інтелектуали позначили як метамодерн, сенс якого – скласти противагу умонастроям постмодерну, а його призначення – вихід із кризи, прагнення реконструкції, відродження дискурсу, пошук глибини. Метамодерн сприймає світ і культуру як один загальний потік смислів, які є частиною спільної істини, де кожна одиниця важлива та самодостатня.

Коли цинізм і відчуження постмодернізму дійшли крапки, маятник гойднувся в інший бік – відроджується інтерес до трансцендентного, вічного. Метамодерн пропонує радикальну відкритість, відхід від стандарту на користь творчості, його істина десь посередині між універсальними істинами модерну і постмодерністським запереченням та сумнівом. На цьому тлі знову відроджується інтерес до вчення про гармонію.

Метамодерн визнає одночасне існування різних точок зору, відновлюючи прагнення до спільного добра та солідарності. Концепція гармонії тут може виступати як принцип співжиття, заснованого не на домінуванні, а на взаєморозумінні. Нового змісту набуває ідея гармонійного співіснування людини та довкілля, особливо в ситуації екологічної кризи, та гармонійного співіснування держав у світі в ситуації цивілізаційної кризи. Тобто, гармонія в метамодерні може стати не тільки якимось ідеалом, а живим процесом взаємодії протилежностей, який може формувати новий рівень цілісності. Тому поширення цього вчення набуває нового значення

в наш час, де ми балансуємо між ідеалізмом і реалізмом, раціональністю й емоційністю, традицією та інновацією, війною та миром.

Висновки. Єдиною концепцією для гармонійного поєднання Людини, Суспільства, Природи та Космосу може бути тільки концепція гармонії, яка була сформована у колиски європейської культурі – Давньої Греції, видатними мислителями свого часу.

Проблема сприйняття саме у такій якості концепції гармонії, може полягати в тому, що протягом останніх двох століть категорія гармонії асоціювалася в освіченої частини населення виключно з мистецтвом та естетикою як філософським осмисленням художньої творчості. Однак звернення до історії філософії гармонії в європейському культурному просторі дає нам уявлення про злети та падіння інтересу до цього феномену.

Вчення про гармонію, яке дісталося нам у спадок від античних філософів, як показало нам дослідження давньогрецької та давньоримської філософії, мало суто універсальний характер і поширювалося і на Макрокосмос, і на Мікрокосмос, і на соціум, організація якого, на думку мислителів, повинна відбуватися відповідно до загальних законів Всесвіту.

Центральними проблемами вчення про гармонію середньовічні мислителі вважали не так вивчення гармонії як феномену, а як теологічне питання про гармонію відносин між душею і тілом, вірою і розумом.

В епоху Відродження відбувається розширення та збагачення поняття «гармонія», порівняно з попереднім Середньовіччям. Гуманісти відроджували саме античні цінності, тому гармонія трактувалася ними досить широко. Але вже в епоху Бароко у громадську свідомість проникають ідеї про дисгармонію світу, про тлінність і скороминущість всього сущого. Ренесанс залишив у спадок XVII століттю особистість, яка володіє високим ступенем індивідуальної самосвідомості, але протиріччя між цією особистістю та новими, трагічними для неї умовами існування створюють напружену, повну глибоких конфліктів духовну ситуацію.

У XIX та XX ст. багато ідеалів і цінностей Просвітництва виявилися або невтіленими, або суттєво спотвореними. Модерн, який хизувався своїм розумом і раціональністю перед «смутними часами», допустив повернення у світ страшних вад Середньовіччя, оголосив їх нормою і поставив під захист свого закону. Розчарування та сумнів у прогресивності науково-технічного прогресу спровокувало появу альтернативних доктрин, що заперечують інтелектуальні цінності модерну.

На цьому тлі, особливо у післявоєнні часи, прокидається увага до античного вчення про гармонію, але розуміння західними філософами сутності гармонії часом все більше звужується і багатозначний та багатоаспектний феномен перетворюється на суто естетичну категорію.

Сучасний умонастрій західні інтелектуали позначили як метамодерн, сенс якого – скласти противагу умонастроям постмодерну. Істина метамодерну знаходиться десь посередині між універсальними істинами модерну і постмодерністським запереченням та сумнівом. На цьому тлі знову відроджується інтерес до вчення про гармонію яке може стати не тільки якимось ідеалом, а живим процесом взаємодії протилежностей і яке може формувати новий рівень цілісності. Нарешті, це вчення може сприяти формуванню ідеології нового світового порядку, який поступово може замінити існуючий порядок, орієнтований на конкуренцію, конфлікт, дисгармонію та антагонізм індустріальних та інформаційних суспільств, що дедалі більше відтворюють політичні крайнощі війни, геноциду та терору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sustainable Development report 2024/ URL:https://amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2024/sus (Дата звернення 01.03.2025).

2. Kate Raworth. Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist. Chelsea Green Publishing, 2017. 309 p.

3. Arturo Escobar. Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds. Duke University Press Books, 2018. 312 p.

4. Jason Hickel. Less Is More: How Degrowth Will Save the World. Windmill Books, 2020. 336 p.

5. Tim Jackson. Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow. Routledge, 2017. 310 p.
6. Robert Lanza, "Biocentrism: How Life and Consciousness Are the Keys to Understanding the True Nature of the Universe. BenBella Books, 2009. 200 p.
7. Ken Webster. The Circular Economy: A Wealth of Flow. Ellen MacArthur Foundation Publishing, 2015. 200 p.
8. The Oxford Anthology of Ancient Literature. Edited by M. L. West. Oxford University Press, 1990, 496 p.
9. Leon Battista Alberti. THE ARCHITECTURE OF LEON BATISTA ALBERTI IN TEN BOOKS. Printed by Edward Owen. London 1755. 794 p.
10. Schaftesbury A. Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times. ſ Kessinger Publishing, 2010. 732 p.
11. G. E. Lessing. Hamburg Dramaturgy. ſ Dover Publications; Reprint Edition, 1962. 287 p.
12. Lange Anny von Lange. Mensch, Musik und Kosmos. Verlang die Kommenden, 1968. 187 p.
13. Whithead A. N. Adventure of Ideas. Cambridge University Press, 1942. 392 p.
14. Jacques Maritain. Art and Scholasticism with Other Essays. Fq Classics, 2007. 124 p.
15. Cassirer E. An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture. FELIX MEINER VERLAG. HAMBURG, 1947. 287 p.
16. Dewey John. Art as Experience. New-York:Tarcher, 2005. 371 p.

REFERENCES

1. Sustainable Development report 2024/ URL:https://amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2024/sus (Дата звернення 01.03.2025). [in English].
2. Kate Raworth. (2017). Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist. Chelsea Green Publishing. [in English].
3. Arturo Escobar. (2018). Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds. Duke University Press Books. [in English].
4. Jason Hickel. (2020) Less Is More: How Degrowth Will Save the World. Windmill Books. [in English].
5. Tim Jackson. (2017). Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow. Routledge. [in English].
6. Robert Lanza, (2009). "Biocentrism: How Life and Consciousness Are the Keys to Understanding the True Nature of the Universe. BenBella Books. [in English].
7. Ken Webster. (2015). The Circular Economy: A Wealth of Flow. Ellen MacArthur Foundation Publishing. [in English].
8. The Oxford Anthology of Ancient Literature. (1990). Edited by M. L. West. Oxford University Press. [in English].
9. Leon Battista Alberti. (1755). THE ARCHITECTURE OF LEON BATISTA ALBERTI IN TEN BOOKS. Printed by Edward Owen. London. [in English].
10. Schaftesbury A. (2010). Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times. ſ Kessinger Publishing. [in English].
11. G. E. Lessing. (1962). Hamburg Dramaturgy. ſ Dover Publications; Reprint Edition. [in English].
12. Lange Anny von Lange. (1968). Mensch, Musik und Kosmos. Verlang die Kommenden. [in English].
13. Whithead A. N. (1942). Adventure of Ideas. Cambridge University Press. [in English].
14. Jacques Maritain. (2007). Art and Scholasticism with Other Essays. Fq Classics. [in English].
15. Cassirer E. (1947). An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture. FELIX MEINER VERLAG. HAMBURG. [in English].
16. Dewey John. (2005). Art as Experience. New-York:Tarcher. [in English].

Poplavska Tetiana Mykolaivna
PhD in Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Sociocultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2492-8068

PHILOSOPHY OF HARMONY AS A PHILOSOPHY OF THE SOCIETY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The purpose of the article is *to consider and analyze the transformations of the concept of harmony from Antiquity to the present in order to study the possibilities of this concept in the formation of the ideology of the new global culture of the world, rooted in the natural, evolutionary order of social harmony.*

Research methods – *the study was carried out with the involvement of general scientific methods, historical-philosophical and holistic approaches.*

The scientific novelty of the *study lies in the appeal to the philosophy of harmony, which is just being born in the Ukrainian philosophical space, and in the study of its possibilities, which can be aimed at creating a new culture of the world in the age of information, which provides for global harmony and the achievement of social harmony in order to prevent wars, genocide and terrorism.*

Conclusions. *The only concept for the harmonious combination of Man, Society, Nature and the Cosmos can only be the concept of harmony, which was formed in the cradle of European culture – Ancient Greece, by outstanding thinkers of their time.*

The problem of perceiving the concept of harmony in this quality may lie in the fact that over the past two centuries the category of harmony has been associated among the educated part of the population exclusively with art and aesthetics as a philosophical understanding of artistic creativity. However, turning to the history of the philosophy of harmony in the European cultural space gives us an idea of the ups and downs of interest in this phenomenon.

The doctrine of harmony, which we inherited from ancient philosophers, as the study of ancient Greek and ancient Roman philosophy showed us, had a purely universal character and extended to the Macrocosm, and to the Microcosm, and to society, the organization of which, according to thinkers, should take place in accordance with the general laws of the Universe.

Medieval thinkers considered the central problems of the doctrine of harmony not so much the study of harmony as a phenomenon, but as a theological question about the harmony of the relationship between soul and body, faith and mind.

During the Renaissance, the concept of "harmony" was expanded and enriched, compared to the previous Middle Ages. Humanists revived ancient values, so harmony was interpreted by them quite broadly. But already in the Baroque era, ideas about the disharmony of the world, about the perishability and transience of everything that exists penetrate into the public consciousness. The Renaissance left as a legacy of the XVII century a personality with a high degree of individual self-awareness, but the contradictions between this personality and the new, tragic conditions of existence for him create a tense spiritual situation full of deep conflicts.

In the XIX and XX centuries. many ideals and values of the Enlightenment turned out to be either unrealized or significantly distorted. Modernity, which flaunted its intelligence and rationality in the face of the "troubled times", allowed the return to the world of the terrible vices of the Middle Ages, declared them the norm and put them under the protection of its law. Disappointment and doubt in the progressiveness of scientific and technological progress provoked the emergence of alternative doctrines that deny the intellectual values of Modernity.

Against this background, especially in post-war times, attention to the ancient doctrine of harmony awakens, but the understanding of the essence of harmony by Western philosophers sometimes narrows more and more and the multi-valued and multi-level phenomenon turns into a purely aesthetic category.

Western intellectuals designated the modern mindset as metamodernity, the meaning of which is to counterbalance the mentality of postmodernity. The truth of metamodernity is somewhere in

the middle between the universal truths of modernity and postmodern denial and doubt. Against this background, interest in the doctrine of harmony is revived, which can become not only a kind of ideal, but a living process of interaction of opposites and which can form a new level of integrity. Finally, this doctrine can contribute to the formation of the ideology of a new world order, which can gradually replace the existing order focused on competition, conflict, disharmony and antagonism of industrial and information societies, that increasingly reproduce the political extremes of war, genocide and terror.

Key words: *antiquity**,** harmony, disharmony, modern, postmodern, metamodern.*

УДК 304:316.77:37:004.8
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.10

Прокопович Лада Валеріївна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри культурології та філософії культури
Національного університету «Одеська політехніка»
проспект Шевченка, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8636-9172

ДІПФЕЙКОВА РЕАЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Актуальність проблеми *зумовлена необхідністю філософського осмислення ситуації, коли технокультура породжує нові формати візуальних симулякрів, які сприяють розмиванню межі між реальність (фізичною, соціальною) і псевдореальністю. Серед таких симулякрів особливе місце посідають діпфейки, які передбачають генерацію зображень на основі штучного інтелекту. Найбільшому розповсюдженню діпфейків сприяють засоби масової інформації, через що виникає недовіра до мас-медіа, соціальна і ціннісна дезорієнтація індивідів. Тому набуває актуальності формування у здобувачів вищої освіти такої інформаційно-комунікативної компетентності, як вміння розпізнавати прийоми дезінформації, до яких вдаються мас-медіа, створюючи діпфейкову реальність.*

Мета дослідження *– вивчення феномену візуальних діпфейків як способу формування псевдореальності і осмислення їх впливу на масову свідомість.*

Методи дослідження*. Основним методом дослідження є експеримент (у форматі, що поєднує науковий і навчальний експерименти). Для обробки результатів експерименту використано методи аналізу і синтезу отриманих даних.*

Результати дослідження. *Аналіз результатів навчального експерименту, метою якого було формування у студентів компетентності з розпізнавання фейкового мас-медійного контенту, показав доцільність проведення цього експерименту за принципом «від зворотного» – коли студенти не аналізували наявні фейки, а самі створювали фейкову «новину». Такий підхід до вивчення технологій медіа-маніпуляцій є не лише цікавим для студентів, а й сприяє формуванню у них критичного мислення. Експеримент також дозволив виявити механізм формування діпфейкової реальності через поєднання технологій генерації зображень на основі штучного інтелекту з текстовим контентом, що містить ознаки соціального міфу. Таке поєднання дозволяє конструювати реальність, яка не відторгається свідомістю, легко вбудовується у ментальну матрицю багатьох людей. В цій ситуації критичне мислення стає ледь не головною цінністю сучасного людства, бо є єдиним інструментом, який дозволяє не підпасти під вплив соціальних інженерів, ментальних інфлюенсерів та онтологічних експериментаторів.*

Ключові слова: *суспільство, масовий споживач інформації, мас-медіа, дезінформація, візуальні симулякри, цінності, критичне мислення.*

Вступ. Технокультура першої чверті XXI століття породжує нові формати візуальних симулякрів, які сприяють розмиванню межі між реальність (фізичною, соціальною) і псевдореальністю. Серед таких симулякрів особливе місце посідають діпфейки (від англ. *deep learning* – глибоке навчання, та *fake* – підробка), які передбачають генерацію зображень на основі штучного інтелекту.

Ці технології дозволяють досягти майже максимальної реалістичності штучно згенерованих зображень. Провести чітку межу між реальністю і псевдореальністю стає дедалі складніше. Ця ситуація наштовхує деяких дослідників на думку, що ми вступаємо в еру симуляції реальності, яка має ознаки гіперреальності [11].

Як не дивно, найбільшому розповсюдженню діпфейків сприяють засоби масової інформації, які за визначенням мали б надавати достовірну інформацію, а не фейкову. В цій ситуації

«жертвою» дезінформації стає не так конкретна людина (конкурент, опонент) [7; 3], як масовий споживач інформації. Неспинний потік неправдивої інформації призводить до недовіри до будь-якої інформації, адже перевіряти кожне повідомлення на достовірність люди не в змозі. А розпізнати фейк одразу, з першого погляду, не завжди вдається, бо технології дезінформації постійно вдосконалюються, в тому числі й завдяки новому – цифровому – інструментарію. Ці технології дозволяють не просто продукувати та поширювати неправдиву інформацію, а створювати дипфейкову реальність.

Тому набуває актуальності формування у здобувачів вищої освіти такої інформаційно-комунікативної компетентності, як вміння розпізнавати прийоми дезінформації, до яких вдаються мас-медіа, створюючи діпфейкову реальність.

Мета дослідження – вивчення феномену візуальних діпфейків як способу формування псевдореальності і осмислення їх впливу на масову свідомість.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є експеримент (у форматі, що поєднує науковий і навчальний експерименти). Для обробки результатів експерименту використано методи аналізу і синтезу отриманих даних.

Узагальнення та осмислення результатів експерименту здійснюється в міждисциплінарному дискурсі філософії техніки, соціокультурних комунікацій, інноваційної педагогіки та соціальної філософії.

Результати дослідження. Однією з базових засад філософії освіти в Україні є орієнтованість на посилення творчої складової навчального процесу. Цей принцип актуалізується через практики інноваційної педагогіки, найбільш ефективною серед яких є практика навчальних експериментів.

Важливість і ефективність творчої складової в навчальному процесі визнається багатьма експертами в сфері освіти [1; 13]. Наразі українські освітяни та закордонні наші колеги напрацювали низку різних методик для актуалізації творчої складової в навчальному процесі, найбільш поширеними серед яких є рольові ігри та навчальні експерименти [6; 5; 16].

Рольові ігри дозволяють моделювати певні професійні ситуації та відносини [12]. Ефективність такого підходу пояснюється тим, що «навчання у грі має лише йому характерну ознаку – навчання ніколи не набридає, а отже і не сприймається як навчання, що робить його досить продуктивним» [4, с. 75].

Навчальні експерименти дозволяють студентам набувати практичних навичок дослідницької діяльності [10].

В залежності від характеру та мети заняття ці два підходи можуть поєднуватися. І тоді творча складова значно посилюється. Адже навіть якщо все відбувається за правилами та чітким алгоритмом, завжди залишається ймовірність несподіваного повороту, або викладач навмисно формує поле для імпровізації. Таке поле зазвичай формується в психологічних, мистецьких експериментах, а також при моделювання професійних комунікативних ситуацій [8].

Разом з тим, реалії «інформаційного суспільства» вимагають від людини специфічних навичок комунікації не лише в межах професії, а в інших соціальних та культурних відносинах. І тут слід взяти до уваги, що в процесі передачі певного повідомлення від джерела інформації до споживача цієї інформації, «джерело» стає все більш ненадійним. Класична фраза мас-медіа «За інформацією з надійних джерел…» вже майже не працює.

Про це йшлося на одному з занять в рамках навчальної дисципліни «Практики культурної комунікації», що викладається в Одеській політехніці як вибіркова для студентів різних спеціальностей. Метою цього заняття є формування компетентності з розпізнавання медіа-маніпуляцій за правилом «від зворотного». Тобто студентам пропонується самим створити фейкову «новину» (адже щоб зрозуміти, як щось працює, треба самому спробувати зробити щось подібне) [9].

У 2023–2024 навчальному році такий експеримент передбачав дві настанови: кожен студент мав уявити себе блогером (елемент рольової гри), який у своєму блозі подає «новину» під заголовком: «Сьогодні вулицями Одеси вештався мамонт» (творчій експеримент). Цей матеріал

треба біло подати так, щоб відвідувачі уявного блогу повірили б в цю «новину» (або, принаймні, не одразу викрили б фейк).

Студенти, які взяли участь в цьому експерименті, продемонстрували не лише фантазію, вигадливість та почуття гумору, а й знання різних маніпулятивних технологій, які вдало застосували в своїх роботах [9].

Продовження цього експерименту у 2024–2025 навчальному році передбачало зміну змістовної частини завдання. І це дало результат, який потребує осмислення не лише в межах навчальної методології, а й в дискурсі соціальної філософії.

Оновлений варіант завдання по створенню фейкової «новини» передбачав такий заголовок: «Сьогодні вулицями Одеси вешталася зграя пінгвінів».

Як і очікувалося, ця незначна зміна аж ніяк не вплинула на ентузіазм, з яким студенти бралися за створення фейкових повідомлень. Проте інструментарій, який вони застосували в своїх роботах, суттєво змінив загальний характер цих повідомлень. Значно збільшилася, скажімо так, соціальна змістовність.

Насамперед, це проявляється в ілюстраціях, які подаються як «репортажні фото» або «фото з місця події». Якщо в попередньому завданні для створення таких «фото» студенти використовували виключно фотошоп, то тепер більшість «фото» робилися з допомогою технологій штучного інтелекту, зокрема, генераторів зображень Leonardo Ai або Krea у поєднанні із вебредактором фото та графіки Photopea (рис. 1).

Рис. 1. Діпфейки, згенеровані з використанням технологій штучного інтелекту

(автори – Руслан Апреленко, АС-227; Дмитро Тичина, АС-224)

Наразі немає абсолютної впевненості у тому, що саме зміна інструментарію сприяла зміні змісту «фото», але зміст змінився. У фейках про мамонта бачимо лише саму тварину в різних міських локаціях [9]. А ось на «фото» із пінгвінами вже з'явилися люди. Десь поодинокі перехожі на задньому плані (як на рис. 1), а десь – цілий натовп людей, які жваво коментують побачене, знімають подію на смартфони і телефонують друзям, щоб поділитися «новиною» (рис. 2).

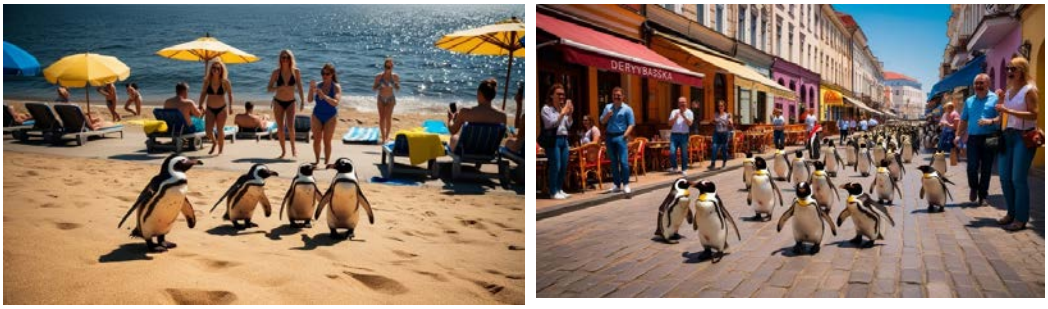

Рис. 2. «Фото з місця події» в експерименті зі створення фейкової новини

(автор – Олександр Лученко, АІ-222)

Тобто «очевидці», про яких йдеться в тексті кожного експериментального фейку, тут набувають візуального втілення. І це посилює сприйняття фейка як достовірної інформації значно більше, ніж вдосконалені технології. Точніше, технічна якість картинки тут взагалі відходить на другий план. Натомість починає працювати «ефект юрби»: ми починаємо «бачити» те, що «бачить» натовп. Байдуже, що цей натовп такий же фейковий, як і пінгвіни. Наш зір (і критичне мислення) поступається «баченню». Баченню, яке у даному випадку посилюється соціальним міфом про Одесу як місто гумору та дивовижних подій.

На стійкий вплив цього міфу вказує текстова частина створених студентами фейків, більшість з яких починалася фразами: «Одеса завжди вміє дивувати, але сьогодні її мешканці побачили те, що можна назвати справжньою сенсацією!» (Софія Рубан, АІ-222), «Хто б міг подумати, що Одеса, відома своїм морем і яскравим колоритом, одного дня стане місцем пригод для несподіваних гостей з крижаної Антарктиди!» (Ібрагім Елькамалі, АІ-222), «Одеса знову дивує!» (Даніїл Моісєєв, АІ-222), «Схоже, Одеса знову вражає своїх мешканців і туристів чимось незвичним та захоплюючим!» (Олександр Гринюк, АС-221), «Одеса знову здивувала!» (Ірина Сивізіна, АІ-222). В деяких роботах «одеський міф» було використано для фінального акорду: «Це точно Одеса! Місто вкотре доводить свою унікальність і готовність до несподіваних сюрпризів» (Софія Шестопал, ЗІК-191), «Одеса, як завжди, здатна здивувати навіть найскептичнішого спостерігача… Деякі жартують, що Одеса тепер стане містом не тільки котів, а й пінгвінів» (Андрій Мазурець, АІ-222).

Специфіка міфу міста (будь-якого, не лише Одеси) полягає в тому, що він будується не лише на основі сучасної соціальної реальності (іноді навіть на реальних подіях та персонах), а й на подіях, які потенційно могли б статися. Тож, якщо, наприклад, всі одеські та регіональні ЗМІ повідомляли про те, як у Ізмаїлі ловили мавпу [2], то чому на вулицях Одеси не можна побачити пінгвінів? «Одеський міф» створює підґрунтя для такого ментального зсуву в сприйнятті реальності.

Ба більше, «одеський міф» працює навіть тоді, коли його намагаються заперечити, або ставлять в умови конкуренції з відомим творчим брендом, як, наприклад, в такій карколомній конструкції: «Зрозуміло, що наша Одеса неперевершена і самобутня, відома на весь світ гумором і доброзичливістю, але це не Антарктида і не Антарктика, Шкіпере! І не Мадагаскар!» (Ігор Турбаров, АІ-222). Алюзії на мультфільм «Пінгвіни Мадагаскару» аж ніяк не затьмарюють одеського колориту, який проступає між рядків цієї імітації (досить вдалої, зважаючи на умови завдання) критичного мислення.

Отже, бачимо додаткове підтвердження слів Яна Гарольда Брунвальда про те, що міські міфи (або міські легенди) міцно вкорінюються в уяві, бо в них є частка невідомості та гумору, вони правдоподібні [14]. Такі міфи легко вбудовуються в загальний соціальний міф, який, на думку Жоржа Сореля, має значно більшу здатність, ніж розум, конструювати соціальну реальність та керувати нею [15].

Звісно ж, керує не сам міф, а люди, які його генерують, впроваджують та підтримують, Основними провідниками таких міфів є мас-медіа, які мають доступ до широкої читацької/глядацької аудиторії.

Висновки. Аналіз результатів навчального експерименту, метою якого було формування у студентів компетентності з розпізнавання фейкового мас-медійного контенту, показав доцільність проведення цього експерименту за принципом «від зворотного» – коли студенти не аналізували наявні фейки, а самі створювали фейкову «новину».

Такий підхід до вивчення технологій медіа-маніпуляцій є не лише цікавим для студентів, а й сприяє формуванню у них критичного мислення, необхідність якого посилюється з кожним проявом маніпулювання масовою свідомістю в сучасній інформаційно-комунікативній реальності.

Експеримент також дозволив виявити механізм формування діпфейкової реальності через поєднання технологій генерації зображень на основі штучного інтелекту з текстовим контентом, що містить ознаки соціального міфу (в даному випадку – «одеського міфу»). Таке

поєднання дозволяє конструювати реальність, яка не відторгається свідомістю, легко вбудовується у ментальну матрицю багатьох людей. Це призводить до соціальної дезорієнтації, до втрати довіри до інформації як культурної цінності.

Виходить, що відому максиму «Хто володіє інформацією, той володіє світом» наразі треба уточнити: хто володіє достовірною інформацією і керує недостовірною інформацією, той володіє світом.

А тим, хто в даній ситуації є не суб'єктом, а об'єктом маніпуляцій і соціальної інженерії, залишається шукати способів зберегти здатність до критичного мислення, бо це – єдиний інструмент, який може допомогти людині не підпасти під вплив соціальних інженерів, ментальних інфлюенсерів та онтологічних експериментаторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артьомов І.В. Інноваційна педагогіка: актуальні аспекти. *Геополітика України: історія і сучасність: Збірник наукових праць*, 2015, Вип. 1(14). С. 122–129.

2. Богомаз А. На Одещині із зоопарку втік бабуїн: його знайшли в незвичайному місці. *Фокус*, 06 листопада 2024. URL: https://focus.ua/uk/wordfun/677306.

3. Горобець М., Баранова С. Засоби вираження маніпулятивної взаємодії в медіатекстах. *Veda a perspectivy*, 2022, № 12(19), С. 244–253. DOI: 10.52058/2695-1592-2022-12(19)-244-253.

4. Демченко В.А., Колодіна Л.С., Кібенко Л.М. Особливості інтерактивного навчання студентів у ЗВО. *Інноваційна педагогіка*, 2022, Вип. 51, Том 1. С. 72–75. DOI: 10.32782/2663-6085/2022/51.1.13.

5. Коношевський Л.Л., Черчик Н.Л. Ділові та рольові ігри як метод формування біоетичної культури майбутніх фельдшерів. *Topical issues of the development of modern science*: The 12 International scientific and practical conference (Sofia, Bulgaria, July 29-31, 2020). Sofia: ACCENT, 2020. P. 188–197.

6. Мельнік Н. Рольові ігри як продуктивно-інтегративна форма навчання англійської та німецької мов. *Молодь і ринок*, 2021, № 11-12(197-198). С. 143–148.

7. Поліщук Ю.Я., Гнатюк С.О., Сєйлова Н.А. Мас-медіа як канал маніпулятивного впливу на суспільство. *Безпека інформації*, 2015, Том 21, № 3, С. 301–308. DOI: 10.18372/2225-5036.21.9709.

8. Прокопович Л.В. Навчальні, виховні та психотерапевтичні практики з елементами театральної гри: соціально-філософський аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 2019, Вип. 25. С. 57–63. DOI: 10.30970/2307-16164.2019.25.8.

9. Прокопович Л.В. Навчальний експеримент як складова інноваційної педагогіки. *Вісник науки та освіти*, 2023, № 2(8), С. 524-533. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-2(8)-524-533.

10. Прокопович Л., Тітова Н. Навчальні експерименти з використанням живих організмів: біоетичні обґрунтування корекції методик. *Філософія освіти*, 2021, 27(2). С. 88–98. DOI: 10.31874/2309-1606-2021-27-2-6.

11. Chesney B. and Citron D. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy and National Security. *California Law Review*, 2019, Vol. 107, P. 1753-1768. DOI: 10.15779/Z38RV0D15J.

12. Ivanova S., Dimitrov L., Ivanov V. & Prokopovych L. Using Role-playing game for professional skills formation of prospective teachers. *Society. Integration. Education. Proceeding of the International Scientific Conference*. 2021, Vol.1, May 28–29, 195–206. DOI: 10.17770/sie2021vol1.6180.

13. Konst, T. & Kairisto-Mertanen, L. Developing innovation pedagogy approach. *On the Horizon. Turku University of Applied Sciences*, 2020, Vol.28, № 1, P. 45–54. DOI: 10.1108/OTH-08-2019-0060.

14. O'Brien Joan. For Jan Brunvald Two Decades of Reading his "Myth-Meter". *The Salt Lake Tribune*, August 22, 1990. Salt Lake Citi, Utah, p. D1.

15. Sorel Gorges. Reflexions sur la violence, 1907.

16. Winardy, G.C.B. & Septiana, E. Role, play, and games: Comparison between role-playing games and role-play in education. *Social Sciences & Humanities Open*, 2023, Vol. 8, 100527.

REFERENCES

1. Artyomov, I.V. (2015). Innovatsiina pedahohika: aktualni aspekty [Innovative pedagogy: current aspects]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats – Geopolitics of Ukraine: history and modernity: Collection of scientific papers*, 1(14), 122–129 [in Ukrainian].

2. Bohomaz, A. (2024). Na Odeshchyni iz zooparku vtik babuin: yoho znaishly v nezvychainomu mistsi. *Fokus,* 2024, November, 06. URL: https://focus.ua/uk/wordfun/677306 [in Ukrainian].

3. Horobets, M. & Baranova, S. (2022). Zasoby vyrazhennia manipuliatyvnoi vzaiemodii v mediatekstakh [Means of expressing manipulative interaction in media texts]. *Veda a perspectivy*, 12(19), C. 244–253. DOI: 10.52058/2695-1592-2022-12(19)-244-253 [in Ukrainian].

4. Demchenko, V.A., Kolodina, L.S. & Kibenko, L.M. (2022). Osoblyvosti interaktyvnoho navchannia studentiv u ZVO [Features of interactive learning of students in higher education institutions]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 51 (1), 72–75. DOI: 10.32782/2663-6085/2022/51.1.13 [in Ukrainian].

5. Konoshevskyi, L.L. & Cherchyk, N.L. (2020). Dilovi ta rolovi ihry yak metod formuvannia bioetychnoi kultury maibutnikh feldsheriv [Business and role-playing games as a method of forming the bioethical culture of future paramedics]. *Topical issues of the development of modern science*: The 12 International scientific and practical conference (Sofia, Bulgaria, July 29-31, 2020). Sofia: ACCENT, pp. 188–197 [in Ukrainian].

6. Melnyk, N. (2021). Rolovi ihry yak produktyvno-intehratyvna forma navchannia anhliiskoi ta nimetskoi mov [Role games as a productive-interactive form of English and German languages]. *Molod i rynok – Youth & market*, 11-12(197-198), 143–148 [in Ukrainian].

7. Polishchuk, Yu. Ya., Hnatyuk, S.O. & Seilova, N.A. (2015). Mas-media yak kanal manipuliatyvnoho vplyvu na suspilstvo [Mass media as a channel of manipulative influence on society]. *Bezpeka informatsii – Information security*, 21, 3, 301–308. DOI: 10.18372/2225-5036.21.9709 [in Ukrainian].

8. Prokopovych, L. (2019). Navchalni, vykhovni ta psykhoterapevtychni praktyky z elementamy teatralnoi hry: sotsialno-filosofskyi aspekt [Educational and psychotherapeutic practices with elements of theatrical play: socio-philosophical aspect]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii – Visnyk of the Lviv University. Philosophical and Political studies*, 25, 57–63 [in Ukrainian].

9. Prokopovych, L.V. (2023). Navchalnyi eksperyment yak skladova innovatsiinoi pedahohiky [Educational experiment as a component of innovative pedagogy]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 2(8), 524-533. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-2(8)-524-533.

10. Prokopovych, L. & Titiva, N. (2021). Navchalni eksperymenty z vykorystanniam zhyvykh orhanizmiv: bioetychni obgruntuvannia korektsii metodyk [Educational experiments using living organisms: bioethical rationale for the correction of techniques]. *Filosofiia osvity – Philosophy of Education*, 2021, 27(2), 88–98. DOI: 10.31874/2309-1606-2021-27-2-6 [in Ukrainian].

11. Chesney, B. and Citron, D. (2019). Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy and National Security. *California Law Review*, 107, 1753-1768. DOI: 10.15779/Z38RV0D15J.

12. Ivanova S., Dimitrov L., Ivanov V. & Prokopovych L. (2021). Using Role-playing game for professional skills formation of prospective teachers. *Society. Integration. Education. Proceeding of the International Scientific Conference*. Vol.1, May 28–29, 195–206. DOI: 10.17770/sie2021vol1.6180.

13. Konst, T. & Kairisto-Mertanen, L. (2020). Developing innovation pedagogy approach. *On the Horizon. Turku University of Applied Sciences*, 28, 1, 45–54. DOI: 10.1108/OTH-08-2019-0060.

14. O'Brien, Joan (1990). For Jan Brunvald Two Decades of Reading his "Myth-Meter". *The Salt Lake Tribune*, August 22, 1990. Salt Lake Citi, Utah, p. D1.

15. Sorel, Gorges (1907). Reflexions sur la violence.

16. Winardy, G.C.B. & Septiana, E. (2023). Role, play, and games: Comparison between role-playing games and role-play in education. *Social Sciences & Humanities Open*, 8, 100527.

Prokopovych Lada Valeriivna
Doctor of Philosophy Sciences, Professor,
Professor at Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture,
Odessa Polytechnic National University
1, Shevchenko avenue, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8636-9172

DEEP-FAKE REALITY: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF AN EDUCATIONAL EXPERIMENT

The relevance of the problem *is due to the need for a philosophical understanding of the situation when technoculture generates new formats of visual simulacra that contribute to the blurring of the line between reality (physical, social) and pseudo-reality. Among such simulacra, deep-fakes occupy a special place, which involve the generation of images based on artificial intelligence. The greatest spread of deep-fakes is facilitated by the media, which leads to distrust of them, as well as to social and value disorientation of individuals. Therefore, it is becoming increasingly important to develop information and communication competence among higher education students, such as the ability to recognize the methods of disinformation used by the mass media to create a deep-fake reality.*

The purpose and objectives *is to study the phenomenon of visual deep-fakes as a way of forming pseudo-reality and understanding their impact on mass consciousness.*

Research methods. *The main research method is an experiment (in a format that combines scientific and educational experiments). Methods of analysis and synthesis of the obtained data were used to process the results of the experiment.*

Results of the study. *Analysis of the results of the educational experiment, the purpose of which was to develop students' competence in recognizing fake mass media content, showed the feasibility of conducting this experiment according to the "reverse" principle – when students did not analyze existing fakes, but created fake "news" themselves. This approach to studying media manipulation technologies is not only interesting for students, but also contributes to the formation of critical thinking in them. The experiment also revealed the mechanism for forming deep-fake reality through the combination of image generation technologies based on artificial intelligence with text content containing signs of a social myth. This combination allows us to construct a reality that is not rejected by consciousness and is easily integrated into the mental matrix of many people. In this situation, critical thinking becomes almost the main value of modern humanity, because it is the only tool that allows us not to fall under the influence of social engineers, mental influencers, and ontological experimenters.*

Key words: *society, mass consumer of information, mass media, disinformation, visual simulacra, values, critical thinking.*

УДК 1 (091). 033
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.11

Савицька Інна Миколаївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3795-0427

Стадник Борис Миколайович
аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
orcid.org/0009-0008-7988-2005

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА

Актуальність проблеми. *Соціально-філософської концепції справедливості Платона орієнтована на пошук оптимального сприйняття форми державного співжиття людей, «ідеальної держави». Саме у такій державі найповніше реалізується головний принцип соціального буття – принцип справедливості.*

Мета дослідження *полягає у виокремленні основних морально-етичних цінностей справедливості у праці Патона «Держава» як регулятора соціального буття.*

Методологічною основою дослідження *являються філософські методи і принципи пізнання, системний підхід, структурно-функціональний підхід, аналітичний, історико-логічний і ретроспективний, що забезпечило розкриття взаємозв'язків і взаємовідносин базових складових соціально-філософського виміру справедливості.*

Результати дослідження. *Вивчивши теорію справедливості у різних соціальних процесах, ми прийшли до розуміння, що справедливість Платон подає у найрізноманітніших вимірах, зокрема: здатності віддавати кожному належне; мистецтво приносити користь друзям та шкоду ворогам, а також здатність нікому та ні чому не шкодити тощо. У такому розумінні справедливість передбачає такий стан суспільного життя, в якому кожен, займаючись своєю справою, отримує йому належне. З іншого боку, на думку Платона, психологічні та моральні аргументи, не розв'язують проблеми справедливості в суспільстві. Більш результативним щодо означеної проблеми є можливість наближення людини до реального життя. Воно досягається шляхом розв'язання таких питань як поділ праці, розмежування людей на соціальні верстви, відносини власності, організація влади тощо. На протязі усієї праці «Держава» Платон показує що саме поділ праці є головною причиною розмежування суспільства на соціальні верстви та їх похідні, зокрема ціннісні характеристики тощо. Справедливість для Платона є однією з чотирьох основних доброчесностей (поряд із мудрістю, мужністю і стриманістю). Ці доброчесності втілюються в ідеальній державі, де кожен клас сприяє досягненню загального блага, а справедливість зобов'язує їх щоб жоден клас не прагнув до перевищення своїх прав або втручання в інші сфери. З іншого боку, справедливість для Платона – це стан гармонії, в якому кожен виконує свою власну функцію. Це ідеал, до якого потрібно прагнути в суспільстві та в душі індивіда, забезпечуючи таким чином добробут і порядок. Справедливість є, по суті, відображенням ідеї порядку в світі як у соціальному, так і в індивідуальному вимірі. Головною причиною руйнації суспільних звичаїв, установок, Платон вбачав у «власницьких потягах людей». Пошук основ співжиття багатих і бідних, мінімізації конфліктів можливе шляхом узгодженості їх інтересів, цінностей, що призводить до соціальної злагоди багатих верств населення, особливо воїнів та правителів. Платонове розуміння справедливості – допускає нерівність у владі та привілеях, не називаючи таку нерівність несправедливою. З іншого боку, справедливість тісно пов'язана з існуванням держави та процесами життєдіяльності в суспільстві.*

Ключові слова: *справедливість, держава, несправедливість, доброчесність, благо, інтереси, суспільні звичаї.*

Вступ. У сучасному глобалізованому світі актуалізується така основоположна ціннісна складова людського буття як справедливість. Прагнення різних державців як тепер, так і в історичному минулому до справедливості поставало ціннісною основою людської життєдіяльності. Про неї мріяли і намагалися визначити її сутність мислителі різних епох. Поняття справедливості багатогранне і багатоаспектне, воно є регулятором фундаментальних основ суспільного розвитку. В цьому контексті доцільним є історико-філософське його осмислення. У своїй сутності, етична справедливість Платона, пов'язана із улаштуванням держави, яка є найважливішою формою організації суспільного буття.

Метою дослідження є концептуалізація основних морально-етичних цінностей справедливості як регулятора соціального буття у праці Патона «Держава».

Об'єктом дослідження є розкриття справедливості у філософії Платона.

Предметом є концептуалізація справедливості у праці Платона «Держава».

Мета і предмет роботи визначили завдання:

– концептуалізація справедливості у філософії Платона;

– виокремити основні морально-етичні цінності справедливості у праці Патона «Держава», як регулятора соціального буття;

– виокремити роль справедливості у державному устрої.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Авторська концепція сформульована в суворій відповідності з фундаментальними положеннями класичний і сучасних теорій та підходів розроблених відомими філософами. Ідея справедливості досліджувалась протягом всієї історії філософської думки. Зокрема: Платоном, Аристотелем, Гегелем Г. В. Кантом, Марксом, представниками сучасної зарубіжної філософії політики та права Гаєком Ф., Дарендорфом Р., Нозіком Р., Ролзом Д. тощо. Одна з найбільш відомих спроб сформулювати раціональні принципи справедливості належить американському філософу Дж. Роулзу. Так, у своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Роулз переглядаючи класичні теорії Дж. Лока, Ж. Ж. Руссо та учення Канта розробляє теорію справедливості. В основі його теорії: – лише добровільна згода громадян постає джерелом законності політичної влади. Усе це виражається у вигляді договору щодо узгодженості суспільних інтересів між владою і народом. Громадяни як зацікавлені суб'єкти виражають та узгоджують суспільні інтереси. Мотиватором до соціальної справедливості має бути інтерес громадян який передбачатиме зростання долі їх вигод, а це відповідно веде до зменшення загальної вигоди – отриманої від співробітництва [6].

Значний внесок у сучасне розуміння справедливості зробили українські філософи, політологи, юристи. Так, Житник О. О. «ідентифікує справедливість» залежно від історичної епохи. Водночас, він показує що підходи до сутнісного його розуміння залежить від суспільних відносин [2,с. 65]. Інший дослідник, Пасічніченко С. В. зазначає, що реалізація державних соціальних програм має бути побудовано на відповідних принципах соціальної справедливості [3, с. 59].

Антига Пашаєва проводить філософський і правовий аналіз справедливості. Зокрема вона зазначає, що принцип справедливості є однією із відмінних рис моралі. Справедливість вона поділяє на кілька категорій, у їх основі регулюючі відносинами права. З іншого боку, справедливість створює «морально-етичні цінності в суспільно-політичних, економічних питаннях» тощо [4, с. 45].

Горбенко К. П. показує, що кожна історична епоха породжує свої власні уявлення про феномен справедливості. Побудова справедливого суспільства має здійснюватися на основі людської раціональної сутності. Відповідно інститути, які виникають в результаті суспільного договору мають «бездоганно» підпорядковуватися принципам справедливості [1, с. 2].

В соціальній та політичній філософії, філософії моралі та права цю проблему розглядали А. Єрмоленка, Г. Заїченка, С. Головатого, Я. Любивого, В. Ляха, О. Хоми, С. Пролеєва, Л. Ситніченко. Були використані розвідки відомих західних філософів Дж.Ролза, Дж. Л. Коена, Е. Арато, Ю. Габермаса, А. Гонета, О. Гьофе, Г. Ломана, А. Сена, Ч. Тейлора, Е. Тугендгата, Р. Форста, однак системне осмислення справедливості у філософії Платона потребує більш глибокого аналізу.

Для задоволення дослідницьких завдань було застосовано метод компаративного аналізу, аналітичний, історико-логічний і ретроспективний, що забезпечило розкриття взаємозв'язків і взаємовідносин базових складових соціально-філософського виміру справедливості.

Результати дослідження. Природа справедливості та несправедливості, на думку Платона, розкривається в «державі», або в її «окремому громадянині». Ціннісним, в контексті нинішнього часу, постає як світоглядний, так і «поведінковий механізм», який необхідно переосмислити правителям сучасної рф – країни агресора. Оскільки як справедлива людина так і справедлива держава не мають «втручатися у справи один одного», вони «упорядковують» своє власне внутрішнє життя, є сама собі господарем та своїм власним законом, а також перебуває у мирі з собою. Несправедливість має бути боротьбою трьох начал: агресії, втручання та повстання частини душі проти цілого, утвердження незаконної влади. В державі майбутнього для ефективного управління необхідно створити таке життя, яке буде іншим та кращим за життя звичайного правителя. Отже, в сучасному глобалізованому світі актуалізується основоположна ціннісна складова людського буття як справедливість. Прагнення різних державників як тепер, так і в історичному минулому до справедливості поставало ціннісною основою людської життєдіяльності. Про неї мріяли і намагалися визначити її сутність мислителі різних епох. Поняття справедливості багатогранне і багатоаспектне, воно є регулятором фундаментальних основ суспільного розвитку. В цьому контексті доцільним є історико-філософське осмислення справедливості щодо проблем розвитку людського соціуму. У своїй сутності, етична справедливість Платона, пов'язана із улаштуванням держави, яка є найважливішою формою організації суспільного буття.

Соціально-філософська концепція Платона у праці «Держава» орієнтована на пошук оптимального сприйняття форми державного співжиття людей – «ідеальної держави», де найповніше реалізується головний принцип соціального буття – принцип справедливості, який філософ подає у найрізноманітніших вимірах, зокрема: «здатності віддавати кожному належне»; мистецтво «приносити користь друзям та шкоду ворогам» тощо. У такому розумінні справедливість передбачає організацію суспільного життя, де кожен займаючись своєю справою «отримує йому належне». З іншого боку, на думку Платона у суспільстві психологічні та моральні аргументи не розв'язують проблеми справедливості. Водночас, у своїй сутності вона надає можливість найбільш «наблизитись людині до реального життя», що досягається шляхом розв'язання таких питань як поділ праці, розмежування людей на соціальні верстви, відношення до власності, організації влади тощо. У такому вираженні справедливість полягає в тому, щоб кожен займався своєю справою. Він пише, що місто буде справедливим, або ж праведним, коли торговець, чорнороб, опікун – кожен «робитиме своє діло», не втручаючись у справи інших верств населення. Подібне розуміння справедливості мало місце й у стародавніх греків – радше відчування всесвіту в основі якого гармонія, її можна назвати релігійним, або ж етичним світосприйняттям. Згідно з цією теорією кожна людина і кожна річ мають своє визначене місце і визначену функцію та межі. А там де є бажання переступити ці межі виникає супротив та боротьба. Ця теорія пов'язана із уявленням про долю або необхідність. Дотична вона й до натуралістичного розуміння закономірностей існування небесних тіл, астрального культу стародавніх предків. Означене постало джерелом віри як у надприродний, природний, так і людський закон. Космогонічне й натуралістичне розуміння справедливості, на нашу думку, постає основою до концепції дотримання природного права, яке є «праведністю». А тому, «справедливість», як вона вживається нині в правосудді, ближче до Платонової концепції, ніж та, що розуміється в політичних процесах, оскільки сутнісне майже ототожнюється із законом і все більш пов'язана головно з правами власності, які не мають нічого спільного із рівністю. Запропоноване розуміння справедливості на початку праці полягає у «сплачуванні боргів». Хоч у подальшому означене визначення було відкинуте, оскільки допускає «нерівність у владі та привілеях». Причому подібна нерівність не називається несправедливістю. Опікунам або ж правителям належить вся влада, оскільки вони наймудріші члени громади, а «несправедливість» виникає там де були люди «мудріші за цих опікунів». І тому, у Платона

передбачено просування громадян вище або ж нижче по ієрархії. Важливим у цьому процесі постає подвійна перевага походження та виховання людей, що дозволяє окремим із них займати відповідні посади, тобто підносити дітей опікунів вище й нижче над дітьми інших людей. Виокремлені складові справедливості зорієнтовані на осмислення сутнісних особливостей співжиття й організації суспільного буття. На протязі усієї роботи «Держава» Платон показує що саме поділ праці є головною причиною розмежування суспільства на соціальні верстви та їх похідні, зокрема їх ціннісні характеристики тощо. Так, для ремісників, воїнів, правителів – поняття справедливості є різним. Але загальна справедливість пануватиме там, де кожен буде займатися своєю справою. Зокрема, ремісник має працювати, воїн захищати державу, а правителі мають нею керувати. Водночас, перехід з однієї соціальної верстви до іншої є справою небажаною, але й можливою. Хоча останнє, у своїй сутності, є згубним для суспільства, коли ремісник стане управляти державою, а правитель зробиться воїном. Для підтримування існуючого стану в суспільстві Платон обґрунтував систему виховання.

Варто відзначити, що головною причиною руйнації суспільних звичаїв та установок, Платон вбачав у «власницьких потягах людей». Пошук основ співжиття багатих і бідних, мінімізування конфліктів можливе шляхом узгодженості їх інтересів, цінностей, що призводить до соціальної злагоди багатих верств населення, особливо воїнів та правителів. Для забезпечення такого процесу необхідним є «зрівняння власності вищих верств населення», по іншому, їх «усуспільнення». І як результат, подібне зробить «суперечки між ними не суттєвими», що мінімізує випадки «непокори нижчих класів», та «забезпечить жадану соціальну гармонію». У кожній державі, на думку Платона, є дві держави: «держава бідних» та «держав багатих». Між ними завжди виникають конфлікти. Запобігти їм може лише держава з гармонійно налагодженими механізмом управління. Вони мають оптимізувати суспільні інтереси. З іншого боку, справедливість передбачає існування або добре влаштованої держави або ж традиційної, або ж держави що ставить завдання здійснити якийсь етичний ідеал. У такому вираженні справедливість розкривається у тому, щоб «кожен має займатися своєю справою. Останнє розуміється як справа батька, або його особисті вподобання, або оцінка державою його придатності до певної діяльності.

В соціальному процесі Платон виокремлює різні вияви справедливості. Так, в одному із них, вона постає як життєдайна сила. Він пише, що «той хто відчуває за собою жодної несправедливості» «відчуває за собою надію…добру годувальницю», вона «плекає душу того хто живе в справедливості й святості» та є «годувальницею його старості та є супутницею його життєвої подорожі» [5, с. 8]. В іншому вияві справедливість розкривається в тому, щоб «говорити правду і віддавати борги», далі вказується «повернення боргу – справедлива річ» [5, с. 9]. Особливою є думка щодо повернення боргів ворогові. Так, на питання чи вороги мають отримувати назад те, що ми їм винні? Уособлюючи морально-етичну та ціннісну складову зазначається, «винен ворогові те, що йому належить», а йому належить «зло» [5, с. 10]. Отже, справедливість «це віддавати кожній людині те, що їй належить», саме це він «назвав боргом». З іншого боку, справедливість «це мистецтво», яке «дає добро друзям і зло ворогам». І вартує уваги питання «якими діями», чи «заради якого результату справедлива людина здатна завдати найбільшої шкоди своєму ворогові» й «принести найбільшої користі своєму товаришові». Отже, справедливість «може бути корисною як під час миру, так і під час війни» [5, с. 11]. Регулятором справедливості у мирний час є «договори», які у своїй сутності зорієнтовані на побудову партнерських взаємовідношень.

В діалогічній формі виокремлюючи морально-етичну складову справедливості Платон ставить низку питань і відповідей «чи справедливо завдавати шкоди тим, хто не робить нічого поганого?» [5, с. 13], звичайно, – «ця доктрина є аморальною» [5, с. 14]. А чи «повинні робити добро справедливим і завдавати шкоди неправедним?». Так, він зазначає, що «справедливо робити добро … друзям» і «шкодити нашим ворогам». Справедливо «поза сумнівом», «людина повинна завдавати шкоди як лихим людям», так «своїм ворогам». У такому розумінні справедливість виступає людською чеснотою: коли людина не може зробити інших

людей несправедливими [5, с. 15]. Оскільки, «добра людина, за допомогою своїх чеснот» не може зробити інших людей несправедливими. У своїй сутності справедливість є «добро». А нашкодити іншому «це вчинок несправедливої людини». Платон не погоджується із думкою, що добро – це «борг», який «справедлива людина» має «перед своїми друзями», водночас «зло» розуміється як «борг», який вона має перед своїми ворогами [5, с. 16]. Виокремлюючи важливість морально-етичного розуміння справедливості, він зазначає, що вона «дорожча за більшість золотих монет» [5, с. 17]. З іншого боку, помилковою є думка, що справедливість є «інтерес сильнішого» [5, с. 18].

Значне місце у філософії Платона належить морально-етичному розумінню справедливості, оскільки вона гармонізує інтереси, цілі, цінності та виокремлює управлінські відносини в державі. Так, у різних формах правління державою «робляться», закони з огляду на «інтереси уряду» [5, с. 20] і ці закони «прийняті ними для задоволення своїх владних інтересів», є тією справедливістю, «яку вони забезпечують своїм підданим», а тих «хто їх порушує, карають як порушників закону». Отже, у всіх державах має існувати «один принцип справедливості», побудований на «інтересі уряду» по іншому, – «інтересі сильнішого» втіленого в законах, які мають виконувати «піддані» [5, с. 21]. Водночас, справедливість не має служити суто «інтересам сильнішого», оскільки передбачає – «послуг» підданих до виконання наказів». А тому, і правитель має віддавати розпорядження «не в своїх інтересах», а в інтересах громадян. Цим забезпечить інтереси «підпорядкованих», як результат, «усі мають йому підкорятися» [5, с. 22]. Справжні правителі держави «ніколи не вважають своїх підданих за «овець», і своїми рішеннями не мають дбати про «власну вигоду» [5, с. 26]. Й роблячи «добро іншим» вони діють в «інтересах сильнішого». Насправді справедливі люди і правителі мають «забезпечувати і дбати про інтереси підданих». Але в дійсності, «несправедливі люди завжди панують над істино простими та справедливими» [5, с. 27]. Як правило, «справедливий завжди програє у протистоянні з несправедливим» перш за все у приватних угодах, там де «несправедливий є партнером», то він «завжди отримує більшу частку». Подібно й у відношеннях із державою «справедлива людина заплатить більше за несправедливу». А коли можна отримати від держави, то «перша людина найчастіше не отримує нічого», а «друга – багато всього». Виокремлюючи морально-етичну роль державних працівників, їх важливість і значення Платон зазначає, коли вони займають державну посаду, то справедливим є той «хто нехтує своїми справами» і, «зазнає інших втрат», проте «нічого не отримує за це від громадськості». Окрім того його починають «ненавидіти» навіть друзі та знайомі, за те, що «він відмовляється обходити закони заради їхніх інтересів». І все це «відбувається навпаки, коли посаду отримує несправедливий чоловік». Водночас, істинний митець, тобто правитель «турбується не про власні інтереси», він завжди думає про інтереси своїх підданих [5, с. 31]. А для того, щоб правителі мали бажання правити, «їм потрібно платити одним із трьох способів; грошима, шаною чи покаранням за відмову». З іншого боку, на можновладців «має бути покладена відповідальність», вони «мають бути готовими служити громаді через страх покарання», оскільки «істинний правитель за своєю природою призначений дбати не про власні інтереси, а про інтереси своїх підданих» [5, с. 32]. В цілому вважається «більш правильним життя праведної та справедливої людини», «справедливість є чеснотою», а «несправедливість» недоліком [5, с. 33]. Підсумовуючи Платон зазначає, що справедлива людина «не бажає» більшого, «ніж має їй подібна людина», але «бажає більшого, ніж їй неподібна». З іншого боку, с несправедлива людина «бажає більшого, ніж їй подібна і неподібна» [5, с. 35]. В своїй сутності справедлива людина подібна до мудрих й добрих, а несправедлива – до злих і неосвічених [5, с. 37]. Отже, справедливість це чеснота й мудрість, а несправедливість – недолік, невігластво [5, с. 38]. В такому розумінні справедливість сильніша та могутніша за несправедливість. А тому, справедлива держава найкраща і найдосконаліша. На предмет того, чи може держава, армія, або банда лиходійників «взагалі функціонувати», якщо «вони завдаватимуть шкоди одне одному?» Відповідь була однозначною «ні» [5, с. 39]. А якщо «вони утримаються від того, щоб завдавати шкоди одне одному», то «разом зможуть діяти ефективніше». Як результат, несправедливість породжує ненависть

і боротьбу, а справедливість «породжує гармонію та дружбу». Більш того, несправедливість у своїй сутності де б вона не існувала, серед рабів чи серед вільних «хіба … не змусить ненавидіти» одне одного, їх зробить нездатними до спільних дій [5, с. 40]. Так, для прикладу, «несправедливість» між двома людьми може привести до того, що вони можуть конфліктувати, або ж «посваритися» чи «побитися». З іншого боку, несправедливість спонукає людину до помилкових дій та вчинків, оскільки в своїй сутності конфліктує сама з собою, а по друге стає «ворогом собі і справедливим людям». В цілому, несправедлива людина буде «ворогом богів», а справедлива їхнім другом. Отже, справедливі люди «мудріші», «кращі та здібніші», за несправедливих, водночас, «несправедливі нездатні до спільних дій». В цілому, несправедливість «не може бути більш кориснішою за справедливість» [5, с. 44].

Водночас, Платон зазначає, що природу справедливості і несправедливості «ще не було з'ясовано», але її сутність прописано в законі. Справедлива людина і несправедлива людина «йдуть однією дорогою», слідуючи своїм інтересам, які вони вважають «особистим благом» [5, с. 47] і лише «силою закону їх можна повернути на шлях справедливості». Чеснота є «важким і виснажливим тягарем», тоді як «задоволення від пороків і несправедливості отримати легко» [5, с. 53]. Принципом, за яким люди мають обирати справедливість є осмислення несправедливості, коли її «викриємо разом з обманною і видимістю справедливості», що буде «розумно стосовно як богів», так і людей [5, с. 55]. У своїй сутності справедливість це діалектична єдність блага підданих та інтересу сильніших, вона належить до «вищого класу благ», які є бажаними для повноцінного функціонування людини і суспільства «не тільки заради них самих – як от зір чи слух, знання чи здоров'я, чи будь яке інше реальне та природне благо», а й для повноцінної їх діяльності [5, с. 57].

Справедливість іноді розглядають як чесноту окремої людини, або держави [5, с. 59]. Так природа справедливості та несправедливості, зазначає Платон, розкривається в «державі», або в її «окремому громадянині». Оскільки жодна людина не є самодостатньою, з потреб людства для їх реалізації виникає держава. З цією метою, для реалізації багатьох потреб, необхідно багато правителів. Людські потреби у Платона мають певні різновиди. Так, найбільшою людською необхідністю є їжа, яка є умовою нашого життя та існування. Другою необхідністю є житло, третьою одяг» тощо. Тут виокремлюється і причини війни, які походять від «усіх бід у державах» як «приватних так і публічних» [5, с. 60].

Ціннісним постає поведінковий механізм, який необхідно зреалізувати правителям сучасної рф – країни агресора. Так, Платон зазначає, що справедлива людина «не дозволяє … втручатися у справи один одного… вона упорядковує своє власне внутрішнє життя, є сама собі господарем та своїм власним законом, а також перебуває у мирі з собою» [5, с. 158]. Далі вказується, що несправедливість має бути боротьбою трьох начал: агресії, втручання та повстання частини душі проти цілого, утвердження незаконної влади. Як результат, робиться умовивід – «справедливі вчинки породжують справедливість», «несправедливі – несправедливість». Становлення справедливості передбачає утвердження гармонізації управлінських відносин, в той час, як несправедливість «породжує стан речей», який суперечить «природному порядку» [5, с. 159].

Платон зазначає, що в державі майбутнього для ефективного управління необхідно правителям створити таке життя, яке буде іншим та кращим за життя звичайного правителя. Тоді ми «отримаємо добре впорядковану державу», оскільки лише в державі яка пропонує морально-етичні цінності людина буде насправді багатою «не сріблом та золотом», а «чеснотами та мудрістю». Якщо бідні та «охочі отримати свою особисту вигоду», підуть управляти державними справами, думаючи, що таким чином зможуть «вкрасти собі головне благо», – «порядку ніколи не буде» [5, с. 251]. Отже, у діалозі Платона «Держава» однією з центральних тем є справедливість. Він ставить питання що таке справедливість, і, водночас, намагається в діалогічній формі віднайти відповідь як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства.

Справедливість у Платона розкрито алегоричними моделями, з іншого боку вона їх гармонізує. У державі роль справедливості зводиться до того щоб кожна частина суспільства виконувала свою функцію, відповідно «своєї природи». Це можна порівняти з гармонією

в організмі: коли всі частини працюють згідно з їхніми функціями, подібно має функціонувати здорове і справедливе суспільство. Модель ідеальної держави полягає в тому, що суспільство ділиться на три основні класи: правителі (філософи-царі), які повинні керувати на основі знання й мудрості; воїни, що відповідають за оборону і підтримання порядку; продуценти (ремісники, селяни, торговці), які займаються виробництвом і забезпеченням матеріальних потреб суспільства.

Справедливість, на думку Платона, досягається тоді, коли кожен клас без втручання в справи інших виконує свою функцію. З іншого боку, справедливість має бути у душі індивіда. Душа людини складається з трьох частин: розуму, що відповідає за мудрість та пізнання; духовної частини – пов'язаної з емоціями, прагненнями до слави та честі – відповідає за відвагу; бажаннями, які пов'язані з фізичними потребами, такими як їжа, матеріальні блага тощо. Для індивіда справедливість – це стан, коли три частини душі перебувають у гармонії. Розум повинен керувати бажаннями та емоціями, а дух допомагати розуму, коли це необхідно. В сукупності означені складові як для індивіда, так і держави мають подібних характер.

У подальшому, ідея справедливості розкривається через «алегорії печери». У такій формі Платон описує людей, які все своє життя проводять в печері, вбачаючи лише тіні реальних об'єктів на стіні. Водночас, філософи – це ті, хто вийшов із печери і побачив істинний світ, світ ідей. Лише вони можуть справедливо управляти державою, оскільки здатні бачити істину, а не лише її тіні. А тому, у міфі про Атлантиду та золоте серце Платон вводить образ правителя, який володіє "золотим серцем", він настільки відданий служінню суспільству, що не допускає жодної корупції або ж іншої користі. В цілому, справедливість для Платона є однією з чотирьох основних доброчесностей (поряд із мудрістю, мужністю і стриманістю). Ці доброчесності втілюються в ідеальній державі, де кожен клас сприяє досягненню загального блага, а справедливість зобов’язує їх до того, щоб жоден клас не прагнув до перевищення своїх прав або ж втручання в громадське життя.

Висновки. Справедливість для Платона – це стан соціальної гармонії, в якому кожен виконує свою власну функцію, не намагаючись «зазіхати» на функції інших. Це ідеал, до якого потрібно прагнути як в суспільстві так і в душі індивіда, забезпечуючи таким чином добробут і порядок. Вона є по суті, відображенням ідеї порядку в світі як у соціальному, так і в індивідуальному вимірі. Головною причиною руйнації суспільних звичаїв, установок, Платон вбачав у «власницьких потягах людей». Пошук основ співжиття багатих і бідних, мінімізування конфліктів можливе шляхом узгодженості їх потреб, інтересів, цінностей, що призводить до соціальної злагоди всіх верств населення, особливо воїнів та правителів. Платонове розуміння справедливості – допускає нерівність у владі та привілеях, не називаючи таку нерівність несправедливою. З іншого боку він вважає, що реалізація справедливості можлива за наявності ефективної держави, в основі її управлінської діяльності є морально-етичні цінності. Держава є необхідною умовою для забезпечення справедливості, як для окремої особи, так по відношенню до суспільства в цілому. У зв’язку із цим справедливість, яка забезпечується державою, явище моральне, а не тільки політичне, той держава – явище морально-політичне. Конкретні причини виникнення й формування держави – це нездатність окремої людини задовільнити свої потреби матеріального змісту /їжа, житло, одяг/ самостійно, без взаємодії з іншими людьми, тобто забезпечити самостійно основу особистої справедливості. Останнє стає можливим в межах загальної /суспільної державної справедливості/. Ідеальна держава – це держава в якій: філософи – як правителі – здійснюють мудре і справедливе управління. Тут мудрі аристократи постають як найкращою частиною суспільства, їх головною чеснотою є мудрість.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбенко К. П., Справедливість як соціальний екзистенціал громадянського суспільства. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» Запоріжський національний університет, Запоріжжя, 2020.) 205 с.
2. Житник О. О., Філософські та методологічні проблеми права, № 1, 2014 58-66.
3. Пасічніченко С. В., Соціальна політика і соціальна справедливість / С. В. Пасічніченко / Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 53-60.
4. Пашаєва А., Юридичний і філософський аналіз поняття «справедливість» у філософії права. Юридичний вісник 1 (38) 2016 С. 40-46.
5. Платон, Держава (2024)/ пер. з англ. і прим. О. Стребицька. Харьків: Фоліо, 2024. 383 с.
6. Ролз, Джон. Теорія справедливості / Пер.з англ. О. Мокровський: К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

REFERENCES

1. Gorbenko K.P. Justice as a Social Existential of Civil Society. Manuscript. The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 09.00.03 «Social Philosophy and Philosophy of History». Zaporizhzhia National University. Zaporizhzhia, 2020.
2. Zhytnyk, O. (2014). Philosophical and Methodological Problems of Law, 1, 58-66 [in Ukrainian].
3. Pasichnichenko, S. (2013). Social Policy and Social Justice. Scientific Notes of the V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences. Vol. 26 (65). No. 2-2, 53-60 [in Ukrainian].
4. Pashaieva, A. (2016). Legal and philosophical analysis of the concept of ‘justice’ in the philosophy of law. Legal Bulletin, 1 (38), 40-46 [in Ukrainian].
5. Plato (2024). The Republic. 383 [in Ukrainian].
6. Rawls, J. Theory of Justice: Original Edition. Google Books. https://surl.li/zorwzs

Savytska Inna Volodumurivna
PhD (Philosophy), Assoc. Prof.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroes of Defense str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3795-0427

Stadnyk Borys Mykolayovych
PhD Student
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroes of Defense str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0008-7988-2005

PLATO'S CONCEPTUALIZATION OF JUSTICE

Background. *The fundamental value component of human existence, such as justice, is being actualized in today’s globalized world. The value basis of human life became the aspiration to justice of various statesmen, both now and in the historical past. Thinkers of different eras dreamed about it and tried to determine its essence. The concept of justice is multifaceted and multiaspect, it is a regulator of the fundamental foundations of social development. In this context, a historical and philosophical attempt to find the sense of justice in the problems of the development of human society is appropriate. In its essence, Plato's ethical justice is related to the constitution of the state, which is the most important form of organizing social existence.*

The purpose of the article is to identify the main moral and ethical values of justice in work by "The Republic" as a regulator of social existence.

Methods. *The functional method when interpreting the role of the state in the formation of moral and ethical values inherent in the concept of "justice” was applied to implement the research tasks. Content analysis was used when analyzing dialogues on the idea of justice in society. Historical*

and logical, as well as retrospective, which provided the disclosure of the interconnections and relationships of the basic components of the socio-philosophical dimension of justice.

Results. *The nature of justice and injustice is revealed in the "state," or in its "individual citizen". Valuable becomes the behavioural mechanism that must be implemented by the rulers of the modern Russian Federation, the aggressor country. A just person does not allow others to interfere with each other, but arranges his own inner life, is his own master and his own law, and is also at peace with himself. Injustice should be a struggle of three principles: aggression, interference, and rebellion of a part of the soul against the whole, the assertion of illegal power. In the state of the future, rulers need to create a life that is different and better than the life of an ordinary ruler in order to govern effectively.*

Conclusions. *Justice for Plato is a state of social harmony in which everyone performs their own function, without trying to "encroach" on the functions of others. This is the ideal that should be strived for both in society and in the soul of the individual, thus ensuring well-being and order. It is, in its essence, a reflection of the idea of order in the world, both in the social and individual dimensions. Plato saw the main reason for destroying social customs and attitudes in the "ownership instincts of people." The search for the foundations of coexistence of the rich and the poor, minimizing conflicts, is possible through the coordination of needs, interests, and values, which leads to social harmony of all segments of the population, especially warriors and rulers. Plato's understanding of justice allows for inequality in power and privileges without calling such inequality unjust. Plato's understanding of the implementation of justice prerequisite the existence of the state, its activities are based on moral and ethical values.*

Key words: *justice, state, injustice, virtue, welfare, citizens, interests, social customs.*

UDC 130.2 : 13+159.95
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.12

Stovpets Vasyl Grygorovych
PhD in Philology, Associate Professor, privat-professor of ONMU,
Professor of the National and International Law Department,
Director of the Educational Service Centre
Odesa National Maritime University
34, Mechnikov str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2354-2852

Stovpets Oleksandr Vasylovych
Dr.Hab. in Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Social and Humanitarian Studies Department
Odessa National Maritime University
34, Mechnikov str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8001-4223

Sinkovska Tetiana Viktorivna
Senior Lecturer of the Social and Humanitarian Studies Department,
Director of the Center for Extracurricular Activities
Odessa National Maritime University
34, Mechnikov str., Odesa, Ukraine

SOCIAL-PHILOSOPHIC RETHINKING OF THE MAIN THEORIES ON THE ORIGIN OF CONSCIOUSNESS

The relevance *of the article is connected with the fact that the problem of consciousness is one of the key issues in modern philosophy, cognitive, natural and social sciences, since it is directly related to the issues of self-perception, cognition and interaction of a person with the world. The article emphasizes that consciousness is not only a mechanism for human adaptation to the social and natural environment, but also a tool for creativity and rational understanding of reality. Modern concepts of consciousness combine social, cognitive, biological and neurophysiologic aspects, which raises a number of questions about the nature of consciousness and requires a comprehensive analysis. A correct understanding of the mechanisms of consciousness is important for the development of cognitive technologies, artificial intelligence and neural networks, and behavioral sciences.* ***The purpose*** *of the research is to offer a socio-philosophical rethinking of the phenomenon of consciousness. Such an analysis is associated with a thorough study of the most relevant theories on the origin of consciousness, which allows for a better understanding of the main aspects concerning the functioning of consciousness, and helps to clarify its essence.* ***The methodological basis.*** *For this study, the interdisciplinary and systemic approaches, the dialectical method, as well as common scientific logical techniques were used.* ***Research results.*** *Today, it is impossible to affirm the existence of any single universal theory that would explain all the causes of emergence, and development patterns of such a complex phenomenon as consciousness. At the same time, the article examines the main concepts that explain the possible reasons for the origin of human consciousness through the prism of social, cognitive, religious, informational, evolutionary, neurophysiologic, and transcendental aspects. The article analyzes historical approaches to the understanding of consciousness, as well as their evolution within the philosophy of mind. Particular attention is paid to the differences between human consciousness and the behavioral reactions of other living beings. The major theoretical approaches to explaining the phenomenon of consciousness can be reduced to such general methodological attitudes as dualism, physicalism, and panpsychism. Thus, the article contributes to the current discussion on the nature of consciousness by summarizing its theoretical foundations and outlining prospects for further research.*

Key words: *consciousness, human, intelligence, philosophy of mind, origin of consciousness.*

Introduction. The problem of consciousness is so relevant to philosophy that even a separate field of research has emerged – the philosophy of mind. The inclusion of a person into the world of ideals and the spiritual culture is realized in human existence through consciousness. It also serves as a prerequisite for rational, intellectual comprehension of reality, thanks to which a person is able to transform and adapt the environment to his or her own needs, goals, interests, desires, or aspirations.

The concept of "consciousness" (in a relatively modern sense) was formulated not so long ago, around the 17th century (and this was already the Modern Age in conventional cultural historiography). Thinking humanity has always wondered what fundamentally distinguishes a human being from other living beings who are also capable of demonstrating behavior, character, and being active in relation to the world around them.

However, most reflections on the phenomenon of consciousness in the past were associated with the categories of "spirit" as something objectively spiritual and "soul" as something subjectively spiritual (associated with the inner world of a particular person). Nevertheless, these concepts have traditionally been saturated with all kinds of mythologies, overloaded with religious layers – sometimes irrational, supra-rational, mystical, esoteric – that is, insufficiently explainable from the positions of scientific logic. Only when philosophy has clearly oriented itself towards science, and began to consider spiritual reality as subject to rational comprehension and structuring, does consciousness as a phenomenon and a specific object of study come into the field of view of philosophy.

The *actuality* of the issue under study is further *enhanced* by the fact that it is becoming particularly relevant to modern civilization as a result of intensive searches for how to create autonomous artificial intelligence, and artificial consciousness. Perhaps the absence (so far) of such a characteristic as "consciousness" in a neural network – is actually the last bastion that distinguishes human intelligence from the artificial one.

The purpose of the research. The main objective of this article is to rethink the phenomenon of consciousness in a socio-philosophical way. The authors believe that such an analysis should be associated with a thorough study of the most relevant theories on the origin of consciousness. This will enable a better understanding of the key aspects of the functioning of consciousness, which will help to clarify its essence.

Research methodology. The interdisciplinary and systemic approaches, the dialectical method, and common scientific logical techniques were essential for this study.

Research results. One of the greatest mysteries of the world is the human ability to realize and understand reality, i.e. human intelligence. It impresses with its capabilities, inexhaustibility and universality. In general, the qualitative features of human intelligence are described by the term "consciousness", so the question of the essence of consciousness, its emergence and possibilities has been a permanent concern of the best thinkers of mankind for centuries.

The first ideas about consciousness arose in ancient times, when humans came to the conclusion that the processes that occur in their heads were different from those of nature, and that their vision of the world (and thus their place in it) was different from that of animals. These special properties were attributed to the soul as a manifestation of something supernatural. For thousands of years, humanity has been searching for an answer to the question of what the essence of consciousness is, how it arises, and what its capabilities depend on. Nowadays, human conscious activity is studied by neurophysiology, medicine, psychology, cybernetics, behaviorism, structural linguistics, anthropology, epistemology, and some other sciences.

The very first difficulties in understanding and studying consciousness are largely due to the fact that we cannot observe the phenomena of consciousness directly, sensually, cannot measure them, cannot investigate them with the help of various technical equipment. For example, neurophysiologists say that at no level of scientific research of the human brain has what we call "thought" been recorded, although it is generally difficult to study the brain other than on the basis of that it is an "organ of thought and consciousness". In this regard, a rather radical claim is sometimes made that consciousness as a separate entity does not exist at all, that it can be reduced either to the functions of the brain and the processes of the human body, or to the reactions of the nervous system

of the human body towards external factors. This, in particular, is the focus of behaviorism in psychology and various naturalistic trends. For example, Robert Sapolsky, author of the famous book "Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst" [1] and more recent works [2] – denies the principle of 'free will', saying that our actions are *not* determined by our moral values, volition and education, but solely by our biology. In particular, by neurophysiological processes inside the brain, as well as by hormones, amino-acids, neurotransmitters, neurons, synapses, electrochemical reactions in the brain, etc. But if this were the case, then at least the entire institution of legal responsibility would have to be completely rethought.

In the 20th century, a number of works were published to prove that there is nothing that can be called mental phenomena, or consciousness. The interpretation of consciousness as "a special form of reflection of reality" was (and still is) quite common [3]. If consciousness is considered as a reflection, it is deprived of any ontological status, i.e. it is considered to function just as a "mirror" and does not bring anything fundamentally new into reality. Consciousness, as a form of reflection of reality, is endowed with the ability to only reproduce and recombine existing forms of being. Yet, for some sciences (such as biology and psychology), the theory of reflection has proved to be relatively productive.

The first sign of consciousness is a special type of human behavior. It can be called "non-biological" because a person acts not only on the basis of instincts and reflexes, not only under the pressure of vital needs, and not only in search of ways to meet them. Unlike most animals, humans do not act according to the stimulus-response scheme, and often contrary to biological expediency and self-preservation (for example, in cases of self-sacrifice, or when they take risks to fulfill their professional duty: military, police, rescuers, doctors, reporters, emergency workers operating in combat zones). In some other circumstances, a person may also act anti-biologically in the case of suicide for one reason or another. Human consciousness brings a person into a fundamentally different type of behavior compared to standard biological behavior.

The non-biological type of human behavior is evidenced by both the direction and content of human actions: they are carried out on the basis of socio-cultural processes with the use of artificial tools and means of life created by human civilization. All these facilities and technologies become an alternative and very important environment for human life. They seem to complement the living space and enhance the natural abilities of a person.

With the help of the mind, a person is able to see something that does not yet exist in nature in its present form. For example, a sculptor or a mason sees a future product (or even a work of art) in a stone; an author, filmmaker, or scriptwriter sees a future story, painting, or artistic work, etc. When we hold a text in front of us, we see not just a light background with symbols, but we see something fundamentally different behind it: we see a certain content filled with meanings, information, ideas. Whereas, for example, a caterpillar or insect crawling on the surface of a painting is unlikely to be excited by what is behind the colors and canvas; only a being gifted with a high level of consciousness can perceive this content. The functioning of consciousness is associated with a special substantive content of reality, which may not be sensually available to us (primarily, this applies to ideas, abstract concepts, theoretical constructs), but this content is developed on the basis of experience, in the course of certain mental and practical activities, in a long historical process, in the context of social and cultural life.

Hence, there is a purposeful nature of conscious activity: the ability of consciousness to create images of future results (necessary or proper), and subsequently direct its actions towards something that does not yet exist in a ready-made form, in nature. And often we are talking about something that does not exist not only here and now, but also in general – something that we have invented ourselves and agreed to consider true: money, rights, duties, religion, morality, traditions, laws, numbers, and so on. Thus, the principle of human activity is that it is conditioned not only by what acts on a person from the outside, but what is developed by our consciousness (including the collective consciousness). Therefore, when assessing human activity, it is important to take into account not only its result, but also its intentions, motives, purpose, and mental concept. This, in particular, shows the creative nature of human consciousness.

When considering the signs of consciousness, we cannot avoid the question: how can a person actually testify to the presence in his or her consciousness of something that does not exist in nature? First of all, we can do so by our practical actions, by actually creating new things: when a master teaches a disciple, he often does not so much tell him the "theory" of his own actions as simply engage him in practical activities, demonstrating his experience through his own actions.

However, this can be done only in the case of relatively simple processes of activity. In other cases, it is necessary to have special means of idealization, i.e. means for conveying the substantive content of consciousness that cannot be directly demonstrated by actions. Such means of idealization are signs (symbolic activity), among which the most important role belongs to language and speech. Language is the very first and most obvious sign of consciousness; it was on the basis of language that ancient people distinguished man from animal, and "native" people from "strangers".

Thus, the need for language is associated with the imperative to capture the content that cannot be conveyed by simply demonstrating things. Hence, it obviously follows that language becomes the main carrier of historical experience, records and summarizes the successes and failures in the process of activity of an individual, community, society, a certain nation, and an entire culture.

The great miracle of consciousness is that, although it is not recorded by any devices or sensors, it is able to record itself. This unique ability is called "self-awareness" or self-reflection of human consciousness (it is self-evident to itself). As René Descartes aptly put it, human is a thinking substance that is capable of questioning the existence of everything except his own consciousness [4].

We can even say that no instruments are needed – it is enough to pay conscious attention to what is happening inside our mental processes in order to be convinced of the real existence of consciousness. However, to do so, one must be a human being, and has to be in the human mode of being. Alternatively, we can say that for a human being (adult one, developed and formed) the question of the existence or non-existence of consciousness appears as a question of his or her self-identification. Conversely, an entity that is not in the human mode of being is not capable of such self-identification (such internal fixation of consciousness) – at least, this is what conventional science believes today.

Self-reflection of consciousness manifests the moment of the so-called "substantiality" of consciousness, i.e. the moment when consciousness does not need any external legitimization, reinforcement, or evidence for its existence: it finds its "first" and "last" obviousness in itself. This ultimately allows a person to become a subject of cognition and activity, in other words, enables to produce his or her personal activity on his or her own behalf. This is also related to the ability of consciousness to critically evaluate reality, to judge it from certain perspectives.

Thus, consciousness has unique properties that disables to examine and measure it directly, at least for now. However, the initial features of consciousness (which we have discussed above) permit us to assert its real existence, but in special qualities and characteristics.

The feature of the philosophical analysis of consciousness is the disclosure of its existential roots, most important attributes, properties, and functions. All of these questions are often dependent on the historical analysis of consciousness, and the latter implies the recognition that consciousness once *emerges*, and then undergoes certain changes in the process of society's development. Therefore, the philosophical problems of consciousness include, first of all, *the problem of its origin*.

The question of the origin of consciousness should be highlighted and understood at least in general terms because we often look for its roots when trying to understand something, i.e. we turn to the question of its genesis and developmental patterns. Like any question about the "beginning", the question of the consciousness origin has an ontological essence.

Modern philosophy and science cannot provide a final and definitive solution to this problem, but the currently available authoritative concepts of the origin of consciousness help to illuminate this problem and understand much on the way to its solution. These concepts include: theological (or religious), dualistic, evolutionary, labor, the theory of a unified information space, and substantial concept. In the following part of this research, we will consider their main theses, emphasizing the advantages and disadvantages of each of these concepts.

The religious (theological) concept of the origin of consciousness states that human mind is a gift from God, a manifestation of the "spark of God" put into man by God Himself during the creation of the world; when creating man, "God breathed the living spirit into human", thus endowing man with a part of divine light – the soul. However, what theologians call the "soul" is called "psyche" by scientists (in fact, "psyche" is translated from Greek as "soul"). On the other hand, human consciousness with its very first properties appears as a controversial result of the so-called "fall of Adam" known from the Holy Scriptures: it is inevitable consequence of the human acquaintance with the symbolic "fruit of knowledge". After that, a person gains consciousness and begins to distinguish good and evil. We can take it as a metaphor of the critical thinking, when first humans begin to perceive reality not holistically but partially, fragmentarily. Moreover, the presence of a part of the "divine" in the depths of soul (or consciousness) necessarily determines the human desire for the highest truth, the ability to cognize the reality, or at least to strive for its cognition.

An undoubtedly positive aspect of the theological concept is that it connects human consciousness with a transcendent principle, with a certain God's plan, with something absolute, something that goes beyond the physical world. In other words, the nature of consciousness is not limited to aspects of human existence as a biological being, does not reduce human life to survival, but raises it to the levels of creativity, cognition, thinking, culture, and spirituality.

Nevertheless, the religious concept disregards the connection between consciousness and the human body (in particular, it does not consider the neurophysiological features of the human brain), and ignores the factors of social history, information and noospheric factors. In addition, it explains not so much the origin of consciousness as the metaphysical aspects, i.e. why consciousness can be inherent in humans (as beings similar to God).

The dualistic conception of the origin of consciousness emphasizes the moments of radical difference between consciousness and the material-sensory reality that is available to humans, and therefore concludes that there are two kinds of phenomena (or two "substances") in the world: material and ideal. They exist in close intertwining with each other, and all phenomena of reality finally appear only as different degrees of their unity [5].

The dualistic concept can be justified by the fact that there are indeed quite obvious boundaries between consciousness and bodily existence, and it is almost impossible to reduce them to each other, to completely identify them. In the 17th century, Descartes developed in detail the theory that there are two kinds of substances: "mind, consciousness" (res cogitans) and "physical objects" (res extensa). Later, in the 18th century, Kant wrote that there are two main pillars of human knowledge – a priori (intuitive) and a posteriori (as a result of experience), which grow, perhaps, from a single, common, but unknown root [6]. In addition, being a representative of transcendental idealism in German classical philosophy, Kant spoke about the existence of different types of perception and comprehension of reality: sensual and mental (thinking, logical).

Thus, the dualistic concept suggests that all world processes are based on two principles – material and spiritual, while consciousness is a manifestation of the spiritual principle of human existence. Though this statement does not deny the material features of a human being, but complements them, showing a person as a thinking, intelligent being capable of analysis and self-reflection.

The concept of a single informational field, in an attempt to explain the origin of human consciousness, emphasizes a thesis that is not seriously contested: all processes in the world are accompanied by the exchange of information. Therefore, it is logical to assume (according to its supporters) that there is a single field of information for all world processes and phenomena. Human consciousness is one of the manifestations of information processes, perhaps one of the most striking. And although human consciousness cannot be simply reduced to information, it is undoubtedly related to it directly (because consciousness analyzes information fluxes and operates with information arrays using brain functions).

This concept records the existence of such a relationship, and it explains the connection between consciousness and the human brain in its own convincing way, with references to the latest scientific data. It argues that the human brain can be likened to a complex receiver: its "parts" are necessary for receiving all the incoming "radio waves". But the direct connection of brain structures with

the determination of the content of these information flows cannot be considered proven yet. In other words, modern neurophysiology and cognitive science have not yet been able to show that "thought" is produced by brain structures, not by consciousness, just as it has not been proven that human consciousness and the brain are identical substances. The social environment and social activities serve to "tune" the brain to the necessary parameters of action; that is why consciousness does not arise outside of them. This is argued, among others, in the works of the American neurophysiologist Karl Pribram [7; 8], and the famous Australian neurophysiologist, Nobel Prize winner in Physiology and Medicine John Eccles [9; 10].

This concept is certainly justified, but it can hardly explain all the complexities and nuances of the actual functioning of human consciousness, including, for example, the unity of consciousness and human feelings, experiences, emotions, beliefs, and human aspirations for higher and better things. Otherwise, how can we explain that, in addition to rational, logically justified actions, people are also characterized by irrational, emotional, idealistic, and moral actions? Some of these issues were reconsidered in our recent scientific research [11].

If we briefly formulate the concept explaining the nature of consciousness through the phenomenon of information exchange, we can say that consciousness is one of the acting manifestations within a single global informational field, and a necessary condition for the formation of the so-called noosphere, in the terms of Vernadsky and Teilhard de Chardin [12]. However, such an explanation of the nature of consciousness will not be exhaustive, like all the previous ones.

The concept of evolution (as the basis for the development of consciousness phenomenon) can be presented in different ways. The most well-known version of Darwin's theory of "natural selection and evolution of species" states that as a result of the struggle for existence and adaptation to environmental conditions, different types of living organisms are improving, and this is probably how the psyche and human consciousness eventually emerge. However, modern genetics denies the possibility of such fundamental changes in organisms only through the mechanisms of adaptation; these changes must be determined at the genetic level. In addition, the concept of evolutionary adaptation is not entirely applicable to humans, because humans often do not adapt to external environmental conditions so much as change them for themselves, varying the means of activity, their knowledge, skills and abilities.

Finally, the study of the evolution of living organisms does not explain the informational capabilities of the human brain and the direction of evolution itself in its projections on man, thinking, and knowledge. On the other hand, it would be unjustified to deny the obvious connection of the human body with the processes of life in general, as well as the connection of human consciousness with certain features of the human body structure, with all the peculiarities of gender and age development.

The labor concept, or the theory on the origin of consciousness as a result of the development of labor, is taken into account by archaeology and anthropology, and this concept supposedly has numerous confirmations from these sciences. But much remains unclear. For example, the earliest stone tools are 2.5 million years old. But the really noticeable manifestations of human consciousness, associated with the ability to creativity (cave paintings), with spirituality (as evidenced by special burials of people, the first religious buildings), appear in the interval from 100 to 35 thousand years ago. Thus, we can assume that the anthropological species homo habilis (i.e. "handy man"), whose emergence is associated with labor skills, appeared more than 2 million years earlier than our modern species homo sapiens ("intelligent man", "knowledgeable man"). The level of consciousness development (including intelligence) is what fundamentally distinguishes the previous hominids – "habilis" and "erectus" – from "sapiens", i.e. us, with our developed consciousness. Our species "sapiens sapiens", which belongs to the genus Homo, from the Hominid family of primates, has emerged not so long ago by the measures of evolutionary history – in the Upper Paleolithic period, about 40 thousand years ago.

Hence, the "labor theory" does not explain why, in the presence of the phenomenon of labor, with the use of tools, the evolutionary and historical process of consciousness formation in hominids of previous species was actually either absent or slowed down for a very long time.

It is also fair to say that the manufacture of tools in itself required a fairly developed intellect. On the other hand, the relationship between thinking, cognition and human labor technologies is quite obvious. So, there *is* a certain connection, but is it *decisive* on the part of labor – in relation to consciousness? It is probably much more complex, multifactorial, and ambiguous. To this day, all attempts to involve developed animals in stable actions with elementary tools have not yielded positive results; and most importantly, animals do not acquire abstract thinking. This suggests that in order for activity with tools to lead to the formation of developed consciousness and to launch a cultural and historical process, it is necessary to have a sufficient highly developed intellect, or at least the beginnings of consciousness. It turns out that consciousness must precede its own emergence (which is a paradox). That is why the labor concept, even in logical terms, remains not sufficiently correct.

Finally, *the concept of active self-generation of human consciousness*, or the so-called *substantial concept*, tries to present consciousness as a specific, human-level, individual manifestation of the original foundation of the world – spirit, or intellect, or idea (eidos), or universal mind (or any other ontological principle). This concept explains, for example, the direction of evolutionary processes as a movement toward the fullest manifestation of the qualities of the world's substance. To a certain extent, the substantial concept aims to explain the dynamism of the processes of being (since spirit is often identified with movement, with energy), which is associated with the relevant characteristics of consciousness: the ability of human mind to self-awareness, self-reflection, as well as the transcendental vector of consciousness – eternal attraction to the ideal, to higher intelligence, to spirituality, to certain standards (ethical, rational, aesthetic).

However, this concept of the "active self-generation" of consciousness also burdens us with a series of difficult questions. For example, individual human consciousness is based on a constant internal effort, and in addition to the state of consciousness, a person is also influenced by his or her own subconscious. An equally complicated question is: if consciousness is initially ideal, then why does it happen that for its manifestation a person needs rather imperfect material reality, i.e. our physical world? What role does human suffering, phobias, the awareness of one's own finitude (physical death), and the search for ways to immortality play in the substantial process of consciousness? Does consciousness die with the death of a person? If consciousness finally ceases with the death of a person, then this is completely inconsistent with religious dogmas such as the "immortality of the soul".

Thus, we have shown the imperfection of each of the main theories on the origin of consciousness. At the same time, their analysis is still useful at least to think more profoundly about the complicated nature of consciousness, and many aspects of its manifestation and functioning.

Conclusions. The socio-philosophical analysis of the problem of consciousness and the main theories of its origin, provided in this article, allows us to outline several important points that contribute to a better understanding of this complex phenomenon.

From a *general scientific* perspective, consciousness can be defined as the ability of a person to be aware of himself, the world around him, and his activities, including perception, thinking, emotions, memory, and free will. Consciousness is the highest form of mental activity that provides reflection, self-knowledge, and purposeful behavior. In the *philosophical sense*, consciousness is an integrative property of the psyche characterized by the subject's ability to reflection, intentionality, and subjective experience. Within the framework of philosophy of mind, it is viewed as a phenomenon that combines cognitive, phenomenal, and neurophysiological aspects.

A study of the main concepts of the origin of consciousness allows us to conclude that none of them can explain all the complexities of consciousness as a phenomenon (and perhaps a key condition) of human existence, but each of them highlights and emphasizes very important features of consciousness. That is why we ought to take them all into account, understanding and evaluating them as peculiar fragments of a single complex mosaic picture. And although the whole picture does not come together at once, its individual fragments give us a decent opportunity to imagine it quite fully and comprehensibly. Philosophy, psychology, cognitive, natural, medical, and other sciences are actively pursuing scientific investigations and penetrating deeper into the nature of consciousness, but the potential for further research into this complex phenomenon is far from being exhausted.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sapolsky R.M. *Behave : the biology of humans at our best and worst*. New York: Penguin Books, 2017. 800 pages.

2. Sapolsky R.M. *Determined : a science of life without free will*. New York: Penguin Books, 2023. 515 pages.

3. Berent, I. *The blind storyteller : how we reason about human nature*. Oxford University Press, 2020. 288 pages.

4. Hatfield G.C. *The Routledge guidebook to Descartes' Meditations*. New York: Routledge, 2014. 364 pages.

5. Gaudemard L. *Rethinking Descartes's substance dualism*. Cham: Springer, 2021. 152 pages.

6. Hanna R. *Cognition, content, and the a priori : a study in the philosophy of mind and knowledge* (First edition). Oxford: Oxford University Press, 2015. 477 pages.

7. Pribram K.H. The cognitive revolution and mind / brain issues. *American Psychologist*. Vol. 41, Issue 5. 1986. Pages 507–520. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.5.507

8. Pribram K.H. Consciousness reassessed. *Mind and Matter*. Vol. 2(1). 2004. Pages 7–35. URL: https://philpapers.org/rec/PRICR

9. Eccles J.C. *The Neurophysiological basis of Mind : the principles of neurophysiology*. Oxford: Clarendon press, 1960. 314 pages.

10. Eccles J.C. *Mind and brain : the many-faceted problems* (2nd edition). New York: Paragon House, 1985. 349 pages.

11. Stovpets O., Borinshtein Y., Yershova-Babenko I., Kozobrodova D., Madi H., Honcharova O. Digital technologies and human rights: challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. Vol. 12(72). 2023. Pages 17–30. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.2

12. Teilhard de Chardin P. *The Phenomenon of Man*. New York: Harper, 1959. 318 pages.

REFERENCES

1. Sapolsky, R.M. (2017). Behave : the biology of humans at our best and worst. New York: Penguin Books. 800 pages. [in English].

2. Sapolsky, R.M. (2023). Determined : a science of life without free will. New York: Penguin Books. 515 pages. [in English].

3. Berent, I. (2020). The blind storyteller : how we reason about human nature. Oxford University Press. 288 pages. [in English].

4. Hatfield, G.C. (2014). The Routledge guidebook to Descartes' Meditations. New York: Routledge. 364 pages. [in English].

5. Gaudemard, L. (2021). Rethinking Descartes's substance dualism. Cham: Springer. 152 pages. [in English].

6. Hanna, R. (2015). Cognition, content, and the a priori : a study in the philosophy of mind and knowledge. Oxford: Oxford University Press. 477 pages. [in English].

7. Pribram, K.H. (1986). The cognitive revolution and mind/brain issues. American Psychologist, 41(5), pp. 507–520. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.5.507 [in English].

8. Pribram, K.H. (2004). Consciousness reassessed. Mind and Matter, 2(1), pp. 7–35. URL: https://philpapers.org/rec/PRICR [in English].

9. Eccles, J.C. (1960). The Neurophysiological basis of Mind : the principles of neurophysiology. Oxford: Clarendon press. 314 pages. [in English].

10. Eccles, J.C. (1985). Mind and brain : the many-faceted problems. New York: Paragon House. 349 pages. [in English].

11. Stovpets, O., Borinshtein, Y., Yershova-Babenko, I., Kozobrodova, D., Madi, H., & Honcharova, O. (2023). Digital technologies and human rights: challenges and opportunities. Amazonia Investiga, 12(72), pp. 17–30. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.2 [in English].

12. Teilhard de Chardin, P. (1959). The Phenomenon of Man. New York: Harper. 318 pages. [in English].

Стовпець Василь Григорович
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри національного та міжнародного права,
директор Центру освітніх послуг
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3761-6330

Стовпець Олександр Васильович
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8001-4223

Сіньковська Тетяна Вікторівна
старша викладачка кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
директорка Центру позанавчальної діяльності
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ

Актуальність *статті обґрунтовується тим, що проблема свідомості є однією з ключових у сучасній філософії, когнітивних, природничих та соціальних науках, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питаннями самосприйняття, пізнання та взаємодії людини зі світом. У статті наголошується на тому, що свідомість є не лише механізмом адаптації людини до соціального та природного середовища, а й інструментом творчості та раціонального осмислення реальності. Сучасні концепції свідомості поєднують соціальні, когнітивні та нейрофізіологічні аспекти, що підіймає ряд питань про природу свідомості та вимагає комплексного аналізу. Коректне розуміння механізмів свідомості є важливим для розвитку когнітивних технологій, штучного інтелекту і нейромереж, та поведінкових наук.* ***Мета дослідження*** *полягає у спробі соціально-філософського переосмислення феномену свідомості. Такий аналіз пов'язаний із ґрунтовним вивченням найбільш релевантних теорій походження свідомості, що дає змогу краще зрозуміти найважливіші аспекти функціонування свідомості, та сприяє проясненню її сутності.* ***Теоретико-методологічний базис****. Для даного дослідження основоположними стали міждисциплінарний і системний підходи, діалектичний метод, а також загальнонаукові логічні прийоми.* ***Результати дослідження****. На сьогодні неможливо констатувати існування якоїсь єдиної універсальної теорії, яка б пояснювала всі причини виникнення та закономірності розвитку такого складного явища, як свідомість. Водночас, у статті досліджено основні концепції, що пояснюють можливі причини походження людської свідомості крізь призму соціальних, когнітивних, інформаційних, еволюційних, нейрофізіологічних, трансцендентних аспектів. Проаналізовано історичні підходи до розуміння свідомості, а також їх еволюцію в межах філософії свідомості. Окрему увагу приділено відмінностям людської свідомості від поведінкових реакцій інших живих істот. Основні теоретичні підходи до пояснення феномена свідомості можна звести до таких загальнометодологічних установок, як дуалізм, фізикалізм та панпсихізм. Таким чином, стаття робить внесок у сучасну дискусію про природу свідомості, узагальнюючи її теоретичні основи та окреслюючи перспективи подальших досліджень.*

Ключові слова: *свідомість, людина, інтелект, філософія свідомості, походження свідомості.*

УДК 130.2:004
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.13

Трахановський Анатолій Олександрович
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ
orcid.org/0009-0006-9583-6266

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РЕФЛЕКСІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВІЗІЯ

У статті розглянуто програмне забезпечення як особливий вимір сучасної культури й комунікації, що перетворюється на середовище для глибокої рефлексії та переосмислення людського досвіду. Автори звертають увагу на герменевтичний і феноменологічний аспекти коду, підкреслюючи його схожість із текстом, який потребує багаторівневої інтерпретації. Водночас наголошується на матеріальності програмного забезпечення, що базується на електронній природі алгоритмів. Саме тому соціально-філософська візія софту охоплює не лише його технічні або інженерні аспекти, а й проблему формування культурних смислів та впливу на суспільне мислення. ***Мета.*** *Метою статті є дослідити програмне забезпечення як багатовимірне явище, яке функціонує в ролі середовища рефлексії у сучасному цифровому суспільстві. У центрі уваги – аналіз того, як кодування та інтерпретація коду сприяють формуванню нових форм соціальної взаємодії, трансформації освітнього простору та переосмисленню етичних орієнтирів. Автори прагнуть продемонструвати, що програмне забезпечення набуває рис «цифрового тексту», здатного впливати на комунікаційні й світоглядні процеси.* ***Методи.*** *У роботі застосовано герменевтичний і феноменологічний підходи, що дозволяють розкрити «приховані» смисли коду та дослідити його взаємодію з користувачем на досвідному рівні. Матеріалістичний ракурс доповнює аналіз, пояснюючи фізичну природу алгоритмів як електронних сигналів. Окрім того, використано системно-культурний аналіз, який дає змогу простежити, як програмне забезпечення вбудовується в освітні та соціальні структури, впливаючи на процеси формування рефлексивного мислення.* ***Результати.*** *Аналіз засвідчив, що програмне забезпечення водночас виступає «цифровим текстом» і матеріальним об'єктом, який передбачає акт інтерпретації та технічне втілення. Воно конструює новий рівень комунікації й взаємодії між учасниками цифрового середовища, змінюючи культурні парадигми та форму соціальних практик. У системі освіти програмне забезпечення, завдяки своїй гнучкості, формує ґрунт для розширення змісту навчання, сприяє розвитку критичного мислення й відповідальної позиції щодо використання технологій. З'ясовано, що герменевтична природа коду дає змогу розглядати його як складний дискурс, який ініціює рефлексію не лише з технічного, а й з екзистенційного боку, а матеріальний аспект коду наголошує на необхідності розуміти фізичні обмеження та можливості цифрових систем.*

Ключові слова: *програмне забезпечення, рефлексія, герменевтика, феноменологія, цифрове суспільство, технократизм, соціальна філософія.*

Вступ. У сучасну епоху стрімкої цифрової трансформації програмне забезпечення дедалі виразніше проявляється як особливе середовище, у якому перетинаються технологічні, комунікаційні та ціннісні аспекти людського буття. Воно вже не обмежується суто інструментальними чи інженерними функціями, а виходить на рівень нової соціальної та культурної реальності. На цьому тлі виникає необхідність у ґрунтовному філософському осмисленні програмного забезпечення як простору для рефлексії – особистісної, колективної та суспільної. Саме тому важливим стає питання: чи можемо ми розглядати програмне забезпечення не лише як технологію, а й як одну з форм соціально значущої комунікації та пізнання?

У контексті філософії культури принципово важливо зрозуміти, як програмне забезпечення вбудовується у сучасну систему освіти, виховання й розвитку культури загалом [1]. Виходячи

з ідей класичної етики, закладених ще в працях Арістотеля, рефлексія розглядається як неперервний процес самопізнання та пошуку належного способу дії [2]. Проте в умовах постіндустріального суспільства, де домінують інформаційні та символічні практики, зміни стають настільки швидкими та масштабними, що програмне забезпечення набуває статусу нової «архітектури» соціальності [3]. Таким чином, воно не лише відображає певні соціокультурні норми, а й активно формує світоглядні орієнтири.

У науковому дискурсі все частіше лунають оцінки ролі програмного забезпечення як фактора технократичного впливу на сферу вищої освіти, зокрема у процесі формування критичного мислення й професійної компетентності [4]. Водночас інформатизація освіти, підкреслена дослідниками, відкриває нові можливості для інтеграції технологій у навчальний процес, що сприяє розширенню методів рефлексії й самопізнання [5]. Особливо промовистими є паралелі між природними мовами та мовами програмування, які вказують на схожі синтаксичні та семантичні одиниці й на те, що в обох випадках можливе доволі глибоке «текстуальне» самовираження [6].

З огляду на феноменологічні та герменевтичні дослідження, програмне забезпечення можна розглядати як особливий тип «тексту», що потребує тлумачення і взаємодії користувача з кодом [7; 9]. Матеріальна природа алгоритмів, поєднана з їх лінгвістичною складовою, вказує на те, що комп'ютерні програми – це не лише набір команд, а й своєрідна форма відображення та осмислення реальності [8]. Ідеться про те, що написання та використання коду вимагає рефлексивної взаємодії як із «прихованою» логікою мікропроцесорів, так і з власними уявленнями розробника чи користувача про світ [10]. Таким чином, програмне забезпечення стає тією точкою перетину, де людський досвід зустрічається з технологічною інфраструктурою, а відтак – створюється поле для глибшої соціально-філософської рефлексії.

Метою цієї статті є дослідити програмне забезпечення як середовище рефлексії, зважаючи на соціально-філософський вимір його впливу на індивідуальну й колективну свідомість. У подальших розділах буде розглянуто, як програмне забезпечення формується й функціонує крізь призму культурних норм, етичних орієнтирів і герменевтичних процесів. Також будуть проаналізовані можливості та обмеження програмного забезпечення у сприянні соціокультурним трансформаціям і створенні нового простору для комунікації та інтерпретації.

Методи дослідження**.** Методологічною основою дослідження є поєднання герменевтичного та феноменологічного підходів, які дозволяють проаналізувати програмне забезпечення як «текст», що вимагає інтерпретації й осмислення на різних рівнях [7; 9]. Герменевтика надає інструментарій для виявлення прихованих смислів і формулювання питань щодо соціальної та культурної ролі коду, а феноменологія допомагає зосередитися на досвіді користувачів, розробників і суспільства загалом. Програмне забезпечення розглядається як складна структура, що поєднує в собі як суто технічні, так і символічні аспекти.

Доповнює цю перспективу системно-культурний аналіз, який пропонує дослідити взаємодію програмного забезпечення з освітнім простором, інституційним середовищем та суспільними практиками [1]. Застосування такого багаторівневого підходу дає змогу простежити, як «цифровий текст» (код) впливає на формування нових форм спілкування, рефлексії та ідентичності в сучасному інформаційному суспільстві. Це, своєю чергою, вимагає міждисциплінарного синтезу, що інтегрує знання з філософії, соціології, культурології й інформаційних технологій.

Результати дослідження. Застосування герменевтичного підходу до аналізу програмного забезпечення дозволило розкрити його як складний «текст», що потребує багаторівневої інтерпретації [9; 10]. Згідно з отриманими результатами, код, попри свою технічну природу, не можна обмежити суто алгоритмічними чи структурними характеристиками. Навпаки, він діє як своєрідна «тканина смислів», у якій відображено ціннісні, культурні та соціальні установки як розробників, так і користувачів. Це означає, що програмне забезпечення виявляється водночас продуктом людської творчості й технічного втілення, за яким стоїть певний смисловий простір.

Дослідження також виявило, що програмне забезпечення виступає джерелом рефлексивних процесів: у ході взаємодії з програмами користувачі змушені «перечитувати» та «переосмислювати» ті логічні та семіотичні структури, що лежать в основі коду [9; 10]. Таким чином, набуває підтвердження теза про «герменевтичну» сутність софту, адже його використання передбачає акт тлумачення, аналогічний до того, який здійснюється під час читання тексту: від розуміння загальної ідеї до переусвідомлення її змісту в конкретному контексті. У такий спосіб формуються нові комунікаційні та соціокультурні практики, де центральне місце належить рефлексії над тим, що саме «говорить» нам код.

Аналіз, розгорнутий у попередніх засновках, знаходить послідовне підтвердження в ідеях Діаса Андраде, який у своєму феноменологічному дослідженні вказує на важливість герменевтичного підходу до програмного забезпечення [7]. Автор наголошує, що код постає «першоджерелом» цифрового досвіду, водночас залишаючись непомітним і «прихованим» для звичайного користувача. Така «розривність» між живим досвідом і кодом, за Андраде, може бути подолана через сприйняття програмного забезпечення як своєрідного тексту, який потребує тлумачення. Відповідно, ще до того, як код виступає набором алгоритмів чи способом розв'язання технічних завдань, він являє собою акт інтерпретації, що відбувається між розробником, користувачем та контекстом застосування.

З цієї перспективи програмне забезпечення не можна зводити лише до результату інженерної діяльності – воно стає справжнім «трансформатором» взаємин між людиною й технологією, ініціюючи ширші соціальні й культурні зміни [7]. Послідовність кроків, які окреслює Андраде, включає визнання коду як «прихованої» основи цифрового світу, розуміння його як тексту у смисловому полі Рікера, осмислення історичної паралелі між появою письма та цифровими мовами, а також розгляд програмного забезпечення крізь призму кантівської «відбивальної» (рефлексивної) здатності судження. Таким чином, у процесі взаємодії з програмами людина не лише «користується» певними функціями, а й занурюється у смисловий простір, що стимулює рефлексію, переосмислення власного досвіду й формування нових культурних практик.

Подібні герменевтичні та феноменологічні інтерпретації програмного забезпечення, висвітлені Діасом Андраде [7] та Поссаті [9], набувають додаткового виміру, коли враховується матеріальна природа алгоритмів, про яку пише Фісак [8]. Якщо у випадку [7] і [9] домінує герменевтичне бачення коду як «тексту» і рефлексивного процесу, то підхід [8] нагадує про те, що алгоритми й програмне забезпечення водночас постають конкретними фізичними й електронними сутностями. Згідно з Фісаком, сутність програмних команд – це інструкції для маніпулювання фізичними сигналами, насиченими інформацією, що вказує на нерозривність «мовного» й «електронного» складників.

Бачимо, що у підходах [7; 9] основний акцент зроблено на герменевтиці й смисловій (текстуальній) складовій, у той час як у [8] підкреслюється «матеріальність» програмного забезпечення як технічного середовища, де алгоритми стають містком між абстрактною математикою та електронними пристроями. Попри різницю у фокусі, всі три концепції сходяться в тому, що програмне забезпечення виходить за межі суто технічної структури: воно формує особливий простір для рефлексії й перетворює людський досвід у контексті цифрової взаємодії. У такий спосіб багатовимірність софту, яка охоплює і смислову, і матеріальну складові, стає ключем до розуміння його соціальної, культурної та філософської ролі.

В українському контексті сучасного освітнього простору філософія культури має особливе значення, оскільки вона дає змогу осмислити як процеси інформатизації, так і ті зміни, що відбуваються в ціннісному полі суспільства [1]. З одного боку, нові цифрові інструменти та програмне забезпечення пропонують широкі можливості для інтеграції технологій у навчальний процес, а з іншого – спонукають переглянути основи взаємодії людини з культурною спадщиною та інформаційним середовищем. За класичною логікою, ще Арістотель наголошував на важливості рефлексії та етичного осмислення дій людини [2]. Перенесені в площину цифрової доби, ці ідеї вимагають уважного дослідження того, як програмне забезпечення впливає на формування чеснот і смислових орієнтирів сучасного користувача.

Важливим аспектом є проблема технократизму в системі вищої школи, коли пріоритет віддається переважно інженерним рішенням, а гуманітарна складова освіти може лишатися поза увагою [4]. Проте, як зауважує Биков, інформатизація освіти України не лише створює ризик надмірного технократичного підходу, а й відкриває нові шляхи розвитку навчальної та виховної діяльності [5]. Значна частина цього потенціалу полягає в усвідомленні того, що програмне забезпечення, подібно до людської мови, включає семантичні та синтаксичні одиниці й дає змогу виражати складні смисли в лаконічній чи розширеній формі [6]. Саме завдяки аналізу паралелей між мовами програмування та природними мовами можливо виробити цілісне бачення ролі програмного забезпечення в освіті, де технологічні вміння поєднуються з розумінням культури, етики та широкого соціального контексту.

У цій перспективі слушним є ідейний контекст постіндустріального суспільства, окресленій Д. Беллом, де знання та інформація висуваються на перший план, визначаючи новий тип соціально-економічних відносин і культурних практик [3]. Саме в такому суспільстві програмне забезпечення набуває ключової ролі: воно стає інструментом обробки та створення нових знань, а також простором рефлексії щодо того, яким чином технології впливають на соціум. Якщо в індустріальну епоху головним ресурсом вважалися матеріальні об’єкти, то в постіндустріальній – інформаційні потоки, формалізовані у вигляді коду.

Синтез герменевтичного погляду на програмне забезпечення як «текст», розуміння його матеріальних (електронних) основ і врахування контексту постіндустріального суспільства дає змогу побачити розширене значення коду: він не лише виконує суто технічні функції, а й стає однією з фундаментальних форм організації сучасної культури та комунікації. Тож, як показав проведений аналіз, програмне забезпечення є складним багатовимірним явищем, у якому поєднуються соціальні, культурні, технічні та гуманітарні виміри, а його дослідження відкриває нові горизонти для філософської рефлексії про людське буття в епоху глобальної цифровізації.

Висновки. Загалом результати дослідження свідчать, що програмне забезпечення слід розглядати як багатовимірне явище, в якому технологічна складова поєднується із соціальною, культурною й філософською. Такі автори, як Андрущенко, акцентують увагу на філософії культури як парадигмі, яка дає можливість осягнути роль програмного забезпечення не тільки як технічного засобу, а й як середовища для формування нових смислів та комунікацій. У цьому контексті важливим постає виховний і освітній потенціал софту, що розкривається через осмислення культурних норм, етичних принципів і суспільних очікувань.

Подібно до того, як колись Арістотель наголошував на важливості рефлексії в діях людини, сучасні дослідники підкреслюють герменевтичну природу коду та необхідність «прочитання» прихованих смислів цифрових технологій. Іншими словами, за кодом стоїть певний проект бачення світу і взаємодії з ним: від способу організації знань до формування комунікаційних платформ. Водночас ця рефлексія не є суто інтелектуальною вправою: вона включає переосмислення ролі користувача як активного суб’єкта в цифровому середовищі.

Особливо важливим є освітній вимір програмного забезпечення, на якому наголошують вітчизняні дослідники на кшталт Бикова. З одного боку, інформатизація освіти дає можливість упроваджувати нові методи та підходи у навчальному процесі, розширюючи горизонти пізнання. З іншого – це виклик, що ставить на порядок денний питання про необхідність розвивати критичне мислення, етичну відповідальність і культуру використання цифрових інструментів. Саме тут програмне забезпечення може стати стимулом для всебічного розвитку особистості, якщо воно інтегровано в освітні програми з урахуванням гуманістичних цінностей.

Герменевтичний та феноменологічний погляди, розвинуті Діасом і Поссаті, а також матеріалістична інтерпретація Фісака, гармонійно доповнюють одне одного. З одного боку, код виступає «текстом», що потребує інтерпретації, а з іншого – він має цілком відчутну електронну природу, що зумовлює його технічне втілення у пристроях. Таким чином, програмне забезпечення є водночас смисловим конструктом і фізичним процесом обробки сигналів, що підкреслює складність і багатоплановість явища.

Осмислення програмного забезпечення в контексті постіндустріальної парадигми, окресленої Беллом, дозволяє побачити, як інформація й знання стають центральними ресурсами сучасного суспільства. У такому середовищі софт є водночас інструментом і середовищем, де розгортається нова дійсність. Поєднання герменевтики, феноменології та матеріалістичного підходу дає цілісне розуміння ролі програмного забезпечення як потужного фактора культурних, освітніх і соціальних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. І., Андрущенко Т. В., Ващенко К. Філософія культури як системна парадигма сучасної освіти. *Міждисциплінарні дослідження складних систем.* 2023. № 22. С. 77–86. DOI: 10.31392/iscs.2023.22.077.

2. Арістотель. *Нікомахова етика*; Пер. з давньогрецької В. Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.

3. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія.* К., 1996. С. 194–251.

4. Бех В. П., Малик І. В. *Технократизм у дискурсі проблем вищої школи*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 263 с.

5. Биков В. Ю. Проблеми і цілі інформатизації освіти України. *Освіта в інформаційному суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* 2010. С. 13–19. URL: https://lib.iitta.gov.ua/1166/

6. Ухов І. Людські мови та мови програмування. *Філософія та гуманізм.* 2018. № 2. С. 73–80.

7. Díaz Andrade A. From Longhand Writing to Word Processing: A Phenomenological Study of the Technophobe Turned Novelist. *Information and Communication Technologies for Development*, 2017, Vol. 504. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-319-59111-7_56.

8. Fisac M. A. Q. The Material Nature of Software. *Contemporary Materialism: Its Ontology and Epistemology.* Synthese Library, 2022, Vol. 447. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-89488-7_10.

9. Possati L. M. *Software as Hermeneutics: A Philosophical and Historical Study.* Dordrecht: Springer, 2022, 193 p. DOI: 10.1007/978-3-030-63610-4.

10. Possati L. M. Towards a hermeneutic definition of software. *Humanities and Social Sciences Communications,* 2020, Vol. 7, 71. DOI: 10.1057/s41599-020-00565-0.

REFERENCES

1. Andrushchenko T. I., Andrushchenko T. V., Vashchenko K. (2023). Filosofiia kultury yak systemna paradyhma suchasnoi osvity [Philosophy of culture as a systemic paradigm of modern education]. Mizhdystsyplinarni doslidzhennia skladnykh system, 22, 77–86. DOI: 10.31392/iscs.2023.22.077 [in Ukrainian]

2. Aristotel (2002). Nikomakhova etyka [Nicomachean Ethics] (V. Stavniuk, Trans.). Kyiv: Akvilon-Plius. 480 p. [in Ukrainian]

3. Bell D. (1996). Prykhid postindustrialnoho suspilstva [The Coming of Post-Industrial Society]. Suchasna zarubizhna sotsialna filosofiia, Kyiv, 194–251 [in Ukrainian]

4. Bekh V. P., Malyk I. V. (2009). Tekhnokratyzm u dyskursi problem vyshchoi shkoly [Technocratism in the discourse of higher education issues]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 263 p. [in Ukrainian]

5. Bykov V. Yu. (2010). Problemy i tsili informatyzatsii osvity Ukrainy [Problems and goals of informatization of education in Ukraine]. Osvita v informatsiinomu suspilstvi: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 13–19. URL: https://lib.iitta.gov.ua/1166/ [in Ukrainian]

6. Ukhov I. (2018). Liudski movy ta movy prohramuvannia [Human languages and programming languages]. Filosofiia ta humanizm, 2, 73–80 [in Ukrainian]

7. Díaz Andrade A. (2017). From Longhand Writing to Word Processing: A Phenomenological Study of the Technophobe Turned Novelist. In: Choudrie, J., Islam, M., Wahid, F., Bass, J., Priyatma, J. (eds) Information and Communication Technologies for Development. ICT4D 2017. IFIP Advances in Information and Communication Technology, vol. 504. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-319-59111-7_56

8. Fisac M. A. Q. (2022). The Material Nature of Software. In: Romero, G. E., Pérez-Jara, J., Camprubí, L. (eds) Contemporary Materialism: Its Ontology and Epistemology. Synthese Library, vol. 447. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-89488-7_10

9. Possati L. M. (2022). Software as Hermeneutics: A Philosophical and Historical Study. Dordrecht: Springer. 193 p. DOI: 10.1007/978-3-030-63610-4

10. Possati L. M. (2020). Towards a hermeneutic definition of software. Humanities and Social Sciences Communications, 7, 71. DOI: 10.1057/s41599-020-00565-0

Trakhanovsky Anatoly Oleksandrovych
Postgraduate Student,
Department at Social Philosophy, Philosophy
of Education and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pyrohova st., Kyiv
orcid.org/0009-0006-9583-6266

SOFTWARE AS AN ENVIRONMENT OF REFLECTION: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL VISION

The article examines software as a special dimension of modern culture and communication, which is becoming an environment for deep reflection and rethinking of human experience. The authors draw attention to the hermeneutic and phenomenological aspects of code, emphasizing its similarity to a text that requires multi-level interpretation. At the same time, the materiality of software, which is based on the electronic nature of algorithms, is emphasized. That is why the socio-philosophical vision of software encompasses not only its technical or engineering aspects, but also the problem of the formation of cultural meanings and the impact on social thinking. ***Purpose.*** *The purpose of the article is to explore software as a multidimensional phenomenon that functions as an environment for reflection in a modern digital society. The focus is on analyzing how coding and interpretation of code contribute to the formation of new forms of social interaction, the transformation of the educational space, and the rethinking of ethical guidelines. The authors seek to demonstrate that software acquires the features of a "digital text" capable of influencing communication and worldview processes.* ***Methods.*** *The work uses hermeneutic and phenomenological approaches that allow us to reveal the "hidden" meanings of code and explore its interaction with the user at an experiential level. A materialist perspective complements the analysis by explaining the physical nature of algorithms as electronic signals. In addition, a system-cultural analysis was used, which allows us to trace how software is embedded in educational and social structures, influencing the processes of forming reflective thinking.* ***Results.*** *The analysis showed that software is simultaneously a "digital text" and a material object that involves an act of interpretation and technical embodiment. It constructs a new level of communication and interaction between participants in the digital environment, changing cultural paradigms and the form of social practices. In the education system, software, due to its flexibility, forms the ground for expanding the content of learning, contributes to the development of critical thinking and a responsible position regarding the use of technologies. It was found that the hermeneutic nature of the code allows us to consider it as a complex discourse that initiates reflection not only from the technical but also from the existential side, and the material aspect of the code emphasizes the need to understand the physical limitations and capabilities of digital systems.*

Key words: *software, reflection, hermeneutics, phenomenology, digital society, technocracy, social philosophy.*

УДК 654.1:316.4
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.14

Хоменко Віталій Віталійович
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0009-0000-4423-2864

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ОНТОЛОГІЧНІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Цифрова трансформація суспільства спричиняє фундаментальні зміни в онтологічних та епістемологічних засадах соціальної реальності, що обумовлює необхідність її глибокого соціально-філософського осмислення. ***Актуальність*** *дослідження зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, автоматизованих систем управління та алгоритмічної аналітики, які трансформують усталені соціальні інститути, змінюють механізми конструювання знання та впливають на етичні засади людської діяльності. Водночас цифрова епоха породжує низку викликів, зокрема проблему легітимації знання в умовах алгоритмічного посередництва, ризики комерціалізації персональних даних, посилення соціальної поляризації та кризу автономії суб'єкта.* ***Метою статті*** *є концептуалізація цифрової трансформації суспільства в межах соціально-філософського дискурсу, а також аналіз її впливу на онтологічні та епістемологічні аспекти функціонування соціальних інститутів і механізмів виробництва знання.* ***Методи дослідження.*** *У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує соціально-філософський аналіз, критичну теорію та епістемологічне осмислення цифрової трансформації суспільства. Основні* ***результати дослідження*** *засвідчують, що цифрові технології не лише розширюють можливості комунікації та доступу до інформації, а й формують нові онтологічні структури буття, що репрезентуються у стиранні меж між фізичним і віртуальним простором, зростаючій ролі алгоритмічного регулювання соціальних процесів та зміні традиційних механізмів легітимації знання. Отримані результати вказують на необхідність розроблення нових філософських концептів для аналізу цифрової онтології та епістемології, а також створення регуляторних стратегій, спрямованих на забезпечення епістемічної стійкості, збереження автономії суб'єкта та захист соціального простору від маніпулятивних алгоритмічних практик.*

Ключові слова: *цифрова трансформація, онтологія, епістемологія, штучний інтелект, алгоритмічне управління, цифрова реальність, автономія особистості.*

Вступ. Швидкий розвиток цифрових технологій змінив суспільство безпрецедентним чином: поширення технологій штучного інтелекту, великих даних, автоматизації та віртуальних середовищ кидає виклик традиційним уявленням про ідентичність, знання та владу. Ці інновації не тільки змушують нас переосмислити природу та інструменти людської взаємодії, але й змінюють усталені соціальні структури, політичну динаміку та етичні норми. Прискорення цифрової трансформації провокує появу нових критичних питань щодо природи реальності, свободи волі та відповідальності у все більш технологічному світі, що актуалізує соціально-філософський аналіз цих феноменів.

В основі цифрової трансформації лежить парадокс: хоча цифровізація покращує зв'язок і доступ до інформації, вона також посилює занепокоєння щодо проблем захисту даних, стеження, дезінформації та алгоритмічного контролю. Реконфігурація систем знань, в яких моделі машинного навчання керують інформацією, а віртуальні середовища стирають межі між реальним і штучним, вимагає перегляду епістемологічних основ знання та пізнання. Що таке правда в епоху цифрових технологій? Як алгоритмічне посередництво впливає на автономію людини у прийнятті рішень? Ці запитання підкреслюють необхідність глибшого

соціально-філософського дослідження впливу цифрових технологій на природу пізнання, соціальні інститути та етичні норми.

Крім того, поява технологій штучного інтелекту та автоматизації викликала занепокоєння щодо заміщення людської робочої сили, економічної нерівності та ерозії гуманістичних цінностей. Оскільки системи штучного інтелекту беруть на себе роль, традиційно відведену для людського досвіду, дебати щодо переосмислення феномену свідомості, творчості та моральної свободи волі стають дедалі актуальнішими. Чи може штучний інтелект володіти інтенційністю, чи він просто симулює інтелект? Якою мірою слід надавати алгоритмам можливість та повноваження приймати рішення в таких критичних сферах життєдіяльності, як охорона здоров'я, управління та правоохоронна діяльність?

Мета та завдання. Метою даної статті є концептуалізація основних наративів цифрової трансформації суспільства у межах соціально-філософського дискурсу, а також аналіз її впливу на онтологічні та епістемологічні виміри функціонування соціальних інститутів та практик.

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати онтологічні зміни, зумовлені цифровими технологіями, зокрема стирання меж між фізичним та віртуальним простором, роль алгоритмів у структурі знань і механізми цифрового контролю в сучасному суспільстві.
2. Оцінити вплив цифрової епістемології на процеси виробництва та легітимації знань, розглянути соціально-етичні виклики, спричинені автоматизацією, комерціалізацією персональних даних та впровадженням штучного інтелекту.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує соціально-філософський аналіз, критичну теорію та епістемологічне осмислення цифрової трансформації суспільства.

Результати дослідження. Онтологічні проблеми, перш за все, стосуються природи буття та існування, однак цифрова трансформація запроваджує нові способи існування, стираючи межі між фізичним і віртуальним світами і, тим самим, породжуючи нові онтологічні проблеми [9]. У міру того, як люди дедалі більше залучаються до цифрових середовищ, виникає запитання: що таке «реальне» в епоху, коли моделювання, штучний інтелект і алгоритмічне керування формують людський досвід? Перехід до цифрового існування змушує переглянути традиційні онтологічні категорії, де присутність, ідентичність і дія більше не пов'язані виключно з матеріальним світом [5].

Концепція симулякрів і симуляції Жана Бодрійяра [1] передбачає, що цифрові репрезентації замінюють і навіть передують самій реальності, створюючи світ, у якому знаки та символи більше не відповідають матеріальному референту. В епоху цифрових технологій досвід усе більше передається через екрани та алгоритми, що викликає сумніви щодо автентичності значення та знання. Платформи соціальних медіа створюють віртуальних персонажів (аватарів), які відрізняються від фізичної ідентичності людини , тоді як технології віртуальної та доповненої реальності створюють захоплюючий досвід, який стирає межу між штучно створеним світом і реальністю [17]. Якщо цифрове моделювання формує сприйняття та взаємодію більше, ніж безпосередній фізичний досвід, чи стає реальність вторинною щодо гіперреального? Це явище поширюється на політику, культуру та економіку, де алгоритмічно створений контент впливає на громадську думку, фінансові ринки та навіть особисті переконання. Зростання кількості дипфейків, мистецтва, створеного штучним інтелектом, і синтетичних медіа ще більше ускладнює розподіл між справжнім та штучним. Чи стабільними є сенси у світі, де межі між правдою та вигадкою зазнають перманентних змін? Такі питання перегукуються з постмодерністськими занепокоєннями щодо деконструкції великих наративів і фрагментації значення в цифровому ландшафті.

Активні теоретичні диспути точаться навколо питання, чи є цифрове існування окремою онтологічною сферою чи воно є повністю інтегрованим у повсякденне життя [12]. Цифровий дуалізм передбачає розрізнення між реальністю онлайн і офлайн, припускаючи, що цифровий досвід є вторинним щодо досвіду в «реальному світі» [3]. Ця перспектива передбачає ієрархічні відносини, де фізичні взаємодії мають більшу автентичність, ніж віртуальні.

Проте прихильники постцифрових концепцій кидають виклик цій дихотомії, стверджуючи, що цифрові технології настільки вкоренилися в людській діяльності, що різниця між цифровим і фізичним стає все більш непомітною [7]. У світі, де інтелектуальні пристрої, штучний інтелект і мережеві системи опосередковують щоденний досвід, цифрове більше не є окремим простором, а невід'ємною частиною існування. Робиться припущення, що замість того, щоб розглядати цифрові взаємодії як альтернативну реальність, ми повинні визнати їх складовими сучасного буття. Ця перспектива викликає критичні запитання: якщо особистість безперервно формується через цифрову взаємодію, чи стає сама ідентичність мінливою, децентралізованою та такою, що піддається алгоритмічній модуляції?

Окрім симуляції реальності, цифрові системи працюють за допомогою алгоритмів, які формують та контролюють процеси прийняття рішень. У цьому контексті онтологічне запитування має розглядати роль алгоритмів як активних агентів у структуруванні людського досвіду [13]. Алгоритмічна онтологія припускає, що цифрова реальність дедалі більше керується машинною логікою, де алгоритмічні процеси визначають видимість, впливають на вибір і формують доступ до інформації [10].

Концепція контрольованих суспільств Жиля Дельоза [8] забезпечує продуктивну основу для розуміння цієї трансформації. Дельоз стверджував, що сучасні суспільства функціонують шляхом безперервної модуляції та спостереження, замінюючи жорсткі дисциплінарні структури минулого. У цифрову еру алгоритмічне управління розширює це поняття: керовані даними платформи прогнозують поведінку, формують уподобання споживачів і впливають на політичні рішення способами, які часто залишаються непрозорими [6]. Дедалі більша залежність від моделей машинного навчання для прийняття рішень у критично важливих сферах життєдіяльності суспільства ще більше ускладнює традиційні поняття свободи волі та автономії. Якщо алгоритми є посередниками та випереджають вибір людини, то якою мірою люди зберігають контроль над власним існуванням? Крім того, розвиток генеративного штучного інтелекту піднімає онтологічні питання творення нового та авторства [2]. Якщо штучний інтелект може генерувати текст, музику та зображення, які конкурують із творами, створеними людиною, чи володіє він формою творчості? Чи це просто рекомбінація існуючих культурних артефактів у спосіб, який імітує людські інновації? Онтологічний статус створеного штучним інтелектом контенту ставить під сумнів традиційне розуміння оригінальності, авторства та інтелектуальної праці [4].

Цифрова трансформація змінює онтологічне розуміння реальності, стираючи межі між фізичним та віртуальним, моделюючи нові форми ідентичності та піддаючи сумніву автономію особистості в алгоритмічному суспільстві. Дискусії щодо цифрового дуалізму, алгоритмічної онтології та штучного інтелекту залишаються відкритими, формуючи нову парадигму існування в умовах цифрової епохи.

Цифровізація також суттєво переосмислила спосіб виробництва, поширення та перевірки знань. Інтернет демократизував доступ до інформації, дозволяючи людям працювати з безпрецедентним обсягом даних. Однак ця трансформація також порушила традиційні епістемічні ієрархії, перемістивши експертну владу від централізованих інституцій, таких як наукові кола, журналістика та державні органи, до децентралізованих, керованих алгоритмами мереж. У цьому новому епістемічному ландшафті виникає фундаментальне питання: як ми визначаємо, що є правдою в цифровому світі, в якому знання все більше керуються алгоритмами, піддаються цифровим маніпуляціям і формуються мережевими ефектами?

Історично виробництво знань покладалося на інституції, які створювали довіру за допомогою усталених методологій, експертної оцінки та інституційної довіри [19]. Університети, наукові організації та професійна журналістика дотримувалися епістемічних стандартів, розрізняючи достовірну інформаціюта спекуляції. Цифрові технології, однак, порушили цю модель, дозволивши неекспертам, лідерам суспільної думки та автоматизованим системам брати участь у створенні та поширенні знань [16]. Хоча ця децентралізація забезпечила більшу інклюзивність, вона також призвела до епістемічної кризи, під час якої експертиза часто оскаржується, а авторитет традиційних інститутів підривається.

Ця криза очевидна в поширенні контенту, створеного користувачами, де особисті думки, теорії змови та ідеологічні наративи можуть отримати таку ж видимість та увагу, як і ретельно проведені наукові дослідження чи журналістські розслідування [18]. Такі платформи, як Вікіпедія, демократизуючи знання, також покладаються на краудсорсинговий внесок, який може бути чутливим до упередженості, дезінформації або редакційних суперечок. Соціальні медіа ще більше ускладнюють перевірку знань, оскільки алгоритмічна ампліфікація надає перевагу взаємодії над точністю, часто підносячи емоційно насичений або сенсаційний контент незалежно від його достовірності [10].

Оскільки штучний інтелект і алгоритмічні системи забезпечують доступ до знань, вони змінюють спосіб визначення пріоритетів і сприйняття інформації [11]. Пошукові системи, канали соціальних мереж і алгоритми рекомендацій фільтрують величезні обсяги даних, визначаючи, що бачать користувачі, а що залишається прихованим. Це алгоритмічне керування викликає значні епістемологічні занепокоєння: якщо знання фільтруються через непрозорі моделі машинного навчання, навчені на минулій поведінці користувачів і комерційних стимулах, якою мірою інформація, з якою ми стикаємося, є нейтральною чи вичерпною?

Концепція епістемічних бульбашок та ехокамер підкреслює небезпеку алгоритмічно персоналізованого контенту [15]. Цифрові платформи часто зміцнюють існуючі переконання користувачів, підбираючи інформацію, яка відповідає їхнім уподобанням, що призводить до епістемічної замкнутості. Це явище кидає виклик класичним уявленням про раціональний дискурс, де доступ до різноманітних точок зору є важливим для критичного мислення та прийняття обґрунтованих рішень. У ситуації, коли алгоритми оптимізуються для взаємодії, а не для поширення правди, дезінформація та ідеологічна поляризація стають системними побічними продуктами поширення цифрових знань.

Крім того, використання контенту, створеного ШІ, ще більше ускладнює епістемічну надійність. Великі мовні моделі та генеративний штучний інтелект можуть створювати дуже переконливі, але фактично неточні тексти, що ускладнює розрізнення автентичних знань від галюцинацій, створених машиною. Цифрова ера сприяла швидкому поширенню дезінформації та дипфейків, що руйнує різницю між фактичними знаннями та сфабрикованими наративами. На відміну від традиційних друкованих засобів масової інформації, де редакційний нагляд і перевірка фактів забезпечували рівень епістемічної безпеки, цифрові платформи дозволяють неправдивій інформації поширюватися миттєво, часто з більшою вірусністю, ніж правда.

Епістемологи давно обговорюють природу істини, але цифрова ера додає новий рівень складності в ці дискусії. Якщо істина залежить від процесів перевірки, які стають все більш алгоритмічними та суб'єктивними, чи може об'єктивне знання все ще існувати? Динаміка постправди – де звернення до емоцій і переконань переважає емпіричні докази – свідчить про те, що цифрова епістемологія може вимагати нових рамок для розрізнення між достовірним знанням і маніпулятивним контентом. Ініціативи з перевірки фактів, виявлення дезінформації за допомогою штучного інтелекту та програми цифрової грамотності є спробами подолати цю кризу, але вони також викликають питання про епістемічний авторитет: хто вирішує, що є істиною в епоху суперечливих реалій?

Ще одним епістемічним занепокоєнням у цифрову еру є плинність знань. На відміну від фізичних книг або традиційних архівів, цифрові записи підлягають видаленню, модифікації та старінню. Веб-сайти зникають, дописи в соціальних мережах редагуються або стираються, а цифрові платформи постійно оновлюють вміст, не зберігаючи оригінальних версій. Ця плинність викликає занепокоєння щодо історичної точності та надійності цифрової пам'яті. Як суспільства можуть забезпечити збереження знань, коли цифрова інформація є ефемерною та вразливою для маніпуляцій? Крім того, зростаюча залежність від хмарних сховищ і платформ для збереження інформації викликає занепокоєння щодо їх контролю та доступу.

Трансформація істини в цифрову еру вимагає переосмислення епістемологічних рамок. Традиційні теорії знання, які наголошують на раціональному обміркуванні, емпіричній перевірці та інституційній довірі, тепер мають боротися з впливом алгоритмів, дезінформації

та мінливої природи цифрового контенту. Оскільки штучний інтелект стає все більш інтегрованим у виробництво знань і прийняття рішень, суспільства повинні розробити нові епістемічні стратегії, щоб орієнтуватися в складнощах цифрової реальності.

Цифрова грамотність, критичне мислення та прозорість алгоритмів відіграватимуть вирішальну роль у формуванні майбутнього знань. Завдання полягає в тому, щоб збалансувати переваги демократизованого доступу до інформації з потребою епістемічної надійності [14]. Якщо знання мають залишатися наріжним каменем прийняття обґрунтованих рішень і демократичного управління, тоді суспільства повинні вирішувати етичні та аксіологічні виклики, які створює цифрова епістемологія. Лише таким чином ми можемо гарантувати, що істинність знань залишиться керівним принципом в епоху цифрової трансформації.

Висновки. Цифрова трансформація суспільства кардинально змінює онтологічні та епістемологічні засади людського існування, розвитку та взаємодії, стираючи межі між фізичним і віртуальним простором, змінюючи механізми виробництва знань та посилюючи алгоритмічний контроль. Проведений аналіз засвідчує, що цифрові технології не лише сприяють демократизації доступу до інформації, але й створюють загрози, пов'язані з комерціалізацією персональних даних, поширенням дезінформації та посиленням соціальної поляризації. Алгоритмічні системи відіграють дедалі більшу роль у визначенні інформаційного порядку денного, що ставить під сумнів традиційні механізми епістемічної легітимації. Крім того, використання штучного інтелекту в прийнятті рішень загострює дискусію щодо відповідальності та моральної автономії людини у цифрову епоху. Таким чином, цифрова трансформація суспільства являє собою не лише технологічний поступ, але й складний соціально-філософський феномен, що потребує ґрунтовного теоретичного осмислення та розроблення інноваційних підходів, стратегій і практик регулювання цифрової реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baudrillard J. Simulacra and Simulation. Michigan, University of Michigan Press, 1994.
2. Boden M. A. Creativity and Artificial Intelligence. Artificial Intelligence, 1998, vol. 103, no. 1-2, p. 347-356.
3. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven, Yale University Press, 2014.
4. Bucher T. If... Then: Algorithmic Power and Politics. Oxford, Oxford University Press, 2018.
5. Capurro R. Digital Hermeneutics: An Outline. AI & Society, 2010, vol. 25, p. 35-42. DOI: 10.1007/s00146-009-0255-9.
6. Couldry N., Mejias U. A. Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject. Television & New Media, 2019, vol. 20, no. 4, p. 336-349. DOI: 10.1177/1527476418796632.
7. Cramer F. What is 'Post-Digital'? APRJA, 2014, vol. 3, no. 1, p. 10-24.
8. Deleuze G. Postscript on the Societies of Control. October, 1992, vol. 59, p. 3-7.
9. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality. Oxford, Oxford University Press, 2014.
10. Gillespie T. Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. New Haven, Yale University Press, 2018.
11. Helberger N. On the Democratic Role of News Recommenders. Digital Journalism, 2019, vol. 7, no. 8, p. 993-1012.
12. Jurgenson N. When Atoms Meet Bits: Social Media, the Mobile Web and Augmented Revolution. Future Internet, 2012, vol. 4, no. 1, p. 83-91.
13. Kitchin R. Thinking Critically About and Researching Algorithms. Information, Communication & Society, 2017, vol. 20, no. 1, p. 14-29.
14. Lewandowsky S., Ecker U. K. H., Cook J. Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-Truth' Era. Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 2017, vol. 6, no. 4, p. 353-369.
15. Nguyen C. T. Echo Chambers and Epistemic Bubbles. Episteme, 2020, vol. 17, no. 2, p. 141-161. DOI: 10.1017/epi.2018.32.

16. Sunstein C. R. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton, Princeton University Press, 2017.
17. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York, Basic Books, 2011.
18. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The Spread of True and False News Online. Science, 2018, vol. 359, no. 6380, p. 1146-1151.
19. Ziman J. Real Science: What It Is, and What It Means. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
20. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. New York, PublicAffairs, 2019.

REFERENCES

1. Baudrillard, J. (1994). Simulacra and simulation. University of Michigan Press.
2. Boden, M. A. (1998). Creativity and artificial intelligence. Artificial Intelligence, 103(1-2), 347-356.
3. Boyd, D. (2014). It's complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press.
4. Bucher, T. (2018). If... then: Algorithmic power and politics. Oxford University Press.
5. Capurro, R. (2010). Digital hermeneutics: An outline. AI & Society, 25, 35-42. https://doi.org/10.1007/s00146-009-0255-9
6. Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). Data colonialism: Rethinking big data's relation to the contemporary subject. Television & New Media, 20(4), 336-349. https://doi.org/10.1177/1527476418796632
7. Cramer, F. (2014). What is 'post-digital'? APRJA, 3(1), 10-24.
8. Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. October, 59, 3-7.
9. Floridi, L. (2014). The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality. Oxford University Press.
10. Gillespie, T. (2018). Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. Yale University Press.
11. Helberger, N. (2019). On the democratic role of news recommenders. Digital Journalism, 7(8), 993-1012.
12. Jurgenson, N. (2012). When atoms meet bits: Social media, the mobile web and augmented revolution. Future Internet, 4(1), 83-91.
13. Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. Information, Communication & Society, 20(1), 14-29.
14. Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the 'post-truth' era. Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 6(4), 353-369.
15. Nguyen, C. T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. Episteme, 17(2), 141–161. https://doi.org/10.1017/epi.2018.32
16. Sunstein, C. R. (2017). #Republic: Divided democracy in the age of social media. Princeton University Press.
17. Turkle, S. (2011). Alone together: Why we expect more from technology and less from each other. Basic Books.
18. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. Science, 359(6380), 1146-1151.
19. Ziman, J. (2000). Real science: What it is, and what it means. Cambridge University Press.
20. Zuboff, S. (2019). The age of surveillance capitalism. PublicAffairs.

Khomenko Vitaliy Vitaliyovych
Ph.D student, Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Teaching and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0000-4423-2864

DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY: ONTOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL PERSPECTIVES

The digital transformation of society causes fundamental changes in the ontological and epistemological foundations of social reality, which necessitates its deep socio-philosophical understanding. ***The relevance*** *of the research is due to the rapid development of digital technologies, in particular artificial intelligence, automated management systems and algorithmic analytics, which transform established social institutions, change the mechanisms of knowledge construction and influence the ethical principles of human activity. At the same time, the digital age gives rise to a number of challenges, in particular, the problem of legitimation of knowledge in the conditions of algorithmic mediation, the risks of commercialization of personal data, increased social polarization and the crisis of the autonomy of the subject.* ***The aim of the article*** *is to conceptualize the digital transformation of society within the framework of socio-philosophical discourse, as well as to analyze its impact on the ontological and epistemological aspects of the functioning of social institutions and mechanisms of knowledge production.* ***Research methods.*** *The study uses an interdisciplinary approach that combines socio-philosophical analysis, critical theory and epistemological understanding of the digital transformation of society. The main* ***results*** *of the study show that digital technologies not only expand the possibilities of communication and access to information, but also form new ontological structures of being, which are represented in the blurring of the boundaries between physical and virtual space, the growing role of algorithmic regulation of social processes and the change in traditional mechanisms of knowledge legitimation. The results obtained indicate the need to develop new philosophical concepts for the analysis of digital ontology and epistemology, as well as the creation of regulatory strategies aimed at ensuring epistemic stability, preserving the autonomy of the subject, and protecting the social space from manipulative algorithmic practices.*

Key words: *digital transformation, ontology, epistemology, artificial intelligence, algorithmic governance, digital reality, personal autonomy.*

УДК 316.4
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.15

Черненко Володимир Олександрович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського
11, Майдан Конституції, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7413-3082

ГУМАНІТАРНІ СТРАТЕГІЇ МОВНИХ ЗНАЧЕНЬ: КУЛЬТУР-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність проблеми. *Процес мислення для людського «я» стає однією з його головних «візитівок» та якісних ознак від тваринного світу. Пліч-о-пліч з актом народження думки знаходиться лінгвістичний вимір буття. Так, завдяки мовному дару, людина набула спроможність визначати речі (предмети), події з подальшою інтерпретацією значень. Втім, дефініції перебувають під загрозою бути сфальшованими в умовах фрустраційних викликів для суспільної свідомості і суб'єкта. В результаті, значення спотворюються, заміщаються на симулякри та демонструють свою девіантну природу. Представлення гуманітарних стратегій щодо мовних значень постає нагальною проблемою сьогодення.*

Мета *– проаналізувати структурну специфіку мовних значень, розкрити їхню спрямованість (потенцію) до змін інтерпретаційного ландшафту. Запропонувати типологію мовних стратегій: парадигмальні («відкриті»),девіантні («закриті»). Критерієм класифікації виступає статус дефініції як «мовної норми» або демонтажу («розриву») норми.*

Методи. *У статті використовується описовий, порівняльний, історичний, хронологічний методи; індукція, дедуктивний інструментарій, «емпіричні пародокси» Д. Г'юма, сучасні філософські концепції – «мова як самість» (М. Гайдеггер), теорія «влада/знання» (М. Фуко). Гуманітарне вчення структури значень за С'юзенЛангер; глосарій постмодернізму. Також в роботі залучені практики візуального мистецтва (кінострічка «Shoah», реж. Клод Ланцман, 1985). При аналітичній рефлексії типологій значень активно залучається концепт «деформація».*

Результати дослідження. *Автором статті було виявлено глибинні взаємини в дихотомії визначення /значення та їхню потенцію (спроможність) синтезувати зв'язки з парою факт/твердження. Вагомий вплив на функціонування значень має емоційно-чуттєвий комплекс особистості. Демонструється легітимізація девіантних значень в умовах біфуркаційних розламів буття, яка підсилюється силовою, ідеологічною компонентою зі сторони авторитарної системи (диктатури, тиранії). В результаті, відбувається відмова від таких ознак, як істинність, очевидність, фактичність, логічна підпорядкованість, сумнів та підтримується в суспільному просторі відсутність запиту на критичне мислення – воно нівелюється.*

Ключові слова: *дефініція, мова, парадигма, деформація, культура, гуманітарні стратегії, девіація, «мовні потрясіння», особистість, факт.*

Заговори, щоби я тебе побачив
Сократ
Свобода – це можливість сказати, що два плюс два дорівнює чотири.
Якщо доведено це, то все інше випливає з цього
Дж. Овруелл «1984»

Вступ. Продивляючись архівну кінохроніку часів Другої Світової війни, представлену історичною службою телеканалу ВВС, на очі потрапила розповідь про листування воїнів вермахту на східному фронті. Так, один з бійців писав дружині листа, який зберігся та тепер має статус історичного, культурного артефакту. В ньому чоловік звертається до неї з такими словами: «Я скоро повернуся додому з перемогою; зустрічати виходь з дітьми, гарно одягнута, у святковому вбранні; на столі хай будуть різні смаколики. Датувався лист зимою 1942–1943 рр…

Аналізуючи стилістику мовних значень в листі, лінгвісти-мовознавці прийшли до наступних висновків: лист містив своєрідні «мовні трикстери» – («перевернуті значення»): так, утворились пари бінарних протилежностей – («повернуся з перемогою/ загинув на фронті»; «зустрічай з дітьми – сховай нащадків», адже солдат був свідком злочинів проти мирного населення, особливо по відношенню до жінок та дітей; багатий, наїдками стіл свідчить про травму заміщення нестерпного голоду, що вирував в ті часи на фронті, а також накритий стіл з їжею відділяє земне буття від потойбічного, адже виступає символом «вспоминів» за чоловіком.

Таким чином, зміст даного документа є яскравим свідченням присутності «мовних потрясінь» щодо значень, які зафіксували тенденцію до зміни своїх інтерпретаційних можливостей. Це пов'язано з екзистенційними, світоглядними біфуркаціями історичного, культур-антропологічного, соціального ґатунку, які *«народжують» новий погляд на старі факти (значення).*

Мета та завдання – проаналізувати структурну специфіку мовних значень, розкрити їхню спрямованість (потенцію) до змін інтерпретаційного ландшафту. Запропонувати типологію мовних стратегій: парадигмальні («відкриті»), девіантні («закриті»). Критерієм класифікації виступає статус дефініції як «мовної норми» або демонтажу («розриву») норми.

Методи. У статті використовується описовий, порівняльний, історичний, хронологічний методи; індукція, дедуктивний інструментарій, «емпіричні парадокси» Д. Г'юма, сучасні філософські концепції – «мова як самість» (М. Гайдеґґер), теорія «влада/знання» (М. Фуко). Гуманітарне вчення структури значень за С'юзен Лангер; глосарій постмодернізму. Також в роботі залучені практики візуального мистецтва (кінострічка «Shoah», реж. Клод Ланцман, 1985). При аналітичній рефлексії типологій значень активно залучається концепт «деформація».

Античний філософ класичної давньогрецької традиції Сократ зазначав, що людину можна побачити через її розмову, тобто, розмовний чинник «проявляє» суб'єкта, контури його природної тілесності. В аспекті надлишковості мова стає поза-тілесною сутністю, «синтетичним зором», який вступає в конкурентні відносини з фізичною обмеженістю. Використовуючи процедуру «майєвтики» [3], людина виходить на шлях пошуку істини. Процес мислення для людського «я» стає однією з його головних «візитівок» та якісних ознак від тваринного світу. Пліч-о-пліч з актом народження думки знаходиться лінгвістичний вимір буття. Так, завдяки мовному дару, людина набула спроможність визначати речі (предмети), події з подальшою інтерпретацією значень. Дана специфіка виводить людську природу з суто біологічного простору та розкриває особливості мовних інтерпретацій в поліваріативному середовищі: символічному, релігійному, ідеологічному, аксіологічному тощо. Людина приречена розмовляти – з собою, в діалозі з Іншим; як і свобода, мова має властивість накладати свої обмеження та одночасно створювати нові можливості щодо свого функціонування. Головне випробування раціональності та етичного виміру індивіда, де реалізує свої потенції феномен мови – навчитися виробляти методологічні процедури, за якими відбуваються визначення речей, подальше трактування значень. Адже, як зазначав «батько» терміну «філософія», античний мудрець Піфагор – кожна річ (предмет), явище має називатися своїм ім'ям: це є перша і найважливіша мета для всіх наук [3].

В історико-філософському розвитку Цицерон вводить до наукового вжитку поняття «визначення» (definicio): Дефініція є стисле й вичерпне роз'яснення відмінних ознак тієї речі, яку ми бажаємо визначити [3].

Результати дослідження. У 2016 році Оксфордським словником англійської мови було визначено як слово року – поняття «постправда». Дослідники відзначили, що специфікою (відмінною рисою) в змістовному наповненні даного терміну, є формування зв'язку між суб'єктом і його емоційною прихильністю до сприйняття інформації. Дихотомія «факт/значення» демонтується та втрачає свою легітимність, якщо не відповідає психологічному підґрунтю індивіда. «Постправда» актуалізувала небезпечну спрямованість на обхід визначення як такого, коли воно суперечить «емоційній правді» людині. Тобто, відчуття набувають якісно нового вираження: вони задають мовні ритми, змінюючи саму картину дійсності.

Втім, така оцінка щодо інформації та значень була відома ще до оформлення психології в самостійну науку, в добу європейського Просвітництва та пов'язана з іменем філософа і вченого Д. Г'юма [2]. Він одним з перших розкрив важливу роль відчуттів як основи у формуванні

відношення суб'єкту до буття; людське знання *базується на враженнях*, отриманих від зовнішнього і внутрішнього світу. Сприйняття і спостереження – фундатори знання реальності. Важлива роль у функціонуванні значень надається такому процесу як *асоціації ідей,* що уособлює собою механізм, за допомоги якого людина формує уявлення та розуміння. Виділяють три типи асоціацій: подібність, контигвітет (часовий, або просторовий зв'язок) і причинність.

Доктрина «парадокси Г'юма» розкриває специфіку роботи раціональності та чуттєвого: вказується на можливість втрати причинно-наслідкових зв'язків в ряду елементів значень, коли встановлюється психологічний бар'єр критичної неподоланості [2; 3]. В такому випадку всі аргументи, що спрямовані на доказовість, логічну послідовність та наукову рефлексію виявляються спустошеними і програють «баченню серцем» («я знаю так, бо я так відчуваю»). В такому випадку суб'єкт «виключає» (не сприймає) та ставить за дужки все те, що не співставно з його особистим відчуттям «правди». Інтерпретації значень відбуваються на тлі «психологічної пуповини» («торкається серця»). Прослідковується певна особливість: відчуття, які народжують приємні спогади проявляють здатність до свогоповторення і пролонгації за часом. Ясна річ, що людина надає перевагу тому, що вонасприймає як безпеку, душевний комфорт в передбачуваність. Отже, процес мислення, який неможливо представити без функціонування мови, у своїх витоках пов'язаний з актом бачення – психо-емоційним комплексом відчуттів, яке у хіазмі з емоційною складовою (хвилюванням) складає «значимі структури» або «первісні уявлення» за Колріджем [8]. На емоційній складовій наголошував і шотландський філософ доби Просвітництва Д. Г'юм [2].

Одночасно з тим, Г'юм висловлював сумнів у здатності людини обґрунтовано стверджувати причинні зв'язки на основі досвіду. Відомий представник Нового часу XVI–XVII ст. Френсіс Бекон сформулював критичну функцію філософії, яка базувалася на типології «ідолів» пізнання, які створюють перепони на шляху пізнавальному суб'єкту [3]. Одними з таких «привидів» стають «ідоли площі (ринку)», які пов'язані з використанням мови в якості комунікативних практик та накладання їх обмеження на свідомість індивіда на рівні підсвідомого: відбувається закріплення розповсюджених мовних значень з подальшою передачею до лінгвістичного простору наступним поколінням.

В еволюційному процесі розвитку мислення «первісні уявлення», постають як домінантні структури, а їхні вторинні та більш глибинні значення здатні нехтуватися людиною щодо використання, чи навпаки вторинні – поведінкові, символічні, мовні часто заслоняють безпосереднє бачення як прояв чистого наявного буття; так, особистість має можливість бачити речі, не споглядаючи на них, а додавати уявою та досвідом вторинні значення.

Інтерпретації значень дотичні з науковим дискурсом. Особливу роль займають пара факт/твердження. Карл Бриттон у праці «Комунікація» відмічав стосовно факту наступне положення: «факт – це те, що являється об'єктом уваги, об'єктом розрізняючого усвідомлення в потоці даних подій», як наслідок, у суб'єкта виникає звична реакція, притаманна розумінням формулювань [7].

В своєму дослідження ми представляємо класифікацію мовних значень за критерієм відповідності дефініції. Типологічно виділяємо: *парадигмальні («відкриті») та девіантні («закриті»).* Обидва напрямки характеризуються залученням функціонального та етичного (аксіологічного) інструментарію.

Для значень першого типу – *парадигмальних або «відкритих»* усталеним виявляється процес дотримання та слідування визначенню в рамках обраної парадигми, тобто, функціонування відбувається в рамках нормальної науки за Т. Куном, отже, такий тип значень, іманентно дотичний до наукового дискурсу та пов'язується з поняттям «факту», визначенням, які закладають підвалини конвенційного (за згодою) формування єдиного розуміння тлумачення дефініцій в публічному просторі, що буде визнаватися всіма професійними майданчиками [3]. У дефініціях важливе місце посідає фактологічна складова, а саме, факт – є те, що визначає згоду або незгоду (заперечення), без висновків та згідно правил усталеної парадигми. Значення змінює свій зміст в умовах флуктуацій – зміни основної парадигми, але важливі ознаки, а саме критичність, логічна підпорядкованість, відповідність раціональним елементам – додають гнучкості (flexibility) та пластичності. Наприклад, термін японської східної філософії «укійо-е», який на своїх початках мав значення «змінний потік буття» та належав до буддистської світоглядної візії

в аспекті тривалого, споконвічного подолання індивідом перепон по життю. Мовна категорія «укійо-е» закріплювала значення кругообігу страждань за релігійно-філософськими вченням, та супроводжувалась ідеєю іманентної для людини хвилястою зміною настрою, бажань, відчуттів, але з часом перейшла до сфери «масової культури» з новими видами тлумачень, які фіксували відхід від болісного сприйняття реальності та відновлення себе за межами страждань.

Крім того, деякі ствердження можуть бути дотичні до подій безпосередньо, інші – опосередковано, тому варіативність значень містить потенцію до зміни світогляду(на що вказував А. Уайтхед), як наслідок їхньої однаковості, тому на думку вченого, реальними руйнівниками старого порядку стають не стільки нові факти, скільки новий, зокрема девіантний погляд на них [9]. В результаті формується складний комплекс, який Е. Фромм визначив як «патологія нормальності».

Девіантні значення («закриті»). Проявляють свою активність та інтенсифікуються в умовах тоталітарних політичних режимів, деспотій, тиранії. У людини формується спокуса отримати відповідь на життєві питання буття, відмовляючись відповідати на питання. Спроба отримати щось в обмін на «ніщо» (Карл Беккер), з подальшим підкоренням того, що сприймається у якості «неспростовного факту». В результаті, відбувається обмін видумками, віруваннями, вигаданими системами, які створюють умови до періодичних спалахів «викриття». Особливість реалізації та впливу факту в просторі девіантних значень акцентується на моменті прояву реакції на факт, яка стає ідентичною твердженню, тобто, сприйняття факту на події формує реакцію, яка є такою самою, що і на висловлення (твердження) (дослідження Карла Бриттона).

Девіантні мовні значення характеризуються розривом логічних сегментів (зв'язків) в середині змісту, внаслідок чогоостанній стає наче «зіпсованим», а місце розриву заміщується симулякром, роль якого полягає у прихованні мовної девіації, або у зменшенні наслідків впливу на свідомість особистості від процесу набуття фальсифікації змісту. Запускається механізм психологічного прийняття омани, в результаті індивід складає формулу «раз так говорять, значить так воно і є», а симуляція підживлює девіацію [3].

Розвиток такого особливого патологічного процесу було зафіксовано в кінострічці "Shoah" (1985) французького режисера К. Ланцмана, який вивчав екзистенційні причини Голокосту у Другій світовій війні та відтворив мистецтво «травми» в кінопросторі специфічними образно-візуальними засобами,що зробило можливим говорити про травму самою «травмою», залучаючи до своїх кіно-експерименту дослідження історика-аналітика Рауля Хільберга; також представляється розкриття впливу на сприйняття кіно-досвіду такої пари як почуття /форма. Дослідження С'юзен Лангер демонструють діалектичну взаємозалежність; так, почуттям надані певні кордони, заявлені формою, а форма символічним чином наражається на чуттєвість (Лангер), для підсилення ролі форми використовується термін Клайва Белла «значуща форма» («significantform»), розуміючи під нею *форму, яка здатна передавати значення або почуття* [8]. Свідоцтва тих, хто вижив, мали таку деталь: вбитих євреїв неможна було називати «вбитий», «жертва», «загибла людина». Кати вимагали від в'язнів, які також були приречені називати своїх вбитих родин такими словами – «фігура», «ганчірки», «мотлох»– прояв яскравої демонстрації спаплюження людської сутності як такої, викривлення її, позбавлення, навіть дрібних натяків на людське, життєве, емпатичне, адже «шаленство – це завжди смисл, який розбитий вщент», – проголошував М. Фуко [4; 5]. І тоді тіло, свідомість, мораль стають «соціально абортованим» матеріалом. Техніка викривлення витісняє та заміщує власну відповідальність станом ресентименту [6], демонтуючи обмеження, що надавались мораллю, цінностями, етичною складовою. Як наслідок, деформовані значення переходять в царину «повсякденного сприйняття». В цьому контексті важливу роль відіграє соціокультурний *концепт «деформація»,* функціонування якого відбувається за наявності наступних положень:

– культурна, релігійна, повсякденна норма від'єднується від правлячої політико-ідеологічної системи (доктрини);

– значення та їх інтерпретації травмовані або незбігаються із реальністю суспільного та індивідуального буття, особливо в момент запиту суспільства на відчуття національного, доктринального приниження;

– відбувається неповне (часткове) з елементами викривлення відображення об'єктивних закономірностей функціонування речі, що розкривається через розпад об'єктивно-логічних з'єднань у наявності фактичного. Факт стає можливим заперечити без наукової аргументації;

– значенням понять надається над-емоційне забарвлення;

– поняття «норма» втрачає свою функціональну роль регулятора, в результаті чого реалізується складний комплекс стану індивіда, уособлений через термін «патологія нормальності, табу норми демонтуються, з подальшою її де-легітимізацією. Як наслідок, містерії, ідеології – сприймаються соціумом з пристрастю, але погано аргументуються через втрату стрижневої компоненти – критичної раціональності та логічно-причинної наявності.

Структура значення, що має «деформацію», створює «лакуни»-порожнечі, які заповнюються міфологічним конструктом, мета якого розкрити впевненість у власній унікальності та/або неодмінній перемозі над ворогом (чужим). Треба зауважити, що роль міфів була відома з античних часів. Так, стародавні греки, наприклад Платон у своєму творі «Держава» надавав міфу статус «правильного» чи «хибного», спрямованість міфів першого типу – «правильних» – полягала в утриманні стабільності державного устрою, підтримки соціо-політичної системи, яка не сприймає зміни, адже для антиків «статика» вважалася ціннішою за прояв динамічного буття в державі [1].Одночасно з тим, пустий простір, на думку М. Фуко постає обов'язковою (можливо єдиною) умовою, де є можливість почати думати, тобто, критерій «порожнечі» має амбівалентну природу [4].

Важливим аспектом існування девіантних значень в закритих системах є постійне нагадування про минуле, яке може поступово перейти в стадію латентної «агонії за ностальгією», що через деякий час виривається на поверхню новою світоглядною візією. Якісним трансформаціям підлягають сфера гумору та сатири.

В умовах закритих політичних систем деформація допоміжним чином об'єднується у хіазми з явищем пропаганди, яке активно використовує інстинктивні прояви та аналогії з тваринним світом. Для посилення впливу певних тенденцій на свідомість суспільства та індивіда такі картини багатократно повторювались з включенням знакових елементів. Так, відомо, що перед показом стрічок в кінотеатрах, глядачам демонстрували невеликі за часом ролики, де візуальними засобами надавалась аргументація праведності ідеологічної доктрини держави, зокрема, нацистській Німеччині: наприклад, відбувалось ототожнення нації, яка була оголошена як неіснуюча (євреї) з натовпом гризунів (пацюків),як носіїв інфекцій, від яких потрібно позбутися. Термін «гігієна», «чистота» набули через деформацію нових патологічних ознак: формуються тісні взаємини між символічним процесом та знаковою реакцією, між уявою та сенсорним досвідом – людина будує висловлювання, які розповсюджуються вже на всі події («невідворотні ствердження або тавтології» за Л. Вітгенштайном) [3]. Роль значення в суспільному бутті залежить частково від соціальної згоди і від його попередньої історії, його минулого супроводу. Розум заново формує та використовує лінгвістичні символи, доводячи активність до знакового досвіду, створюючи умови для мінімального залучення актуального сприйняття або формального судження.

Слід зауважити, що обидва типи значень мають певну спільну ознаку у вигляді *«зарядженості»,* яка актуалізує свою наявність у символічних і знакових функціях. «Зарядженість» значення приховує потенційний стан інтерпретаційних можливостей. Дана ознака виконує роль пригадування досвіду (історичного, міфологічного, архаїчного). Наприклад слово «хрест» символізує страждання (релігійна спрямованість), стан перехрестя або образ людини (антропологічний модус). Також варто додати, що значення (смисли), які здатні до необмеженого розвитку, являються символічними значеннями: конотаціями [8]. Виділяють два фундаментальні типи символіки – дискурсивний і презентативний., але типи значень мають множинність щодо своєї реалізації та необов'язково відповідають лише заявленим двом типам.

Висновки. Відомий український письменник Олесь Гончар наголошував, що феномен мови простирається за межі простого спілкування та містить в собі глибинні пласти духовної енергії, найцінніші скарби культур-антропологічної спадщини, в якій мелодика буття об'єднуються з фарбами інтелектуальної діяльності, що розквітає у акті мислення.

Існують два основних підходи до опису мова/індивід. Перший погляд базується на мові як інструментальному важелю прояву людини, як мислячого суб'єкта. Інший підхід розкриває феномен мови як самостійної сутності, яка веде людину, погружаючи її в своє буття (М. Гайдеґґер). Мовний простір надає символічну, описову, комунікативну функцію. Наше реагування на знаки, запускає механізм формування нової семантичної ситуації, і тоді, одні значення демонтуються («обнуляються»), стаючи лише контекстом (фоном) для розкриття наступного

символу [3; 8]. Таким чином, одне значення виконує функцію «що відтіняє», готуючи людину до зустрічі з новою інтерпретацією. Так фіксується безперервність актуального досвіду, яка робить його основою реальності, завдяки чому індивід використовує зв'язуючи і трансформуючи ланки представлення [8]. Присутність функціонального та етичного модусу в структурі мовних значень спрямована на підтримку відтворення соціокультурної, політико-ідеологічної, аксіологічної «норми» в рамках обраної парадигми-традиції.

Таким чином, мовні значення диференціюються на два типи: парадигмальні (відкриті) та девіантні (закриті). Обидві гуманітарні стратегії в мовному просторі характеризуються присутністю двох інструментальних доробок – функціонального інструментарію та етичного фактору. Вони між собою взаємодіють та мають певний вплив один на одного. Задача функціонального механізму забезпечити усталені зв'язки на рівні елементів системи, підтримки цілісної картини сприйняття реальності, яка відповідала би критеріям очевидності, аксіоматичності, логічної підпорядкованості та критичній рефлексії. Знаходження під поверхневим рівнем явищ стійких структур зумовлює традицію накладати суб'єкту певні трансцендентальні межі, демонтаж яких відбувається через процес зміни однієї парадигми іншою. Шлях фрустрацій в лінгвістичній царині може призвести як до формування нової світоглядної системи та нової теорії, так і до активації феномену «деформації» з подальшою патологізацією соціальної, культурної «норми».

Сила мовних значень полягає в тому, що вони надають людині особливі властивості – здатність не лише обмежувати один одного, але й примушувати, вводячи деструктивне (репресивне) начало. Техніка примусу супроводжується встановленням та вироблянням нових (девіантних) норм поведінки, обов'язкових для всіх членів суспільства. Небезпека тоталітарних систем (деспотій) полягає в тому, що вони привчають суспільство та індивіда «споживати» жорстокі, навіть жахливі речі безапеляційно, демонтуючи поняття «норми» та концепцію об'єктивної істини. Тому, слова Дж. Овруелла, коли він наголошував, що місія інтелектуалів нині полягає у промовлянні очевидних речей, аби людина не потонула остаточно у симуляціях щодо себе та реальностістають як заповіт нащадкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платон Держава. Київ: Апріорі, 2021. 464 с.
2. Рьод В. Шляхи філософії: XIX-XXстоліття. Київ: Дух і літера, 2010. 368 с.
3. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
4. Фуко М. Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.
5. Фуко М. Наглядати й карати. Київ: Колумбус, 2021. 392 с.
6. Шаап С. Людина як міра. Вчення Ніцше про ресентимент. Київ: Видавництво Жупанського, 2008. 205 с.
7. Britton Karl, Philosophy and the Meaning of Life. Cambridge. Cambridge University Press 1969, 218 p.
8. Langer S.Philosophyin a New Key: A study in the Symbolism of Reason, RiteandArt, Harvard University Press. 1957, 334 p.
9. Whitehead Alfred North Symbolism: its Meaning and Effect. Fordham University Press. 1985, 88 p.

REFERENCES

1. Platon (2021) Derzhava [State]. Kyiv: Apriori, 464 s. [in Ukrainian].
2. Rod V. (2010) Shliakhy filosofii: XIX-XX stolittia. [Ways of philosophy: XIX-XX centuries]. Kyiv: Dukhilitera, 2010. 368 s. [in Ukrainian].
3. Filosofiia: slovnyk terminiv ta personalii [Philosophy: a dictionary of terms and personalities] / V. S. Blikhar, M. A. Kozlovets, L. V. Horokhova, V. V. Fedorenko, V. O. Fedorenko. (2020) Kyiv: KVITs. 274 s. [in Ukrainian].
4. Fuko M. (2003) Arkheolohiia znannia [Archeology of knowledge].Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». 326 s. [in Ukrainian].
5. Fuko M. (2021) Nahliadaty y karaty [Monitor and punish]. Kyiv: Kolumbus. 392 s. [in Ukrainian].
6. Shaap S. (2008) Liudyna yak mira. Vchennia Nitsshe pro resentyment [Man as a measure. Nietzsche's teachings on resentment]. Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho. 205 s. [in Ukrainian].

7. Britton Karl, Philosophy and the Meaningof Life. Cambridge. Cambridge University Press 1969. 218 p. [in English].
8. Langer S. Philosophyin a New Key: A studyinthe Symbolism of Reason, Riteand Art, Harvard University Press. 1957. 334 p. [in English].
9. Whitehead Alfred North Symbolism: its Meaning and Effect. Fordham University Press. 1985. 88 p. [in English].

Chernenko Volodymyr Oleksandrovych
Ph.D., Associate Professor
Department of art education and humanitarian disciplines
Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts
11, Kontytutsii str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7413-3082

HUMANITARIAN STRATEGIES OF LANGUAGE MEANING: CULTURAL ANTHROPOLOGICAL AND SOCIAL ASPECTS

Problem.*The thinking process for the human "self" becomes one of its main "calling cards," and qualitative characteristicsdiffer from the animal world.Side by side with the act of birth of thought is the linguistic dimension of being.Thus, thanks to the gift of speech, humanity has acquired the ability to identify things (objects) and events with subsequent interpretations of meanings. However, definitions are at risk of being falsified in the face of frustrating challenges for the individual and social conscience. As a result, meaningsare deformed, replaced by simulacra, and demonstrate their deviant nature.Therefore, the presentation of humanitarian strategies regarding linguistic meanings is an urgent problem ofthe present time.*

Purpose*– analyzeth estructural specificity of linguistic meanings, reveal their orientation (potential) to ward changes in the interpretivel and scape, and propose a typology of language strategies – paradigmatic ("open"), deviant ("closed").The classification criterion is the status of the definition as a "language norm" or a dismantling ("breaking") of the norm.*

Methods.*The article uses descriptive, comparative, historical, and chronological methods, induction, deductive tools, D. Hume's "empirical paradoxes", modern philosophical concepts – "language as self" (M. Heidegger), and the theory of "power/knowledge" (M. Foucault).Also, the humanitarian doctrine of the structure of meanings by Susan Langer; a glossary of postmodernism. The work involves visual art practices (film "Shoah," directed by Claude Lanzmann, 1985). In the analytical reflection of typologies of meanings, the concept of "deformation" is actively involved.*

Research results.*The author of the article discovered deep relationships in the definition/meaning dichotomy and their potential (ability) to synthesize connections with the fact/statement pair.The emotional and sensory complex of the personality has a significant influence on the functioning of meanings.The legitimization of deviant values in the conditions of bifurcation ruptures of existence is demonstrated, which is reinforced by the forceful, ideological component from the side of the authoritarian system (dictatorship, tyranny).As a result, there is a rejection of such features as truth, obviousness, factuality, logical subordination, doubt, and the absence of a demand for critical thinking is maintained in the public space – it is leveledoff.*

Key words: *definition, language, paradigm, deformation, culture, humanitarian strategies, deviation, "language shocks," personality, and fact.*

УДК 316.42.752
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.16

Янушевич Ірина Анатоліївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Національного університету «Одеська політехніка»
проспект Шевченко, 1, Одеса, 65044, Україна
orcid.org/0000-0002-1753-5111

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ

Актуальність проблеми. *З розпадом Радянського союзу Захід отримав перемогу в «холодній війні». Саме тоді виникло враження, що Західна, неоліберальна модель світу універсальна та безальтернативна. Вся світова історія стала розумітися як поширення цієї моделі у всіх частинах світу. Сама західна модель світу базована на деяких філософських підставах, що формувалися протягом тисячоліть виникнення західних цивілізацій і відносяться ще до давньогрецьких та давньоримських постулатів античної філософії. Зрештою саме ці підстави сформували саме «західне світобачення». Отже, в статті була поставлена* ***мета*** *– проаналізувати як змінюються сучасні погляди на згадані принципи західної моделі світоустрою, і відповідно, спрогнозувати, куди рухається стріла історії людства, які перспективи відкриваються перед нами у найближчому майбутньому. Системний аналіз основних підстав ліберального світобачення дозволив зробити деякі висновки і, відповідно до цих висновків, отримати наступні* ***результати:*** *людство живе в переломний період розвитку історії, і епохальність сьогоднішнього історичного періоду саме полягає в тому, що відбувається трансформація головних ідей та постулатів, на яких трималася «дисциплінарна Європа», що стала прообразом справедливого та благополучного суспільства. Нині ідея свободи, ідея природних прав людини перебувають у кризі. Влада ж капіталу є абсолютною, базовою та основною в сучасному світі, вона нічим не обмежена, і людина від неї нічим не захищена у неоліберальній моделі.*

Методи дослідження. *Відповідно до поставленої мети дослідження та розв'язуваних завдань, в роботі використано методи опису, аналізу, пошуку подібності та ілюстрації аналізованих понять з подальшим узагальненням, висуванням гіпотез та подальшим їх обґрунтуванням. На заключному етапі дослідження для аналізу трансформації основних принципів та понять неоліберальної моделі світоустрою, використано системний підхід – у тому варіанті, який передбачає параметрична загальна теорія систем.*

Ключові слова: *лібералізм, неолібералізм, західна модель світоустрою, деколонізація, національна ідентичність, справедливість, демократія.*

Вступ. Нам довелося жити в часи кінця п'ятисотрічного етапу історії, коли Європа стала рушійною силою прогресу, порядку та процвітання у світі. Час підбивати підсумки та проводити аналіз причин такої разючої трансформації західних цінностей, які по суті призвели до зміни геополітики в Європі. Але не в сенсі Шпенглеровського песимістичного прогнозу про те, що Європу найближчим часом очікує занепад і загибель на тлі радості молодих цивілізацій та чужоземних завойовників А в розумінні того, щоб правильно оцінювати поточну політичну ситуацію, неупереджено інтерпретувати історичні факти, об’єктивно пояснювати, в якому напрямку взагалі рухається людство.

Для цього потрібно враховувати, що, західна модель світу базована на деяких філософських підставах, що формувалися протягом тисячоліть виникнення західних цивілізацій. Відмітимо, що приналежність до Заходу визначається не географією, а спільністю цінностей та політичних інститутів, що сформували саме «західне світобачення». І одна з головних підстав західної моделі світу – це так зване поняття «veritas» – істина, або «алетейа» (грецька) [1]. Тому що одне з основних джерел заходу – це грецька філософія. А головна ідея грецької філософії – ідея самопізнання («Пізнай самого себе»). На цьому положенні Платон вибудовує філософію

як доказове знання. Ця ідея потребує від людей не просто що -небудь стверджувати, а відповідати на питання «Чому ти так стверджуєш?», «На якій підставі ти виносиш це судження?». З цього випливало, що вся соціальна сфера життя має бути побудована так, щоб людина, виносячи будь-які соціально значущі рішення, спиралася на «логос», «розум», прагнула до істини та об'єктивного знання.

Однак ще з 60-х років попереднього сторіччя, ідея *релятивізму*, що з'явилася в Франції та розповсюдилась по всьому західному світу, опинилася у прямому антагонізмі з ідеєю «істини», як її розуміли класики грецької філософії. Якщо «істина» відносна і прагнення до об'єктивного розуміння світу пов'язано з «диктатом розуму» і «претензією на владу», як це стверджував, наприклад, Мішель Фуко [2]. Якщо розглядати істину як практичну освіту, що виникає, розвивається і змінюється всередині різного роду технік або технологій, пов'язаних як з відносинами для людей, так і з «конструюванням себе», то на такий основі західний еталон істини може існувати? Це може бути вже щось інше в межах західної системи, в межах Сполучених штатів, але це вже не «європейські цінності» в класичному розумінні цього слова.

Наприклад, можна простежити, як під впливом релятивістських ідей змінювалось значення одного з найважливіших понять західної філософії та соціології – ідея національної ідентичності. Розмірковуючи над сценаріями майбутнього розвитку світу, західна філософія звертається до цієї категорії як до базового поняття, що відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ. Дані спостереження доводять, що значущою рисою сучасної культури є формування поряд з її традиційними західними поняттями про культурну та національну ідентичність, також її нового образу.

Мета статті – проаналізувати як змінюються сучасні погляди на згадані принципи західної моделі світоустрою, і відповідно, спрогнозувати, куди рухається стріла історії людства, які перспективи відкриваються перед нами у найближчому майбутньому.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети дослідження та розв'язуваних завдань, в роботі використано методи опису, аналізу, пошуку подібності та ілюстрації аналізованих понять з подальшим узагальненням, висуванням гіпотез та подальшим їх обґрунтуванням. На заключному етапі дослідження для аналізу трансформації основних принципів та понять неоліберальної моделі світоустрою, використано системний підхід – у тому варіанті, який передбачає

Результати дослідження. В сучасній ситуації дослідження ідентичності відбувається в рамках когнітивної парадигми, яка визнає різноманітність, невизначеність і множинність підходів цієї концепції, а також різноманіття аспектів, що впливають на її формування. І тут не можливо говорити про єдність підходів. Наприклад, сучасна теорія націй виділяє дві основні сфери розуміння нації і національної ідентичності: етнічну і політичну. Примордіалісти, або, іншими словами, прихильники етнічної теорії, стверджують, що ідентичність націй формується на етнічній основі; Однак прихильники політичної теорії бачать стрижень нації не в етносі, а в політичній консолідації, що досягається шляхом інтеграції людей через високий рівень політичної активності і державного впливу на суспільство. Для представників політичної теорії поняття «нація» і «держава» тотожні.

Якщо в цьому відношенні оцінювати ідентифікаційну матрицю в Україні, то вона ґрунтується на традиції етнізму, який використовується, на жаль, в контексті політичної доцільності, а не з врахуванням історичних реалій формування української ідентичності. В рамках досягнення національної єдності проявляється двоїстість української національної ідентичності, яка з одного боку позиціонується як європейська, але з іншого етноцентрична, містить орієнтир на національний консерватизм.

Друга основа європейської моделі світу – це «юстиція», «справедливість». Ця ідея розвивалась в грецький філософії і досягла своєї зрілості в римському праві. Справедливість в уявленні стародавніх римлян поділялася на два поняття: справедливість як об'єктивний стан речей (лат. aequitas), який має бути відображений у праві, і в сфері моралі як доброчесність. А також справедливість як практичне поняття «кожному своє», послідовне застосування правил (лат.

Justitia). Класичний принцип справедливості – (лат. suum cuique» кожному за його заслуги»). Але на заміну цієї основи европейского поняття справедливості приходить так званий «фрагментарний інструменталізм» [3]. Це ідея про те, що право – це інструмент або знаряддя для досягнення цілей; законодавство – це найбільш адаптована форма, яку приймає право. Ця ідея включена в теорію юридичного позитивізму, що стверджує, що право це те, що визнаний авторитет встановлює як закон. Ця теорія відома як теорія права «волі» або «команди», тобто юридичний інструменталізм.

Наприклад, відомо, що ідеали демократії у внутрішній політиці та принципи Вестфальського світу у міжнародних відносинах є загальновизнаними принципами, які забезпечують справедливість в західній моделі світоустрою. Разом з тим у сучасному світі існує кілька способів розуміння Вестфальської системи що стало приводом для критики та викриття у підриві авторитету даної системи міжнародних відносин як еталону відношень між державами [4]. Справа в тому, що глобалізація призвела до послаблення ролі національного суверенітету, внаслідок дії країн, які розумілися як вираження волі народів цих країн, змінилися спільними діями тих чи інших країн, а такі дії досі не піддаються демократичному контролю. Якщо ж еталон моделі міжнародних відносин не відповідає демократичним принципам, то яким же чином можна визнавати його життєздатним та життєствердним?

Крім того, з поширенням демократичних форм правління на нові регіони світу досягнення єдиного розуміння демократії не тільки не наблизилося, а й стало ще складнішим і не до кінця визначеним. Поряд із суто нормативним, формально-інституційним підходом до характеристики того чи іншого політичного устрою, що абстрагується від сутнісних аспектів його функціонування, досить поширеним є оцінний підхід, що відкриває широкий простір для суб'єктивізму та емоцій при розмежуванні демократичних та недемократичних політичних систем.

Тобто така основна ознака західної моделі світоустрою як демократія в країнах Європи та США переживає зараз глибоку системну кризу. Численна соціальна категорія дедалі активніше підтримуючи громадські сили та рухи, які претендують на звання «реальної альтернативи» істеблішементу. Багато з цих рухів, такі, як, наприклад, як німецька «Альтернатива для Німеччини» відверто дивляться у бік Росії, сподіваючись якось поєднати традиційну демократію, завдяки якій, власне, такі партії і нарощують свій вплив, з уявними чи справжніми перевагами авторитарних режимів.

І в цілому останні роки все частіше і все голосніше б'ють на сполох, вказуючи на те, що зростання числа країн з демократичним устроєм у світі практично припинилося, тоді як кількість держав, керованих з опорою на авторитарні моделі тієї чи іншої жорсткості, навпаки, повільно, але вірно зростає. Ще чверть століття тому всі були впевнені в тому, що з розпадом Радянського Союзу, зі знищенням залізної завіси, з припиненням холодної війни, з падінням Берлінської стіни та зі зникненням більшості латиноамериканських військових диктатур, світ розвиватиметься у бік демократії і що така тенденція переможе в результаті скрізь – у Східній Європі, в Африці або в Азії.

На жаль, цей прогноз виявився неточним. Росія, зокрема, після десятиліття безладних реформ, зробила чіткий розворот у бік авторитаризму та військової експансії, більше того, в кризі опинилися навіть старі, традиційні демократії. І пов'язано це з тим, що світ взагалі зараз перебуває в стані глобальної нестійкості перед раніше небаченими проблемами, викликами та загрозами. На наших очах народжується новий світовий уклад, риси якого розглянути зараз у всіх подробицях ще неможливо. Більше того, перше, що впадає всім у вічі – це саме проблемні сторони та наслідки цього процесу в особі міграційної кризи, стрімкого зміцнення глобалізованої економіки, яка ставить під питання позиції традиційних національних держав, перерозподіл центрів тяжіння на світовій політичній арені, тероризму, кліматичних змін тощо.

Третій ідеал, у якому будується західна картина світу, – це поняття «grazia» – (лат) «благодать», «благословення», «милосердя». Це поняття об'єднувало два попередні витоки грецької та римської філософії, і давало напрямок стрілі історії до певної мети. Постулюється думка

про те, що коли людина не може домогтися «справедливості» та «істини» самотужки, на допомогу приходить «божественне милосердя». Сьогодні ж на зміну цій базовій ідеї «божественного милосердя» приходить ідея «світського гуманізму» – один із напрямів сучасної філософії гуманізму, світогляд, який проголошує людину, її право на щастя, розвиток та прояв своїх позитивних здібностей найвищою цінністю. Даний гуманістичний світогляд протиставляється релігійному, не визнає існування сил, що стоять вище за людину і природу.

Світський гуманізм може розглядатися як квазірелігія, проте в цьому випадку ніякої специфіки в порівнянні з рухами атеїстів або будь-кого з вільнодумців, він не матиме. Разом з тим, світський гуманізм поступово руйнує сам себе, оскільки все більше нагадує «тиранію сивих дітей» [5], які засуджують усі минулі цінності (завдяки яким все ще існує західний світ), негативно та неповажно судять про минуле людства. Інакше висловлюючись, зовні успадковуючи всі західні системи цінностей, насправді спростовують їх.

Світському гуманізму чужі інтереси «істини» і «справедливості», він висловлює інтереси малих груп, які правлять світом у часі, і тому заангажовані певною ідеологією. Виходить, що підточуючи власні основи, захід поступово демонструє зовсім іншу модель «цивілізованого світу», відмінну від базової. І це не просто модифікація, що відбувається з волі об'єктивних факторів розвитку історії, а модифікація на користь ідеологій світського гуманізму, що постулюються.

Разом з тим, проблем у сучасному глобальному світі не поменшало, а суперечності, що накопичуються з часом, стали ще гострішими в порівнянні з минулими епохами. З одного боку, йде процес глобалізації – світ стає єдиною родиною народів, з іншого, тенденція до релігійно-етнічної локалізації формує світові ворожі табори. У сучасному світі сильне прагнення зміцнення фундаменталістських течій, які прагнуть відродити «архаїчну релігійність».

З урахуванням історичних реалій у цьому випадку також можна говорити про уникнення класичних постулатів західної моделі цивілізації та трансформацію в щось абсолютно далеке від її ідеалів. Які наслідки такої трансформації західної моделі цивілізації? Чи означає вона той близький «Занепад Європи», про який з занепокоєнням писав О. Шпенглер? [6]. Чи можна стверджувати, що при цьому модель «закритого суспільства», яку експлікує, наприклад, Росія, може виявитися привабливішою для сучасної цивілізації?

Навряд чи. Бо Росія сама в цьому випадку стає інструментом зародження та наростаючої гегемонії моделей не західного світу. Росія поза європейською моделлю цивілізації сама програє свою особисту можливість стати могутньою цивілізацією і цивілізацією майбутнього. Перехід Росії у хибні аксіоми мислення неминуче наближає її відокремлення та ослаблення, перетворення її в автаркію. Крім того, війна з Україною, як і будь-яка війна, яка знаменує великі геополітичні зрушення у долях цивілізацій, лише прискорить цей процес відокремлення. Оскільки загалом у будь-якій війні немає переможців та переможених. Наприклад, перша світова війна принесла Росії трагічні наслідки революції та комуністичного режиму. Германія взагалі була розділена, а Франція та Британія хоча і зберегла свої колонії, але період домінування Британської імперії на морі та у міжнародних відносинах відомий як Pax Britanniса або «Британський світ» остаточно пішов в минуле саме з початком світових воєн та переходом статусу провідної світової промислової, торгової та військової держави від Великобританії до США (Pax Americana) [7].

Але західна модель світу встояла завдяки тому, що Сполучені штати Америки прийняли від Британської імперії патент на світову гегемонію та всі символічні ресурси Західного світу, і таким чином відновили Західну Європу. В цей час триває остаточне розмежування сфер впливу США та СРСР, що став центром Pax Sovietica (з лат. – «Радянський світ»). Ці дві нові держави, що встановили біполярний світ. Роль США як домінанти західного світу багато в чому пояснювалася тим, що ця країна не постраждала від руйнівних наслідків Другої світової війни і змогла легко поширити свій вплив у країнах Заходу. Багато в чому роль США після 1945 року була навіть значнішою, ніж після розпаду СРСР 1991 року.

Таким чином, методологічний аналіз трансформації сучасної західної моделі світоустрою з позицій системного підходу (тобто позиції, яка враховує модифікацію основних принципів,

понять та цінностей класичної західної моделі світоустрою), дозволяє зробити деякі висновки та прогнози на майбутнє. Ситуація ж військових подій в Україні, як і уроки будь-якої війни, виявляє з усією повнотою ті соціальні тенденції, які тривають у державах так чи інакше задіяних у театрі військових дій.

Оскільки підтримка демократичних процесів та інститутів України має вже зараз вирішальне значення для долі українського народу та держави, яка мала би стати тим необхідним усім «маяком демократії» для сусідів по регіону та за його межами, необхідно чітко уявляти основи, на яких будуються західні ліберальні цінності. Але, на жаль, люди будь-яких політичних поглядів на теперішній час можуть говорити про кризу лібералізму та лібертаріанства, тому що вони бачать у світі і неоконсерватизм, і правий поворот, і розрив між елітами та народом, і різні політичні кризи. Тому стає очевидним, що для опису сучасного світу однієї ліберальної ідеї зовсім недостатньо.

Одне з ключових питань – питання про те, як співвідносяться лібералізм і демократія, якою мірою лібералізм передбачає демократію, а якою мірою ці речі розходяться один з одним – це драматична історія про те, як розлучаються один з одним лібералізм та демократія. На сьогоднішній день оптимістичних тенденцій у розвитку ліберального тренду не спостерігається. У світі до ідей лібералізму народні маси почали ставитися з великою часткою сумніву.

Основна програма лібералізму була виконана після Другої світової війни оскільки лібералізм заперечував якісь станові привілеї, пережитки колишнього феодального світу тощо, тобто ідеї лібералізму тріумфували в цей час. Ця тріумфальна хода здавалася вічною, і здавалося, що якийсь демократичний соціалізм скоро настане в Європі і на Заході, і всі інтелектуали так думали, за рідкісним винятком. Лібералізм повертається у вигляді неолібералізму в 70-х роках. Але він повертається як деякий реванш підприємницької еліти, як реванш буржуазії, і це вже неолібералізм, і це вже дуже відрізняється від того, що я щойно говорив, від ідей XIX століття.

З погляду неолібералізму взагалі свободи, які він закріпляє за людиною: свобода вибирати владу, свобода смаку, свобода сексуальної орієнтації і так далі, свобода слова – все це випливає з базової, стартової, основної свободи – з свободи підприємництва, свободи «ринку». З погляду правих, людина – це насамперед представник своєї нації або релігії, з погляду лівих, людина – це творець, трудівник тощо. Що стосується лібералів, то тут людина – це передусім продавець.

У наш час ослаблення ліберального мейнстриму було пов'язане з економічною кризою 2008 року на Заході. Після тривалої світової економічної кризи та агресії Росії щодо Криму в Україні зріс попит на охоронну ідеологію. І в цьому сенсі аудиторія лібералізму дуже сильно скоротилася. І загалом від класичного лібералізму мало що залишилося в сучасному світі. Неможливість експорту лібералізму в країни «третього світу» пояснюється тим, що ці «несамоврядні території» породжують внутрішні війни. як це зараз відбувається у звільненому Іраку та майже звільненій Сирії. Біженці з Азії та Африки, втрачаючи віру в те, що можна в своїй країні досягти справедливості, свободи та безпеки, біжать на Захід, де панує неоліберальна політика. Але сам неолібералізм породжує економічну нерівність.

Неолібералізм виводить на ринок ті галузі, які ринком ніколи не були, які по вираженню професора Гарвардського університету, члена Американської академії мистецтв та наук – Майкла Сендела «не можна купити за гроші» [8], але тепер можливо, бо вони стають предметом ринку– це освіта, охорона здоров'я, особисті стосунки. Неолібералізм, що лежить в основі сучасної моделі «західного справедливого світоустрою», робить нас усіх підприємцями, змушує нас бачити в кожній людині тільки конкурента, і цим вирішує своє завдання виробництва підприємців.

Коли ми говоримо про кризу лібералізму, це криза саме політичного, а не економічного лібералізму. Політичний лібералізм потребує відродження. Тоді як економічний лібералізм, вирішуючи свої завдання, не вирішує жодні інші. І в цьому сенсі він, звісно, найближчим часом приречений на фундаментальне протистояння демократії. Тому що навіть життя людини з погляду економічного лібералізму – це послуга, яку ти маєш оплачувати, це товар, і в цьому сенсі воно саме по собі не гарантоване.

В умовах неоліберальної моделі гальмується і формування української ідентичності, але не тільки від «космополітизації, русифікації та загроз із Півночі», як про це говорить велика кількість експертів, а тому що ми забуваємо, що насамперед, існує три форми ідентичності політичної – це соціальна справедливість, це свобода особистості та це національний інтерес. Та на превеликий жаль, ми не маємо їх усі три. Ми завжди дві інші підкоряємо одній. А от для класичного лібералізму соціальна справедливість – це головна форма політичної ідентичності, свобода особистості – друга, а національний інтерес на третьому місці. Ось коли це буде так ієрархізовано, тоді можна буде говорити про свободу в понятті класичного лібералізму. А поки що ідея свободи, ідея природних прав людини перебувають у кризі. Влада ж капіталу є абсолютною, базовою та основною в сучасному світі, вона нічим не обмежена, і людина від неї нічим не захищена у неоліберальній моделі.

Висновки. 1. Три головні, класичні підстави західної моделі світу – це, по-перше, *ідея «veritas»*, тобто прагнення до істини і доказовості свого знання, по-друге, *ідея «justitia»* – справедливості і доброчесності в соціальних відношеннях, по-трете, ідея *«grazia» – «божественного милосердя»*, віри та опори на Бога. 2. Світова ліберальна еліта стала фундатором цієї моделі ще з 16 сторіччя та зробила чимало зусиль для її поширення. 3. Однак в сучасний період розвитку західного світу на зміну цім класичним підставам ліберального світобачення прийшли ідеї *релятивізму*, *фрагметарного інструменталізму* та *світського гуманізму*, що на справді означає, що формується зовсім інша модель світоустрою. 4. Риси цієї нової моделі світоустрою ще тільки формуються. Це може бути вже щось інше в межах західної системи, в межах Сполучених штатів, але це вже не «європейські цінності» в класичному розумінні цього слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баумейстер А. О. Западна картина світу: завіса. Що далі? [Електроний ресурс]. Режим доступу https://www.youtatube.com/watch?v=tCbVMyeAnTE&t=340s.

2. Фуко Мішель Дискурс та істина [Електроний ресурс]. Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/logos_02_2008/07.pdf.

3. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Правовий інструменталізм та зміст права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Юридична література, 2016. С. 72-75.

4. Шумський І. К. Вестфальська система як виток новомодерної системи міжнародних відносин [Електроний ресурс]. Режим доступу: http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/12.pdf

5. Баумейстер А. О. Тиранія архаіки та пошук нових ідей [Електроний ресурс]. Режим доступу https://www.youtube.com/watch?v=4NxW4Z74Ucs&t=424s

6. Шпенглер О. Занепад Європи. [Електроний ресурс]. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/oswald_spengler

7. Thackeray, Frank.Events that changed Great Britain since 1689 (англ.). Greenwood Publishing Group, 2002. ISBN 0-313-31686-4.

8. Сендел Майкл. Чого неможливо купити за гроші. Моральні обмеження вільного ринку. [Електроний ресурс]. Режим доступу: http://loveread.ec/read_book.php?id=66292&p=1

REFERENCES

1. Baumejster A. O. (2024) Zapadna kartyna svity: zavisa/ Shcho dali? [The Western picture of the world: the curtain. What's next?]. available at: https://www.youtube.com/watch?v=tCbVMyeAnTE&t=340s (access date December 25, 2024) [in Ukrainian].

2. Fuko Mishel (2008) Diskurs ta istyna [Discourse and truth]. available at: http://www.intelros.ru/pdf/logos_02_2008/07.pdf. (access date January 15, 2025) [in Ukrainian].

3. Zurkan-Saifulina Y. V. (2016) "Pravovyi instrumentalism ta zmist prava "[Legal instrumentalism and the content of law], Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Proceeding of the international scientific -practical Conference],Odesa: "Legal Literature", V1, pp. 72-75 [in Ukrainian].

4. Shumsky I. K. (2023) Westfalska systema jak vytok novomodernoi systemy miznarodnych vidnisyn [The Westphalian system as the origin of the new modern system of international relations]. available at: http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/12.pdf (access date Januaryr 27, 2025).

5. Baumejster A. O. (2024) Tyranija archaiki ta poshuk novych idey [The tyranny of the archaic and the search for new ideas]. available at: https://www.youtube.com/watch?v=4NxW4Z74Ucs&t=424s (access date Januaryr 22, 2025) [in Ukrainian].

6. Shpengler O. (2020) Zanepad Yevropy idey [The Decline of Europe]. available at: https://chtyvo.org.ua/authors/oswald_spengler (access date Januaryr 29, 2025).

7. Thackeray, Frank. Events that changed Great Britain since 1689 (англ.).–Greenwood Publishing Group, 2002.–ISBN 0-313-31686-4.

8. Sendel M. (2025) Czogo nemozlyvo kupyty za grochy. Moralny obmezenya vilnogo rynku [What cannot be bought with money. Moral limitations of the free market]. available at: http://loveread.ec/read_book.php?id=66292&p=1 (access date Januaryr 30, 2025) [in Ukrainian].

Yanushevich Irina Anatolyevna
candidate of Philosophical Sciences,
associate Professor of the Department of Philosophy,
History and Political Science
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenko avenue, Odesa, 65044, Ukraine

BASIC PRINCIPLES OF LIBERALISM AND THEIR TRANSFORMATION IN MODERN POLITICS

The urgency of the problem*. With the collapse of the Soviet Union, the event won in the Cold War. It was then that the Western, neoliberal model of the world was universal and non -alternative. All world history has become understood as the spread of this model in all parts of the world. The Western model of the world is based on some philosophical grounds that have been formed over the millennia of the emergence of Western civilizations and belongs to the ancient Greek and ancient Roman postulates of ancient philosophy. In the end, these reasons formed the Western Worldview.*

Thus, the article was set to analyze how modern views on the mentioned principles of the Western model of the world order, and accordingly, to predict where the arrow of human history moves, what prospects are open to us in the near future. The systematic analysis of the basic grounds for the liberal worldview allowed to draw some conclusions and, according to these conclusions, to obtain the following results: humanity lives in the turning point of history, and the epochality of today's historical period is that there is a transformation of major ideas and postulates on which "disciplinary Europe" was held. Now the idea of freedom, the idea of natural human rights are in crisis. The power of capital is absolute, basic and basic in the modern world, it is not limited, and a person from it is not protected in the neoliberal model. ***Research methods****. According to the goal of the research and the tasks solved, the work used methods of description, analysis, search for similarities and illustration of analyzed concepts with subsequent generalization, hypotheses and their subsequent justification. At the final stage of the study to analyze the transformation of the basic principles and concepts of the neoliberal model of the world order, a system approach was used – in the version, which provides a parametric general theory of systems.*

Key words: *liberalism, neoliberalism, Western model of world order, decolonization, national identity, justice, democracy.*

ГНОСЕОЛОГІЯ

УДК 001:2
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.17

Ханжи Володимир Борисович
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, біоетики та іноземних мов
Одеського національного медичного університету
пров. Валіховський, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2441-094X

ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ. ЧАСТИНА ПЕРША

Актуальність проблеми. *Принципові відмінності між релігією і наукою у предметних областях, а також у шляхах пошуку істини на тлі перманентного прагнення людини до якомога більш широкого і глибокого знання обумовили зростання актуальності досліджень, що спрямовуються на розробку способів узгодження наукових і релігійних епістемологічних програм у єдиному пошуковому руслі.* ***Мета статті*** *– обґрунтування можливості несуперечливого і продуктивного співрозвитку науки і релігії через порівняльний аналіз цих культурних галузей за низкою критеріїв епістемологічного профілю.*

Методи дослідження: *компаративістський аналіз – як підстава дослідження особливостей предметних областей та фундаментальних основ визнання і прийняття істини, що притаманні науковому і релігійному типам пізнання, а також виявлення епістемологічних властивостей науки і релігії, які не суперечать одна одній або в принципі є спільними; епістемологічне моделювання – як базис розробки комплексного (синергійного) підходу, у якому було б враховано і органічно узгоджено гносеологічні потенції науки й релігії.*

Результати дослідження. *Обґрунтовано можливість коеволюційного становлення науки і релігії. Через порівняльний аналіз наукової та релігійної сфер на підставі їхніх предметних областей показано, що оскільки наука є орієнтованою на сфери реальності, які відкривається емпірично (природну, культурно-соціальну, особистісно-діяльнісну), а релігія – на позадосвідну (метафізичну) сферу, то це мінімізує їхню суперечливість, більш того, підготовлює основу для розробки спільного, взаємозбагачуючого дослідницького шляху у розвідках щодо проблематики фундаментального рівня. Зіставлення науки та релігії за критерієм базової основи визнання та прийняття істини дозволило прояснити потенції синергійного русла їхнього розвитку, що фундоване принципом «обґрунтування віри» (у видах підтримки знання силою віри та зміцнення фідеального аргументами розуму), тобто взаємопроникнення раціонального і того, що відкривається через віру.*

Ключові слова: *наука, релігія, епістемологічний аспект, предметна орієнтованість, основа визнання істини, синергійне становлення.*

Вступ. Пошук можливостей несуперечливого спільного розвитку науки та релігії – надзвичайно актуальна проблема для сучасного суспільства, що живе ідеєю плюралізму світоглядних позицій. Значним чином складнощів у цій діяльності додають ті огульні претензії, що періодично лунають від радикально налаштованих представників як однієї, так і іншої культурних сфер. Історія знає безліч прикладів взаємних гонінь наукових та релігійних організацій, які, на жаль, нерідко виливалися у відверті розправи над тими, хто мислив «неправильно» з погляду панівної ідеології. Проте всупереч поширеній думці зазначу, що якщо порівнювати кількість науковців, які постраждали від рішень церковної судової влади (саме за наукові погляди), із кількістю тих вчених, які зазнали удару від «інквізиторів» атеїстичного профілю (ці «професійні

фахівці» нерідко виявлялися далекими від справжньої науки працівниками держапарату), то у другому випадку масштабність трагедії виявиться набагато значущою.

Водночас щодо духовенства машина репресій працювала зі ще більшою потужністю. Починаючи з XVIII ст. атеїстично-матеріалістична позиція, насичуючи відповідним характером і цілеспрямовуючи наукові дослідження, зайняла місце філософського фундаменту науки. Ідея атеїзму, що поетапно радикалізувалася аж до так званої войовничої форми, була втілена у життєдіяльність мас у таких широко відомих варіантах, як антиклерикалістська політика якобінської диктатури (вилилася у процес дехристиянізації Франції насильницьким шляхом), а також офіційна ідеологія раннього радянського періоду (передувала своєрідній формі сциєнтистського світогляду – науковому атеїзму). Кількість представників духовенства, репресованих під час реалізації політики войовничого атеїзму у колишньому СРСР (багатьох було страчено), налічує щонайменше десятки тисяч. Якщо звернути увагу на те, як відзначилися наслідки цієї політики на стані релігійного життя саме в Україні, то картина постане катастрофічною: від загальної кількості, наприклад, православних парафій, що діяли до 1917 р., на кінець 1930-х рр. залишилось близько 3% [навед. за : 3, с. 219].

Слід зазначити, що наукова й релігійна культурні галузі дійсно тривалий час вважалися принципово, сутнісно несумісними. І оскільки в кожній з цих форм культури, виходячи з характеру супроводжуючого історичного контексту – з різними ступенями амбітності та інтенсивності, висувалася претензія на вичерпну істинність, то ці обставини й викликали відповідні нападки на ідейних опонентів. Однак чи дійсно ідея некомплементарності науки і релігії відповідає дійсності, і вони приречені на конфронтацію? Хочеться сподіватися, що «чорні сторінки» їхніх взаємовідносин залишилися у минулому, а критика, що лунатиме на адресу іншої культурної сфери, буде конструктивною і каталізуватиме взаємне – як наукове, так і релігійне – прагнення до істині.

В останні десятиліття вийшла низка робіт, що присвячена тим чи іншим сторонам проблематики взаємодії науки і релігії. Дуже важливим у дослідницькому контексті цієї статті є те, що вказана проблематика піддається осягненню вже не тільки у культурологічному чи соціально-політичному аспектах (що традиційно), а і з гносеологічними (зокрема методологічними) акцентуаціями, а також – в аспекті можливостей комплексної епістемології до розкриття конкретно-наукових питань (відзначу роботи таких авторів, як Дж. Вайт, Р. Докінз, Н. Комінелліс, М. Л. Любенов, М. Рідлі, Б. А. Рудий, Ю. К. Скотт, А. Ю. Цофнас). Показово, що спектр оцінок взаємодії двох зазначених культурних сфер та її перспектив є вельми різноманітним – від ствердженням самодостатності й вичерпності наукового підходу (нерідко – разом із різким заперечення епістемологічного значення релігії) до спроб узгодження наукових і релігійних інтенцій у єдиному пошуковому прагненні. Отже, дослідницьке поле даної статті змодельоване з урахуванням все більшого масштабування актуальності, яку набуває саме остання тенденція.

Мета статті – обґрунтування можливості несуперечливого і продуктивного співрозвитку науки і релігії через порівняльний аналіз цих культурних галузей за низкою критеріїв епістемологічного профілю.

Методи дослідження. *Компаративістський аналіз* слугує підставою дослідження особливостей (у першій частині статті): а) предметних областей, б) фундаментальних підстав визнання істинності та прийняття такої, що характеризують наукове і релігійне пізнання, а також виявлення епістемологічних властивостей науки і релігії – як таких, що не суперечать одна одній, так і спільних. Метод *моделювання* використовується як базис розробки єдиного (комплексного) підходу, у якому було б враховано і органічно узгоджено гносеологічні потенції науки та релігії.

Виклад основного матеріалу. У запропонованому вище контексті бачиться доречним висунути щонайменше *три підстави,* на яких є можливим *зіставити наукове та релігійне знання:* 1) предметна орієнтованість; 2) основа визнання та прийняття істини; 3) схильність до динамізму, трансформації, розвитку. У даній (першій) частині статті буде розглянуто перші два критерії; дослідженню третього критерію буде присвячено другу частину роботи.

По-перше, зіставляючи *предметні області* науки і релігії, відзначу, що наукове пізнання орієнтоване на явища і процеси, з одного боку, природної (природничо-наукове знання), з іншого – культурно-соціальної та особистісно-діяльнісної (гуманітарні науки) реальності. Навіть коли в рамках наук психологічної спрямованості йдеться про сферу людського «внутрішнього», тобто психіки (в особистісному і соціальному аспектах), така акцентуація передбачає розвідки щодо *проявів* психічного у життєдіяльності людей, а не самого його *єства,* яке суто феноменологічно відсікається від спектру досліджуваного. У той же час, чи можна все суще звести лише до того, що відкривається емпірично? Таку редукцію було піддано критиці ще Платоном у його знаменитому міфі про печеру, викладеному у книзі сьомій діалогу «Держава» [2, с. 209–239].

На відміну від науки, релігія звернена до сфери позадосвідної, метафізичної (з грец. τὰ μετὰ τὰ φυσικά – «те, що після фізики»). Тож слушним чином виникає питання про те, за допомогою якого інструментарію, скажімо, ті самі природничі науки (фізика, хімія, біологія тощо) зможуть покласти край тисячолітнім сперечанням, наприклад, остаточно довівши чи спростувавши існування Бога?! Адже галузь цієї проблематики принципово не є для них предметом дослідницького інтересу!

На певному етапі розвитку наших знань і розумінь щодо світу сцієнтистський профіль думки як такий став вважатися достатньою підставою для усунення ідеї Бога з пошукового поля – її почали сприймати як надмірну чи навіть зайву. Така самовпевненість багато у чому була викликана теоретичними й практичними досягненнями еволюціонізму, що базувався на роботах Еразма Дарвіна, Жана-Батіста Ламарка, Чарлза Дарвіна, Грегора Менделя тощо. Однак пізніше було показано, що ця теорія не пояснює значну сукупність аномальних (стосовно її положень) феноменів та процесів (перехід матерії від неживого до живого її станів; функціонування та розвиток клітини; відсутність таких перехідних форм, які за своїми властивостями дійсно відповідали би критеріям опосередковуючих щодо конкретно виражених етапів у лініях становлення і т. д.[1]). Так, Б. А. Рудий зауважує, що з позицій теорії еволюціонізму вкрай важко пояснити високу точність формування унікального набору мікрооб'єктів клітини (комплексу з білків, кисню, води, солей, жирів тощо), який виглядає як результат свідомого підлаштовування під потреби кожної клітини [4, с. 35]. Принцип «індивідуального підходу» із застосуванням чіткого «плану» задоволення потреб клітин організму як стрижнева закономірність показаної процесуальності тут, схоже, переграє еволюціоністський принцип природного добору.

Більше того, історія еволюціонізму, на жаль, знає неодноразові свідомі спроби використати підроблені емпіричні дані для підтвердження наукової гіпотези, результати чого іноді претендували навіть на роль революційного прориву. Хрестоматійний приклад подібних містифікацій – «відкриття» Ч. Доусоном та А. С. Вудвордом 1912 року начебто чергової «відсутньої ланки» еволюційного ланцюгу, що отримала назву «пілтдаунська людина» (відповідно до місця знаходження – гравійного кар'єру англійського міста Пілтдаун). Більше сорока років широке коло вчених перебувало у колективній омані, поки у 1953 році не було доведено, що цей «науковий внесок» насправді є елементарним шахрайством: «архаїзацію» черепу сучасної людини здійснили шляхом з'єднання з підпиляною нижньою щелепою орангутана. З нагоди сторічної річниці цієї події Геологічне товариство Лондона організувало зустріч-конференцію, що мала на меті повторне дослідження викопних зразків, а також обговорення нових висновків суду щодо даної фабрикації [12].

Не припиняються дискусії і щодо проміжних форм, відкритих набагато пізніше (тут не йдеться про фабрикацію, а, імовірніше, про коректність інтерпретації походження викопних решток). Вельми скептично до перехідної ланки, знайденої Мері та Луїсом Лікі 1960 року у Танзанії, яка отримала назву людини умілої (Homo habilis), ставляться Вайт та Комнінелліс, зауважуючи, що сумнівною є коректність відтворення цілісності знайдених останків [1, с. 114]. Марвін Любенов взагалі висуває припущення, що при виконанні робіт з реконструкції могло статися елементарне переплутування фрагментів решток людини та мавпи [11, с. 140].

[1] Детальніше про вказані прогалини теорії еволюціонізму – див. [6].

Достатньо розповсюдженою у широких верствах громадськості (рідкіше – у стані самих науковців) є також думка, що необхідність ідеї Бога як Творця всього сущого відпадає завдяки запропонованій фундаментальними фізиками, математиками і космологами, зокрема Олександром Фрідманом, Едвіном Габблом, Жоржем Леметром, Георгієм Гамовим, теорії Великого вибуху та іншим космологічним теоріям. Так, сучасний еволюційний біолог та популяризатор науки Річард Докінз, у різкій формі критикуючи знамениті п'ять доказів буття Божого за Томою Аквінським [8, с. 77–79], вважає, що якщо людство настільки сильно потребує на з'ясування проблеми першопричини всього сущого, то нічого йому не заважає задовольнити таке пошукове прагнення прийняттям ідейного поля «сингулярності великого вибуху» або іншої фізичної концепції. «Називати це Богом, – резюмує Докінз, – у кращому випадку марно, а у гіршому означає вводити в оману» [8, с. 78]. Однак ті, хто схиляється до піднесення згаданої теорії до рівня носія абсолютної істини, забувають, що не існувало і ніколи не існуватиме наукової теорії, яка була би повністю позбавленою недоліків і не викликала би питань і претензій. І теорія Великого вибуху у цьому відношення не є виключенням. Ба більше, фізики та астрономи, які є представниками наукових співтовариств, де ця модель культивується як парадигмальна (а є й альтернативні концептуальні рішення!), принципово займаються лише тим, що було *«після»* точки сингулярності, від якої, як вважається, почалося розширення Всесвіту. Тому виникає резонне питання: чи коректно ототожнювати *початок* і *спосіб розвитку* світобудови та її *причину*? Невипадковими через це є намагання деяких сучасних релігійних філософів (зокрема, неотомістів) об'єднати науково-космологічні та креаціоністські уявлення – наприклад, в ідеї Великого вибуху як стартового акту Божого творення світу?! Щонайменше логічної суперечності тут немає. Отже, наука і релігія не суперечать одне одному вже через фундаментальну відмінність їхніх предметних областей.

Другою підставою порівняльного аналізу релігії та науки, що розглядається у цій статті, є *базова основа визнання та прийняття істини.* Традиція протиставлення цих пізнавально-культурних сфер редукує фундамент першої до *віри,* тобто людської властивості визнавати щось у якості істинного, не потребуючи на обґрунтування фактологічним або логічним шляхами, здатності «…сприймати не підтверджені соціально-історичним чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні…» [5, с. 92], а фундамент науки – до *знання раціонального, обґрунтованого.*

Однак чи дійсно тут має місце така різка однозначність й протиставленість? Ще у середньовічну епоху сформувалися три позиції, в яких було запропоновано певне бачення проблеми співвідношення віри та розуму. В загальних рисах ці підходи можна висловити так:

1. «Вірую, бо абсурдно» (лат. – "Credo quia absurdum est") – вираз, що є парафразом фрагмента праці «Про плоть Христа» богослова та філософа II–III ст. Тертуліана. Інакше кажучи, якщо деякі положення Святого Письма не піддаються раціональному освоєнню, то це ще не свідчить про їхню безглуздість, абсурдність у побутовому розумінні цього слова. Ймовірніше, це вказує на надрозумність прихованої в них таємниці. І саме віра, а не розум, який є занадто слабким у розкритті сенсу таких та подібних положень, у цій справі залишається єдино можливим інструментом пізнання.

2. «Вірую, щоб розуміти» (лат. – "Credo ut intelligam"). Така позиція була притаманна, наприклад, богословам і філософам Аврелію Августину (IV–V ст.) і Ансельму Кентерберійському (XI–XII ст.). Так, прояснюючи вказану думку в уявному діалозі, Августин зазначає, що якщо хтось сказав би йому: "Intellegam ut credam" («Я маю зрозуміти, щоб повірити»), він би відповів: "Crede ut intellegas" («Вірте, що можете зрозуміти»). Бо якщо, розмірковує єпископ Гіппонський, у глибоких інтелектуальних дискусіях (зокрема й з цього приводу) складно віддати перевагу комусь з опонентів, то тоді безсумнівно авторитетним суддею виступатиме тільки людина, через яку говорить Бог, – пророк, а не «поет» (автор джерела з числа світської літератури).

3. «Розумію, щоб вірити» (лат. – "Intelligo ut credam") – підхід П'єра Абеляра (XI–XII ст.). Відповідно до його концепції «двох істин», справжніми авторитетами у встановленні та перевірці

істини є і Святе Письмо, і мислення. Предметністю Священного Писання і, відповідно, ареалом компетенції віри є сфера трансцендентного, метафізичного буття. Однак людина озброєна і іншим способом набуття істини – здатністю розумового пізнання, логікою. Мислення виконує дві пізнавальні функції: по-перше, робить ясним і зрозумілим зміст віри, по-друге, у спірних і сумнівних випадках приводить до самостійної побудови способів розв'язання проблеми. У пізніші часи схожу позиції займає німецький мислитель, один з найактивніших діячів Реформації Томас Мюнцер.

Не є секретом, що релігійна віра нерідко апелює до знання, зокрема історичного, і зміцнюється ним. Згадки про життя та діяння Ісуса Христа зустрічаються у стародавніх істориків Йосипа Флавія, Плінія Молодшого, Корнелія Тацита. Наприклад, в одному зі своїх найвідоміших творів «Юдейські старожитності» Йосип Флавій, описуючи життєдіяльність Христа, зауважує на тому, що Ісус Христос, «мудра людина, якщо можна було б назвати Його людиною», виконував чудові справи, був учителем, привертав до себе як юдеїв, так і язичників; далі, будучи засудженим Пілатом, за пропозицією ключових людей з юдейського народу, на хрест, на третій день після страти Він знову з'явився живим тим, хто любив і не залишив Його, «як і передрікали божественні пророки». «І плем'я християн, назване так від нього, не вимерло й сьогодні», – свідчить Флавій [9, с. 487][2].

Розвідки щодо історії християнства не виявляються можливими без кропіткої пошукової роботи, в рамках якої досліджуються доктринальна, політична (в церковному аспекті) і судово-дисциплінарна проблематика, полеміка навколо неї та ухвалення відповідних рішень, що відбувались на Вселенських соборах, а також подальші наслідки їхнього впровадження у життєдіяльність. Так, велику і з клерикальної, і з наукової точки зору значущість мають свідчення про події Першого Нікейського собору (325) Євсевія Кесарійського, Афанасія Александрійського Великого, які були його безпосередніми учасниками, а також деяких істориків пізнішого часу. Слід відзначити, що автори залучали також документальне підкріплення описів подій, через що їхні праці набували в додаток до історичної ще й юридичної вагомості. Наприклад, у роботу «Апологія проти аріан» св. Афанасієм Великим включено більше трьох десятків офіційних документів, зокрема імператорських указів, у багатьох з яких згадуються рішення Першого собору та аналізуються подальші наслідки, що актуалізувалися вже після Нікейського собору – за період з 328 по 347 рр.

Водночас наука, будучи сферою, як може здаватися, виключно раціональною, також не є позбавленою компоненти віри. Український дослідник А. Ю. Цофнас, вказуючи на необхідність понятійного розрізнення видів цієї людської здатності, виокремлює так звані «маленьку» й «велику» віри. Перша – це «віра-гадка» (аналог англійською мовою – "belief"), відмовитися від позицій якої через її умовність, поверхневість для суб'єкта не становитиме великої складності. У той же час, велика віра – це глибинно-сутнісна здатність, «…яка пов'язана зі структурою особистості і, як здається, не потребує на зовнішнє підтвердження…» [7, с. 269]. Українською мовою цей вид віри найбільш адекватно виражається словом «переконання», англійською – "faith".

Тут, з урахуванням показаного, доречним є звернення до однієї з найрезонансніших праць у галузі історії та філософії науки – роботи американського дослідника Томаса Куна «Структура наукових революцій». В даній праці процес наукового розвитку показаний як послідовність парадигм (від грецької παράδειγμα – «приклад, модель, зразок»), тобто фундаментальних моделей думки у вигляді сукупності аксіом, вказівок, приписів, принципів, які виступають для наукової спільноти як зразкові способи постановки та розв'язання проблем [10, с. 23]. Пізніше

[2] Коректність перекладу наведеного опису неодноразово піддавалась сумніву у пізніші часи аж донині, бо, нібито, навряд чи Флавій, будучи юдейським істориком, назвав би Ісуса Христом (Месією). Проте, як зазначає християнський арабський історик Агапій Манбіджський (X ст.), його давньоюдейський «колега по цеху» міг просто передавати слова християн. До цього прибічники автентичності наведених висловлювань Йосипа вельми справедливо додають, що позиція їхніх опонентів не є належним чином обґрунтованою – це всього лише припущення.

сам Кун визнав, що теорії та концепції парадигмального статусу можуть не тільки змінювати одна одну як несумісні (на чому він наголошував спочатку), а й парадоксальним чином співіснувати, кожна на свій лад вирішуючи головоломки науки. Отже у такому разі «правильними», тобто доречними, істинними в рамках відповідної системи обґрунтування, стають (кожен у певних умовах) всі конкуруючі підходи, а констатація «неправильності» певних теоретичних побудов свідчить тільки про поверхневість суджень критика. Тож, перебуваючи у точці вибору його подальшої діяльності, науковець керується не тільки раціональними засадами, але й вірою у справедливість положень тієї чи іншої парадигми і, відповідно, в авторитетність наукової традиції, що її культивує.

До речі, ця думка філософа визвала дуже значні дискусії у середовищі методологів науки. Опонент Куна, Карл Поппер, з одного боку, визнаючи кунівський наголос на суттєвості психологічного чинника («переключення гештальта») при зміні парадигм, пише, що дійсно існують приклади ірраціональних переходів від одного «концептуального каркасу» до іншого [13, с. 53]. Дієвими чинниками такої докорінної духовної трансформації є соціальні детермінанти («мода в науці») та психологічний потяг, викликаний впливом авторитету адептів «розкрученої» парадигми. Проте, з іншого боку, вважає Поппер, визначальна, фундаментальна роль в ухваленні рішень на користь нової моделі належить саме раціонально-логічним підставам.

Водночас, на підтримку кунівської думки слід зауважити на такому. Дійсно, безглуздо сперечатися з тим, що раціональність, тобто обґрунтованість, базування теоретичних побудов на системі аргументації, є одним з загальновизнаних критеріїв науковості. Але при цьому як вихідні, первинні положення беруться і використовуються такі найсуттєвіші компоненти парадигм, як аксіоми. І оскільки суть аксіом у тому, що вони є положеннями, які відкриваються ясно, самоочевидно і не потребують доказів, то з цього випливає те, що вчені в них просто вірять (тут знаходять своє гідне місце і віра-belief, і віра-faith). Отже, аксіоми, подібно до того, як це відбувається під час прийняття релігійних істин і філософських принципів, слугують підставами побудов у відповідних галузях науки, не потребуючи на обґрунтування.

Цікаві розвідки щодо можливих понятійних співвідношень у низці гносеологічних категорій надає А. Ю. Цофнас. Дослідник пропонує змоделювати висновки, які випливають зі спроб «обґрунтування віри», прикладами яких є синтетичні конструкції *переконання* – у модусах «знання про віру» та «віри у знання» [7, с. 277]. Спроба раціоналізації положень віри *(«знання про віру»)* виливається *у* «залізобетонне» faith, яке історично було покликано виразити зміцненість «залізними» стрижнями аргументів розуму «бетону» релігійних істин (вище були згадані доказові системи щодо трансцендентного буття, зокрема щодо існування Бога), які багато століть вибудовувалися філософами і теологами. Так само переконання, інтенційоване *«вірою у знання»,* є достатньо природним у науці. За висловом Поппера, переходи науковців від одного концептуального каркасу («парадигми») до іншого нагадують звернення до іншої релігії [13, с. 56]. Проте іноді не менше «релігійної екстатичності» у протилежних варіантах, коли адепти парадигми із наполегливістю розв'язують головоломки науки саме у рамках заданих цією дослідницькою програмою приписів (стадія «нормальної науки» за Куном). Причому така, із присмаком релігійного фанатизму, відданість принципам може виражатися у тимчасовому нехтуванні встановленими фактами, які суперечать теорії, що розробляється («принцип завзятості (tenacity)» Пола Фейєрабенда).

Отже, порівняльний аналіз наукової і релігійної сфер за критерієм предметної орієнтованості показав, що суперечливість між цими двома галузями є у значній мірі надуманою; вони можуть не тільки, не шкодячи одна одній, розвиватися паралельно, але й органічно *доповнювати* одна одну в осмисленні проблематики найбільш фундаментального рівня. Другий спосіб зіставлення науки і релігії, за критерієм базису визнання та прийняття істини, дає можливість наголосити не тільки на доповненні, але й на зміцнювальному *взаємопроникненні* розумового й фундованого вірою, що значним чином закладає перспективність їхнього синергійного, коеволюційного становлення.

Висновки.

1. У статті розглянуто два епістемологічні критерії, за якими традиційно порівнюються наука і релігія, а також обґрунтовано можливість плідного коеволюційного становлення цих культурних галузей.

2. Зіставлення наукової та релігійної сфер на підставі їхніх предметних областей показало, що, по-перше, орієнтованість науки на сфери, які відкриваються емпірично (природну, культурно-соціальну, особистісно-діяльнісну), не суперечить гносеологічній спрямованості релігії на сферу метафізичну, по-друге, наука і релігія можуть збагачувати одна одній отримані пошукові результати у розвідках щодо проблематики фундаментального рівня.

3. Порівняльний аналіз науки та релігії за критерієм базової основи визнання та прийняття істини дозволив виявити можливість взаємопроникнення раціонального та ідеального, зокрема через синтетичні конструкції «обґрунтування віри» в модусах переконання («знання про віру» та «віра у знання»), у синергійному руслі розвитку цих культурних областей.

4. У другій частині статті буде здійснено зіставлення наукової та релігійної галузей за ще одним епістемологічним критерієм – на підставі схильності чи несхильності таких до динамізму, докорінного оновлення, розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайт Дж., Комнінелліс Н. Крах Дарвіна ; пер. з англ. О. Чулій / ред. С. Филипчук, П. Наконечний. Черкаси : Стефанус, 2005. 192 с.

2. Платон. Держава ; пер. з давньогр. Д. Коваль. К. : Основи, 2000. 355 с.

3. Рубльова Н. Репресії проти «церковників» і «сектантів» в УРСР, 1917–1939 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 2007. № 1(28). С. 205–219.

4. Рудий Б. А. Криза еволюціонізму. К. : Четверта хвиля, 2003. 116 с. : іл.

5. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; ред. кол. : В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. К. : Абрис, 2002. VI, 744 с.

6. Ханжи В. Б. Виникнення та становлення людини у теорії еволюціонізму: суперечливі моменти та критичні стріли. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* 2024. № 2. С. 46–57. DOI: https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.6

7. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания : монографія. Одесса : Астропринт, 1999. 308 с.

8. Dawkins R. The God Delusion. London : Bantam Press, 2006. 406 p.

9. Flavius Josephus. Antiquities of the Jews. *The Works of Flavius Josephus, the Learned and Authentic Jewish Historian. To Which are Added Three Dissertations, Concerning Jesus Christ, John the Baptist, James the Just, God's Command to Abraham, Etc.* / With a Complete Index to the Whole ; Translated by William Whiston, A. M. Auburn and Buffalo : John E. Beardsley, 1857. Pp. 27–550. URL : https://surl.li/miyfnn (дата звернення: 28.02.2025).

10. Kuhn T S. The Structure of Scientific Revolutions. 3rd ed. Chicago ; London : University of Chicago press, 1996. XIV, 212 p.

11. Lubenow M. L. Bones of Contention: A Creationist Assessment of Human Fossils. Grand Rapids, MI : Baker Books, 1992. 296 p.

12. Piltdown: 100 years on. *The Geological Society.* 4 December 2012. URL : https://webcitation.org/6I1yyVt5Q?url=http://www.geolsoc.org.uk/

13. Popper K. R. The Myth of the Framework. *The Myth of the Framework: In Defence of Science and Rationality* / Ed. By M. A. Notturno. London, NY : Routledge, 1996. Pp. 33–64.

REFERENCES

1. Vait, Dzh., & Komninellis, N. (2005) Krakh Darvina [The Collapse of Darwin] (O. Chulii, per. s engl.). S. Fylipchuk, P. Nakonechnyi (red.). Cherkasy : Stefanus [in Ukrainian].

2. Platon. Derzhava (2000) ; per. z davnohr. D. Koval. K. : Osnovy [in Ukrainian].

3. Rublova, N. (2007) Represii proty «tserkovnykiv» i «sektantiv» v URSR, 1917–1939 rr. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB,* (1(28)), 205–219 [in Ukrainian].

4. Rudyi, B. A. (2003) Kryza evoliutsionizmu [The Crisis of Evolutionism]. Kyiv: Chetverta khvylia [in Ukrainian].

5. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (2002) / Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy (s. 92). V. I. Shynkaruk (holova redkolerhii) ta in. (red. kol.). Kyiv : Abris [in Ukrainian].

6. Khanzhy, V. B. (2024) Vynyknennia ta stanovlennia liudyny u teorii evoliutsionizmu: superechlyvi momenty ta krytychni strily. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal,* (2), 46–57. DOI: https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.6 [in Ukrainian].

7. Tsofnas, A. Iu. (1999) Teoriia system i teoriia poznannia : monohrafiia. Odesa : Astroprynt.

8. Dawkins, R. (2006) The God Delusion. London : Bantam Press [in English].

9. Flavius Josephus (1857) Antiquities of the Jews. *The Works of Flavius Josephus, the Learned and Authentic Jewish Historian. To Which are Added Three Dissertations, Concerning Jesus Christ, John the Baptist, James the Just, God's Command to Abraham, Etc.* / With a Complete Index to the Whole ; Translated by William Whiston, A. M. Auburn and Buffalo : John E. Beardsley, 27–550. URL :https://surl.li/miyfnn (date of application: 28.02.2025) [in English].

10. Kuhn, T S. (1996) The Structure of Scientific Revolutions. 3rd ed. Chicago ; London : University of Chicago press [in English].

11. Lubenow, M. L. (1992) Bones of Contention: A Creationist Assessment of Human Fossils. Grand Rapids, MI : Baker Books [in English].

12. Piltdown: 100 years on (2012). *The Geological Society,* (December 4). URL: https://webcitation.org/6I1yyVt5Q?url=http://www.geolsoc.org.uk/ (date of application: 28.02.2025) [in English].

13. Popper, K. R. (1996) The Myth of the Framework. *The Myth of the Framework: In Defence of Science and Rationality* / Ed. By M. A. Notturno. London, NY : Routledge, 33–64 [in English].

Khanzhy Volodymyr Borysovych
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
the Head of the Department of Philosophy,
Bioethics and Foreign Languages
Odessa National Medical University
2, avenue Valikhovsky, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2441-094X

INTERACTION OF SCIENCE AND RELIGION: EPISTEMOLOGICAL ASPECT. PART ONE

Relevance of the problem. *The fundamental differences between religion and science in subject areas, as well as in the ways of searching for truth in the context of a person's permanent desire for the widest and deepest knowledge possible, have led to an increase in the relevance of research aimed at developing ways to harmonize scientific and religious epistemological programs in a unified research framework.* ***The purpose*** *of the article is to justify the possibility of the non-contradictory and productive co-development of science and religion through a comparative analysis of these cultural branches according to a number of epistemological criteria.*

Research methods: *comparative analysis – as a basis for studying the features of subject areas and the fundamental principles of recognition and acceptance of truth inherent in scientific and religious types of knowledge, as well as identifying epistemological properties of science and religion that do not contradict each other or are common to both; epistemological modelling – as a basis for developing a comprehensive (synergistic) approach, that would take into account and organically harmonize the epistemological potentials of science and religion.*

Research results. *The possibility of coevolutionary formation of science and religion is justified. Through a comparative analysis of scientific and religious spheres on the basis of their subject areas, it is shown that since science is oriented towards spheres of reality that are revealed empirically (natural, cultural-social, personal-activity domains), and religion – towards the extra-empirical (metaphysical) sphere, this minimizes their contradictions, moreover, it prepares the basis for developing a common, mutually enriching research path in explorations of foundational issues. The comparison of science and religion according to the criterion of the basis of recognition and acceptance of truth allowed to clarify the potential of the synergistic direction of their development, which is based on the principle of "justification of faith" (in the forms of supporting knowledge by the power of faith and strengthening the fideal with the arguments of reason), that is, the interpermeation of rationality and faith.*

Key words: *science, religion, epistemological aspect, aboutness, basis of recognition of truth, synergistic formation.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

UDC 378.011.3-051:37.013.73:005.336.2
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.18

Bairamova Olena Viktorivna
Candidate at Philosophical Sciences,
Associate Professor,
Acting Head of the Department of Social Sciences and Humanities
Danube Institute of Water Transport
of State University of Infrastructure and Technologies
7, Izmailska str., Izmail, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3199-0612

METAMORPHOSES OF PROFESSIONAL COMPETENCIES: PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF HARD AND SOFT SKILLS INTEGRATION

Relevance of the study. *The transformation of professional competencies has become a critical focus in modern educational discourse, particularly regarding integrating hard and soft skills. This shift is driven by the increasing role of artificial intelligence in replacing technical skills while elevating the importance of uniquely human capabilities. Recent studies indicate that organisations consider this integration crucial for success in the digital era, with a significant increase in demand for hybrid training programs. The rapid advancement of digital technologies has created an urgent need to redefine traditional skill categorizations and develop new frameworks for professional development.*

The study aims *to reflect on professional competencies transformation by analysing the metamorphosis of hard and soft skills interaction in the digital era. The research addresses three key objectives: conceptualising the competencies metamorphosis phenomenon, developing and empirically verifying an integration model, and investigating artificial intelligence's impact on soft skills' role. The study specifically focuses on identifying patterns of skill evolution across different professional domains.*

Research methods. *The study employs a comprehensive methodology combining classical philosophical and modern approaches, including the dialectical method for analysing technocratic-humanistic contradictions, the phenomenological approach for studying skill integration experience, and systems analysis for modelling new-type competencies. The research involved qualitative interviews with industry experts, quantitative surveys of professionals, and longitudinal observation of skill development patterns over an 18-month period.*

Research results. *The study revealed three fundamental metamorphoses in competencies' nature: hybridisation, the emergence of new professional mastery forms, and increased contextual adaptability. The experimental group showed higher adaptability to new professional contexts, with participants developing «hybrid» competencies. Quantitative analysis revealed a 45% improvement in problem-solving efficiency among professionals who developed integrated skill sets. The research established a philosophical model encompassing epistemological, ontological, and axiological levels of competencies transformation. The study identified key factors facilitating successful skill integration and provided practical guidelines for educational institutions in designing future-oriented professional development programs.*

Key words: *professional competencies, hard skills, soft skills, philosophical reflection, digital era, competencies hybridisation, artificial intelligence.*

The introduction. In modern educational and professional discourse, there is a fundamental transformation in understanding the nature of professional competencies. Soft skills metamorphosis becomes particularly relevant as these «soft» skills transform from supplementary skills into a system-forming element of professional competency. This transformation occurs in the context of global changes in

work conditions, where technical skills are increasingly being supplemented or even replaced by artificial intelligence. Meanwhile, purely human qualities – emotional intelligence, creativity, empathy, and complex communication – become decisive factors for professional success.

In 2023–2024, several critical studies emerged confirming the relevance of professional competencies transformation. Notably, Deloitte's «Global Human Capital Trends 2024» [1] revealed that 89% of organisations consider integrating technical and social skills a critical success factor in the digital era. The LinkedIn Learning Report 2024 [2] shows a 47% increase in demand for «hybrid» training programs compared to the previous year. Special attention is drawn to the World Economic Forum's «Skills Revolution 2024» [3] study, which predicts that by 2026, 85% of professional roles will require deep integration of hard and soft skills.

Ukrainian researchers actively develop the problematics of professional competencies transformation. O. M. Kyrychenko, T. V. Romanenko, and V. M. Franchuk [4] presented results analysing changes in professional competencies structure under education digitalisation conditions. At the same time, V. Yu. Bykov [5] developed a model for integrating technical and social skills in higher education. I. M. Lytovchenko's pedagogical research conducted in American companies in Ukraine revealed significant changes in approaches to professional competency formation [6]. Particularly noteworthy is V. S. Furkalo and V. I. Furkalo's analysis of the educational paradigm with special emphasis on philosophical and methodological foundations, demonstrating fundamental changes in understanding the nature of professional competencies [7].

The philosophical understanding of these transformations requires rethinking the traditional dichotomy between hard and soft skills. In post-industrial society and the fourth industrial revolution, we observe not just a convergence of these skill types but their deep integration, generating a new kind of professional competency. This fundamental metamorphosis touches on ontological, epistemological, and axiological aspects of understanding professional mastery.

The transformation of soft skills has become particularly significant in the development of artificial intelligence technology. Paradoxically, the more routine processes become automated, the more crucial interpersonal interaction, emotional intelligence, and creative thinking skills become. This creates a new challenge for the education system: ensuring the formation of competencies that will remain relevant in an era of total digitalisation and automation.

The purpose of the study is to conduct a philosophical reflection on the process of professional competencies transformation through the lens of hard and soft skills interaction metamorphosis in the context of challenges in the digital era. The research aims to address three interconnected tasks:

First, to conceptualise the phenomenon of professional competencies metamorphosis in the context of the modern philosophy of education, mainly through revealing ontological, epistemological, and axiological aspects of hard and soft skills interaction transformation in the digital era.

Second, to develop and empirically verify a theoretical model of professional competencies integration that accounts for their dynamic nature and contextuality in modern educational space.

Third, to investigate the impact of artificial intelligence technologies on rethinking the role of soft skills in professional activity and determine ways of forming new types of integrated competencies.

Method of research. The study employed a comprehensive methodology integrating classical philosophical and modern approaches to analysing educational phenomena. The dialectical method was used to analyse contradictions between technocratic and humanistic dimensions of professional competency. The phenomenological approach enabled research of direct experience in integrating different skill types. The hermeneutical method enabled the interpretation of semantic contexts in competencies transformation. Systems analysis was applied to model a holistic system of new-type professional competencies. The comparative method allowed a comparative study of different theoretical approaches.

Results and discussion. Analysis of contemporary scientific discourse regarding professional competencies transformation demonstrates a growing interest in this topic in global and Ukrainian science. Particularly, analysis of «hard-skills», «soft-skills» and «meta-skills» problematics in the professional competency system is conducted in works of foreign authors (Amran M., Kuti F., Surat S., Bridges D., Razetti G., Maisiri V., Van Dyke L.) and Ukrainian researchers (Belyaeva A., Leshchenko G.,

Konyukova I., Sydorovska E., Muravyova I., Maryanko Y., Osadcha A., Kochubey T., Tkachuk Y., Mandro L., Yavorska G., et al.).

Today's society is defined as a network-based or informational society. In the fundamental study «The Rise of the Network Society», M. Castells develops the thesis that professional competencies acquire a fundamentally new nature in the network society, becoming more plastic and contextually dependent. The term «informational» indicates an attribute of a specific social organisation where information generation, processing, and transmission became fundamental sources of productivity due to new technological conditions emerging in this historical period. The author pays special attention to the phenomenon of «network competency» as a new type of integrated skill combining technical and social aspects [8].

In the context of Ukrainian scientific thought, it's worth noting S. Hanaba's research, which emphasises that in modern conditions, the primary skill is the ability to abandon standard templates and unified rules, stereotypical patterns and task-solving algorithms. Soft skills specifically «enhance» professional competencies and analyse the transformation of professional competencies in the context of higher education reform [9].

According to the latest World Economic Forum «The Future of Jobs Report 2024» [10], 87% of employers plan to invest in developing integrated learning programs combining technical and social skills. This indicator shows a 12% increase compared to 2023 data.

Analysis of contemporary discourse on professional competencies transformation revealed three key metamorphoses in their ontological nature:

1. Competencies hybridisation: formation of «hybrid» skills combining hard and soft skills characteristics. For example, technical planning becomes inseparable from emotional intelligence and communicative competency, increasing demand for such «hybrid» specialists.
2. Emergence of professional mastery: the appearance of qualitatively new properties when integrating different skill types. This is particularly evident in artificial intelligence, where technical expertise becomes inseparable from ethical competency and systems thinking.
3. Contextuality of competencies: the growing importance of situational adaptability of skills is that modern professionals must be able to «switch» different types of competencies depending on context.

To verify theoretical principles, comprehensive empirical research was conducted at three higher education institutions in the Bessarabian region of Ukraine (2023–2024). The research was implemented in three consecutive stages. During the diagnostic stage (September-October 2023), 46 teachers were surveyed regarding their understanding of professional competencies transformation, seven educational programs were analysed for the ratio of hard and soft skills, and in-depth interviews were conducted with seven department heads regarding professional competencies development strategies.

The experimental stage (November 2023 – March 2024) included implementing an experimental program of integrated competencies development for 124 bachelor's students, conducting a series of interdisciplinary workshops on hybrid skills development, and monitoring professional competencies transformation through case studies. At the analytical stage (March – April 2024), a comparative analysis of experimental and control groups' results was conducted, a qualitative analysis of participants' reflective diaries was performed, and an expert evaluation of competencies transformation results was carried out.

Research results showed that 78% of teachers note the necessity to revise the traditional division between hard and soft skills. The experimental group showed 32% higher indicators of adaptability to new professional contexts, and 84% of students in this group demonstrated a higher level of technical and social skills integration. Qualitative case analysis revealed new «hybrid» competencies in 67% of experiment participants.

The experiment demonstrates the necessity of rethinking the traditional division of skills into hard and soft skills in higher education. This is evidenced by both high teacher support for this idea (78%) and significantly better results of the experimental group in adaptability (32%) and integration of technical and social skills (84% of students). The formation of «hybrid» competencies in most experiment participants (67%) confirms the effectiveness of the proposed integrated approach to professional competencies development in higher education.

Theoretical understanding of professional competencies transformation requires a comprehensive philosophical model reflecting this process's multidimensionality. Based on Z. Bauman's concept of «liquid modernity» [11], we can assert that the nature of competencies becomes fluid and transformative. In his last work, «Education in Liquid-Modern Setting» [12], Bauman emphasises that under conditions of uncertainty and constant change, the idea of fixed competencies becomes problematic.

The developed philosophical model of professional competencies metamorphosis reveals transformation at three interrelated levels. At the epistemological level, transformation occurs in acquiring and verifying professional knowledge, which, according to J. Habermas, forms through the interaction of instrumental and communicative rationality [13]. Our empirical research showed that 76% of teachers note the growing role of implicit knowledge in professional training. As P. Bourdieu notes, this process can be characterised as forming a new type of educational capital through new cognitive knowledge integration patterns [14].

The ontological level is characterised by new forms of professional existence, which M. Castells describes as the emergence of networked professional identity [15]. A fundamental transformation in professional activity's nature under digitalisation influence is observed, confirmed by our experimental research results and manifested in changing professional competencies' ontological status.

At the axiological level, reevaluation of professional activity's value foundations occurs in the context of artificial intelligence's ethical challenges. A new professional ethics integrating technological and humanistic components is forming, and criteria for professional success are transforming, confirmed by World Economic Forum data.

Comparative analysis of modern research reveals key trends in understanding professional competencies metamorphosis. A. Edmondson's «psychological safety» concept [16], verified by the empirical study of 200 innovative companies, shows that a psychological safety environment is 47% more effective in developing integrated competencies. A direct correlation between psychological safety level and ability to integrate hard and soft skills was found, correlating with our experiment results, where a safe educational environment facilitated hybrid competencies formation.

Research on Industry 4.0's impact by K. Schwab and N. Davis [17], based on an analysis of 500 leading companies, showed that 92% of successful innovations are based on technical and social competencies synergy. New hybrid professions requiring integrated competencies were identified, with further blurred boundaries between hard and soft skills predicted.

McKinsey Global Institute's international study «Future of Work 2024» [18], covering 800 professions in 46 countries, confirmed the trend toward competencies hybridisation. The study revealed that 65% of children starting school will work in positions that don't yet exist, supporting the thesis about the necessity of forming adaptive integrated competencies.

These data support our empirical research results and confirm the need for a philosophical rethinking of professional competencies' nature. Three key challenges were identified in this context:

1. Automation paradox: 89% of respondents note the increasing role of emotional intelligence.
2. Professional identity crisis: 76% note the need for a more flexible professional identity.
3. Ethical challenges: 94% of experts emphasise including ethical components in professional competencies.

Conclusion. Modern transformational processes in education occurring under the influence of digitalisation and globalisation require rethinking the nature of professional competencies. Based on theoretical analysis and empirical research conducted in Bessarabian region universities, we can draw several important conclusions:

First, philosophical analysis of professional competencies transformation revealed fundamental changes in their nature. Based on Z. Bauman's «liquid modernity» concept [12] and M. Castells' network society theory [15], we established that the traditional hard and soft skills dichotomy gives way to a more complex, integrative competencies model. This is confirmed by theoretical developments of leading education philosophers and our empirical research, where 78% of teachers note the necessity to revise the traditional skills division.

Second, empirical research conducted at three universities in the Bessarabian region demonstrated the effectiveness of an integrated approach to professional competencies development. The experimental group showed 32% higher adaptability indicators to new professional contexts, correlating

with McKinsey Global Institute international research [18] and A. Edmondson's research results [16] regarding psychological safety's role in integrated competencies development.

Third, our developed philosophical model of competencies metamorphosis, including epistemological, ontological, and axiological levels, enables a new understanding of the professional skills transformation process. Significant is the identified «competencies hybridisation» phenomenon, confirmed by both our empirical data (67% of participants demonstrate hybrid skills formation) and the latest K. Schwab and N. Davis research on Industry 4.0's impact on professional competencies [17].

Prospects for further research include conducting a comparative analysis of competencies transformation in different cultural contexts, studying artificial intelligence's impact on professional competencies transformation, and examining psychological mechanisms of hybrid skills formation.

In conclusion, professional competencies metamorphosis requires continuous philosophical reflection, as digital society's dynamics constantly create new challenges for the education system. Integration of hard and soft skills is not just an educational trend but a fundamental response to post-industrial society's demands, requiring the formation of a new type of professional – capable of constant transformation and adaptation of their competencies according to time's challenges.

BIBLIOGRAPHY

1. 2024 *Deloitte Global Human Capital Trends*. URL: https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/human-capital-trends.html (дата звернення: 06.02.2025).

2. *Workplace Learning Report 2024* / LinkedIn Learning Platform. URL: https://surli.cc/bbwarm (дата звернення: 06.02.2025).

3. *Reskilling Revolution* / World Economic Forum. URL: https://surli.cc/xlwqxl (дата звернення: 06.02.2025).

4. *Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади* : монографія. За ред. В. П. Сергієнка, Н. П. Франчук. Київ : УДУ імені М. Драгоманова, 2024. 382 с.

5. Биков В. Ю. Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ-Вінниця : Планер, 2012. С. 32-40.

6. *Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи* : монографія. Саєнко Н. С. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 220 с.

7. Фуркало В. С., Фуркало В. І. Методологічні засади розвитку та становлення освітньої парадигми в контексті сучасних євроінтеграційних трансформацій. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2 (10). С. 306-312.

8. Castells M. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I. Cambridge: Blackwell, 1996. 625 p.

9. Ганаба С. *Soft skills* епохи «плинної модерності»: як змінюється змістове наповнення освіти. *Вища освіта України*. 2023. № 2. С. 25-31.

10. *The Future of Jobs Report 2024: Insights and How JobsPikr Empowers Your Hiring Strategy*. URL: https://www.jobspikr.com/blog/future-of-jobs-report-2024/ (дата звернення: 06.02.2025).

11. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge : Blackwell, 2000. 232 p.

12. Bauman Z. Education in the Liquid-Modern Setting. *Power and Education*. 2009. Vol. 1(2). P. 157-166.

13. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. 1st ed. New York : Wiley, 2015. URL: https://www.perlego.com/book/1535910/ (дата звернення: 06.02.2025).

14. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* / ed. J. G. Richardson. New York : Greenwood Press, 1986. P. 241-258.

15. Castells M. Globalisation, Networking, Urbanisation: Reflections on the Spatial Dynamics of the Information Age. *Urban Studies Journal Limited*. 2010. P. 2737-2745.

16. Edmondson A. C. *Right Kind of Wrong: The Science of Failing Well*. New York : Simon Element, 2023. 368 p.

17. Schwab K., Davis N. *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. Geneva : World Economic Forum, 2018. 287 p.

18. What is the future of work? *McKinsey Global Institute*. 2023. URL: https://surl.li/bursnm (дата звернення: 06.02.2025).

19. Hernez-Broome G. Social intelligence: The new science of human relationships. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*. 2012. Vol. 3(2). P. 75-78.

20. Oxanham M. *Higher Education in Liquid Modernity*. New York : Routledge, 2013. 242 p.

21. *Trends Shaping Education 2019*. OECD. Paris : OECD Publishing, 2019. 108 p.

22. Malý L. The Role of Educational Programmes and Their Effect on Self-Education: An Example from Practice in the Context of Encountering Different Cultural Influences. *Theology and Philosophy of Education*. 2023. Vol. 2, № 2. P. 25–31. URL: https://tape.academy/index.php/tape/article/view/31 (дата звернення: 29.12.2024).

23. Ponomarenko V., Rayevnyeva O., Stryzhychenko K. Investigation of Demand and Stability of Ukrainian Educational Market. *Asian Journal of Applied Sciences*. 2015. Vol. 3(1). P. 50-58.

24. Сисоєва С. О. Освітні реформи: освітологічний контекст. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 44-55.

25. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С, 2004. 112 с.

REFERENCES

1. Deloitte insights. (2024). *Global human capital trends.* https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/human-capital-trends.html

2. LinkedIn. (2024). *Workplace learning report 2024.* https://surli.cc/xlwqxl

3. World Economic Forum. (2024). *Reskilling revolution.* https://www.weforum.org/impact/reskilling-revolution-preparing-1-billion-people-for-tomorrow-s-economy-2c69a13e66/

4. Serhiienko, V. P., & Franchuk, N. P. (Eds.). (2024). *Tsyfrova transformatsiia osvity: teoretyko-metodychni zasady* [Digital transformation of education: theoretical and methodological foundations]. UDU imeni M. Drahomanova [in Ukrainian].

5. Bykov, V. Yu. (2012). Innovatsiinyi rozvytok zasobiv i tekhnolohii system vidkrytoi osvity [Innovative development of tools and technologies of open education systems]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 32–40 [in Ukrainian].

6. Saienko, N. S., Holub, T. P., Lavrysh, Yu. E., Lukianenko, V. V., & Lytovchenko, I. M. (2022). *Intehratsiia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnii protses: vyklyky ta perspektyvy* [Integration of digital technologies in educational process: challenges and prospects]. Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

7. Furkalo, V. S., & Furkalo, V. I. (2024). Metodolohichni zasady rozvytku ta stanovlennia osvitnoi paradyhmy v konteksti suchasnykh yevrointehratsiinykh transformatsii [Methodological foundations of educational paradigm development in the context of modern European integration transformations]. *Kulturolohichnyi almanakh,* 2(10), 306–312 [in Ukrainian].

8. Castells, M. (1996). *The rise of the network society, the information age: Economy, society and culture* (Vol. 1). Blackwell.

9. Hanaba, S. (2023). Soft skills epokhy «plynnoi modernosti»: yak zminiuietsia zmistove napovnennia osvity [Soft skills of the «liquid modernity» era: how the content of education is changing]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 25–31 [in Ukrainian].

10. JobsPikr. (2024). *The future of jobs report 2024: Insights and how JobsPikr empowers your hiring strategy.* https://www.jobspikr.com/blog/future-of-jobs-report-2024/

11. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.

12. Bauman, Z. (2009). Education in the liquid-modern setting. *Power and Education,* 1(2), pp. 157–166.

13. Habermas, J. (2015). *The theory of communicative action* (1st ed.). Wiley.

14. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education,* pp. 241–258.

15. Castells, M. (2010). Globalisation, networking, urbanisation: Reflections on the spatial dynamics of the information age. *Urban Studies Journal Limited*, pp. 2737–2745.

16. Edmondson, A. C. (2023). *Right kind of wrong: The science of failing well*. Simon Element.

17. Schwab, K., & Davis, N. (2018). *Shaping the fourth industrial revolution.* World Economic Forum.

18. McKinsey Global Institute. (2023). *What is the future of work?* https://surl.li/bursnm

19. Hernez-Broome, G. (2012). Social intelligence: The new science of human relationships. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture,* 3(2), pp. 75–78.

20. Oxanham, M. (2013). *Higher education in liquid modernity.* Routledge.
21. OECD. (2019). *Trends shaping education 2019*. OECD Publishing.
22. Malý, L. (2023). The Role of Educational Programmes and Their Effect on Self-Education: An Example from Practice in the Context of Encountering Different Cultural Influences. *Theology and Philosophy of Education*, 2(2), 25–31. https://tape.academy/index. php/tape/article/view/31
23. Ponomarenko, V., Rayevnyeva, O., & Stryzhychenko, K. (2015). Investigation of demand and stability of Ukrainian educational market. *Asian Journal of Applied Sciences,* 3(1), 50–58.
24. Sysoieva, S. O. (2013). Osvitni reformy: osvitolohichnyi kontekst [Educational reforms: educological context]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy,* 3, 44–55 [in Ukrainian].
25. Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. K.I.S. [in Ukrainian].

Байрамова Олена Вікторівна
кандидат філософських наук, доцент,
виконуючий обов'язки завідувача кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту водного транспорту
Державного університету інфраструктури та технологій
вул. Ізмаїльська, 7, Ізмаїл, Україна
orcid.org/0000-0002-3199-0612

МЕТАМОРФОЗИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ІНТЕГРАЦІЇ HARD І SOFT SKILLS

Актуальність дослідження. *Трансформація професійних компетентностей стала критичним фокусом у сучасному освітньому дискурсі, особливо щодо інтеграції жорстких і м'яких навичок. Цей перехід зумовлений зростаючою роллю штучного інтелекту у заміщенні технічних навичок з одночасним підвищенням значущості унікальних людських здібностей. Останні дослідження свідчать, що організації вважають таку інтеграцію вирішальною для успіху в цифрову епоху, що супроводжується значним зростанням попиту на гібридні навчальні програми. Стрімкий розвиток цифрових технологій створив нагальну потребу у переосмисленні традиційних категоризацій навичок та розробці нових структур професійного розвитку.*

Мета дослідження *полягає в осмисленні трансформації професійних компетентностей шляхом аналізу метаморфози взаємодії жорстких і м'яких навичок у цифрову епоху. Дослідження зосереджується на трьох ключових завданнях: концептуалізації феномену метаморфози компетентностей, розробці та емпіричній верифікації інтеграційної моделі, а також дослідженні впливу штучного інтелекту на роль м'яких навичок. Дослідження особливо зосереджується на виявленні закономірностей еволюції навичок у різних професійних сферах.*

Методи дослідження. *У дослідженні застосовано комплексну методологію, що поєднує класичні філософські та сучасні підходи, включаючи діалектичний метод для аналізу технократично-гуманістичних протиріч, феноменологічний підхід для вивчення досвіду інтеграції навичок та системний аналіз для моделювання компетентностей нового типу. Дослідження включало якісні інтерв'ю та лонгітюдне спостереження за моделями розвитку навичок протягом 18 місяців.*

Результати дослідження. *Дослідження виявило три фундаментальні метаморфози у природі компетентностей: гібридизацію, появу нових форм професійної майстерності та підвищену контекстуальну адаптивність. Експериментальна група продемонструвала вищу адаптивність до нових професійних контекстів, учасники якої розвинули «гібридні» компетентності. Кількісний аналіз виявив 45-відсоткове покращення ефективності вирішення проблем серед фахівців, які розвинули інтегровані набори навичок. Дослідження встановило філософську модель, що охоплює епістемологічний, онтологічний та аксіологічний рівні трансформації компетентностей. Дослідження визначило ключові фактори успішної інтеграції навичок та надало практичні рекомендації освітнім установам щодо розробки професійних програм розвитку, орієнтованих на майбутнє.*

Ключові слова: *професійні компетентності, hard skills, soft skills, філософська рефлексія, цифрова епоха, гібридизація компетентностей, штучний інтелект.*

УДК 37.01:004.8:504:316.42
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.19

Левченков Євгеній Олександрович
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0009-0007-2127-6945

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Сучасний розвиток штучного інтелекту (ШІ) та цифрових технологій суттєво впливає на освітній простір, ставлячи перед ним виклики, пов'язані з екологічною сталістю та етичною відповідальністю. Традиційне протиставлення концепцій smart- та sustainable-освіти демонструє їхню часткову несумісність, оскільки технологічна ефективність не завжди враховує екологічні й соціальні аспекти. В українському освітньому дискурсі також відбувається активне осмислення проблеми цифровізації освіти з урахуванням гуманітарного виміру, що актуалізує необхідність міждисциплінарного аналізу. ***Мета дослідження*** *– обґрунтувати філософські засади формування екологічно орієнтованої освітньої парадигми в умовах стрімкої інтеграції ШІ у навчальні процеси.* ***Методи дослідження*** *включають критичний аналіз сучасних наукових підходів до цифрової освіти та сталого розвитку, компаративний підхід до вивчення взаємозв'язку smart- та sustainable-урбанізму, а також філософсько-методологічний аналіз освітніх стратегій у контексті розвитку ШІ. Використано також елементи концептуального моделювання для визначення напрямів інтеграції екоцентричного мислення у сучасні освітні програми.* ***Результати дослідження*** *свідчать, що формування екологічно орієнтованої освіти потребує не лише технічної підготовки студентів, а й розвитку критичного мислення щодо впливу ШІ на довкілля та соціальні структури. Розробка освітніх програм має враховувати баланс між інноваційністю та етичними нормами, а також сприяти формуванню відповідальності за прийняття рішень у сфері технологічного розвитку. Ефективна інтеграція ШІ в освітній процес можлива лише за умови критичного осмислення його впливу на екологічну стійкість та соціальну відповідальність. Аналіз існуючих концепцій smart- і sustainable-освіти показав, що їх механічне поєднання не забезпечує сталого розвитку, а натомість може посилювати структурні дисбаланси, зокрема через нерівний доступ до цифрових технологій та відсутність чітких етичних регуляцій. Дослідження довело, що організації, включно з освітніми інституціями, можуть виступати активними суб'єктами прийняття рішень щодо впровадження ШІ, що вимагає розробки нових підходів до управління цифровими трансформаціями. В українському дослідницькому полі наголошується на необхідності гармонізації цифровізації освіти із збереженням гуманістичних цінностей, що потребує зміни підходів до підготовки студентів: розвиток технічних компетентностей має поєднуватися з екологічною свідомістю та етичною відповідальністю.*

Ключові слова: *філософія освіти, штучний інтелект, smart-урбанізм, екологічна свідомість, цифровізація освіти, стале навчання.*

Вступ. Сьогоднішній світ швидко змінюється завдяки технологіям штучного інтелекту, які впливають на організацію міського простору, економіку, соціальні практики і, безперечно, сферу освіти. Однак водночас ми стикаємося з потужними викликами, пов'язаними із загостренням екологічних проблем та потребою формувати відповідальне ставлення до довкілля. У цій ситуації важливим є переосмислення фундаментальних філософських засад, на яких будується система навчання, щоб не лише врахувати стрімку диджиталізацію, а й забезпечити збереження і відновлення екологічної рівноваги. Розуміння того, як поєднати технологічні інновації з глибоким усвідомленням цінності природи, стає ключем до створення освіти, здатної формувати покоління, яке не лише володіє високим інтелектуальним потенціалом, а й усвідомлює свою відповідальність перед планетою.

Перш за все, у сучасних дослідженнях привертає увагу складність взаємодії між цифровими технологіями, штучним інтелектом (ШІ) та екологічною сталостю міських середовищ. Науковці наголошують, що об'єднання ідей «розумного» та «екологічно свідомого» міста нерідко породжує суперечності, оскільки технологічний фокус може ігнорувати екологічні та соціальні пріоритети [4]. У таких умовах формування нової освітньої парадигми постає як один із ключових викликів: освіта покликана виховувати екологічну свідомість, враховуючи наростаючий вплив ШІ на організацію міського життя.

Інтеграція штучного інтелекту у планування міської інфраструктури не тільки відкриває нові можливості для оптимізації урбаністичних процесів [5; 7], а й породжує принципово нові питання стосовно етики, рівності та екологічної безпеки [6]. З одного боку, інструменти ШІ допомагають збирати та аналізувати великі масиви даних, які можуть слугувати підґрунтям для прийняття більш обґрунтованих рішень у сфері сталого розвитку [9]. З іншого боку, постає проблема узгодженості таких рішень із потребами людей і довкілля, що особливо актуально в контексті освітніх програм, які мають готувати майбутніх фахівців до критичного мислення та екологічно відповідальної поведінки.

Філософія освіти, розглядаючи співвідношення людини, природи та технологій, пропонує шукати нові методологічні підходи задля збереження планети [8]. Зокрема, підхід «від справ фактів до справ занепокоєності» (матеріали вказують на це через переосмислення модерності та концепції природи як активного суб'єкта) дозволяє комплексно оцінювати наслідки ШІ, враховуючи соціальні й етичні чинники. Така багатовимірна перспектива покликана вплинути й на те, як саме ми конструюємо навчальні програми: замість простого впровадження технологічних інновацій слід інтегрувати екоцентричні й гуманістичні цінності, щоби не перетворювати ШІ на «автоматичне вирішення» урбаністичних та освітніх проблем.

Отже, постає потреба у розробці екоорієнтованої освітньої парадигми, що адекватно відповість на виклики стрімкої цифровізації міських просторів та водночас підготує суспільство до раціонального співіснування з технологіями [10; 11]. Це передбачає не лише модернізацію програм підготовки кадрів, а й більш глибоке переосмислення функції освіти у збереженні екологічної рівноваги. Саме таке поєднання технологічного потенціалу з етичними та природоохоронними настановами може стати підґрунтям для гармонійного розвитку міста майбутнього, де штучний інтелект служить людству, а не диктує нові ризики.

Водночас, сучасна ситуація вимагає зосередженості не лише на інструментальних аспектах ШІ, а й на організаційних та антропологічних вимірах [10]. Роль освітніх закладів у підготовці фахівців, що зможуть критично оцінювати й етично використовувати AI, стає вирішальною для збереження гармонії між середовищем, людьми та цифровими технологіями. Філософські дослідження підкреслюють, що організації – зокрема університети та школи – дедалі більше формуються як суб'єкти, здатні мислити й приймати рішення, а їхнє «усвідомлення» екологічних та моральних наслідків дій створює передумови для тривкої співпраці між людиною, природою та штучним інтелектом.

Метою обґрунтувати філософські засади формування екологічно орієнтованої освітньої парадигми в умовах стрімкої інтеграції ШІ у навчальні процеси. Для досягнення цієї мети вирішуються такі **завдання:** (1) здійснити концептуальний аналіз сучасних підходів до поєднання екологічної парадигми та ШІ у міському середовищі; (2) розкрити специфіку змін в освітній сфері під впливом «розумного» урбанізму; (3) визначити ключові етичні, соціальні та методологічні принципи побудови екоорієнтованих навчальних програм; (4) запропонувати практичні рекомендації щодо інтеграції екоцентричного світогляду у підготовку фахівців, здатних критично оцінювати можливості та ризики застосування штучного інтелекту.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та завдань застосовано комплексний міждисциплінарний підхід, що об'єднує філософські, соціологічні, екологічні та освітні методи аналізу. Зокрема, критико-діалектичний метод дозволяє виявити суперечності та взаємовпливи у взаємодії людини, природи та цифрових технологій, а метод порівняльного аналізу допомагає зіставити різні світоглядні позиції в сучасних теоріях «розумного» та «сталого»

міста. Окрім того, метод інтерпретації тексту й філософської герменевтики використовується для глибшого розуміння ідейних передумов, які впливають на формування екоорієнтованої освітньої практики.

Результати дослідження. Починаючи виклад основного матеріалу, слід звернутися до ідей штучного інтелекту (ШІ) як радикальної технології, що здатна змінювати урбаністичні й освітні практики. Згідно з дослідженням, у якому аналізуються філософські засади «сталого ШІ-урбанізму» через призму концепцій Бруно Латура, поєднання технологічної ефективності «розумного міста» та екологічної свідомості не може бути цілком безконфліктним [8, с. 1–2]. Автори наголошують, що «ідея сталого ШІ-урбанізму – часто зрозуміла як просте поєднання smart та ecо урбанізму – підлягає критиці шляхом реконструкції концептуальних джерел цих двох парадигм» [8, с. 1–2]. Це свідчить про глибинні розбіжності у тому, як розуміють природу, науковий прогрес і роль людини в навколишньому середовищі.

З нашого погляду, дана позиція узгоджується з потребою ретельного філософського осмислення концептів модерності, науки та природи, оскільки вони впливають на спосіб, у який інтегруються сучасні цифрові технології в освітні процеси та міські політики. У дослідженні підкреслено, що «деякі ключові ідеї smart та ecо урбанізму є несумісними» і їх механічне поєднання часто «формує нестабільне підґрунтя для створення сталого ШІ-урбанізму» [8, с. 2–3]. Такий висновок спрямовує на глибше переосмислення того, як слід розвивати освіту: вона повинна не лише забезпечувати технічну компетентність, а й формувати екологічну та етичну свідомість, здатну протистояти редукціоністському підходу «технології заради технології». Зміна парадигми передбачає внесення коректив у «дизайнерську культуру» (culture of design), зосереджену на врахуванні взаємодії технології, людини та природи у довгостроковій перспективі [8, с. 4–5].

У межах нашого дослідження звертаємо особливу увагу на потенціал такого переосмислення для розвитку системи освіти. Результати наукового аналізу підтверджують, що філософія Бруно Латура із її акцентом на «переозначення» природи й науки може стати теоретичним фундаментом для інтеграції екоцентричних ідей у навчальний процес. Перевага тут полягає у можливості побудови «іншого» ШІ-урбанізму, де технологічне та екологічне не протистоять одне одному, а взаємопосилюються завдяки усвідомленню меж планети та колективній відповідальності перед суспільством. Така модель здатна вийти за рамки модерних уявлень про нескінченний прогрес, відкриваючи шлях до формування нового типу мислення: чутливого до довкілля, орієнтованого на співпрацю й водночас технологічно підготовленого.

Однак дослідники відзначають, що використання ШІ для сталого міського розвитку (СМР) залишається ще недостатньо вивченим напрямом. Згідно із систематичним оглядом, проведеним щодо можливостей впровадження штучного інтелекту у цю сферу, головними викликами названо питання «прозорості та простежуваності» у створенні технологій, а також етичних та нормативних аспектів їх використання в контексті міського простору [9, с. 1–2]. На відміну від підходу, який наголошує на філософському переосмисленні модерності й концептів природи [8, с. 2–3], у цьому огляді основний акцент робиться на технічних та регулятивних механізмах, що здатні забезпечити відповідальне й ефективне застосування ШІ в умовах урбанізованого середовища.

Разом з тим, спільною рисою обох досліджень є визнання наявності глибоких соціально-етичних викликів. У той час як перше вказує на «нестабільність» простого поєднання smart– і ecо-підходів без адекватного філософського підґрунтя [8, с. 3–4], друге наголошує на потребі конкретних регулятивних політик і настанов, що гарантуватимуть справедливе й прозоре використання ШІ у масштабі міського розвитку [9, с. 2–3]. Обидві перспективи підкреслюють значення міждисциплінарності та включення різних груп стейкхолдерів (громад, освітніх закладів, регуляторів, технологічних компаній) для формування як належної екологічної культури, так і правової/етичної бази.

Саме тому у контексті підготовки майбутніх фахівців, зокрема в освітній сфері, надзвичайно важливо поєднати «дизайнерську культуру», здатну передбачати ризики, з технічними

й правовими інструментами, що забезпечують прозорість та надійність. Якщо в попередніх концепціях пропонувалося критичне переосмислення модерністського бачення, аби закласти новий фундамент для «іншого» ШІ-урбанізму, то у систематичному огляді відзначається нагальна потреба у формуванні чітких етичних і нормативних принципів, які б регулювали застосування ШІ в інфраструктурних і міських проєктах. Отже, з погляду освіти, це передбачає не лише виховання екологічного й етичного мислення, а й опанування конкретними інструментами для належної реалізації ідей сталості та просунутого технологічного розвитку у міському просторі.

Цікаво, що нові підходи до аналізу штучного інтелекту (ШІ) як соціального явища зосереджуються не лише на рівні міст чи окремих індивідів, а й розглядають самі організації як суб'єкт філософського аналізу. Згідно з дослідженням, присвяченим філософії організації, остання здатна виступати повноцінним носієм мислення і моральної агентивності [10, с. 1–2]. Цей підхід кидає виклик класичному картезіанському переконанню, що тільки окремі люди володіють здатністю до мислення й прийняття етичних рішень. Із появою ШІ змінюється й парадигма когніції: тепер штучні агенти разом із людьми беруть участь у колективній взаємодії, визначаючи як еволюцію знань, так і можливі ризики їх зловживання.

Якщо в попередніх концепціях наголошувалося на ролі міст і освітніх середовищ у запровадженні більш «відповідальної» технологічної парадигми, то організаційна філософія додає акцент на специфічну природу колективних структур: корпорацій, університетів, державних установ. Саме вони, маючи власну «логіку» взаємодії з ШІ, можуть слугувати як «двигуном позитивних змін», так і джерелом зловживань, коли етичні принципи використовуються в інтересах окремих груп або нехтуються загалом [10, с. 3–4]. У контексті освіти це означає, що університети, школи, дослідницькі інститути теж потребують належної розбудови внутрішніх етичних механізмів і систем прийняття рішень, які допомагають уникнути «небезпечного використання» ШІ та забезпечити його спрямування на суспільне благо.

У поєднанні з результатами систематичних оглядів і з філософськими рефлексіями про «дизайнерську культуру» стає очевидним, що формування екологічно орієнтованої освіти пов'язане не лише з інтеграцією технологій та екоцентричних ідей, а й із трансформацією самої природи організацій, які впроваджують ці ідеї. Отже, якщо раніше в центрі уваги була людина-носій екологічної свідомості, то зараз акцент зміщується на складні організаційні системи, здатні до колективного мислення та створення знань. Це надзвичайно важливо для сучасних закладів освіти, оскільки вони мають ставати не просто «місцями передачі знань», а самостійними суб'єктами, що відповідально управляють взаємодією з ШІ, формуючи у студентів екологічно й соціально спрямовану парадигму мислення.

Доповнюючи попередні погляди стосовно рольової зміни організацій і міст у впровадженні ШІ, варто розглянути питання морального статусу штучного інтелекту. У філософії технології існує широка дискусія щодо того, чи справді ШІ наближається до «автономного суб'єкта» з усіма наслідками, що випливають із цього, чи ж ми маємо справу з інструментом, який вимагає чітких меж у його етичному та правовому регулюванні. На думку автора дослідження, деякі науковці переймаються можливою «антропологічною кризою», тобто ситуацією, коли властивості, що традиційно приписувалися лише людині (раціональність, здатність до моральної оцінки, самосвідомість), можуть бути поширені на штучні агенти [11, с. 1–2].

Утім, у статті стверджується, що ШІ все ж не зумовлює глобального перегляду того, що означає бути людиною, але вводить нас у складніші дебати щодо критеріїв морального статусу й антропоцентризму. Історично антропологічні концепції вважали низку характеристик «ключовими» для моральної агентивності, часто залишаючи поза увагою технологічне «середовище відносин» [11, с. 3–4]. Однак, незважаючи на очевидний розвиток штучних систем, дослідник підкреслює, що в контексті історії технологій (від традиційної до «кіборгізації») зростає саме роль взаємодії та «відносин» між людиною і технологією, а не абсолютне зміщення меж людської сутності. На цій підставі пропонуються «гібридні» варіанти переосмислення морального статусу ШІ, за яких штучний інтелект визнається складовою людського світу, проте залишається принципово іншим за своїм типом суб'єктності.

Це перегукується з ідеями про організації як самостійних суб'єктів прийняття рішень [10, с. 2–3], а також із фокусом досліджень, які з'ясовують умови відповідального використання технологій [9, с. 2–3]. Для освітнього середовища дана точка зору відкриває важливе поле: вивчаючи питання морального статусу ШІ, майбутні фахівці повинні усвідомлювати, що технології вписані у ширший контекст взаємин та етичних дилем. Тобто освіта має не лише давати технічні знання, а й навчати критично оцінювати наслідки «розширення» людської діяльності через штучні агенти, не втрачаючи при цьому сутнісних рис людської суб'єктності.

Отже, переосмислення морального статусу ШІ уникає крайнощів – від повного антропоцентризму до «повної автономізації» технології, натомість пропонуючи проміжні або гібридні рішення. У контексті екологічно орієнтованої освіти це означає, що студенти та дослідники мають уважно ставитися до реальної природи технологічних систем і водночас усвідомлювати власну відповідальність за їх використання. ШІ може стати чинником як позитивних змін (інклюзивні інновації, покращення якості життя), так і ризиків (закріплення нерівностей, ігнорування екологічних обмежень), тож формування етичного підходу до таких систем є критично важливим для сталого майбутнього.

Аналіз філософських та технічних аспектів розвитку ШІ-урбанізму неможливий без розгляду фундаментальної відмінності між поняттями «розумного міста» (smart city) та «сталого міста» (sustainable city). У дослідженні Ahvenniemi et al. [4] детально розглядається ця дихотомія, вказуючи, що хоча обидві концепції формуються як реакція на сучасні урбаністичні виклики, вони мають різну акцентуацію: розумні міста фокусуються переважно на технологічних інноваціях та цифровізації, тоді як сталі міста спрямовані на екологічну збалансованість і соціальну справедливість [4, с. 235–236]. Це ставить під сумнів припущення про те, що просте поєднання обох концепцій автоматично забезпечить стійку модель міського розвитку, адже їхні основи можуть бути несумісними.

Дослідження Batty [5] та Bibri [7] підтверджують цей конфлікт, наголошуючи, що більшість ініціатив у сфері «розумного міста» використовують ШІ та аналіз великих даних для підвищення ефективності транспортної системи, енергоспоживання чи логістики, але ці технології не завжди враховують ширший екологічний контекст [5, с. 4; 7, с. 61]. Іншими словами, цифровізація сама по собі не гарантує сталості, а може навіть посилювати дисбаланси, якщо її впровадження не супроводжується критичною оцінкою довгострокових екологічних наслідків.

З цього випливає важливий висновок для філософії освіти: якщо освітні програми зосереджуються лише на технологічній підготовці студентів до роботи з ШІ в міських процесах, але не враховують екологічну етику й соціальну відповідальність, це лише сприятиме технологічному зростанню без розуміння його наслідків. Як зазначає Batty [6], ШІ-урбанізм вимагає глибшого осмислення процесів взаємодії між людиною, технологією та міським середовищем, а не просто технічного застосування інструментів машинного навчання [6, с. 1046–1047]. Таким чином, розвиток концепції «розумного міста» без етичних і екологічних рамок призводить до ситуації, коли технологічний прогрес випереджає суспільну здатність його інтегрувати в збалансовану модель розвитку.

З іншого боку, концепція сталого міста також не є повністю самодостатньою без технологічних інновацій. Як зазначає Bibri [7], міста, які ігнорують потенціал цифрових технологій, можуть стикатися з проблемами адаптації до нових екологічних викликів через недостатню кількість даних для ефективного управління ресурсами та прогнозування змін [7, с. 63–64]. Відтак, ключовим викликом для освіти є не просто навчання студентів інструментам аналізу даних чи урбаністичного моделювання, а створення освітніх програм, які б інтегрували екологічне мислення та технологічні інновації в єдину систему.

Таким чином, аналіз сучасних підходів до розвитку ШІ в урбаністичних середовищах показує, що баланс між smart– і sustainable-концепціями не є автоматичним, а вимагає чітко продуманих стратегій впровадження. У сфері освіти це означає необхідність розробки програм, що формуватимуть здатність майбутніх фахівців не лише працювати з новітніми технологіями, а й критично оцінювати їхній вплив на довкілля та соціальну справедливість.

В українському академічному середовищі також ведуться активні дискусії щодо впливу цифрових технологій та штучного інтелекту (ШІ) на освітню сферу. Зокрема, концепція «розумної освіти» (smart education) розглядається як безальтернативний шлях розвитку сучасної системи навчання. Відповідно до дослідження Андрущенка [1], smart-освіта в XXI столітті вже не є теоретичною можливістю, а набуває статусу необхідності, яка забезпечує адаптивність, персоналізованість і ефективність освітніх процесів [1, с. 6]. Однак ключовим питанням залишається узгодження цього напряму із соціальними та екологічними викликами, оскільки цифровізація освіти не завжди супроводжується достатнім рівнем критичної рефлексії щодо її впливу на суспільство та довкілля.

На відміну від досліджень, що акцентують увагу на міських просторах і їх технологічному переоснащенні, Воронкова та Кивлюк [2] розглядають людину в освітньому просторі smart-суспільства як суб'єкта, що має не лише технічні компетентності, а й новий рівень когнітивної взаємодії з цифровими технологіями [2, с. 89]. Дослідники підкреслюють, що ключовим викликом є збереження людяності в умовах зростаючої ролі ШІ у навчальних процесах. Це перегукується з аргументами Llorca Albareda [11], який вказує на важливість усвідомлення етичних меж морального статусу ШІ, щоб уникнути його надмірної автономізації. В українському контексті це означає необхідність збереження ролі людини як центрального елемента освітнього процесу, навіть за умов розширення можливостей цифрових навчальних платформ.

Важливий аспект досліджень у сфері цифровізації освіти в Україні – це науково-методичне забезпечення трансформаційних процесів, про що детально йдеться у дослідженні Кременя, Бикова, Ляшенка та інших [3]. Автори аналізують стан цифрової трансформації освітнього простору, наголошуючи, що його майбутнє значною мірою залежить від стратегії впровадження технологій, рівня доступності цифрових ресурсів та нормативного регулювання [3, с. 10–11]. Якщо у дослідженнях Ahvenniemi et al. [4] та Batty [5] цифрові міські системи сприймаються крізь призму ефективності управління та автоматизації, то в українському контексті основна увага приділяється необхідності балансування між технологічними змінами та фундаментальними освітніми цінностями.

Отже, українське дослідницьке поле не лише підтримує загальносвітові тенденції впровадження ШІ та smart-освіти, а й вносить суттєві корективи у їх осмислення. Особливий акцент робиться на взаємодії людини з цифровими технологіями, запобіганні надмірному технологічному детермінізму та формуванні екоцентричних стратегій розвитку освіти. У цьому контексті поєднання ідей smart- і sustainable-освіти може стати перспективною моделлю, що відповідатиме як глобальним викликам, так і специфіці українського освітнього простору.

Висновки. У сучасних умовах цифрової трансформації та екологічних викликів філософія освіти стикається з необхідністю перегляду своїх фундаментальних принципів. Аналізуючи концепцію smart- та sustainable-урбанізму, можна дійти висновку, що їх просте поєднання не гарантує гармонійного розвитку міст, оскільки технологічна ефективність не завжди враховує екологічні та соціальні наслідки. Це вимагає розробки нових підходів, які передбачають не лише використання ШІ для оптимізації міських і навчальних процесів, а й формування екологічно орієнтованого світогляду у майбутніх поколінь. Важливо розглядати ці зміни не як технократичний процес, а як комплексну соціально-філософську проблему, що зачіпає питання відповідальності, етики та збереження людяності у цифровому світі.

Критичний аналіз підходів до організаційної агентивності ШІ показав, що технології вже не є суто інструментальними системами, а впливають на способи прийняття рішень у великих структурах. Це змінює парадигму не лише управління містами, а й освітніми інституціями, які перетворюються на колективних суб'єктів, що формують знання та впроваджують етичні норми у використанні цифрових технологій. Таким чином, виникає необхідність створення програм, які сприятимуть розвитку не лише технічних, а й морально-етичних компетентностей у студентів, готуючи їх до критичної оцінки технологічних рішень у сфері міського розвитку та екології.

Українське дослідницьке поле також підтримує ці глобальні тенденції, зосереджуючи увагу на потребі комплексної цифрової модернізації освіти із врахуванням її гуманістичних

та соціальних аспектів. Основний виклик тут полягає у збереженні людської суб'єктності у навчальному процесі, що вимагає від освітніх закладів не просто впровадження цифрових технологій, а осмисленого формування нової педагогічної парадигми, яка поєднує технологічну грамотність із екологічною та етичною відповідальністю.

Отже, дослідження свідчить про необхідність глибшого філософського осмислення ролі ШІ в освіті та урбанізмі. Для побудови справді екоорієнтованої освітньої парадигми необхідно інтегрувати міждисциплінарні знання з філософії, технологій, соціології та екології, а також виробити нові освітні практики, що враховують як інноваційний потенціал ШІ, так і можливі ризики його використання. Тільки за такого підходу цифровізація освіти стане не просто автоматизацією навчальних процесів, а частиною комплексного розвитку суспільства, що спрямований на стале майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Безальтернативна матриця освіти: «розумна освіта» як потреба і реальність XXI століття. *Вища освіта України.* 2024. № 1. С. 5–10. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).01.

2. Воронкова В., Кивлюк О. Людина у освітньому просторі smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems.* 2017. № 10–11. С. 88–95.

3. Кремень В. Г., Биков В. Ю., Ляшенко О. І., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Мальований Ю. І., Топузов О. М. Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* 2022. Т. 4, № 2. С. 1–49.

4. Ahvenniemi H., et al. What are the differences between sustainable and smart cities? *Cities.* 2017. Vol. 60. P. 234–245. DOI: 10.1016/j.cities.2016.09.009.

5. Batty M. Artificial intelligence and smart cities. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science.* 2018. Vol. 45, № 1. P. 3–6. DOI: 10.1177/2399808317751169.

6. Batty M. The emergence and evolution of urban AI. *AI & SOCIETY.* 2023. Vol. 38, № 3. P. 1045–1048.

7. Bibri S. E. The anatomy of the data-driven smart sustainable city: Instrumentation, datafication, computerization and related applications. *Journal of Big Data.* 2019. Vol. 6. P. 59. DOI: 10.1186/s40537-019-0221-4.

8. Palmini O., Cugurullo F. Design culture for Sustainable urban artificial intelligence: Bruno Latour and the search for a different AI urbanism. *Ethics and Information Technology.* 2024. Vol. 26, № 11. DOI: 10.1007/s10676-024-09752-y.

9. Sessa M. R., Malandrino O., Cesarano A. The Role of Artificial Intelligence Technologies in Sustainable Urban Development: A Systematic Survey In: Zhu, T., Li, J., Castiglione, A. (Eds.) *Algorithms and Architectures for Parallel Processing. ICA3PP 2024.* Lecture Notes in Computer Science, vol. 15256. Springer, Singapore, 2024. DOI: 10.1007/978-981-96-1551-3_15.

10. Horaguchi H. H. Organization philosophy: A study of organizational goodness in the age of human and artificial intelligence collaboration. *AI & Society.* 2024. DOI: 10.1007/s00146-024-01980-6.

11. Llorca Albareda J. Anthropological crisis or crisis in moral status: A philosophy of technology approach to the moral consideration of artificial intelligence. *Philosophy & Technology.* 2024. Vol. 37, № 12. DOI: 10.1007/s13347-023-00682-z.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V.P. (2024). Bezalternatyvna matrytsia osvity: «rozumna osvita» yak potreba i realnist XXI stolittia. [The non-alternative matrix of education: "smart education" as a necessity and reality of the 21st century]. Vyshcha osvita Ukrainy, 1, 5–10. https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).01 [in Ukrainian].

2. Voronkova, V., & Kyvliuk, O. (2017). Liudyna u osvitnomu prostori smart-suspilstva. [The human in the educational space of the smart society]. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, 10–11, 88–95. [in Ukrainian].

3. Kremen, V. G., Bykov, V. Yu., Liashenko, O. I., Lytvynova, S. G., Luhovyi, V. I., Malovanyi, Yu. I., & Topuzov, O. M. (2022). Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy:

stan, problemy, perspektyvy. [Scientific and methodological support for the digitalization of education in Ukraine: state, problems, prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 4(2), 1–49. [in Ukrainian].

4. Ahvenniemi, H., et al. (2017). What are the differences between sustainable and smart cities? *Cities*, 60, 234–245. https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.09.009

5. Batty, M. (2018). Artificial intelligence and smart cities. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45(1), 3–6. https://doi.org/10.1177/2399808317751169

6. Batty, M. (2023). The emergence and evolution of urban AI. *AI & SOCIETY*, 38(3), 1045–1048.

7. Bibri, S. E. (2019). The anatomy of the data-driven smart sustainable city: Instrumentation, datafication, computerization and related applications. *Journal of Big Data*, 6, 59. https://doi.org/10.1186/s40537-019-0221-4

8. Palmini, O., & Cugurullo, F. (2024). Design culture for sustainable urban artificial intelligence: Bruno Latour and the search for a different AI urbanism. *Ethics and Information Technology*, 26(11). https://doi.org/10.1007/s10676-024-09752-y

9. Sessa, M.R., Malandrino, O., & Cesarano, A. (2024). The role of artificial intelligence technologies in sustainable urban development: A systematic survey. In: Zhu, T., Li, J., & Castiglione, A. (Eds.), *Algorithms and Architectures for Parallel Processing. ICA3PP 2024.* Lecture Notes in Computer Science, vol 15256. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-96-1551-3_15

10. Horaguchi, H.H. (2024). Organization philosophy: A study of organizational goodness in the age of human and artificial intelligence collaboration. *AI & Society.* https://doi.org/10.1007/s00146-024-01980-6

11. Llorca Albareda, J. (2024). Anthropological crisis or crisis in moral status: A philosophy of technology approach to the moral consideration of artificial intelligence. *Philosophy & Technology*, 37(12). https://doi.org/10.1007/s13347-023-00682-z

Levchenkov Yevheniy Oleksandrovych
Postgraduate Student,
Department at Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0007-2127-6945

RESEARCH INTO THE FORMATION OF ENVIRONMENTALLY ORIENTED EDUCATION IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The modern development of artificial intelligence (AI) and digital technologies significantly affects the educational space, posing challenges related to environmental sustainability and ethical responsibility. The traditional opposition of the concepts of smart and sustainable education demonstrates their partial incompatibility, since technological efficiency does not always take into account environmental and social aspects. In the Ukrainian educational discourse, there is also an active understanding of the problem of digitalization of education, taking into account the humanitarian dimension, which actualizes the need for interdisciplinary analysis. ***The purpose*** *of the study is to substantiate the philosophical principles of the formation of an environmentally oriented educational paradigm in the context of the rapid integration of AI into educational processes.* ***The research methods*** *include a critical analysis of modern scientific approaches to digital education and sustainable development, a comparative approach to studying the relationship between smart and sustainable urbanism, as well as a philosophical and methodological analysis of educational strategies in the context of AI development. Elements of conceptual modeling were also used to determine the directions of integrating ecocentric thinking into modern educational programs.* ***The results*** *of the study indicate that the formation of environmentally oriented education requires not only technical training of students, but also the development of critical thinking regarding the impact of AI on the environment and social structures. The development of educational programs should take into account the balance between innovation and ethical norms, as well as contribute to the formation of responsibility for decision-making in the field of technological development.*

Effective integration of AI into the educational process is possible only if its impact on environmental sustainability and social responsibility is critically understood. An analysis of existing concepts of smart and sustainable education showed that their mechanical combination does not ensure sustainable development, but instead can exacerbate structural imbalances, in particular due to unequal access to digital technologies and the lack of clear ethical regulations. The study proved that organizations, including educational institutions, can act as active decision-makers regarding the implementation of AI, which requires the development of new approaches to managing digital transformations. The Ukrainian research field emphasizes the need to harmonize the digitalization of education with the preservation of humanistic values, which requires a change in approaches to student training: the development of technical competencies must be combined with environmental awareness and ethical responsibility.

Key words: *philosophy of education, artificial intelligence, smart urbanism, environmental awareness, digitalization of education, sustainable learning.*

УДК 364.4:316.464
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.20

Павлов Юрій Валерійович
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та методології науки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8390-785X

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність проблеми. *Соціалізація молоді в умовах військового сьогодення України, стала новим процесом формування особистості, розвитку соціальних зв'язків та інтеграції в суспільство. Власне в умовах війни цей процес набув особливої важливості, оскільки студенти, як активна частина суспільства, стикаються з додатковими викликами, що впливають на їхній психологічний стан, освітню діяльність та соціальні зв'язки. Війна призводить до руйнації соціальних структур, втрати стабільності та обмеження можливостей для повноцінного соціального розвитку і, в свою чергу, проблема соціалізації студентської молоді в цих умовах набуває особливої актуальності через необхідність адаптації до нових реалій, враховуючи зміни в освітній системі, наявність обмежень для особистої взаємодії та посилення психологічного тиску.*

Метою статті *є дослідження особливостей здійснення процесу соціалізації студентської молоді у військовий час та окреслення перспектив її оптимізації у післявоєнний період.* ***Методологічними засадами дослідження*** *стали системний підхід для розгляду соціалізації студентської молоді як складного багаторівневого процесу, що включає взаємодію різних соціальних інститутів (сім'я, заклади вищої освіти, соціальні групи) та враховує зовнішні фактори, зокрема війну. Компаративний метод (порівняльний аналіз), що був використаний для порівняння соціалізаційних процесів молоді в умовах війни та в мирний час, допоміг окреслити основні проблеми та виклики, які виникають у нинішніх кризових ситуаціях. Метод логічної будови використовувався у статті для чіткого структурування матеріалу, що дозволив послідовно структурувати проблеми та перспективи соціалізації студентської молоді під час війни.*

Результати дослідження. *У статті здійснено комплексний системний аналіз особливостей соціалізації студентства в умовах війни. Було виокремлено основні психологічні та соціальні виклики, що впливають на молодь під час військових дій, а також досліджено вплив деформації традиційних соціальних структур на студентське середовище. Особливу увагу приділено аналізу ролі освітніх установ, соціальних проєктів та волонтерської діяльності як інструментів відновлення соціалізації у післявоєнний період. Стаття пропонує нові методологічні підходи до вирішення цих проблем через інтеграцію практик психологічної реабілітації та громадської активності. Також в статті робиться висновок, що соціалізація студентів у післявоєнний період стане складним, але водночас необхідним процесом для відновлення та розвитку суспільства. В свою чергу, післявоєнний період відкриває нові перспективи для відновлення соціалізації через участь у волонтерських проєктах, психологічну підтримку та активну роль освітніх установ у реабілітації молоді.*

Ключові слова: *процеси соціалізації, освітні заклади, студентська молодь, дистанційне навчання, воєнний стан, соціальна активність, громадські організації.*

Вступ. Соціалізація молоді в сучасних реаліях військового сьогодення України є, без перебільшення, процесом формування особистості, розвитку соціальних зв'язків та інтеграції молодої людини в соціум, що здійснюється за складних умов і обставин. Студенти, як активна частина суспільства, стикаються з додатковими викликами, що впливають на їхній психологічний стан, освітню діяльність та соціальні зв'язки. Водночас студентство відіграє надзвичайно важливу роль у майбутній відбудові української держави, тому розвиток стійких соціальних взаємозалежностей та формування нових моделей поведінки у цієї соціальної групи

є необхідними для забезпечення стабільного суспільного розвитку після закінчення війни. Заявлене дослідження дозволяє глибше зрозуміти проблеми, з якими стикаються студенти в умовах війни, та визначити ефективні стратегії їхньої підтримки та інтеграції у поствоєнне суспільство.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення процесу соціалізації студентської молоді у військовий час та окреслення перспектив її оптимізації у післявоєнний період.

Завдання дослідження:

– визначити основні психологічні та соціальні проблеми, які впливають на соціалізацію студентів в умовах війни;

– дослідити вплив деформації традиційних соціальних структур на студентське середовище під час військових дій;

– обґрунтувати перспективи оптимізації соціалізаційних процесів у студентської молоді після війни через освітню та виховну діяльність закладів вищої освіти, соціальні проєкти та волонтерську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену соціалізації в умовах кризи нині достатньо широко представлені в наукових публікаціях, адже такі кризові цивілізаційні фактори, як війна, природні катастрофи або економічні потрясіння часто порушують звичні традиційні процеси соціалізації та, в свою чергу, створюють нові виклики для молоді. Проблема втрати безпекової стабільності, невизначеність перспектив та неможливість планування власного майбутнього, що презентовані в ряді наукових розвідок (М. Кальницька, О. Мельниченко, О. Ілляш та інш.), окреслюють межі розуміння того, як війна може впливати на формування особистості та системи моральних орієнтирів молодих людей.

Особливо цінними є новітні дослідження, присвячені соціалізації саме в умовах військових конфліктів. У працях І. Волосевич, І. Когут, Т. Жерьобкіної, Ю. Назаренко, О. Черьомухіної, Н. Федоренко розглядаються психологічні та соціальні наслідки воєнних дій для молоді, включаючи розвиток посттравматичного стресового розладу, втрату соціальних зв'язків і можливостей для соціальної активності. Автори наголошують на необхідності соціальної підтримки, яка включає освітні та соціальні проєкти, спрямовані на реабілітацію молоді після травматичних подій. В роботах українських вчених щодо соціалізації молоді в умовах війни (О. Ачкасова, О. Полянська, А. Семенов, Д. Бибик, І. Савельчук) особлива увага приділяється психологічному та соціальному стану студентів, які навчаються в умовах воєнного конфлікту. Дослідники відзначають, що військові дії призводять до фрагментації соціальних структур, що негативно впливає на інтеграцію молодих людей в суспільство та формування їхніх соціальних ролей.

Післявоєнні перспективи соціалізації молоді також є предметом актуальних наукових розвідок. Так С. Дембіцький підкреслює важливість соціальних і громадських проєктів для інтеграції молоді в суспільство після завершення військових конфліктів. Зазначається, що соціальна активність, включаючи волонтерські програми та громадські ініціативи, сприяє розвитку соціальної відповідальності та емпатії, що є необхідними для повноцінної соціалізації в посткризовий період. Українські дослідники Ю. Шмаленко, В. Шибанова розглядають роль освітніх установ у реабілітації студентів після війни. Вони наголошують на необхідності впровадження програм психологічної підтримки та соціальних ініціатив, які допоможуть студентам подолати наслідки військових травм та відновити їхню соціальну активність.

Огляд джерел свідчить, що соціалізація студентської молоді в умовах війни є багатогранним процесом, який потребує комплексного підходу. Водночас, післявоєнний період відкриває можливості для відновлення соціалізації через освітні та громадські проекти, які сприяють інтеграції молоді у процеси відновлення суспільних структур та взаємозв'язків.

Результати дослідження. Соціалізація є фундаментальним процесом, який забезпечує інтеграцію індивіда в суспільство, формування його ціннісних орієнтацій, соціальних ролей і поведінкових моделей і особливе значення такий процес має для молоді, яка перебуває на етапі активного розвитку своєї ідентичності та соціальних зв'язків. Однак, у кризових ситуаціях, таких як війна, соціалізація набуває нових характеристик і викликів, які істотно впливають на

її реалізацію та наслідки. В найзагальнішому значенні соціалізація може розумітися як процес засвоєння індивідом норм, цінностей, традицій і соціальних ролей, які є необхідними для його інтеграції в суспільство. Вона охоплює два основні етапи: первинну соціалізацію, що відбувається в дитинстві в межах родини, та вторинну соціалізацію, яка продовжується протягом життя через взаємодію з освітніми, професійними та іншими соціальними інституціями [8, с. 116–118]. Для сучасної молоді соціалізація відіграє вирішальну роль, оскільки саме в цей період формується їхня соціальна ідентичність, громадська активність та професійні інтереси. Війна, в свою чергу, руйнує традиційні соціальні структури, зменшує можливості для молоді вступати в міжособистісні відносини і ставить перед нею нові, іноді екстремальні, завдання. Таким чином соціалізація вже супроводжується нестабільністю та невизначеністю, що викликає потребу в нових формах адаптації та виживання (16).

Під час війни молодь може зіткнутися з руйнуванням усталених норм і цінностей, втратою соціальної підтримки та потребою в самозахисті, що може призводити до розвитку стресу, тривожності, або навіть відчуження від суспільства. В таких умовах соціальні ролі можуть змінюватися, а молоді люди можуть ставати учасниками військових дій, волонтерських рухів чи бути змушеними адаптуватися до нових, незвичних соціальних умов. Крім того, війна істотно впливає на соціальні процеси в суспільстві, змінюючи соціальні структури, комунікаційні канали та механізми взаємодії, вона призводить до фрагментації суспільства, зміни його соціальних і економічних підвалин, а також руйнування традиційних інституцій, які забезпечували стабільність соціалізації. Заклади вищої освіти, сім'я та інші важливі інституції, що підтримують процес соціалізації студентської молоді, можуть зазнати серйозних трансформацій через дезорганізацію в умовах війни.

Війна також змінює соціальні пріоритети суспільства, коли першорядними завданнями стають безпека та виживання, а питання самореалізації, освіти та професійного розвитку часто відходять на другий план. Для молоді це означає не лише необхідність адаптуватися до нових реалій, але й відчувати більшу відповідальність за власну соціальну активність та роль у процесах відновлення суспільства [14, с. 99]. Також можна зазначити, що ще одним наслідком війни є зміна ціннісних орієнтирів студентської молоді – вона стає більш схильною до патріотичних настроїв, взаємодопомоги та солідарності, але водночас може і зазнавати розчарування в соціальних інституціях, якщо ті виявляються неефективними в умовах кризи.

Одним із найсерйозніших викликів для студентської молоді під час війни є психологічний вплив, який може мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки. Війна викликає у молоді відчуття небезпеки, тривоги та нестабільності, що призводить до підвищеного рівня психоемоційного стресу. Молоді люди можуть бути свідками насильства, втратити близьких або взагалі бути вимушеними покинути свої домівки, що створює серйозну емоційну та психологічну травму. Одним із ключових проявів психологічного впливу війни є розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який може впливати на здатність студентської молоді зосередитися на навчанні, розвивати соціальні зв'язки та адаптуватися до нових обставин. Психологічний стрес викликає ізоляцію, зниження мотивації до навчання та соціальної активності, що значно ускладнює процес соціалізації, прямо впливає не лише на індивідуальний рівень, але й на загальну атмосферу в студентському середовищі, створюючи умови для зниження комунікації та взаємодії між однолітками (15).

Війна також здійснює руйнівний вплив на традиційні соціальні структури, які забезпечують підтримку процесу соціалізації молоді. Сім'я, школа, заклади вищої та професійної освіти, громадські та культурні інституції відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні соціальної поведінки та ціннісних орієнтирів студентів, проте в умовах війни ці інституції можуть зазнавати значних втрат або навіть перестати функціонувати.

Передусім війна призводить до зміни ролі сім'ї. Багато родин опинилися у важких життєвих обставинах через втрату роботи, вимушену міграцію або загибель близьких. Все це значно підвищує емоційну напругу в родинах та зменшує можливості для підтримки молоді в соціальному розвитку. Молоді люди змушені брати на себе додаткові обов'язки в родині, що може

затримувати або спотворювати процес їхньої соціалізації. Війна також негативно впливає на культурно-соціальні зв'язки та взаємодію. Молодь, яка традиційно залучалася до культурних заходів, соціальних організацій та рухів, втрачає можливість брати участь у них через руйнування інфраструктури або небезпеку для власного життя, що поступово обмежує доступ студентів до суспільних активностей, які є важливими для розвитку їхніх громадянських навичок та соціальної відповідальності (10).

Ще однією серйозною проблемою для соціалізації студентів в умовах війни є втрата можливостей для соціальної активності та взаємодії в освітніх установах. Заклади вищої та професійної освіти, які є основним середовищем соціалізації студентів, змушені переходити на дистанційне навчання або припиняти освітній процес через воєнні дії, що очевидно обмежує можливості для повноцінної взаємодії між студентами, спільної діяльності та розвитку комунікативних навичок. Втрата можливості фізичної присутності в освітніх установах веде до ізоляції студентів і зниження їхньої активності в соціальних процесах тощо.

Військові дії часто призводять до фізичного руйнування навчальних закладів, порушення традиційних освітніх процесів та вимушеної міграції студентів і викладачів. Зрозуміло, що в таких умовах дистанційне навчання стає основною формою надання освітніх послуг. Сам перехід на дистанційне навчання має як позитивні, так і негативні аспекти для соціалізації студентів. З одного боку, воно дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу, навіть під час бойових дій, надаючи студентам можливість навчатися незалежно від місця перебування. Однак, з іншого боку, дистанційне навчання обмежує соціальні контакти між студентами та викладачами, що є важливою складовою їхньої соціалізації і студентська молодь дійсно втрачає можливості приймати активну участь у дискусіях, групових проєктах та неформальній взаємодії, які традиційно відбуваються в університетських аудиторіях.

Соціалізація молоді відбувається не лише через навчання, але й через участь у позанавчальних заходах, таких як студентські організації, волонтерські проєкти, культурні заходи та спортивні змагання. Зазначені нами форми діяльності можуть допомогти студентам розвивати лідерські якості, комунікативні навички та відчуття колективізму, що є важливими елементами їхньої соціальної зрілості. На жаль, в нинішніх реаліях дуже часто участь молодої людини в них є проблематичною. В результаті всього цього, студентська молодь опиняється в ситуації, коли традиційні механізми соціальної взаємодії дійсно втрачають свою ефективність [9, с. 83].

Також слід звернути увагу на соціальні мережі та засоби онлайн-комунікації, які стали одними із головних засобів підтримки соціальних зв'язків серед студентів під час війни, але ці формати взаємодії не завжди можуть повноцінно замінити особисту комунікацію, оскільки не забезпечують тієї ж глибини емоційної підтримки та колективної взаємодії, яка виникає у фізичному середовищі. Таким чином, дефіцит можливостей для соціальної активності призводить до відчуття ізоляції серед молоді, що може сприяти розвитку стресу, тривожності та депресії. Молода людина часто залишається сам на сам з обставинами, втрачає розуміння свого місця в світі, позбавлена звичних соціальних і моральних орієнтирів; вона змушена формувати власну картину дійсності, спираючись на особистісні уявлення про мораль, совість, етичність, гуманність тощо. Власне, з точки зору моралі, совість і є основою самоідентифікації, що сприяє розвитку почуття приналежності до соціуму, автономії та самостійності [11, с. 105] вона виникає у процесі життя в малій групі, в сім'ї.

Одним із ключових завдань післявоєнного періоду є розробка ефективних стратегій відновлення соціалізації молоді, яка протягом війни зазнала глибоких змін у своїх соціальних і особистих структурах. Адаптація студентів до нових умов далі має ґрунтуватися на кількох принципових аспектах. По-перше, заклади вищої та професійної освіти мають у післявоєнний період відігравати провідну роль у цьому процесі, забезпечуючи безперебійне функціонування навчальних програм та підтримку студентів, які постраждали від воєнних дій. Освітні програми мають бути орієнтовані на розвиток соціальних навичок, емоційної стійкості та лідерських якостей, що сприятиме формуванню нової генерації активних громадян. По-друге, психологічна підтримка є надзвичайно важливим елементом процесу адаптації, це означає,

що молодь, яка пережила травматичні події війни, потребує систематичної допомоги у подоланні стресу, тривоги та посттравматичних розладів. Психологічна реабілітація допоможе не лише відновити емоційну рівновагу, але й повернутися до нормального процесу соціалізації, що є необхідним для їхнього повноцінного розвитку. По-третє, післявоєнний період створює нові можливості для студентів розвивати свої соціальні та громадянські компетенції. Доцільно забезпечити їм доступ до нових освітніх технологій, які допоможуть адаптуватися до нових умов життя та праці, через напрямки розвитку цифрових навичок, комунікативних компетенцій та здатності до міжкультурної взаємодії [4, с. 15].

Волонтерська діяльність і соціальні проєкти є надзвичайно ефективними інструментами для залучення молоді до процесу відновлення суспільства після війни. Післявоєнні кризи завжди супроводжуються економічними труднощами та соціальними проблемами, які вимагають активної залученості громадськості, зокрема молоді, для їх подолання і саме волонтерство є одним із найефективніших способів соціалізації, який дозволяє молоді брати активну участь у суспільних процесах, водночас сприяючи відновленню країни. Задіяність у соціальних проєктах допомагає студентам розвивати навички колективної роботи, відповідальності та емпатії, що є важливими елементами соціалізації, коли студенти можуть долучатися до проєктів, спрямованих на відновлення інфраструктури, допомоги внутрішньо переміщеним особам, організації освітніх та культурних заходів. Це допомагає не лише вирішувати конкретні соціальні проблеми, але й створювати нові соціальні зв’язки та підтримувати розвиток спільнот [6, с. 111].

Волонтерська діяльність може надавати молоді можливість отримати новий досвід, що може бути корисним для їхнього майбутнього професійного розвитку. Участь у таких проєктах дозволяє студентам проявити свої лідерські та організаторські якості, що сприяє їхній професійній самореалізації в післявоєнний період, що в свою чергу, допомагає формувати у молоді відчуття соціальної відповідальності та патріотизму, що є важливим для подальшого розвитку країни.

Заклади вищої та професійної освіти мають стати основними центрами соціалізації для молоді. Адже вони не лише надають знання, але й сприяють розвитку соціальних навичок, комунікацій, а також формують громадянську свідомість і ціннісні орієнтири. У післявоєнний період роль освітніх закладів стає ще більш важливою, оскільки вони забезпечують основу для відновлення соціальних зв'язків, допомагають студентам адаптуватися до змінених умов життя та сприяють відбудові суспільства. Після війни заклади освіти мають брати на себе відповідальність за створення сприятливих умов для повернення студентів до навчання, що може включати впровадження гнучких навчальних програм, нових цифрових технологій та адаптованих методів навчання. Базовим тут має стати забезпечення доступу до освіти для всіх студентів, передусім тих, хто постраждав від війни, включаючи внутрішньо переміщених осіб, та тих, хто втратив фізичний доступ до навчальних закладів через військові дії.

Освітні інституції також можуть виступати центрами психологічної підтримки та соціальної інтеграції, де студенти матимуть змогу отримати кваліфіковану допомогу від фахівців, індивідуальні консультації з психологами, групову терапію та участь у програмах з розвитку емоційної стійкості. Це допоможе студентам впоратися з наслідками війни, відновити почуття безпеки та почати процес інтеграції в післявоєнне суспільство [1, с. 123], адже очевидно, що студенти, які пережили травматичні події, потребують додаткової уваги для адаптації та відновлення емоційного балансу. Організація групових заходів, тренінгів з розвитку комунікативних навичок, участь у соціальних проєктах та волонтерських ініціативах може допомогти студентам відновити відчуття належності до суспільства та зміцнити соціальні зв'язки. Також має стимулюватися розвиток студентських об'єднань та клубів, які сприятимуть неформальному спілкуванню та обміну досвідом серед молоді. Це має допомогти студентству не лише здобувати професійні знання та компетенції, але й розвивати лідерські якості, відповідальність та здатність до командної роботи – ключові навички для успішної соціалізації в післявоєнному періоді (17).

Насправді саме психологічна допомога має стати засадничим пріоритетом реабілітації студентської молоді після закінчення війни. Психологічний стрес, спричинений військовими діями, втратами та небезпекою, може мати довгострокові наслідки для емоційного стану молоді. Без належної підтримки це може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних станів та інших проблем, які заважають нормальній соціалізації та особистісному розвитку. Новою сферою реабілітації повинно бути надання психологічної допомоги як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Психологічна підтримка має включати програми зі зниження рівня стресу, подолання травматичних переживань та відновлення мотивації до навчання й соціальної активності. Крім того, різноманітні соціальні мережі підтримки, такі як групи самодопомоги та волонтерські ініціативи, можуть значно допомогти в процесі психологічної реабілітації. Студенти, які отримають можливість взаємодіяти з однолітками, що пережили подібні травматичні події, знайдуть підтримку та розуміння у спільному досвіді, що має допомогти їм краще справлятися з викликами та поступово відновлювати особистісну емоційну стабільність.

Висновки. У ході дослідження було виявлено ключові психологічні та соціальні проблеми, що впливають на соціалізацію студентської молоді під час війни, а також окреслено можливості відновлення процесу соціалізації у післявоєнний період. Визначено, що військові дії створюють значні психологічні проблеми для студентів, зокрема розвиток посттравматичного стресового розладу, підвищений рівень тривожності та депресії. Ці стани негативно впливають на здатність студентів брати участь у соціальній взаємодії, знижують мотивацію до навчання і соціальної активності, що, зі свого боку, ускладнює процес соціалізації. Соціальна ізоляція, спричинена вимушеною міграцією або дистанційним навчанням в умовах воєнного стану, обмежує можливості студентів для комунікації та розвитку соціальних навичок. Відсутність стабільного соціального середовища, в якому молодь могла б взаємодіяти, заважає повноцінному формуванню їхньої соціальної ідентичності.

Традиційні соціальні інститути, такі як сім'я, освітні заклади та громадські організації, зазнають значних втрат під час війни. Руйнування цих структур обмежує соціальну підтримку молоді та спотворює процес соціалізації. Зокрема, сім'ї часто змушені переїжджати чи переживають значні економічні труднощі, що призводить до зниження їхньої підтримувальної функції. Заклади освіти, які зазвичай відіграють важливу роль у соціалізації студентів, в умовах війни змушені переходити на дистанційне навчання або тимчасово припиняти свою роботу. Це створює бар'єри для особистої взаємодії студентів з викладачами та однолітками, що ускладнює процес формування соціальних навичок і стосунків.

Післявоєнний період відкриватиме нові можливості для активного відновлення процесу соціалізації через залучення освітніх установ. Заклади вищої та професійної освіти повинні стати центрами соціальної реабілітації студентів, сприяти їхній адаптації до нових умов, а також стимулювати розвиток соціальних зв'язків через групові проєкти та студентські ініціативи. Соціальні заходи та волонтерська діяльність стануть важливими інструментами для відновлення соціальної активності студентів. Участь у відбудові суспільства після війни сприятиме розвитку лідерських якостей, відповідальності та солідарності серед молоді, що дозволить молоді долучитися до процесів відновлення країни, розвиваючи їхні громадянські компетенції та соціальну свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ачкасова О., Полянська А., Семенов А. Проблеми соціальної безпеки молоді в Україні в умовах воєнного стану та шляхи їх подолання. Економіка та суспільство. 2023. № (56). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-71.

2. Бибик Д., Савельчук І. Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. Social Work and Education. 2023. Vol. 10. No. 1. pp. 7-16. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.1

3. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь України. Київ, 2023. URL: https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/

4. Молодь про війну в Україні: висвітлення позицій молоді щодо реконструкції та відновлення України. https://surl.li/kmuhtv

5. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 16. С. 558–569. URL: http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf

6. Пеша І., Андріученко Т. Збереженні психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни. URL: http://srso.udpu.edu.ua/article/view/291876.

7. Предко В. В. Складна життєва ситуація як провідна умова формування життєстійкості особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2021. № 1. С. 74–99. https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-54-1-74-99.

8. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у воєнний та післявоєнний період. Social Work and Education. 2022. №9(1) с. 113–121. https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.9

9. Садова М. Робота над постановкою цілей та життєвих стратегій обдарованих юнаків та дівчат. Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: тези доповідей Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича. Київ, 2022. С. 85.

10. Сотнікова Ю. В., Агавердієва Х.Ф. Психологічні аспекти соціальної безпеки в Україні. Економіка розвитку. 2019. Т.18. Вип. 2. С.41-48. URL: https://surl.li/bsdwpq

11. Турчин М. Я. Моральна самооцінка як основа самосвідомості та самоідентичності особистості. Наукові записки [Національного університету" Острозька академія"]. Сер.: Філософія. 2013. Вип. 13. С. 101-105. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_13_21

12. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

13. Черьомухіна О.К., Федоренко Н.І. Молодь України в умовах повномасштабної війни: психологічний стан та життєві стратегії. Габітус. Випуск 57. 2024. С. 322-326. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208. 2024.57.55.

14. Шмаленко Ю. І., Шибанова В.В. Вплив європейських цінностей на українську молодь в умовах війни. Інформаційні технології в освіті та науці : Зб. наук. праць. Вип. 13. Мелітополь-Запоріжжя : ФОП Однорог Т.В., 2023. С. 97-100.

15. Ivashchenko-Stadnik K. The Social Challenge of Internal Displacement in Ukraine: The Host Community's erspective. In A. Pikulicka-Wilczewska and G. Uehling. (Eds) Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective. Bristol: E-International Relations. 2017. pp. 25-48.

16. Larsen C. A. The Rise and Fall of Social Cohesion. The Construction and De-construction of Social Trust in the USA, UK, Sweden and Denmark. Oxford: Oxford University Press. 2013. 29 p.

17. Shelukhin M., Kupriichuk V., Kyrylko N., Makedon V., Chupryna N. Entrepreneurship Education with the Use of a Cloud-Oriented Educational Environment. International Journal of Entrepreneurship. 2021. Volume 25. Issue 6. URL: https://surli.cc/zejqwz

REFERENCES

1. Achkasova, O., Polyanska, A., & Semyonov, A. (2023). Problemy sotsial′noyi bezpeky molodi v Ukrayini v umovakh voyennoho stanu ta shlyakhy yikh podolannya [Problems of social security of the youth in ukraine under the conditions of marital state and ways to overcome them]. Economy and Society, (56). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-71 [in Ukrainian].

2. Bybyk, D., Savel′chuk, I. (2023). Sotsial′na z·hurtovanist′ molodi v Ukrayini v umovakh voyennoho stanu [Social cohesion of youth in Ukraine under martial law]. Social Work and Education, Vol. 10, No. 1, 7-16. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.1 [in Ukrainian].

3. Volosevych, I., Kohut, I., Zherobkina, T., Nazarenko, Yu. (2023). Vplyv viiny na molod Ukrainy [The impact of the war on the youth of Ukraine]. Kyiv. URL: https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/ [in Ukrainian].

4. Molod′ pro viynu v Ukrayini: vysvitlennya pozytsiy molodi shchodo rekonstruktsiyi ta vidnovlennya Ukrayiny [Youth about the war in Ukraine: highlighting the positions of youth regarding the reconstruction and restoration of Ukraine]. 2023. Plan International. URL: https://surl.li/kmuhtv [in Ukrainian].

5. Kalnytska, M. A. (2017). Sotsialna bezpeka: poniattia ta rivni doslidzhennia [Social security: concepts and levels of research]. Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies, vol. 16, 558–569. URL: http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf [in Ukrainian].

6. Pesha, I., Andriuchenko, T. (2023). Zberezhenni psykhichnoho zdorov″ya molodi v umovakh povnomasshtabnoyi viyny [Preserving the mental health of youth in conditions of full-scale war]. URL: http://srso.udpu.edu.ua/article/view/291876 [in Ukrainian].

7. Predko, V. V. (2021). Skladna zhyttieva sytuatsiia yak providna umova formuvannia zhyttiestiikosti osobystosti [Difficult life situation as a leading condition for the formation of personality resilience]. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii, 1, 74–99. https://doi.org/10.33216/2219-2654– 2021-54-1-74-99 [in Ukrainian].

8. Savel′chuk, I. (2022). Sotsial′ni ochikuvannya molodi: vid teoretychnoho osmyslennya do praktychnoho zastosuvannya u voyennyy ta pislyavoyennyy period [Social expectations of youth: from theoretical understanding to practical application in the war and post-war period]. Social Work and Education, 9(1), 113–121. https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.9 [in Ukrainian].

9. Sadova, M. (2022). Robota nad postanovkoiu tsilei ta zhyttievykh stratehii obdarovanykh yunakiv ta divchat [Work on setting goals and life strategies for gifted boys and girls]. Proforiientatsiia: stan i perspektyvy rozvytku: Proceedings of All-Ukrainian psychological and pedagogical readings dedicated to the memory of Dr. Sc., Prof. B. O. Fedoryshyn. (p. 85). Kyiv [in Ukrainian].

10. Sotnikova Yu. V., Ahaverdiieva Kh.F. Psykholohichni aspekty sotsialnoi bezpeky v Ukraini. Ekonomika rozvytku. 2019. T.18. Vyp. 2. S.41-48. URL: https://surl.li/bsdwpq

11. Turchyn M. Ya. Moralna samootsinka yak osnova samosvidomosti ta samoidentychnosti osobystosti. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Ser.: Filosofiia. 2013. Vyp. 13. S. 101-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_13_21 [in Ukrainian].

12. Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. (2022). Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: monohrafiia [Ukrainian society in the conditions of war: collective monograph] / In d. filos. n. Ye. Holovakhy, d. sots. n. S. Makeieva (Eds). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. 410 p. [in Ukrainian].

13. Cher′omukhina, O.K., Fedorenko, N.I. (2024). Molod′ Ukrayiny v umovakh povnomasshtabnoyi viyny: psykholohichnyy stan ta zhyttyevi stratehiyi [Youth of Ukraine in conditions of full-scale war: psychological state and life strategies]. Habitus. Vol. 57, 322-326. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208. 2024.57.55 [in Ukrainian].

14. Shmalenko, YU. I., Shybanova, V.V. (2023). Vplyv yevropeys′kykh tsinnostey na ukrayins′ku molod′ v umovakh viyny [The influence of European values on Ukrainian youth in the conditions of war]. Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti ta nautsi : Zb. nauk. prats′. Vyp. 13, Melitopol′-Zaporizhzhya : FOP Odnoroh T.V., 97-100 [in Ukrainian].

15. Ivashchenko-Stadnik, K. (2017). The Social Challenge of Internal Displacement in Ukraine: The Host Community's erspective. In A. Pikulicka-Wilczewska and G. Uehling. (Eds) Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective. Bristol: E-International Relations, 25-48 [in English].

16. Larsen, C. A. (2013). The Rise and Fall of Social Cohesion. The Construction and De-construction of Social Trust in the USA, UK, Sweden and Denmark. Oxford: Oxford University Press [in English].

17. Shelukhin, M., Kupriichuk, V., Kyrylko, N., Makedon, V., Chupryna, N. (2021). Entrepreneurship Education with the Use of a Cloud-Oriented Educational Environment. International Journal of Entrepreneurship. Volume 25, Issue 6. Retrieved from: https://www.abacademies.org/articles/entrepreneurship-education-with-the-use-of-a-cloudoriented-educational-environment-11980.html [in English].

Pavlov Yurii Valeriiovych
Candidate of Science in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Methodology of Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., 01033, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8390-785X

FEATURES OF SOCIALIZATION OF STUDENT YOUTH IN THE CONDITIONS OF WAR: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

The relevance of the problem. *The socialisation of young people in the context of Ukraine's military situation has become a new process of personality formation, development of social ties and integration into society. In fact, in times of war, this process has become especially important, as students, as an active part of society, face additional challenges that affect their psychological state, educational activities and social connections. The war leads to the destruction of social structures, loss of stability and limited opportunities for full social development, and, in turn, the problem of socialisation of students in these conditions becomes particularly relevant due to the need to adapt to new realities, taking into account changes in the educational system, restrictions on personal interaction and increased psychological pressure.*

The purpose of the article *is to study the peculiarities of the process of socialisation of student youth in wartime and to outline the prospects for its optimisation in the post-war period.* ***The methodological basis of the study*** *was a systematic approach to consider the socialisation of student youth as a complex multilevel process that includes the interaction of various social institutions (family, higher education institutions, social groups) and takes into account external factors, including war. The comparative method (comparative analysis) used to compare the socialisation processes of young people in wartime and peacetime helped to identify the main problems and challenges that arise in the current crisis situation. The method of logical structure was used in the article to clearly structure the material, which allowed to consistently structure the problems and prospects of socialisation of student youth during the war.*

Conclusions. *The article provides a comprehensive systematic analysis of the peculiarities of student socialisation in wartime. The main psychological and social challenges affecting young people during military operations were identified, and the impact of deformation of traditional social structures on the student environment was studied. Particular attention is paid to the analysis of the role of educational institutions, social projects, and volunteering as tools for restoring socialisation in the post-war period. The article proposes new methodological approaches to solving these problems through the integration of psychological rehabilitation and civic engagement practices. The article also concludes that the socialisation of students in the post-war period will be a complex, but at the same time necessary process for the restoration and development of society. In turn, the post-war period opens up new prospects for the restoration of socialisation through participation in volunteer projects, psychological support and the active role of educational institutions in the rehabilitation of young people.*

Key words: *processes of socialisation, educational institutions, student youth, distance learning, martial law, social activity, public organizations.*

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 130.1+316(74)
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.21

Швед Зоя Володимирівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри релігієзнавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5766-1980

Нестерова Марія Іванівна
доктор філософії, асистент кафедри релігієзнавства
філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5784-4704

ПРАВОВІ СИСТЕМИ РЕЛІГІЙ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

***Актуальність**. Сучасний статус міждисциплінарних досліджень забезпечує можливість вивчення взаємозв'язку релігії та права як важливих сфер суспільного життя. Правові системи релігій репрезентують складних комплекс елементів, що поєднуються завдяки наявності конкретного релігійного вчення, що своєю чергою зумовлює особливості інституалізації релігійного права, особливостей його застосування та формами і способами оновлення. **Проблема** вивчення правових систем релігій розуміється як усвідомлення необхідності проаналізувати наявний академічний досвід у потрактуванні окресленого феномену та визначенню регіональних особливостей досліджень правових систем та систем права в релігійних традиціях світу. Таким чином **метою** нашого дослідження став розгляд особливостей вивчення правових систем релігій в провідних науково-дослідних установах Європи та США. В роботі застосовані **методи** порівняльного аналізу, інтерпретації та використано міждисциплінарний підхід.*

***Результатом** дослідження стало наступне: на прикладі діяльності провідних науково-дослідних установ розкрито особливості репрезентації, аналізу і результати дослідження правових систем релігій як цілісного феномену, що має свої витоки, природу та конфесійні особливості. На конкретних прикладах визначено специфіку тематики дослідних програм університетів Німеччини, Великобританії та США. Проаналізовано систему вивчення та викладання теми релігійне право в цих світських та релігійних установах. Особливу увагу зосереджено на аналізі публікаційної активності та формах апробації наукових результатів, що показало підсилену увагу науковців до теми зв'язку конкретно-історичних форм правових систем з питаннями гендерної ідентичності, інклюзивності, протидії катастрофам та питанням боротьби за мир. Визначені ключові питання, які розглядаються європейськими вченими. Це питання свободи совісті та осмислення державно-конфесійних стосунків в контексті узгодження національних законодавств з урахуванням особливостей правових систем релігій, поширених серед мігрантів. У США (на прикладі Гарварду) ці питання розширені за рахунок включення практичних завдань вдосконалення інструментів штучного інтелекту, робота якого спрямована на аналізі судової практики в мусульманських країнах. Також доведено, що у дослідженнях основних складових правових систем релігій головну увагу приділяється нормам права та правозастосування, при цьому інституційні аспекти та статус суб'єктів права практично не розглядається.*

***Ключові слова:** правові системи релігій, структура правових систем релігій, релігійне право, дослідницькі програми, релігія.*

Вступ. Різноманітні галузі дисциплінарного релігієзнавства конкретизують вивчення релігійних феноменів завдяки виокремленню суттєвих аспектів даних явищ. Така конкретизація надає чітку характеристику визначеним об'єктам, які вивчають сучасні науковці. У нашій тезовій доповіді ми зазначали, що доволі відомим фактом є те, що віднедавна набрало популярності застосування міждисциплінарного підходу, завдяки якому релігія постає одночасно суспільним і духовним явищем, а при її вивченні ми використовуємо методологічні настанови та методи з різних галузей гуманітарного знання [2]. Цей перспективний підхід забезпечує можливість більш глибокого та системного вивчення духовного досвіду людської цивілізації у зв'язку не тільки з її (цивілізації) минулим або сучасністю, але й актуалізує проведені дослідження до рівня здатності формулювати прогностичні моделі в питаннях державно-конфесійних відносин, впливу релігії на різноманітні сфери життя або в питаннях визначення ефективності релігійного фактору у процесі консолідації суспільства, у межах її (релігії) функціональності. Наступним аспектом актуальності теми є те, що у сучасному суспільстві вже не викликає сумніву теза про зв'язок між правовою державною та ставленням до права як такого з боку суспільства. Іншими словами, розбудова правового суспільства потребує розуміння того, чим є право, яка його роль та які функції у забезпеченні особистих прав і свобод громадян, якими є інституційні форми гарантування цих прав і свобод, якими є механізми формування правосвідомості громадян держави. Сукупність окреслених питань безпосередньо пов'язані із аналізом правових систему їх форм, ґенези, особливостей та функцій.

Визначивши предметом дослідження правові системи релігій, ми можемо сформулювати актуальну, для академічних студій релігієзнавства, **мету**: аналіз особливостей вивчення правових систем релігій, досягнення якої передбачає низки загальнонаукових та релігієзнавчих **методів,** ключову роль серед яких відіграють методи реконструкції, аналізу і узагальнення. Це робить можливим виокремлення основних характеристик та особливості вивчення правових систем релігій в академічному релігієзнавстві та правознавстві.

Результати дослідження. Під правовими системами ми будемо розуміти сукупність явищ та їх функціональних зв'язків, що відносяться до сфери права та включають у себе: суб'єктів права**,** норми права, правові принципи, правові відносини, юридичну практику, правову свідомість та інші елементи, перелік яких сформульований теорією права, як галуззю знання [1, 3]. Наведене визначення дозволяє констатувати, що до поняття «правові систем» включені як системи права, тобто сукупності правових норм та звичаїв, так і більш широке коло поняття, що враховують поліваріантність виявів права в системі суспільних відносин, практиці чи інституційних формах. Саме таким підходом відзначаються західні дослідницькі центри, що вивчаються правові системи релігій. Окрім цього, у зв'язку з актуальністю окресленої тематики для юридичних наук, особливістю методологічних настанов стають саме методи правового аналізу, що змушує орієнтуватись на сучасних стан функціонування правових систем релігій в умовах секулярних суспільств. Тобто, правознавство вивчає правові системи релігій не самостійно, а у зв'язку з необхідністю забезпечувати цілі самого правознавства, як науки про системи права світських держав. Така ситуація спостерігається не всюди, але більшість європейських та американських центрів акцентують увагу саме та окреслених аспектах. Підставою для такого узагальнення став аналіз основного змісту досліджень та тематики конференцій, що проводилися в Німеччині, Великобританії, США. У подальшому викладі ми виокремимо та проаналізуємо особливості зазначеного підходу та сформулюємо загальні тренди сучасного аналізу правових систем релігій та релігійних систем права в наукових дослідженнях та у процесі вивчення в університетах. І саме тут важливо зазначити, що у більшості європейських навчальних закладів навчання здійснюється за конкретними освітніми програмами, що означає, що факультети забезпечують кадровий (фахівці) і матеріально-технічний супровід навчання, при цьому студент закінчує не «факультет» а освітню програму. Саме тому, важливим для нас став аналіз змісту тих програм, що мають міждисциплінарний характер і перебувають «на стику» релігієзнавства та правознавства. Ще раз наголосимо, що у подальшому викладі ми будемо говорити про системи права як сукупність норм та приписів; та правові системи куди входять сукупність систем права, а також правові суб'єкти, принципи, відносини, практика тощо.

Можливо одними з найвідоміших закладів вивчення правових систем релігій в Європі є науково-дослідні та навчальні центри розташовані в Німеччині, що акцентують увагу на прикладному, тобто практичному, їх (систем) застосуванні. Наприклад, в університеті Гумбольдта в Берліні на факультеті богослов'я і юридичному факультеті вивчають взаємодію релігійного і світського права, що знайшло своє відображення в програмах, що репрезентують результати вивчення релігійного права в конфесійному аспекті та у практичних аспектах його втілення. У сучасному світі новітніх технологій постає питання, у який спосіб вони впливають на зміни у різних аспектах релігійного права, що були перераховані вище. Спробою відповіді на це запитання став курс 2025 року під назвою «Сповідування релігій онлайн: посередництво та резонанс у цифровому просторі» [8], або курси «Як говорити про Бога в умовах диктаторського режиму» [26] чи «Свята Русь і руський мир» [13]. Вище перелічені дисципліни навчання тримають у фокусі уваги актуальні для сучасного світу питання про вплив релігії на особисте життя людини, те, як має релігійне право реагувати та виклики, що виникають у зв'язку з поширенням ідеології «нових ідентичностей» (Фукуяма). Як бачимо, в університеті Гумбольта (факультет богослов'я та факультет права) значна увага приділяється вивченню релігійному праву в різних секулярних країнах і впливу сучасні тенденції розвитку права та вплив релігійних традицій на цей процес.

Інший приклад. Університет Гейдельберга має власні установи, що досліджують релігійне право, і серед найвідоміших з них є Міжнародний дослідний центр і міждисциплінарна теологія [24]. Окремим напрямком діяльності цього центру став аналіз взаємозумовлення релігії та права як в історичній так і в сучасній перспективах, тут проводилися вивчення специфіки та порівняння юридичної та теологічної догматики, реакції релігій на поширення цифрових технологій, релігійно-правові аспекти життя підчас пандемії, тощо. Результати цих досліджень друкуються в журналі «Курсор» і серед цікавих його публікацій є стаття присвячена темі війни, що розв'язана проти Україні «Посередництво чи захист: загарбницька війна Росії проти України як виклик європейському екуменізму». Публікація була присвячена результатам проведення Асамблеї Всесвітньої ради церков, як не змогла напряму засудити російську агресію, а в своєму підсумковому документі сформулювала положення де навіть не назвала, хто є агресором. Іншими словами, так звані «політично суперечливі теми» не дозволяють духовним лідерам релігійних конфесій визначити свою позицію більш чітко ніж «ми за все добре і проти всього поганого» [16]. Ще одна стаття «Думки дослідження примирення про війну в Україні» Мартіна Лейнера [15] в якій автор стверджує, що на основі християнської тези про те, що Бог примирив зі собою світ «ми можна захищатися від ворогів і вести проти них війну, але також повинні бути готовим іти з ними шляхом примирення, правди, справедливості та миру, як тільки це стане можливим» [15]. Тут можемо констатувати, що правовий статус таких узагальнень має нульовий, а іноді і негативний, вплив на правові системи релігій, особливо в аспекті внутрішньоконфесійних та міжконфесійних правовідносин, авторитету принципів права та суб'єктів права.

Починаючи з 2023 року дослідницьку увагу авторів публікацій видання «Курсор» вже було спрямовано на теми «гендер і релігії», «історія канонічного права в його полеміці з протестантизмом» і таке інше. Тобто, тема України в дискусіях про релігійне право опинилася на периферії дослідницьких дискурсів. За нашим переконанням така тенденція має негативний, хоча і закономірний характер. При цьому може скластися враження, що для проблематики вивчення правових систем релігій це не актуально. Уважаємо, що за самим визначенням чим є ці системи, осмислення специфіки їх суб'єктів або форм інституцалізації потребує врахування питання миротворчої діяльності, права біженців, захист релігійних свобод на тимчасово окупованих територіях.

Ще однинм прикладом є Тюбінгенський університет. Нна факультет католицької теології правові системи релігій системно не вивчаються але пропонується до уваги тільки деякі їх аспекти, що мають виразний конфесійниий акцент. Тут мовиться про система релігійного права та моральні виклики сучасного світу, глобальні проблеми, молодь, штучний інтелект,

права жінок в католицькій церкві, пасторське служіння і таке інше [10]. Наступне, Інститут соціальної антропології Макса Планка [18] та центр Вивчення релігійної та етнічної різноманітності [25] проводять фундаментальні дослідження у сфері прав людини, питаннях свободи совісті та віросповідань. Водночас, більшу цікавість для нас становлять публікації на основі соціологічних досліджень суспільних процесів як-от: роль релігії в процесі прийняття біженців та адаптації через вимушену еміграцію, релігія та глобальна криза навчання [18].

Цінний досвід вивчення правових систем релігій мають наукові центри Великобританії серед яких Лондонська школа орієнталістики та африканістики [22] де викладаються курси «Мусульманське право», «Буддійське право» та інші. При цьому, зміст курсів враховує сучасний стан практичного застосування права, що дозволяє говорити про цілісний погляд на розуміння правових систем релігій не тільки в контексті аналізу безпосередньо норм права але й того, на чому вони ґрунтуються, як інституалізуються та ким і як реалізуються. Школа видає бюлетень, який цікавий для нас тим, що в ньому друкуються рецензії на нові книги та публікації, що виходяться різними мовами по цілому світі. Тут також наявні спеціалізовані видання присвячені, зокрема, питанням права та релігії в Китаю, Південно-Східній Азії та Африці. Доволі плідні напрацювання має Центр права та релігії в Оксфорді [6] де видається журнал «Оксфордський журнал права та релігії» [18]. Тут вивчаються та реалізуються проекти «Релігійні права та міжнародне право», «Релігія та права людини», «Співіснування релігійних і нерелігійних правових систем», «Церковні собори, канонічне право та історія права», «Релігійні голоси та становлення сучасних прав людини», «Релігійне лідерство та права ЛГБТ+» і таке інше. Цікавим, на наш погляд, є дослідження опубліковане під назвою «Магіко-юридична гіпотеза» у якій йдеться про природу права, релігії і магії та безпосередній зв'язок магії, як специфічної форми практики, з правовими системами. Стаття аналізує методологічний і загально теоретичний аспекти розуміння природи права, його сутнісних характеристик та особливостей функціонування. Алексіс Альвара-Накагава стверджує, що конкретні елементи правових систем схожі на релігійні та магічні вірування, а вкоріненість «магічного мислення» в соціальні практики дозволяє констатувати, що не зважаючи на те що магічна дія базована на «ритуалі», а право на принципі «конвенції і санкції», все ж здатність права «виробляти нові речі», «інститут присяги/клятви», як юридичний та магічно-релігійний інститут, перформативність юридичної мови та магії, коли слова не описують стан речей, а створюють його, наближають право до магії [4]. Розглянута нами публікація демонструє увагу британських вчених до питань теорії права та релігієзнавства, які не сприймаються як окремі галузі гуманітарних наук, а виступають у простір міждисциплінарних досліджень релігійно-правового дискурсу у вивченні правових систем релігій.

Серед інших провідних британських навчальних та дослідних центрів з вивчення правових систем показовим є й досвід Кембріджу у межах діяльності теологічного факультету [11]. У предметній галузі релігієзнавства тут виокремлюють питання релігійного права та сучасний стан у його функціонуванні у зв'язку із викликами сьогодення. Тут мовиться про реакції релігійного права на пандемію, війни та конфлікти, прояви екстремізму на релігійному грунті тощо. Позитивним аспектом цих досліджень стають аргументи на користь актуальності теми, що фіксується у положенні про «змінюваність акцентів» [21] при вивченні релігійного права. Водночас, релігійне право інтерпретується у своєму конкретно-історичному прояві, як феномен визначених конфесійних традицій, при цьому самостійна проблематика структури та функцій правових систем релігій залишаються на периферії дослідницьких інтересів. За нашим переконанням ця обмеженість долається доволі успішними дослідними проектами Кембріджської міжконфесійної програми [5], фокус якої зорієнтовано на міждисциплінарні теми, у яких беруть участь не тільки теоретики права чи богослов'я, але й політологи, соціологи, громадські діячи та представники релігійних громад. Більшість тем звертаються до практичних питань, як-от: взаємозв'язок між антисемітизмом, ісламофобією та іншими видами расизму та дискримінації. При аналізі матеріалів пленарних зустрічей за цією темою ми звернули у вагу, що в 2023 та 2024 роках засідання було закритим для публіки, а матеріал по його

завершенні не публікувалися. За 2024 рік можна ознайомитися тільки з програмою, і ми припускаємо, що це було пов'язано з подією 7 жовтня, коли організація Хамас (яка ще в 2006 році перемогла на виборах до Палестинської законодавчої ради) вчинила терористичний напад на Ізраїль, фактично вчинивши різню та викравши понад 250 людей та вбивши понад 1200.

Ще одним прикладом актуалізації вивчення правових систем релігій в університеті Кембриджу стала платформа «Рівність, різноманіття та інклюзивність» [9], в рамках якої проводяться заходи по вивченню та популяризації результатів дослідження феномену правових системи релігій з позиції антропологічної проблематики та у контексті забезпечення принципу свободи і рівності особистостей.

Наступні осередки, що будуть нами проаналізовані з метою визначення особливостей вивчення правових систем релігій знаходяться в США. Наприклад, Гарвардська юридична школа [12] серед своїх підрозділів має практичну «Клініку релігійної свободи», робота в якій забезпечує набуття навичок в розумінні та практиці застосування законодавства, яким гарантується свобода совісті та віросповідання. Освітніми курсами юридичної школи передбачається ознайомлення з сучасними дослідженнями релігійного права у його практичному застосуванні та конкуренція релігійного і світського права в судових процесах. Наприклад: «Психоделіка, закон і релігія», «Гендер і єврейське право», «Континентальна історія права», «Антиномінаізм: повстання проти закону в іудаїзмі, християнстві та американській політичній культурі», «Лабораторія ісламського права» та інші [7]. Для виокремлення особливостей вивчення правових систем релігій у Гарварді ми обрали «Лабораторію ісламського права». Цей практично-прикладна центр забезпечує не тільки ознайомлення з особливостями функціонування правової системи ісламу, аналізом правових канонів, що впливають на законодавство та тлумачення права в країнах з мусульманською більшістю, але також дозволяє «перевірити та вдосконалити інструменти штучного інтелекту». Адже, як ми розуміємо, впровадження нових технологій та нових цифрових інструментів потребує спільної роботи як технічних так і галузевих спеціалістів. З цією метою в Гарварді існує платформа під назвою «Суд і канони» (Courts and Canons), яка забезпечує вивчення судової практики в питаннях сучасного тлумачення та регулювання ісламського права [23].

Також, правові системи активно досліджуються в університет Брігама Янга у Міжнародному центрі права та релігійних студій [14]. У цьому Центрі вивчаються правові системи релігій як самостійні явища та як фактори, що впливають на національне та міжнародне право. Для участі у проектах запрошуються провідні науковці світу, які представляють результати своїх досліджень на щорічних симпозіумах. Ми звернемося до прикладу проведеного заходу в жовтні 2024 року що проходив під назвою «Релігійна свобода як інструмент миротворчості» [20] за участю представників факультету мусульманського права університету в Кабулі (Афганістан), факультету права та релігії університету Папи Римського (Аргентина), факультету релігієзнавства університету Есватіні та багато інших. Протягом обговорення було звернуто увагу на проблеми, що виникають у зв'язку з вивченням не мусульманського релігійного права в мусульманських країнах, загрози здоров'ю та життю тих хто займається викладанням таких курсів. Акцентовано увагу на актуальності побудови толерантного середовища для адекватного аналізу правових систем, судових практик, суб'єктів релігійного права. За переконанням учасників симпозіуму у США та Європі питання свободи віросповідання є не просто фундаментальним правом серед інших прав людини, але також воно забезпечує подолання конфесійної упередженості при вивченні релігій, та запобігає формуванню та проявам так званого «релігійного націоналізму», як це спостерігається серед автентичних (титульних) етнічностей в країнах з авторитарними режимами. Меншості у таких випадках є не тільки релігійною меншістю але й національною, що впливає на особисте життя в питаннях доступу до ресурсів, економічне становище представників релігійних громад і в цілому на всі аспекти життя держави. Практично всі наукові заходи, що відбувалися під егідою цього міжнародного центру, присвячені вивченню релігійних правових систем та їх взаємодії з національними і міжнародними системами права, і їх актуальність пов'язується з ключовими політичними подіями глобального

характеру. Так, після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 році, вже у жовтні було запропоновано дискусію на тему роль релігії та права у подоланні конфліктів. На панельних дискусіях «Миротворчість, релігія та дипломатія», «Релігія та міжконфесійна взаємодія підчас конфліктів і катастроф», «Релігійна освіта та релігійне лідерство» обговорювалися питання ролі релігійних громад у забезпеченні безпекових умов біженців. На нашу думку, дана проблематика безпосередньо торкається теми вивчення правових систем релігій, адже включає питання реалізації принципів справедливості і милосердя, властивих релігійним доктринам що лежать в основі релігійних вчень.

Висновки. Як бачимо, в результаті триваючої війни проти нашої, а перед цим поширення коронавірусної інфекції призвели до зміни акцентів серед тих напрямів дослідження, які зосереджують свою увагу на вивченні правових систем релігій. У Німеччині дослідження правових системи релігій пов'язано з необхідністю реакцій на збільшення біженців, актуалізацією уваги до гендерної різноманітності та безпекою довкілля. Приклади роботи британських вчених засвідчують інтерес до теоретичних питань осмислення правових систем релігій та методології їх вивчення. Водночас, британські університети та дослідні центри, зберігаючи прикладний характер своїх наукових праць, основну увагу приділяють конкретним проявам різних складових правових систем релігій в питаннях міжконфесійних діалогів, запобіганню геноцидів, забезпечення релігійних свобод та інклюзивності. Досвід вивчення правових систем США репрезентує особливу увагу до питання можливості використання результатів аналізу специфіки правових систем релігій в юридичній практиці, і тому вивчення цих систем здійснюється на юридичних факультетах. Тут релігієзнавчий аналіз враховується як доробок, що можна використовувати на початку вивчення специфіки цих систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оніщенко М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

2. Швед З., Нестерова М. Особливості вивчення правових систем релігій. Теорія модернізації в контексті сучасної світової науки: збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції, м. Мукачево, 24 січня, 2025 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 390-391.

3. Шемшученко Ю.С. Правова система. *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 39.

4. Alexis Alvarez-Nakagawa. The Magico-Juridical Hypothesis. URL: https://academic.oup.com/ojlr/advance-article/doi/10.1093/ojlr/rwae033/7916612?searchresult=1 (дата звернення: 21.02.2025)

5. Cambridge interfaith program. URL: https://www.interfaith.cam.ac.uk/research/current-research-projects (дата звернення: 21.02.2025)

6. Centre for Law and Religion // https://www.rpc.ox.ac.uk/research-life/lro/ (дата звернення: 21.02.2025).

7. Course catalog Harvard law school. URL: https://hls.harvard.edu/courses/?page=1&search=religion%20law (дата звернення: 21.02.2025).

8. Doing religion online: Vermittlung und Resonanz im digitalen Raum. URL: https://moodle.hu-berlin.de/enrol/index.php?id=132110 (дата звернення: 21.02.2025)

9. Equality diversity and inclusion. URL: // https://www.equality.admin.cam.ac.uk/

10. Faculty of Catholic Theology. URL: // https://uni-tuebingen.de/en/faculties/faculty-of-catholic-theology/faculty/ (дата звернення: 21.02.2025).

11. Faculty of Divinity. University of Cambridge. URL: https://www.divinity.cam.ac.uk/ (дата звернення: 21.02.2025).

12. Harvard Law School. URL: https://hls.harvard.edu/ (дата звернення: 21.02.2025)

13. Heilige Rus und Russische Welt. URL: https://moodle.hu-berlin.de/enrol/index.php?id=128048 (дата звернення: 21.02.2025).

14. International Center for Law and Religion Studies. URL: https://www.iclrs.org/ (дата звернення: 21.02.2025).

15. Leiner M. Gedanken aus der Versöhnungsforschung zum Krieg in der Ukraine. URL: https://cursor.pubpub.org/pub/vol7-leiner-versoehnungsforschung/release/1 (дата звернення: 21.02.2025).

16. Lukas Meyer. Vermitteln oder Verteidigen? Russlands Angriffskrieg gegen die Ukraine als Herausforderung für die europäische Ökumene. URL: https://cursor.pubpub.org/pub/vol7-meyer-vermitteln/release/2 (дата звернення: 21.02.2025).

17. Max Planck Institute for Social Anthropology. URL: https://www.mpg.de/153644/social-anthropology (дата звернення: 21.02.2025).

18. Max Planck Institute for Social Anthropology. Publications. URL: https://www.mmg.mpg.de/1296431/all-publications (дата звернення: 21.02.2025).

18. Oxford Journal of Law and Religion. URL: https://academic.oup.com/ojlr (дата звернення: 21.02.2025).

20. Religious Freedom as a Tool for Peacemaking. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLFjLFjjmdYzL_L4XDgARMo8rztblI2Twd (дата звернення: 21.02.2025).

21. Religious Studies subject area overview. Faculty of Divinity. University of Cambridge. URL: https://www.divinity.cam.ac.uk/researchareas/research-areas/religious-studies (дата звернення: 21.02.2025).

22. School of Oriental and African Studies. URL: https://www.soas.ac.uk (дата звернення: 21.02.2025).

23. SHARIA source. URL: https://portal.shariasource.com/ (дата звернення: 21.02.2025).

24. The Forschungszentrum Internationale und Interdisziplinaere Theologie (FIIT). URL: https://www.uni-heidelberg.de/fiit/abteilungen_en.html (дата звернення: 21.02.2025).

25. The Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity. URL: https://www.mmg.mpg.de/home

26. Wie Gott zur Sprache bringen in einem diktatorischen Regime? URL: https://surli.cc/hxomqd (дата звернення: 21.02.2025).

27. SOAS journals and books. URL: https://www.soas.ac.uk/research/soas-journals-and-books (дата звернення: 21.02.2025).

REFERENCES

1. Onishchenko M. (2002) Pravova systema: problemy teorii [Legal system: problems of theory]. Monohrafiia. Kyiv: Instynut Derzhavy i Prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukraine. 352 p. [in Ukrainian].

2. Shwed Z., Nesterova M. (2025) Osoblyvosti vyvchennia pravovykh system relihii [Peculiarities of studying the legal systems of religions] Teoriia modernizatsii v konteksti suchasnoi svitovoi nauky: zbirnyk naukovykh prats z materialamy IV Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, m. Mukachevo, 24 sichnia, 2025 r. / Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen. Vinnytsia: TOV «UKRLOHOS Hrup, 2025. P.390-391. [in Ukrainian].

3. Shemshuchenko Y.S. (2003) Pravova systema. [Legal system] *Yurydychna entsyklopediia*: [u 6 t.]. Kyiv.: Ukrayins′ka entsyklopediya im. M. P. Bazhana. T.5. P.39 [in Ukrainian].

4. Alexis Alvarez-Nakagawa. The Magico-Juridical Hypothesis. URL: https://academic.oup.com/ojlr/advance-article/doi/10.1093/ojlr/rwae033/7916612?searchresult=1 (data zvernennia: 21.02.2025).

5. Cambridge interfaith program. URL: https://www.interfaith.cam.ac.uk/research/current-research-projects (data zvernennia: 21.02.2025).

6. Centre for Law and Religion. URL: // https://www.rpc.ox.ac.uk/research-life/lro/ (data zvernennia: 21.02.2025)

7. Course catalog Harvard law school. URL: https://hls.harvard.edu/courses/?page=1&search=religion%20law (data zvernennia: 21.02.2025)

8. Doing religion online: Vermittlung und Resonanz im digitalen Raum. [Doing religion online: Mediation and Resonance in Digital Space] URL: https://moodle.hu-berlin.de/enrol/index.php?id=132110 (data zvernennia: 21.02.2025)

9. Equality diversity and inclusion. URL: // https://www.equality.admin.cam.ac.uk/

10. Faculty of Catholic Theology. URL: // https://uni-tuebingen.de/en/faculties/faculty-of-catholic-theology/faculty/ (data zvernennia: 21.02.2025)

11. Faculty of Divinity. University of Cambridge. URL: https://www.divinity.cam.ac.uk/ (data zvernennia: 21.02.2025).

12. Harvard Law School. URL: https://hls.harvard.edu/ (data zvernennia: 21.02.2025).

13. Heilige Rus und Russische Welt. [Holy Rus and Russian World] URL: https://moodle.hu-berlin.de/enrol/index.php?id=128048 (data zvernennia: 21.02.2025).

14. International Center for Law and Religion Studies. URL: https://www.iclrs.org/ (data zvernennia: 21.02.2025).

15. Leiner M. Gedanken aus der Versöhnungsforschung zum Krieg in der Ukraine [Thoughts from Reconciliation Research on the War in Ukraine] URL: https://cursor.pubpub.org/pub/vol7-leiner-versoehnungsforschung/release/1 (data zvernennia: 21.02.2025).

16. Lukas Meyer. Vermitteln oder Verteidigen? Russlands Angriffskrieg gegen die Ukraine als Herausforderung für die europäische Ökumene [Mediate or defend? Russia's war of aggression against Ukraine as a challenge for European ecumenism]. URL: https://cursor.pubpub.org/pub/vol7-meyer-vermitteln/release/2 (data zvernennia: 21.02.2025).

17. Max Planck Institute for Social Anthropology. URL: https://www.mpg.de/153644/social-anthropology (data zvernennia: 21.02.2025).

18. Max Planck Institute for Social Anthropology. Publications. URL: https://www.mmg.mpg.de/1296431/all-publications (data zvernennia: 21.02.2025).

18. Oxford Journal of Law and Religion. URL: https://academic.oup.com/ojlr (data zvernennia: 21.02.2025).

20. Religious Freedom as a Tool for Peacemaking. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLFjLFjjmdYzL_L4XDgARMo8rztblI2Twd (data zvernennia: 21.02.2025).

21. Religious Studies subject area overview. Faculty of Divinity. University of Cambridge. URL: https://www.divinity.cam.ac.uk/researchareas/research-areas/religious-studies (data zvernennia: 21.02.2025).

22. School of Oriental and African Studies. URL: https://www.soas.ac.uk (data zvernennia: 21.02.2025).

23. SHARIA source. URL: https://portal.shariasource.com/ (data zvernennia: 21.02.2025).

24. The Forschungszentrum Internationale und Interdisziplinaere Theologie (FIIT) [The Research Center for International and Interdisciplinary Theology (RCIT]. URL: https://www.uni-heidelberg.de/fiit/abteilungen_en.html (data zvernennia: 21.02.2025).

25. The Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity. URL: https://www.mmg.mpg.de/home (data zvernennia: 21.02.2025).

26. Wie Gott zur Sprache bringen in einem diktatorischen Regime? [How to talk about God in a dictatorial regime?]. URL: https://surli.cc/hxomqd (data zvernennia: 21.02.2025).

27. SOAS journals and books. URL: https://www.soas.ac.uk/research/soas-journals-and-books (data zvernennia: 21.02.2025).

Shwed Zoya Volodymyrivna
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Religious Studies Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5766-1980

Nesterova Maria Ivanivna
Doctor of Philosophy,
Assistant at Department of Religious Studies Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska st. Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5784-4704

LEGAL SYSTEMS OF RELIGIONS AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

The status of the relevance of interdisciplinary research provides the opportunity to study the relationship between religion and law as important spheres of social life. The legal systems of religions represent a complex set of elements, combined due to the presence of a specific religious

ideas, which in turn determines the features of the institutionalization of religious law, the features of its application and the forms and methods of updating. ***The problem*** *of studying the legal systems of religions is understood as the awareness of the need to analyze the existing academic experience in interpreting the outlined phenomenon and determining the regional features of research on legal systems and systems of law in religious traditions of the world. Thus,* ***the purpose*** *of our study was to consider the features of the study of the legal systems of religions in leading research institutions in Europe and the USA. The authors use* ***methods*** *of comparative analysis, interpretation, and an interdisciplinary approach.*

The result *of the study was the following: using the example of the activities of leading research institutions, the features of representation, analysis, and results of research on the legal systems of religions as a holistic phenomenon that has its own origins, nature and specific confessional features were revealed. Using specific examples, the specifics of the topics of research programs of universities in Germany, Great Britain and the USA were determined. Particular attention was focused on the analysis of publication activity and forms of testing scientific results, which showed the increased attention of scientists to the topic of the connection of specific historical forms of legal systems with issues of gender identity, inclusiveness, combating disasters and issues of the struggle for peace. Key issues that are considered by European scientists are the issues of freedom of conscience and understanding state-confessional relations in the context of harmonizing national legislations considering, the features of the legal systems of religions common among migrants. In the USA, these issues have been expanded by including practical tasks of improving artificial intelligence tools, the work of which is focused on the analysis of judicial practice in Muslim countries. It has also been proven that in the studies of the main components of the legal systems of religions, the main attention is paid to the norms of law and law enforcement, while the institutional aspects and the status of legal subjects are practically not considered.*

Key words: *legal systems of religions, the structure of legal systems of religions, religious law, research programs, religion.*

UDC 2:276
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.22

Shpakovych Vitalii Volodymyrovych
Postgraduate Student
Department of Philosophy and Political Science
of Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., 10008, Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0009-0007-7158-1817

DIFFERENTIATING HUMAN PERFECTION, DEIFICATION, SALVATION AND SANCTIFICATION IN ORTHODOX THEOLOGY

This article briefly discusses the related, but distinct, topics of human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification as they relate to Orthodox Christianity. All of these concepts describe humanity's transformative journey toward divine union, but highlight different portions of that process. The first is the state of deification (theosis), which is at the heart of Orthodox theology; it refers to the ultimate status of human beings who through divine grace participate in the uncreated divine energies while at the same time not losing their distinct status as human beings. This process is not self- initiated but is given through Christ and the Holy Spirit. Human perfection, in close association with the concept of theosis, means that one's will as well as one's reason is in accord with the divine will, is conformed to the sacrifice of Christ, and requires the cooperation of the human mind and the human will to the divine grace. In Orthodox theology, salvation is not simply prospective or forensic; salvation is ontological, which involves redemption, healing and restoration to communion with God. It is a dynamic and synergistic process requiring faith and repentance in God, sacramental participation, and ascetic discipline. The Trinity is the foundation of salvation, which makes deification and human perfection possible. Sanctification – an intermediate stage – is about human purification through grace and human effort to remove sin and develop virtue. Though sanctification is process, deification signifies its eschatological telos. By separating these theological concepts, this article rediscovers their interrelated roles in Orthodox soteriology. Salvation begins the journey as it tackles the fallen state of humanity, sanctification leads a person to a place of ongoing moral and spiritual growth, human perfection is the model of a life resembling that of Christ, and finally deification is the consummate participation in that divine life. In return, however, the Orthodox theology presents a consistent view of salvation, integrating these elements into a holistic project that foretells a transformative and participatory journey toward union with God.

Actuality. *In the present day, many scholars are interested in the spirituality of the Eastern Christians which has led to the increase in relevance of studying Orthodox theological concepts in today's religious discussions. Orthodox soteriology is based on the relationship that exists between four key elements: human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification, all of which have continued to attract interest from different individuals worldwide but most especially from the West. Although vitally important in its own right, particularly within certain religious contexts, we still remain unsure how we can distinguish human perfection. For what reason did God create us? How can I become like Jesus? What does it mean to be saved? How do we work out our salvation? Even among those who identify themselves as Orthodox Christian, there is much debate on this topic. Hence the study intends to analyze their meanings and relationships systematically across the four topics.*

Aim. *This paper aims to study and differentiate four principal issues in Orthodox theology of human being: human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification. It intends to show the reader how these elements are related to each other within the broader context of Orthodox soteriology while highlighting their separate attributes. In engaging in so, it hopes that readers will come away with more sophisticated views concerning both the nature of humanity as depicted in Orthodoxy and how humans are meant to achieve their ultimate goal.*

Tasks:

- *to examine and define the concept of deification (theosis) in Orthodox theology, exploring its nature as a transformative process and its relationship to divine grace;*
- *to analyze the concept of human perfection and its Christocentric nature, distinguishing it from other related theological concepts;*

− *to investigate the Orthodox understanding of salvation as an ontological process rather than merely a forensic declaration;*
− *to explore the role of sanctification as an intermediate stage in the spiritual journey;*
− *to establish the interconnections and distinctions between these four concepts within Orthodox theological framework;*
− *to demonstrate how these concepts collectively contribute to Orthodox soteriology's holistic vision of human transformation.*

Research Methods. *The following research methods were used:*

1. Theological analysis. This involved going through a range of Orthodox theological books and patristic writings to establish the literal importance and applications of these concepts.

2. Comparative approach. An investigation into both similar and dissimilar points among the four concepts aimed at determining unique attributes inherent in each one while acknowledging their interconnections.

3. Historical–critical method. This looked into how these concepts have been understood throughout history within Orthodox theology.

4. Conceptual analysis. A close study was done on important terms and the meaning they carry in Orthodox theological discourse.

5. Synthetic approach. The research combines different theological standpoints to offer a clear view on the role of these terms in Orthodox Christian teaching.

The research primarily draws from patristic sources, Orthodox theological texts, and contemporary scholarly works in the field of Orthodox theology. This methodological framework enables a comprehensive examination of these concepts while maintaining fidelity to Orthodox theological tradition and thought.

Results*. The article talks about human perfection, deification (theosis), salvation and sanctification in Orthodox theology, which are interconnected but dissimilar. In Christ – centered Orthodoxy, deification is portrayed as humanity's ultimate transformation which signifies the human participation in divine energies while maintaining their identities. Also, human perfection is about aligning human will with divine will. Salvation is ontological healing and requiring and restoration of the soul and body. It is not simply a forensic justification. Moreover, salvation requires unique synergy of divine grace (energy) and human freedom (determination). Being sanctified is an intermediate stage involved in being purified from sin and developing virtue, which gets one ready for the final goal of deification. These ideas put together make a whole picture of Orthodox soteriology that shows the way through which man reaches God.*

Key words: *God, divine grace, humanity, human perfection, deification, salvation, sanctification, synergy, orthodox theology.*

Introduction. The discourse in the Orthodox theology is complex and all- involving as it tries to explain how human being changes while moving towards God. Some of these concepts include human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification which are seen as independent but related key factors in changing spiritually. It is therefore not surprising that these theological issues have continued to attract much debate among the members of the Orthodox Church, particularly considering their close connection and apparent differences.

Results and discussions. In Orthodox theology, one encounters the ideas of human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification as some of the most fundamental pillars of the transformative journey of humanity towards God. Though these ideas are inextricably linked, and often overlap, they comprise different aspects of the Orthodox soteriological vision. On the one hand, as Maican notes, deification constitutes one of the greatest pillars of Orthodox Christianity [13, p. 6] and its worldview, while on the other, human perfection, salvation and sanctification are three aspects of humanity's restoration and ultimate destiny. The following article will endeavour to explain the essential distinctions between the concept of human perfection and the concepts of deification, salvation and sanctification. Orthodox Christianity has parts that are distinct – such as deification (theosis) and human perfection while being intertwined at the same time.

Distinct yet Intertwined Deification, or theosis, is understood as a transformative process–human beings who come into union with Christ partake of the divine nature [14, p. 31]. This is not the ascent of self- initiation but a divine gift of grace from God [15, p. 5], obtained not through the heroic

striving of humanity but through divine condescension. Pseudo– Dionysius expresses deification as becoming as much as possible like and in union with God [9, p. 9] This metamorphic movement is the participation of rational creatures in the divinity that has its source in the Father, through the Son, and in the Holy Spirit [15, p. 4]. One essential principle is that only God has the capability of deifying, because one cannot give what one does not intrinsically have [18, p. 43].

There are several key features of deification.

To begin with, it is properly implemented in participation in Christ [18, p. 43], which resonates with the patristic expression that Christ became man so that man may become God [2, p. 48]. Secondly, deified humans share in the uncreated divine energies, without partaking of the divine essence (thus preserving the ontological distinction of creator and creature) [18, p. 47].

Thirdly, to transform the image of God in men into the likeness of God is a work that needs ascetic effort, the love of God and the keeping of His holy commandments [13, p. 14; 20, p. 37]. Deification is not only a social adjunct to salvation but also the latter's ultimate end, mending humanity to integrity and wholeness through participation in Christ by way of the Holy Spirit, and through union with the Father in the divine economy [17, p. 15, 17, 29]. There are many ways to get to deification, including participation in divine nature (2 Peter 1:4), knowledge of God as logos and nous, and virtue, to be gained in love and obedience to divine commandments [20, p. 37]. Thus, while human perfection in Orthodox theology is anchored in an ideal of humanity embodied uniquely in Jesus Christ [18, p. 32], this is not merely some ethical schema as it is integrally related to Christology and the Incarnation [18, p. 32]. For its part, human perfection is inextricably Christocentric, grasped through the individuality of the Saviour of humanity, the Son of man, who both exemplifies and is the source of perfection [18, p. 32, 38]. It is the work of restoring the image and likeness of God in everyone. The image is thus presumed to be intrinsic; the likeness requires wilful purposeful effort [13, p. 15]. The return to God, according to the patristic tradition, is both moral and intellectual perfection [9, p. 13]. It is important to know, that theosis is deemed to comprise a facet of human perfection alone, namely the final stage of the gradual transition from imperfection to perfection [3, p. 92]. Achieving likeness to God necessitates ethical imitation through virtue and asceticism [16, p. 7]. However, there are some significant differences between deification and human perfection, even as they go together. In other words, on the one hand, deification is a transformation of being, whereby men become partakers of the divine nature without losing either their human nature or their personal uniqueness [13, p. 13, 87]. In contrast, human perfection focuses on moral and intellectual perfection, aligning human life with the divine will as manifested by Christ [9, p. 13]. Secondly, with regard to emphasis, deification stresses union with God and communion in divine energies leading to being gods by grace [13, p. 13, 87]. The ideal of humanity, instead, refers to adorning itself with the perfect and full humanity of Christ and emphasizes holiness [18, p. 32, 56].

Thirdly, in terms of scope, deification includes the whole economy of salvation, thus having a structural significance in Orthodox theology [17, p. 15]. Notably, human perfection is mainly about the human ideal and how to achieve it through Christ, which has a strong impact on theological anthropology [18, p. 32, 35].

Fourthly, the means to bring these states about are different. Deification is realized through sacramental participation, asceticism, and synergy with divine grace [20, p. 25] while human perfection is attained by abiding in Christ’s Ecclesial Body, becoming truly human and divine– humanized [18, p. 38].

Lastly, regarding the relationship to Christ, while Christ is the source and archetype of deification, who unites believers to the body of His church via the Holy Spirit [18, p. 43], He is also the pattern or the norm of human perfection [18, p. 38, 50].

The idea of salvation is a part of the essence of Orthodox theology, as it is perceived as the master framework for understanding God’s redemptive work in Christ [1, p. 193]. The term salvation refers to reunion with God in Christ, which includes both redemption and justification [1, p. 193]. It is presented as a process of healing and restoration, addressing humanity's inherently diseased nature and need for a life – giver [1, p. 193]. Salvation in the Orthodox tradition is a theoanthropic

process, the divine gift that involves the entirety of the person [18, p. 30, 38]. It requires synergy, the cooperation of divine grace and human freedom, [21, p. 134]. Salvation is not simply a legalistic pronouncement, but is an ontological change, an actual alteration of human existence [21, p. 134]. The whole of Christ's life becomes sacrificial in meaning by divine kenosis, which stresses salvation through humiliation and life through death [1, p. 193]. The end of salvation is theosis or deification, in which humans participate in the divine nature and share in complete union with God [6, p. 369– 370]. The means of salvation include faith and obedience, which require an outpouring of heart and will to accept God's grace [7, p. 77, 78], sacramental life and worship, which is essential to the experience of salvation [1, p. 193], and Christ's sacrifice, which was made possible by God's grace [7, p. 77, 78].

Compared with human perfection, the scope of salvation has substantive differences. That involves redemption from sin and death, being reconciled to God in Christ, and a restoration to wholeness [19, p. 66]. In contrast, human perfection deals with reaching the ideal state of being thoroughly human and reflective of God's image, and achieving moral and spiritual excellence as well [18, p. 22, 32]. In terms of the nature of transformation, salvation is primarily occupied with the healing and repair of human nature, dealing with the consequences of sin and offering forgiveness and reconciliation [11, p. 70]. Human perfection stresses the gradual realization of human potential, achieving moral and intellectual perfection aligned with the divine will as Christ exemplifies [10, p. 17]. Contrasting process and ideal, salvation describes the dynamic process of being saved, this involves faith, repentance and participation in the sacraments [21, p. 134]. In human perfection, it all represents the ultimate ideal of what people should strive for, a state with full virtue, love and unity with God [18, p. 22, 30]. In relation to Christ, in salvation, it is Christ who is the Savior, through whom reconciliation is achieved, granting redemption from sin and death [11, p. 74]. In human perfection, Christ is the model of perfect humanity, showing the path to achieving human potential [18, p. 22, 38]. Finally, there is a strong emphasis on God's side of the equation in salvation. This regards the grace of redemption and Christ's work on the cross [1, p. 193]. Whereas in human perfection it focuses on the human response to God's grace, namely it means actively involved with spiritual and moral growth [18, p. 22, 30].

Another significant notion, one often discussed as a process, is sanctification, a key concept in Orthodox theology. Sanctification is essentially understood in relation to the extreme goal of human life, deification, and is seen as the act of God removing sin and other elements that hinder the love of God and providing a mode of life that conforms to divine standards [5, p. 158, 159, 70]. It is worked out cooperatively between God and human beings, who consent to God's will [21, p. 75] through faith, obedience to Christ, and grace of the Holy Spirit [4, p. 68; 17, p. 106, 107; 18, p. 21]. Sanctification is a process of reforming through morals and intellect back to God, necessitating human work but yet is, at the same time, a grace from God [12, p. 8]. It includes purification and virtue, as self– denial relies on purity of heart and subjugation of passions by asceticism to realize union with the divine [8, p. 11]. Human perfection, as deification, becomes more than moral improvement: it is partaking in the divine nature as through this grace we become, as far as possible, analogous to, and in union with, God [9, p. 5]. Not a self– deification but a gift made possible through Christ's incarnation and realized through the Holy Spirit [12, p. 9; 15, p. 4; 18, p. 21], God cooperating with men in synergy [21, p. 75]. As theosis human perfection is union with God in the Church [13, p. 87], transformation by grace that engrafts Christians into Christ's deified humanity without exchanging human nature for divine nature [18, p. 34], as well as participation in divine energies, life of God [18, p. 38] given to the saints. The distinction between sanctification and human perfection is largely a matter of emphasis and scope [15, p. 4]. The essence of transformation in the case of sanctification concerns moral and ethical cleaning while theosis is an ontological transformation; participation in God's divine nature [15, p. 4; 12, p. 8]. The particulars regarding the scope of change for sanctification are sins and imperfections, but theosis aims for a comprehensive union with God, affecting the entire human being [9, p. 7; 15, p. 4]. With respect to agency, sanctification entails both human effort and divine grace; theosis is, primarily, a gift of divine grace, with human effort as a preparation for receiving it [15, p. 4; 12, p. 9].

From the standpoint of sanctification (and also from that of salvation, as it turns out,) the analogy with sculpture seems apt. Finally, in terms of timing, sanctification is an ongoing process throughout life, while human perfection (theosis) is often looked upon as an eschatological goal to be realized in the age to come, with some of its beneficial results being now experienced [8, p. 8; 18, p. 36]. Deification, Salvation, Sanctification, and Human Perfection, while distinct, are deeply interconnected within Orthodox theology. While Salvation provides the basic structure, addressing man's fallen state and effecting the process of healing and reconstruction as well as the direction towards fulfilment, Sanctification becomes progressively a process of cleansing and moral transformation leading to ever– greater conformity with God's will. Human perfection evolves as the goal, Christ's manhood defining it, reflecting God's image and likeness, operating both as a process and final goal. Deification, then, is understood as the end of this progress. It is mankind's finest level – the ultimate in human perfection. For by grace God and man are joined as one: humanity is lifted to join in the divine nature, thus fulfilling its deepest longing for God's presence.

Conclusions:

1. In Orthodox theology the concepts of human perfection, deification (theosis), salvation, and sanctification–while different–are profoundly interconnected forming a complete view of humanity's transformation and final merger with God. Each of these lines of theological thought lends itself to the overall soteriological format, highlighting various aspects of divine– human cooperation and spiritual ascent. Deification (theosis) is the final result of this transformative process: union with God through grace, humans partake of uncreated divine energy in their humanity while maintaining their distinct human nature. Theosis is not something achieved by human effort alone but rather is a gift of grace carried sores tabbed out with support from Christ’s incarnation and through the Holy Spirit. It represents the highest fulfilment of mankind’s divine vocation, changing believers into "gods by grace ".
2. Human perfection is closely related to deification, but it is more about bringing back into effect and achieving an ideal human state like that of Jesus Christ.
3. This refers to the process in which human beings, through cooperation with God’s grace, following Jesus Christ’s example, and struggling in asceticism, are able to make their natural faculties (moral, intellectual, and spiritual) become congruent with the divine will again.
4. Human perfection is not same as deification since the latter is about the nature of a person while the former involves being morally and intellectually upright so as to be better placed in taking part of the divine nature. Salvation as the all– encompassing term sets the context for both deification and human perfection. It refers to a continuous process of being saved, healed, and brought back to unity with God.
5. In contrast with a shallow legal or court– room model of salvation, Orthodox soteriology teaches that salvation is nothing else but a real change requiring man’s work together with God’s grace. This occurs by way of faith, repentance, receiving the sacraments, living in the Church, with all areas aiming at uniting them with God in Jesus Christ to become like Him.
6. While sanctification is perceived as continuous cleansing from sin; it readies for perfect human glory and also precedes deification. It is an act of eliminating sins and developing virtues through hard work which is achieved with the help of prayer and divine assistance.
7. The process of sanctification continues during one’s lifetime, but theosis is its final stage when believers will see God "face to face" in the next world. However, separate they may appear, these four doctrines paint a cohesive picture of how Orthodox Christians should live out their faith. Salvation begins humanity’s restoration and return to God by uniting them with Him.
8. In this way, sanctification keeps leading individuals closer to the image of God through continuous purification of morals and spirit. Human perfection is the ideal human nature seen in the person of Christ.
9. Deification, being the highest point, goes over and above everything else letting believers enjoy being sons of God but still retain their human identity. In sum, these ideas represent the dynamic course of salvation leading towards theosis, proving that man has a special place in God’s eternal plan of creation.

BIBLIOGRAPHY

1. Agourides S. Salvation according to the Orthodox Tradition. *The Ecumenical Review.* 1969. V. 21. № 3. P. 190–203.

2. Arblaster J., Faesen R. Mystical Doctrines of Deification: Case Studies in the Christian Tradition. Abingdon: Routledge, 2018. 184 p.

3. Ashwin– Siejkowski P. Clement of Alexandria: A Project of Christian Perfection. T&T Clark, 2008. 272 p.

4. Blackwell Ben C. Christosis: Pauline Soteriology in Light of Deification in Irenaeus and Cyril of Alexandria. Edited by Jörg Frey. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2. Reihe. Mohr Siebeck, 2011. 312 p.

5. Camp B. Humanity's Desire for Perfection: A Defense for Christian Theism. 2022. 183 p.

6. Clendenin B. Partakers of Divinity: The Orthodox Doctrine of Theosis. *Journal of the Evangelical Theological Society.* 1994. Vol. 37 (3). P. 365–379.

7. Coward H. The Perfectibility of Human Nature in Eastern and Western Thought. SUNY Series in Religious Studies. State University of New York Press, 2008. 230 p.

8. Edwards M. Visions of God and Ideas on Deification in Patristic Thought. 2017. 256 p. https://doi.org/10.4324/9781315439600.

9. Finlan S., Kharlamov V. Theosis: Deification in Christian Theology, Volume One. Wipf and Stock Publishers, 2006. 185 p.

10. Hyde M. Perfection: Coming to Terms with Being Human. Baylor University Press, 2010. 340 p.

11. King R. Atonement and the Completed Perfection of Human Nature. *International Journal of Philosophy and Theology.* 2015. Vol. 76 (1). P. 69–84. https://doi.org/10.1080/21692327.2015.1043931.

12. Litwa, M. We Are Being Transformed: Deification in Paul's Soteriology. Berlin: Walter de Gruyter, 2012. 343 p.

13. Maican P. Deification and Modern Orthodox Theology: Introduction to Contemporary Debates. BRILL, 2023. 130 p.

14. Ortiz J. With All the Fullness of God: Deification in Christian Tradition. Lexington Books, 2021. 279 p.

15. Russell N. The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition. Oxford University Press, 2004. 418 p.

16. Russell N. Theosis and Religion: Participation in Divine Life in the Eastern and Western Traditions. Cambridge University Press, 2024. 250 p.

17. Thomas S. Deification in the Eastern Orthodox Tradition: A Biblical Perspective, 2008. 208 p.

18. Torrance A. Human Perfection in Byzantine Theology: Attaining the Fullness of Christ. Oxford University Press, 2020. 253 p.

19. Christopher V. The Orthodox Understanding of Salvation: "Theosis" in Scripture and Tradition. Dalton, PA: Mount Thabor Publishing, 2014. 198 p.

20. Williams A. The Ground of Union: Deification in Aquinas and Palamas. Oxford University Press, 1999. 230 p.

21. Zaitsev E. Analysis and Evaluation of Vladimir Lossky's Doctrine of Theosis. 1998. https://doi.org/10.32597/dissertations/171. 340 p.

REFERENCES

1. Agourides, S. (1969). Salvation according to the Orthodox Tradition. *The Ecumenical Review.* V. 21. № 3. P. 190–203 [in English].

2. Arblaster, J., Faesen, R. (2018). Mystical Doctrines of Deification: Case Studies in the Christian Tradition. Abingdon: Routledge. 184 p. [in English].

3. Ashwin– Siejkowski, P. (2008). Clement of Alexandria: A Project of Christian Perfection. T&T Clark, 272 p. [in English].

4. Blackwell Ben C. (2011). Christosis: Pauline Soteriology in Light of Deification in Irenaeus and Cyril of Alexandria. Edited by Jörg Frey. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2. Reihe. Mohr Siebeck. 312 p. [in English].

5. Camp, B. (2022). Humanity's Desire for Perfection: A Defense for Christian Theism.183 p. [in English].

6. Clendenin, B. (1994). Partakers of Divinity: The Orthodox Doctrine of Theosis. *Journal of the Evangelical Theological Society.* Vol. 37 (3). P. 365–379 [in English].
7. Coward, H. (2008). The Perfectibility of Human Nature in Eastern and Western Thought. SUNY Series in Religious Studies. State University of New York Press. 230 p. [in English].
8. Edwards, M. (2017). Visions of God and Ideas on Deification in Patristic Thought. 256 p. https://doi.org/10.4324/9781315439600 [in English].
9. Finlan, S., Kharlamov, V. (2006). Theosis: Deification in Christian Theology, Volume One. Wipf and Stock Publishers. 185 p. [in English].
10. Hyde, M. (2010). Perfection: Coming to Terms with Being Human. Baylor University Press. 340 p. [in English].
11. King, R. (2015). Atonement and the Completed Perfection of Human Nature. *International Journal of Philosophy and Theology.* Vol. 76 (1). P. 69–84. https://doi.org/10.1080/21692327.2015.1043931 [in English].
12. Litwa, M. (2012). We Are Being Transformed: Deification in Paul's Soteriology. Berlin: Walter de Gruyter. 343 p. [in English].
13. Maican, P. (2023). Deification and Modern Orthodox Theology: Introduction to Contemporary Debates. BRILL. 130 p. [in English].
14. Ortiz, J. (2021). With All the Fullness of God: Deification in Christian Tradition. Lexington Books. 279 p. [in English].
15. Russell, N. (2004). The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition. Oxford University Press. 418 p. [in English].
16. Russell, N. (2024). Theosis and Religion: Participation in Divine Life in the Eastern and Western Traditions. Cambridge University Press. 250 p. [in English].
17. Thomas, S. (2008). Deification in the Eastern Orthodox Tradition: A Biblical Perspective. 208 p. [in English].
18. Torrance, A. (2020). Human Perfection in Byzantine Theology: Attaining the Fullness of Christ. Oxford University Press. 253 p. [in English].
19. Christopher, V. (2014). The Orthodox Understanding of Salvation: "Theosis" in Scripture and Tradition. Dalton, PA: Mount Thabor Publishing. 198 p. [in English].
20. Williams, A. (1999). The Ground of Union: Deification in Aquinas and Palamas. Oxford University Press. 230 [in English].
21. Zaitsev, E. (1998). Analysis and Evaluation of Vladimir Lossky's Doctrine of Theosis. 340 p. https://doi.org/10.32597/dissertations/171 [in English].

Шпакович Віталій Володимирович
аспірант кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, Житомир, Україна
orcid.org/0009-0007-7158-1817

РОЗРІЗНЕННЯ ДОСКОНАЛОСТІ ЛЮДИНИ, ОБОЖЕННЯ, СПАСІННЯ ТА ОСВЯЧЕННЯ У ПРАВОСЛАВНІЙ ТЕОЛОГІЇ

У цій статті коротко обговорюються пов'язані але різні між собою концепції людської досконалості, обожнення (теозису), спасіння і освячення, як вони стосуються православного християнства. Всі ці поняття описують трансформаційний шлях людини до божественного єднання, але висвітлюють різні частини цього процесу. Перша – це стан обожнення (теозис), який лежить в основі православного богослов'я; він відноситься до найвищого статусу людських істот, які завдяки божественній благодаті беруть участь у нестворених божественних енергіях, водночас не втрачаючи свого окремого статусу людських істот. Цей процес не є самоініційованим, але дається через Христа і Святого Духа. Людська досконалість, у тісному зв'язку з поняттям теозису, означає, що воля і розум людини узгоджуються з божественною волею, відповідають жертві Христа і вимагають співпраці людського розуму і людської волі з божественною благодаттю. У православному богослов'ї спасіння не є просто перспективним чи формальним; спасіння є онтологічним,

яке включає в себе відкуплення, зцілення і відновлення до спілкування з Богом. Це динамічний і синергетичний процес, що вимагає віри і покаяння в Бога, участі в таїнствах і аскетичної дисципліни. Трійця є основою спасіння, яка уможливлює обоження і людську досконалість. Освячення – проміжний етап – полягає в очищенні людини через благодать і людські зусилля, спрямовані на усунення гріха і розвиток чеснот. Хоча освячення є процесом, обоження означає його есхатологічний зміст. Розділяючи ці богословські поняття, ця стаття наново відкриває їхні взаємопов'язані ролі у православній сотеріології. Спасіння розпочинає подорож, коли долає падіння людства, освячення веде людину до місця постійного морального і духовного зростання, людська досконалість є моделлю життя, подібного до життя Христа, і, нарешті, обожнення є повною участю в цьому божественному житті. Натомість православне богослов'я представляє послідовний погляд на спасіння, інтегруючи ці елементи в цілісну єдність, яка зображує трансформаційний і партисипативний шлях до єднання з Богом.

***Актуальність**. У наш час багато науковців цікавляться духовністю східних християн, що зумовило зростання актуальності вивчення православних богословських концепцій у сучасних релігійних дискусіях. Православна сотеріологія ґрунтується на взаємозв'язку, який існує між чотирма ключовими елементами: людською досконалістю, обоженням (теозисом), спасінням і освяченням, які продовжують викликати інтерес у різних людей по всьому світу, але особливо на Заході. Хоча кожна з них є життєво важливою сама по собі, особливо в певних релігійних контекстах, ми все ще не знаємо, як ми можемо відрізнити людську досконалість. Для чого Бог створив нас? Як я можу стати схожим на Ісуса? Що означає бути спасенним? Як ми працюємо над своїм спасінням? Навіть серед тих, хто ідентифікує себе як православний християнин, існує багато дискусій на цю тему. Тому дослідження має на меті систематично проаналізувати їхнє значення та взаємозв'язок між цими чотирма темами.*

***Мета.** Ця стаття має на меті вивчити і розрізнити чотири основні концепції православного богослов'я людини: людська досконалість, обожнення (теозис), спасіння і освячення. Вона має на меті показати читачеві, як ці елементи пов'язані між собою в ширшому контексті православної сотеріології, виділяючи при цьому їхні окремі атрибути. Автор сподівається, що завдяки цьому читачі матимуть більш глибокі погляди на природу людини, як вона зображена у православ'ї, і на те, як людина має досягти своєї кінцевої мети.*

Завдання:

− розглянути та визначити поняття обоження (теозису) у православному богослов'ї, дослідити його природу як трансформаційного процесу та його зв'язок з божественною благодаттю;

− проаналізувати концепцію людської досконалості та її христоцентричну природу, відмежувавши її від інших суміжних богословських концепцій;

− дослідити православне розуміння спасіння як онтологічного процесу, а не просто формальної декларації;

− дослідити роль освячення як проміжного етапу духовного шляху;

− встановити взаємозв'язки та відмінності між цими чотирма поняттями в рамках православного богослов'я;

− продемонструвати, як ці концепції в сукупності сприяють цілісному баченню православної сотеріології про преображення людини.

***Методи дослідження.** Були використані наступні методи дослідження:*

1. Богословський аналіз. Це включало в себе вивчення низки православних богословських книг та святоотцівських творів, щоб встановити буквальне значення та застосування цих концепцій.

2. Порівняльний підхід. Дослідження подібних і відмінних моментів між чотирма концепціями, спрямоване на визначення унікальних атрибутів, притаманних кожній з них, а також на визнання їхнього взаємозв'язку.

3. Історико- критичний метод. За допомогою цього методу було досліджено, як ці поняття розумілися протягом історії в православному богослов'ї.

4. Концептуальний аналіз. Було проведено ретельне дослідження важливих термінів та значення, яке вони несуть у православному богословському дискурсі.

5. Синтетичний підхід. Дослідження поєднує різні богословські точки зору, щоб запропонувати чіткий погляд на роль цих термінів у православному християнському вченні.

Дослідження спирається насамперед на патристичні джерела, православні богословські тексти та сучасні наукові праці в галузі православного богослов'я. Така методологічна основа

дозволяє всебічно дослідити ці поняття, зберігаючи вірність православній богословській традиції та думці.

Результати. *У статті йдеться про досконалість людини, обоження (теозис), спасіння та освячення у православному богослов'ї, які є взаємопов'язаними, але не схожими між собою. У христоцентричному православ'ї обожнення зображується як остаточне перетворення людини, що означає участь людини в божественних енергіях при збереженні своєї ідентичності. Крім того, людська досконалість полягає в узгодженні людської волі з божественною волею. Спасіння – це онтологічне зцілення, яке вимагає і відновлює душу і тіло. Це не просто судове виправдання. Більше того, спасіння вимагає унікальної синергії божественної благодаті (енергії) і людської свободи (рішучості). Освячення є проміжним етапом очищення від гріха і розвитку чеснот, який готує людину до кінцевої мети – обожнення. Ці ідеї разом складають цілісну картину православної сотеріології, яка показує шлях, через який людина досягає Бога.*

Ключові слова: *Бог, божественна благодать, людство, людська досконалість, обоження, спасіння, освячення, синергія, православна теологія.*

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 351.84(477):316.42
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.23

Запорожченко Олексій Володимирович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри права і соціальної роботи
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
вул. Іллі Ріпина, 12, Ізмаїл, Україна
orcid.org/0000-0003-0496-2605

Садова Світлана Олегівна
викладач кафедри права і соціальної роботи
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
вул. Іллі Ріпина, 12, Ізмаїл, Україна
orcid.org/0000-0001-7268-9001

МОДЕРНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРІОРИТЕТИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття висвітлює ключові аспекти модернізації національної соціальної політики в умовах динамічних глобальних змін і внутрішніх соціально-економічних трансформацій. Автори наголошують, що ефективне функціонування системи соціального захисту потребує комплексного підходу, заснованого на прозорості, результативності та адресності. Такий комплексний підхід робить систему соціального захисту більш ефективною, сприяє соціальній справедливості й забезпечує цільове використання бюджетних ресурсів. Детально розглянуто інституційне зміцнення, яке передбачає вдосконалення механізмів управління соціальними програмами та скоординовані дії між різними державними органами. Важливим викликом залишається вплив демографічних тенденцій, зумовлених старінням населення та активною міграцією, що обтяжує пенсійну систему й загострює потребу у впровадженні ефективних накопичувальних і страхових механізмів. Паралельно з цим цифровізація набуває дедалі більшого значення: створення єдиного інформаційного простору пришвидшує обробку даних, мінімізує дублювання функцій та підвищує точність соціальних виплат.

***Метою дослідження** є визначення ключових напрямів модернізації національної соціальної політики, оцінка ефективності існуючих соціальних програм та механізмів їх управління, виявлення основних викликів, що стоять перед соціальною сферою в Україні, а також розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності соціального захисту та розвитку людського капіталу.*

***Методи дослідження**: порівняльний аналіз, спрямований на зіставлення українського та міжнародного досвіду модернізації соціальної сфери; системний підхід, що дозволяє вивчити взаємозв'язок між інституційними реформами, економічними факторами та соціальною політикою; а також метод експертного оцінювання, що базується на висновках науковців і практиків щодо ефективності соціальних реформ.*

***Результати дослідження.** Визначено, що ефективність соціального захисту може бути підвищена шляхом інституційного зміцнення, вдосконалення механізмів управління, цифровізації та створення єдиного інформаційного простору. Виявлено, що ключовими викликами залишаються демографічні зміни, старіння населення, активна міграція та обмеженість фінансових ресурсів, що ускладнює реалізацію соціальних програм. Підтверджено важливість партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством у впровадженні соціальних ініціатив, що сприяє залученню додаткових ресурсів і підвищенню ефективності*

політики. Обґрунтовано, що децентралізація дозволяє адаптувати соціальні програми до регіональних особливостей та оптимізувати використання бюджетних коштів.

Ключові слова: *модернізація, соціальна політика, ефективність, соціальний захист, цифровізація, адресність, партнерство, інновації.*

Вступ. Модернізація національної соціальної політики є одним із пріоритетних напрямів державного розвитку в умовах глобальної конкуренції та соціально-економічних викликів XXI століття. Зіткнувшись із демографічними змінами, розвитком технологій, міграційними процесами та ускладненням економічної ситуації, держави вимушені переглядати свої підходи до організації соціальної сфери. При цьому важливо зберегти фундаментальні цінності – забезпечення гідного рівня життя, соціальний захист найуразливіших верств населення, сприяння справедливому розподілу ресурсів і рівним можливостям для усіх.

У європейському контексті ці цінності набувають конкретного змісту через упровадження так званих «європейських стандартів життя». Це передбачає не лише високий рівень соціальної захищеності, а й доступність якісної освіти, охорони здоров'я, забезпечення безпечних та справедливих умов праці, наявність механізмів соціального діалогу й постійне вдосконалення інститутів соціального захисту. У Європі розвиваються комплексні підходи до інтеграції різноманітних груп населення, створення «розумного зростання» (smart growth) та підтримки найуразливіших верств у періоди економічних потрясінь. При цьому великий акцент робиться на відповідальності кожного перед суспільством і на солідарності як базовому принципі соціальної політики. Такі аспекти набувають особливої актуальності в умовах швидкої цифровізації, екологічних викликів та структурних змін у зайнятості, що потребують ефективної взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Україна, перебуваючи на етапі глибинних реформ, не може ігнорувати сучасні реалії та європейські тенденції. Економічні коливання, наслідки військових дій, значна міграція працездатного населення, зміни в структурі ринку праці та стрімкий технологічний прогрес вимагають упровадження комплексного підходу до формування й реалізації соціальної політики. Дотримання європейських стандартів життя водночас стає орієнтиром і викликом: щоб інтегруватися в європейський та світовий простір, Україна має адаптувати найкращі практики до власних специфічних умов і потреб. Серед головних завдань – підвищення рівня соціальної справедливості, формування доступних і прозорих механізмів соціального захисту, запровадження дієвих моделей підтримки вразливих верств населення, а також створення умов для генерування нових робочих місць.

У цьому контексті модернізація стає невід'ємною умовою успішного розвитку України та її подальшого зближення з Європейським Союзом. Адресність (таргетинг) і результативність (ефективність) як два ключові принципи цієї модернізації покликані забезпечити, аби соціальні видатки йшли саме до тих, хто їх найгостріше потребує, і при цьому приносили вимірювані, відчутні результати у вигляді зниження бідності, підвищення рівня зайнятості та покращення якості життя громадян. За умови ефективного поєднання цих принципів, а також врахування європейського досвіду та конкретних соціально-економічних реалій України, державна політика здатна задовольнити зростаючі потреби суспільства й водночас закласти підвалини для сталого, інноваційного та справедливого розвитку.

Метою дослідження є визначення ключових напрямів модернізації національної соціальної політики, оцінка ефективності існуючих соціальних програм та механізмів їх управління, а також виявлення основних викликів, що стоять перед соціальною сферою в Україні. Відповідно до поставленої мети **дослідження спрямоване** на розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності соціального захисту, оптимізації використання бюджетних ресурсів і сприяння розвитку людського капіталу.

Методи дослідження: аналіз нормативно-правових актів; порівняльний аналіз; системний підхід; статистичний аналіз; метод експертного оцінювання.

Результати дослідження. Ключовими пріоритетами модернізації національної соціальної політики є інституційне зміцнення та підвищення ефективності управління, орієнтація на

результативність та адресність, а також розвиток людського капіталу. Дані аспекти модернізації аналізує в своєму науковому доробку Петькун С., наголошуючи, що: «оптимізація процедур надання соціальних послуг, мінімізація адміністративних бар'єрів, підвищення прозорості та підзвітності органів влади, розробка інструментів моніторингу та оцінювання ефективності використання бюджетних ресурсів у соціальній сфері сьогодні є основними практичними завданнями соціальної політики із забезпечення рівного доступу до послуг» [12, с. 11]. В. Головко зауважує, що успішне впровадження європейських підходів у соціальній політиці та соціальному захисті сприятиме створенню висококонкурентного середовища, підвищенню рівня зайнятості, зниженню дискримінації та забезпеченню справедливих умов праці. Це, у свою чергу, підвищить соціальні стандарти, захищеність найуразливіших верств населення та прискорить процес євроінтеграції України шляхом формування прозорої, оперативної та якісної системи соціальної політики [6].

Досліджуючи ефективність управління Гальченко М. виділяє важливий аспект модернізації соціальної політики – необхідність посилення інституційних спроможностей державних органів, відповідальних за формування та реалізацію соціальних програм та виховання нової національної еліти [5]. Неузгодженість між різними міністерствами та відомствами, брак координації та відсутність чітких критеріїв ефективності призводять до дублювання функцій і нераціонального використання бюджетних коштів. Для подолання цих недоліків необхідно:

1. Вдосконалити законодавчу базу з урахуванням сучасних викликів, забезпечуючи узгодженість між різними нормативними актами.
2. Запровадити прозорі механізми фінансування та контролю за ефективністю соціальних програм.
3. Створити єдиний інформаційний простір, у якому органи влади могли б оперативно обмінюватися даними, що сприятиме уніфікації підходів та оптимізації процесів [9].

В умовах обмеженості ресурсів пріоритетним завданням є забезпечення максимальної ефективності витрат на соціальні програми. Стандартні підходи, які передбачають однакову підтримку для всіх категорій населення, часто призводять до розпорошення коштів і не дають змоги вчасно підтримати тих, хто цього найбільше потребує. Тому сучасна соціальна політика має ґрунтуватися на принципах адресності та результативності [9]. Адресність (таргетинг) та результативність (ефективність) є двома основоположними принципами, на яких ґрунтується модернізація сучасної соціальної політики. Адресність полягає в тому, що соціальна підтримка спрямовується саме тим людям, які найбільше її потребують, а результативність означає досягнення вимірюваних і суспільно корисних результатів при оптимальному використанні ресурсів.

У контексті адресності відбувається перехід від універсальних форм допомоги, які охоплюють великі групи населення, до більш селективних механізмів із використанням чітко визначених критеріїв. До таких критеріїв належать рівень доходів, стан здоров'я, майновий статус, місце проживання, склад сім'ї тощо. Забезпеченню адресності сприяють єдині електронні реєстри, які об'єднують інформацію з різних джерел, а також прозорі процедури верифікації й соціального тестування. Це дає змогу виявляти справжні потреби громадян, запобігати зловживанням і досягати соціальної справедливості, коли саме вразливі категорії отримують найбільшу підтримку [8].

Принцип результативності (ефективності) полягає у здатності соціальної політики досягати конкретних завдань, як-от зниження рівня бідності, підвищення зайнятості, розширення доступу до якісних соціальних послуг чи інтеграція вразливих груп у суспільне життя. Для цього необхідні чіткі індикатори ефективності, розвинуті системи моніторингу й оцінювання, а також діджиталізація процесів надання допомоги і прийняття рішень. Наявність вимірних показників дає змогу відстежувати реальний вплив державних програм, виявляти малоефективні ініціативи й оперативно вносити корективи. Такий підхід дозволяє ефективно розподіляти державні ресурси, робити систему підзвітною та прозорою, а також стимулює підвищення професійності й відповідальності працівників сфери соціального захисту.

Поєднання адресності та результативності особливо важливе для раціонального використання обмежених ресурсів. Якщо соціальні виплати чи послуги розподіляються без належного врахування потреб, вони можуть бути розпорошені й не забезпечувати реальних змін. Але навіть таргетинг без орієнтації на результативність може залишитися формальним, адже допомога надаватиметься потребуючим, проте без достатньої уваги до реальної користі та кінцевих ефектів. Коли ж у систему закладається ідея таргетингу (охоплення найбільш вразливих груп) та ідея вимірювання результатів (досягнення чітких соціальних цілей), соціальна політика стає збалансованою й дієвою.

На практиці ефективна модернізація соціальної політики передбачає оновлення законодавчої бази, що визначає критерії надання допомоги й механізми її ревізії, широке використання електронних систем для реєстрації та моніторингу потребуючих, а також зміцнення управлінських спроможностей органів соціального захисту. Важливим завданням є підвищення професіоналізму працівників, які відповідають за надання послуг, і створення чіткої системи моніторингу та оцінювання всіх етапів: від планування соцпрограм до аналізу їхніх фактичних результатів. Не менш істотною складовою є залучення громадськості до контролю за діяльністю соціальних установ, доступність даних про бюджетні витрати та відкриті механізми прийняття рішень [8].

Отже, адресність і результативність у модернізованій соціальній політиці доповнюють одна одну. Адресність орієнтує систему на визначення реальних потреб і вразливих груп, а результативність сприяє досягненню довгострокових суспільних цілей і вимірюванню позитивних змін. Такий підхід зменшує ризики зловживань, забезпечує оптимальний розподіл ресурсів і водночас сприяє підвищенню довіри населення до державних інституцій, створюючи умови для подальшого сталого розвитку суспільства.

Так, Базюк В. резюмує в своїй статті: «для того, щоб населення схвалювало проведену соціальну політику, спрямовану на підвищення його рівня і якості життя, необхідно визначити та затвердити соціальні орієнтири суспільного добробуту, в тісному взаємозв'язку з соціальними інтересами населення, враховуючи можливості конкретних верств населення, ресурсні умови регіонів для надання доступних соціальних послуг» [2, с. 29]. Серед головних заходів впровадження принципів адресності та результативності можна виокремити:

1. Упровадження системи верифікації одержувачів соціальних виплат з використанням електронних реєстрів та цифрових технологій.
2. Перехід від «універсальної» допомоги до цільових програм, які враховують індивідуальні потреби та рівень доходів громадян.
3. Моніторинг та оцінювання ефективності окремих програм соціального захисту з подальшим коригуванням за результатами аналізу [1].

Інвестиції в людський капітал – зокрема у сфери освіти, охорони здоров'я та професійного розвитку – є основою сталого розвитку держави, адже саме вони формують фундамент для економічно активного суспільства, здатного генерувати інновації й ефективно реагувати на виклики сучасного світу. Модернізація соціальної політики в цьому напрямі передбачає не лише підтримку вразливих категорій, а й розширення можливостей для здобуття актуальних компетентностей, підвищення добробуту та соціальної мобільності кожного громадянина.

Малиновський В. наголошує, що важливим кроком є модернізація освітньої системи з урахуванням вимог ринку праці та появи нових технологій. Це означає запровадження інноваційних методів навчання, інтерактивних онлайн-курсів, гнучких форм і систематичної співпраці між закладами освіти, роботодавцями та громадськістю. Такий підхід дає змогу формувати критичне мислення, творчу ініціативу й уміння навчатися протягом усього життя. Паралельно слід підвищувати доступність і якість медичних послуг, розбудовувати інфраструктуру та впроваджувати цифрові інструменти (електронні рецепти, телемедицину, електронні карти пацієнтів) для оперативного обміну інформацією та раціональної організації процесів. За умови сприятливих економічних обставин перехід до загальнообов'язкового медичного страхування може гарантувати ширший фінансовий захист і додаткові ресурси для розвитку системи охорони

здоров'я, що водночас сприятиме дотриманню принципів соціальної справедливості та солідарності. Ще одним надважливим напрямом є розвиток програм перепідготовки та підвищення кваліфікації, а також підтримка підприємництва і стимулювання самозайнятості. Це дає змогу громадянам своєчасно реагувати на структурні зміни ринку праці, освоювати нові професії й технологічні навички, знижувати рівень безробіття та сприяти економічній активності на місцях. Сприятливі умови для малого й середнього бізнесу, доступ до освітніх ініціатив, мікрокредитів і податкових пільг створюють підґрунтя для появи нових робочих місць та інноваційних напрямів діяльності [10].

Таким чином, модернізація соціальної політики, спрямована на розвиток людського капіталу, відіграє стратегічну роль у зміцненні конкурентоспроможності держави й забезпеченні соціальної згуртованості. Успіх у цих сферах залежить від системних і скоординованих дій усіх зацікавлених сторін – держави, бізнесу й громадянського суспільства – а також від постійної готовності інвестувати в технології та потенціал людей. Це, своєю чергою, стає запорукою сталого розвитку, посилення соціальної справедливості й наближення до високих стандартів життя.

Одним із головних викликів є старіння населення, що тягне за собою зростання навантаження на пенсійну систему, соціальні та медичні служби. Уповільнення народжуваності та відтік молодої робочої сили за кордон ускладнюють формування стабільного фінансового фундаменту для забезпечення пенсійних та інших соціальних виплат [11]. Відповідно, потрібен системний перегляд пенсійної реформи, розширення бази платників внесків та впровадження додаткових механізмів накопичення.

Міграційні процеси також впливають на соціальну політику. Заробітчани, які виїжджають за кордон, часто втрачають частину соціальних прав або потребують захисту у новому середовищі. Крім того, зростає необхідність інтегрувати у соціальні програми вимушених переселенців, біженців та інших категорій, що вимагає додаткових ресурсів і узгодженості між різними державними відомствами [14].

Певні складнощі в процесі модернізації виникають через обмеженість фінансових ресурсів**.** Економічна ситуація та бюджетні обмеження ускладнюють реалізацію амбітних соціальних програм. Держава змушена обирати між нагальними потребами (наприклад, виплатами субсидій, пенсій і соціальних допомог) та інвестиціями в інфраструктуру та розвиток людського капіталу. У такій ситуації необхідним є упровадження механізмів пріоритизації, коли найбільший обсяг ресурсів спрямовується туди, де можна досягти найкращого соціального ефекту [4].

Крім того, залишаються серйозною проблемою корупційні ризики, що негативно впливає на ефективність використання бюджетних коштів. Без прозорих процедур та системи підзвітності навіть найкращі реформаторські ініціативи можуть зіштовхнутися з опором на етапі реалізації.

Також вагомим механізмом стримування реформ в соціальній політиці є інституційна інерція та опір змінам**.** У процесі модернізації соціальної політики держава часто стикається з інституційною інерцією – небажанням або неспроможністю державних структур швидко реагувати на зміни. Надмірна зарегульованість, відсутність гнучкості у правовому полі, складні бюрократичні процедури гальмують впровадження нових методів управління та підходів до надання соціальних послуг. Опір реформам може також проявлятися з боку громадян, які побоюються втрати вже набутих прав або зменшення соціальних гарантій [9, с. 167].

Розглядаючи перспективи та рекомендації щодо модернізації соціальної політики виділяють процеси посилення цифровізації та інноваційних технологій, розбудову партнерства між державою, бізнесом та громадським сектором, регіональний підхід та децентралізація управління, а також зміцнення ролі громадянського суспільства**.** В умовах четвертої промислової революції цифрові технології відкривають широкі можливості для підвищення прозорості, адресності та ефективності соціальної політики [13]. Зокрема, створення Єдиного соціального реєстру з персоніфікованими даними про кожного громадянина дасть змогу:

1. Оптимізувати процес надання соціальних послуг, усуваючи дублювання та зловживання.
2. Швидше приймати рішення на основі аналітики та великих масивів даних (Big Data).
3. Поліпшити контроль за витратами та покращити якість моніторингу.

Також перспективними є технології блокчейну, що можуть забезпечити надійність і захищеність даних у соціальній сфері, та мобільні додатки, які спрощують доступ громадян до інформації та дозволяють швидко оформлювати необхідні документи [3].

Для успішної реалізації соціальних програм необхідно налагоджувати тісні партнерські зв'язки з бізнесом та громадським сектором. Публічно-приватне партнерство дає змогу:

1. Залучати додаткові фінансові й організаційні ресурси для розвитку інфраструктури соціального захисту.
2. Активізувати інноваційний потенціал завдяки приватним ініціативам та конкуренції.
3. Підвищувати прозорість та підзвітність через залучення громадських організацій до моніторингу та оцінювання ефективності соціальних проєктів.

Ефективна соціальна політика має враховувати регіональні особливості та потреби місцевих громад. Децентралізація, що передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування, допомагає:

1. Гнучкіше реагувати на локальні виклики та краще розподіляти ресурси.
2. Залучати громади до процесу ухвалення рішень, що підвищує ефективність політики та її прийняття населенням.
3. Стимулювати конкуренцію між регіонами в напрямі кращого використання можливостей і впровадження інновацій [2].

Сформоване громадянське суспільство є важливим чинником підтримки та контролю за здійсненням державної соціальної політики. Неприбуткові організації, профспілки, асоціації роботодавців та інші об'єднання можуть:

1. Вчасно виявляти проблеми й недоліки у наданні соціальних послуг.
2. Пропонувати конкретні рекомендації та альтернативні рішення.
3. Залучати додаткові ресурси (волонтерські, благодійні, інформаційні) для підтримки соціальних ініціатив [1].

Висновки. Модернізація національної соціальної політики – це багатовимірний процес, який вимагає чіткої стратегічної візії, політичної волі та синергії зусиль держави, приватного сектору та громадянського суспільства. Такий підхід дає змогу не лише оперативно реагувати на мінливі внутрішні та глобальні виклики, а й послідовно формувати умови для довгострокового розвитку країни. Ключові вектори модернізації включають зміцнення інституційних засад, запровадження адресних програм соціального захисту, розвиток людського капіталу та вдосконалення управлінських механізмів. Одночасно з цим Україна стикається з рядом системних обмежень – демографічними та міграційними тенденціями, недостатністю фінансових ресурсів, інституційною інерцією й відсутністю сталих традицій соціального діалогу. Усе це потребує комплексних, скоординованих і науково обґрунтованих рішень.

Щоб досягти позитивних змін у соціальній сфері, необхідно усвідомлено та систематично використовувати можливості цифрових технологій, оскільки діджиталізація дає змогу підвищити прозорість, зменшити корупційні ризики і покращити зворотний зв'язок зі суспільством. Важлива роль також належить приватному сектору, який може доповнювати державні зусилля шляхом державно-приватного партнерства та впровадження інновацій у наданні соціальних послуг. Регіоналізація й децентралізація дозволяють враховувати локальні особливості й потреби громад, а залучення громадських організацій та експертного середовища забезпечує додатковий ресурс контролю, консультацій і формування довіри між владою та суспільством.

Ефективне застосування цих механізмів і принципів сприятиме збалансованому соціально-економічному розвитку, зменшенню соціальної нерівності й маргіналізації окремих груп, а також посиленню загальної стійкості держави. При цьому один із найважливіших вимірів модернізації – це створення привабливого середовища для інвестування у людський капітал і налагодження соціального партнерства. Досягнення європейських стандартів життя потребує формування нової культури управління, орієнтованої на результат і дотримання принципів соціальної справедливості, прозорості й відповідальності.

Загалом, на тлі глобальних викликів і внутрішніх трансформацій модернізація соціальної політики набуває вирішального значення для національної конкурентоспроможності

та суспільної згуртованості. Здатність держави гнучко інтегрувати успішні європейські практики, оптимально використовувати наявні ресурси й забезпечувати належний соціальний захист є показником її спроможності вистояти в умовах глобальних криз і сприяти сталому розвитку. Від того, наскільки глибоко та комплексно реалізовуватимуться реформи, залежить і рівень довіри до державних інституцій, і можливості для подальшого зростання добробуту суспільства. Модернізація стає не просто інструментом вирішення соціальних проблем, а й базисом для побудови демократичної, інклюзивної і процвітаючої спільноти, що успішно рухається до європейських стандартів життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В., Грабар Е. Взаємодія влади з організаціями громадянського суспільства в сучасних умовах. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія : Державне управління.* 2024. № 3 (21). С. 223-232. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/50062

2. Базюк В. Особливості надання соціальних послуг та формування соціальної політики держави в сучасних умовах. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ*. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ, 2023. Вип. 163. С. 23-30. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2023/vatra2004/zb8_163.pdf#page=23

3. Блінова Г. Механізм адміністративно-правового регулювання використання інноваційних технологій у соціальній сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (124). С. 130-139. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12185

4. Власенко Р., Яценко Л. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01

5. Гальченко М. Стратегія перемоги: національна еліта та модернізація України. *Педагогічна інноватика : ідеї, реалії, перспективи*. 2024. № 1 (32). С. 7-12. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741898

6. Головко В. Особливості модернізації державної політики соціального захисту в умовах європейської інтеграції України. Публічне управління у сфері цивільного захисту : освіта, наука, практика : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. (29 березня 2024 р.). Харків : НУЦЗУ. 2024. С. 151-153. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19977

7. Зігунова І., Ксенофонтова М. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності. *Європейська наука : Інтелектуальний та технологічний потенціал XXI століття.* 2023. № sge23-02. С. 45–59. DOI: https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-23-02-016

8. Куртакова Г. Проблеми соціального партнерства в Україні. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXXVII Міжнародної науково-практичної конференції. м. Ольборг (Данія): ГО «ВАДНД», 07 жовтня 2023 р. С. 73-75 URL: https://surl.li/heelkh

9. Линдюк С. Модернізація публічного управління в системі забезпечення соціальної безпеки України : дис. …доктора філософії : 281. Київ. 193 с. URL: https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/2/1/9/4/8/4/7/2-dis-lyndiuk.pdf

10. Малиновський В. Наукові засади процесу формування державної соціальної політики. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. № 1. С. 17-22. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-1-3

11. Маршавін В.М., Кицак Т.Г., Василенко А.О. Модернізація ринку праці на засадах концепту соціальної відповідальності як базова умова відновлення України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. № 7. С. 1-7. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-02

12. Петькун С. Соціальна політика в системі публічного управління: забезпечення рівного доступу до соціальних послуг. *Публічне управління і політика*. 2024. № 2. С. 9–20. DOI: https://doi.org/10.70651/3041-2498/2024.2.02

13. Терновська В., Гончаренко О. Перспективні напрями упровадження соціального партнерства у систему надання соціальних послуг населенню. Соціальна підтримка сім'ї та дитини

у соціокультурному просторі громади: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (04 червня 2024 року, м. Суми). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка. С. 247-250. URL: https://surl.li/pwudxi https://sr-

14. Ярова Л. В. Соціальна політика в Україні: між європейськими стандартами та викликами воєнного стану. *Посилення консолідації суспільства та ролі людського капіталу на шляху вступу України та Республіки Молдова до Європейського Союзу* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кишинеу– м. Одеса, 17 – 18 жовтня 2024 р.) Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 57-60. URL: https://surl.gd/qglskk

REFERENCES

1. Antoniuk V., Hrabar E. (2024). Vzaiemodiia vlady z orhanizatsiiamy hromadianskoho suspilstva v suchasnykh umovakh [Interaction of the authorities with civil society organizations in modern conditions]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi. Seriia: Derzhavne upravlinnia* 3(21), 223–232. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/50062 [in Ukrainian].

2. Bazyuk V. (2023). Osoblyvosti nadannia sotsialnykh posluh ta formuvannia sotsialnoi polityky derzhavy v suchasnykh umovakh [Peculiarities of providing social services and shaping the state's social policy in modern conditions]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva "VATRA" Vinnytskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu DTEU* (163), 23–30. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2023/vatra2004/zb8_163.pdf#page=23 [in Ukrainian].

3. Blinova H. (2023). Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuvannia vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u sotsialnii sferi [The mechanism of administrative and legal regulation of the use of innovative technologies in the social sphere]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 3(124), 130–139. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12185 [in Ukrainian].

4. Vlasenko R., Yatsenko L. (2023). Sotsialni ryzyky Ukrainy v umovakh viiny ta povojennoho vidnovlennia [Social risks of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia.* 7. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01 [in Ukrainian].

5. Halchenko M. (2024). Stratehiia peremohy: natsionalna elita ta modernizatsiia Ukrainy [Strategy of victory: The national elite and the modernization of Ukraine]. *Pedahohichna innovatyka: idei, realii, perspektyvy*, 1(32), 7–12. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741898 [inUkrainian].

6. Holovko V. (2024). Osoblyvosti modernizatsii derzhavnoi polityky sotsialnoho zakhystu v umovakh yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [The peculiarities of modernizing the state social protection policy in the context of Ukraine's European integration]. In *Publichne upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu: osvita, nauka, praktyka: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (29 bereznia 2024 r.).* (pp. 151–153). Kharkiv: NUTSZU. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19977 [in Ukrainian].

7. Zihunova I., Ksenofontova M. (2023). Sotsialne partnerstvo yak instrument formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti [Social partnership as a tool for forming social responsibility]. *Yevropeiska nauka: Intelektualnyi ta tekhnolohichnyi potentsial XXI stolittia*, sge23-02, 45–59. DOI: https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-23-02-016 [inUkrainian].

8. Kurtakova H. (2023). Problemy sotsialnoho partnerstva v Ukraini [The problems of social partnership in Ukraine]. In *Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku: materialy XXXVII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (07 zhovtnia 2023 r., m. Olborh (Daniia).* (pp. 73–75). NGO "VADND." URL: https://surl.li/heelkh [inUkrainian].

9. Lyndiuk S. (n.d.). Modernizatsiia publichnoho upravlinnia v systemi zabezpechennia sotsialnoi bezpeky Ukrainy: dysertatsiia doktora filosofii (281) [Modernization of public administration in the system of ensuring social security of Ukraine: PhD dissertation (281)]. 193 p. URL: https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/2/1/9/4/8/4/7/2-dis-lyndiuk.pdf [in Ukrainian].

10. Malynovskyi V. (2023). Naukovi zasady protsesu formuvannia derzhavnoi sotsialnoi polityky [Scientific foundations of the process of forming state social policy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy.* 1, 17–22. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-1-3 [in Ukrainian].

11. Marshavin V. M., Kytsak T. H., & Vasylenko A. O. (2023). Modernizatsiia rynku pratsi na zasadakh kontseptu sotsialnoi vidpovidalnosti yak bazova umova vidnovlennia Ukrainy

[Modernization of the labor market based on the concept of social responsibility as a fundamental condition for Ukraine's recovery]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, 7, 1–7. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-02 [in Ukrainian].

12. Petkun S. (2024). Sotsialna polityka v systemi publichnoho upravlinnia: zabezpechennia rivnoho dostupu do sotsialnykh posluh [Social policy in the public administration system: Ensuring equal access to social services]. *Publichne upravlinnia i polityka.* 2, 9–20. DOI: https://doi.org/10.70651/3041-2498/2024.2.02 [in Ukrainian].

13. Ternovska V., Honcharenko O. (2024). Perspektyvni napriamy uprovadzhennia sotsialnoho partnerstva u systemu nadannia sotsialnykh posluh naselennyu [Prospective directions for implementing social partnership in the system of providing social services to the population]. In *Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (04 chervnia 2024 roku, m. Sumy).*(pp. 247–250). Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. URL: https://surl.li/pwudxi [in Ukrainian].

14. Yarova L. V. (2024). Sotsialna polityka v Ukraini: mizh yevropeiskymy standartamy ta vyklykamy voiennoho stanu [Social policy in Ukraine: Between European standards and the challenges of martial law]. In *Posylennia konsolidatsii suspilstva ta roli liudskoho capitalu na shliakhu vstupu Ukrainy ta Respubliky Moldova do Yevropeiskoho Soiuzu: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyshyneu – m. Odesa, 17–18 zhovtnia 2024 r.).* pp. 57–60. Odesa: Vydavnychyi dim "Helvetyka". URL:https://surl.gd/qglskk [in Ukrainian].

Zaporozhchenko Oleksii Volodymyrovych
PhD in Philosophy,
Associate Professor of the Department of Law and Social Work
Izmail State University of Humanities
12, Illi Ripyna str., Izmail, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0496-2605

Sadova Svitlana Olehivna
teacher of the Department of Law and Social Work
Izmail State University of Humanities
12, Illi Ripyna str., Izmail, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7268-9001

MODERNIZATION OF NATIONAL SOCIAL POLICY: PRIORITIES, CHALLENGES, AND PROSPECTS

Relevance of the problem. *The article highlights the key aspects of modernizing national social policy in the context of dynamic global changes and internal socio-economic transformations. The authors emphasize that the effective functioning of the social protection system requires a comprehensive approach based on transparency, efficiency, and targeting. The study provides a detailed examination of institutional strengthening, which involves improving social program management mechanisms and coordinating actions among various governmental bodies. A significant challenge remains the impact of demographic trends driven by population aging and active migration, which place additional pressure on the pension system and heighten the need for implementing effective accumulative and insurance mechanisms.*

Purpose and objectives. *The research aims to identify the key directions for modernizing national social policy, assess the effectiveness of existing social programs and their management mechanisms, determine the major challenges facing the social sector in Ukraine, and develop recommendations for improving social protection efficiency and human capital development.*

Research Methods: *A comparative analysis aimed at juxtaposing Ukrainian and international experiences in the modernization of the social sector; a systemic approach that allows for examining the interconnection between institutional reforms, economic factors, and social policy; and an expert evaluation method based on the conclusions of scholars and practitioners regarding the effectiveness of social reforms.*

Results of the study. *It has been determined that the effectiveness of social protection can be enhanced through institutional strengthening, the improvement of management mechanisms, digitalization, and the creation of a unified information space. Key challenges have been identified, including demographic changes, population aging, active migration, and financial constraints, which complicate the implementation of social programs.*

The study confirms the importance of partnerships between the state, business, and civil society in the implementation of social initiatives, as such collaboration facilitates the attraction of additional resources and increases policy effectiveness.

Key words: *modernization, social policy, efficiency, social protection, digitalization, targeting, partnership, innovation.*

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.7: 305
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.24

Мороз Світлана Анатоліївна
докторка наук з державного управління, старша дослідниця,
провідна наукова співробітниця науково–методичного відділу
забезпечення якості освітньої діяльності та вищої освіти
Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»
вул. Полтавський шлях, 192, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-2696-1278

Мороз Володимир Михайлович
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»
вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-0796-5035

Шанідзе Олександр Дмитрович
аспірант кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»
вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-0484-6746

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «ҐЕНДЕР»: ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Актуальність проблеми. *Бурхливість сучасних суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій у світі обумовило не лише зміну парадигми світоглядних концептів щодо гендерної проблематики, а й необхідність поступового перегляду усталених за своїм змістом соціально-наукових конструктів та категорій. Такий перегляд неможливо уявити без уточнення категоріального змісту базових по відношенню до гендерної проблематики дефініцій.*

Мета статті *– уточнити категоріальний зміст дефініції «гендер» відповідно до викликів сучасних суспільно-політичних трансформацій та сформулювати авторське тлумачення відповідної категорії.*

Методи дослідження. *Для досягнення мети дослідження були використані такі методи наукового пізнання: монографічний метод та метод узагальнення – для з'ясування змісту феномену гендеру та актуалізації його основних детермінант; аксіоматичний метод – для вибору тих з тлумачень ґендеру, які можуть бути відібрані для подальшого аналізу; метод аналізу – для з'ясування квінтесенції змісту відібраних для аналізу тлумачень гендеру; метод формалізації та метод сінтезу – для концептуалізації узагальнень щодо гендерної проблематики, а також для формулювання авторського визначення дефініції «гендер».*

Результати дослідження. *За результатами аналізу найбільш поширених у науковій літературі підходів до тлумачення категоріального змісту дефініції «гендер» були визначені групи*

конструктів які визначають його квінтесенцію. За результатами узагальнення змісту цих конструктів нами було сформульоване авторське тлумачення дефініції «ґендер», а саме – ґендер є штучно синтезованим суспільством концептом (феноменом, конструктом), який за вектором своєї актуалізації фокусується на розподілі соціальних ролей, статусів, культурних знаків тощо людини відповідно до усталених світоглядних конструктів щодо віднесення тих чи інших проявів самоусвідомлення (самоідентифікації) відповідно до характеристик фемінності та маскулінности. Було з'ясовано, що ґендер може розглядатись одночасно, як на рівні продукту, так й у якості джерела глобалізаційних перетворень у світі. Така дуалістичність ґендеру створює передумови для його розгляду на рівні підґрунтя, з одного боку, для розуміння цивілізаційних перетворень які відбуваються в суспільстві (проведення гендерного аналізу подій, явищ, станів тощо задля розуміння причин та змісту суспільних трансформацій), а з іншого – для пошуку механізмів забезпечення суспільного розвитку (забезпечення таких умов розвитку суспільства, за яких соціальні ролі підсилюють одна одну, тобто не просто не є антагоністичними, а є складовими гармонічно утвореної єдності).

Ключові слова: *ґендер;, гендерна ідентичність, соціалізація, соціальні інститути та процеси, соціальні норми та традиції, соціальний конструкт, система цінностей, чоловіча та жіноча моделі поведінки, фемінність та маскулінність, контекст розвитку.*

Вступ. *Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями.* Гендерна проблематика, попри свою кількохсот річну традицію дослідження (нагадаємо, що питання гендеру набули своєї актуалізації ще у межах патріархатної метафізики, тут ми апелюємо до логіки бінарних опозицій, та остаточно оформились в цілком самостійну світоглядну доктрину патріархальних традицій розбудови західноєвропейської цивілізації [1, с. 54]) не лише продовжує перебувати у межах фокусу наукової уваги, а й зазнає нового поштовху до свого подальшого розвитку. Однією з детермінант, яка достатньо відчутно вплинула на підвищення рівня актуалізації гендерної проблематики, є сучасний політичний дискурс щодо визнання лише природньо-біологічного підходу до ідентифікації статі людини та скасування гендеру, у широкому сенсі розуміння цього феномену, як такого. Наприклад, нещодавно обраний Президент США Д. Трамп, підписав декілька указів, норми яких обмежують дію програм різноманіття, рівності та інклюзії у військових структурах. Відповідно до введених у дію Указів, в армії США відтепер не буде прийматися до уваги будь-яке самовираження гендерної ідентичності людиною, яке не збігається з її статтю за народженням. Іншими словами, відповідно до нових стандартів в американській армії офіційно визнаються лише дві біологічні статі, а саме – чоловіча та жіноча. Слід зауважити що вище згадана практика так званого скасування гендеру (відмова від визнання гендеру за межами статево-біологічного підходу) не є поодинокою та все далі частіше набуває свого розповсюдження за межами США. Наприклад, Прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо запропонував на конституційному рівні закріпити «незмінну та недоторкану» норму щодо існування лише чоловічої та жіночої статі. Безумовно, вище наведені приклади більше тяжіють до проблематики природньо-біологічного підходу до визначення статі, але саме цей підхід покладається в основу актуалізації гендерної проблематики, наприклад, через закладання традицій розподілу в суспільстві соціальних ролей, статусів та культурних знаків. Отже, зміна світогляду щодо ідентифікації статі у межах природньо-біологічного підходу неминуче (автоматично) відіб'ється на проблематиці самовираження гендерної ідентичності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерна проблематика, з огляду неабияку свою значущість для забезпечення суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави, постійно перебуває у межах кола наукової уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед вчених, до кола наукової уваги яких входили ті чи інші питання гендерної проблематики, слід згадати: М. М. Білинську (розглянуто особливості забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у системі державного управління); Г. Л. Бондар (узагальнено підходи до формулювання визначень «гендер», «гендерна рівність», «гендерна дискримінація»; обґрунтовано напрями формування та реалізації гендерної політики); Л. В. Гонюкову (узагальнено теорію та практику використання механізмів забезпечення ґендерної рівності);

В. А. Гошовську (визначено потенціали політики ґендерного партнерства в системі розбудови та розвитку нових суспільних відносин); Т. О. Дороніну (визначено особливості структурної побудови гендерної парадигми сприйняття реальності); Л. М. Курченко (конкретизовано місце та роль гендерної проблематики у формуванні західних світоглядних традицій); Т. М. Мельник (узагальнено європейський та міжнародний досвід щодо проведення гендерної експертизи нормативно-правових актів); Е. Р. Степанову (формалізовано історичну ретроспективу формування змісту поняття «гендер», а також конкретизовано його відмінність від понять «стать» та «рід»); А .Г. Тельманова (висвітлено трансформації правового сприйняття гендерної проблеми, а також конкретизовано дисбаланси актуалізації специфіки гендерного виміру); О. В. Чуєшкову (досліджено проблематику формування та розвитку гендерної лінгвістики), а також багатьох інших дослідників. Окремі аспекти гендерної проблематики набули свого розвитку в наших попередніх публікаціях [2–5].

Неабиякий внесок у розвиток світоглядних засад гендерної проблематики було зроблено Т. І. Власовою, М. І. Воровкою, Ю. В. Галицькою, І. М. Грабовською, Ю. А. Калагіним, О. О. Кривець, Н. І. Мезенцевою, Н. Ю. Олійник , Т. М. Сукаленкою, Л. О. Шевченко та іншими вченими. Серед зарубіжних вчених слід звернути увагу на наукові доробки Ш. Беринбаум, Дж. Вільямс, Р. Гілл, С. Голомбок, М. Кіммела, Р. Коннелл, Ґ. Корбетт, К. Мартін, П. Мартін, С. Ріджвей, Дж. Скотт, Д. Спейда, Р. Столлера, Р. Фельскі та інших дослідників. Не дивлячись на достатній рівень наукової уваги до порушеної вище проблематики, окремі її аспекти все ще залишаються відкритим для подальших наукових пошуків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Серед питань гендерної проблематики, які з огляду на зміну вектору політичного, а відповідно й соціального дискурсу, потребують на своє вирішення (традиційно вважається, що політика, як правило, є віддзеркаленням запиту (вимог) на певні зміни від однієї або відразу декількох стратифікаційна груп суспільства), є у тому числі й ті з них, зміст яких апелює до необхідності уточнення категоріального змісту базових по відношенню до фокусу безпосередньої уваги категорій. Такою категорією щодо гендерної терміносистеми є ґендер. Уточнення категоріального змісту цієї дефініції, з огляду на актуалізацію питання невідповідності існуючого гендерного світогляду сучасному дискурсу (зміна дискурсу зазвичай є результатом невідповідності наявного знання новим викликам або новим запитам), є одним з важливих наукових завдань сьогодення. Слід визнати, що остаточне вирішення цього завдання не уявляється можливим, адже будь які нові зміни обраного для дослідження предмету наукової уваги, наприклад, виявлення нових закономірностей трансформації соціальних груп, завжди потребуватимуть переосмислення тих чи інших категорій відповідного дискурсу.

Мета та завдання. *Формулювання цілей статті (постановка завдання).* З огляду на актуалізацію запиту з боку суспільства на формування нового світогляду щодо місця та ролі гендерної проблематики у межах так званої VUCA-реальності (нестабільність, невизначеність, складність та неоднозначність), а відповідно й вимоги до представників наукової спільноти щодо оновлення існуючої парадигми знань з проблематики гендеру, метою цієї статі було обрано уточнення категоріального змісту дефініції «гендер» відповідно до викликів сучасних соціальних трансформацій. Досягнення цієї мети може бути забезпечено за рахунок вирішення таких основних завдань: аналіз змісту існуючих у науковому дискурсі тлумачень ґендеру; порівняння наукових підходів вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення категоріального змісту дефініції «гендер»; формулювання авторських узагальнень щодо гендерної проблематики, а також уточнення змісту тлумачення ґендеру відповідно до отриманих за вище наведеними різновидами наукової роботи результатів.

Методи дослідження. В основу дослідження було покладено інструментарій інформаційного (в частині прийняття до уваги можливості не «проходити» шлях формування сучасного змісту дефініції від етапу його первинної актуалізації, а відразу перейти до актуального наукового знання) та комплексного (в частині апелювання до наукових знань з різних галузей науки) підходів [6]. Відповідно до цих підходів нами були обрані для подальшого аналізу останні

з результатів досліджень категоріального змісту дефініції «гендер». Серед різноманіття доступних у межах цих підходів наукових методів ми обрали: монографічний метод та метод узагальнення (для з'ясування змісту феномену «гендер» та актуалізації його основних детермінант); аксіоматичний метод (для вибору тих з тлумачень ґендеру, які можуть бути відібрані для подальшого аналізу); метод аналізу (для з'ясування квінтесенції змісту відібраних для подальшого розгляду тлумачень гендеру); метод формалізації та метод синтезу (для концептуалізації узагальнень щодо гендерної проблематики, а також для формулювання авторського визначення дефініції «гендер»).

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За результатами аналізу наукових публікацій щодо гендерної проблематики нами було відібрані для подальшого розгляду лише ті з них, у межах фокусу наукової уваги яких позиціонувало питання тлумачення категоріального змісту дефініції «гендер». З огляду на неабияку кількість таких публікацій (вище ми звертали увагу на той факт, що гендерна проблематика має багатосторічну історію свого опрацювання) нами було прийнято рішення щодо зосередження уваги лише на найбільш популярних за рівнем свого цитування наукових роботах. Обмеженість обсягів цієї публікації не дозволила нам викласти весь відібраний для аналізу перелік визначень, а отже нижче будуть подані лише найбільш типові за своїм формулюванням тлумачення. Акцентуючи увагу на типовості тлумачення ми апелюємо до універсальності його змісту, а відповідно й до масштабів охоплення відповідної проблематики. Безумовно, ми погоджуємося з тим фактом, що універсальність тлумачення не свідчить про досконалість його формулювання, але разом з тим, підвищення рівня універсальності визначення дозволяє автору значно розширити рівень охоплення відповідної проблематики. З іншого боку, універсальність визначення актуалізує ризики втрати дослідником фокусу уваги (розширення масштабів охоплення проблематики може стати причиною втрати точності формулювання), що у кінцевому випадку, спричинить руйнування категоріальних меж відповідного тлумачення. Для мінімізації цього ризику нами було прийнято рішення провести аналіз категоріального змісту дефініції «гендер» через призму світоглядних концептів вітчизняної та зарубіжної наукової думки. Такий крок, на нашу думку, може мінімізувати ризики які пов'язані з відбором до аналізу лише найбільш універсальних за своїм визначенням тлумачень. Така мінімізація можлива внаслідок розмежування двох світоглядних концептів (вітчизняного та зарубіжного) та з'ясування фокусу кожного з них. Маючи для аналізу два фокуси уваги (один фокус за вітчизняною, а інший за зарубіжною парадигмами наукових знань) ми можемо розраховувати на певну мінімізацію рівня актуалізації ризику «універсальності». Два фокуси уваги, кожен з яких сформовано відповідно до результатів аналізу найбільш універсальних за своїм змістом тлумачень, але при цьому, за різними світоглядними парадигмами, дозволяє розширити коло аналізу та тим самим сприяти виявленню існуючих розбіжностей та актуалізації наявних тотожностей. Концептуалізація цих розбіжностей та тотожностей у межах одного узагальнення, наприклад визначення, може суттєво виправити недоліки згаданої вище «універсальності». Результати аналізу відібраних нами тлумачень гендеру подані у межах таблиць 1 та 2.

За результатами наведених у таблицях 1 та 2 підходів до тлумачення категоріального змісту дефініції «гендер» можемо сформулювати такі основні узагальнення, а саме:

– конструкт гендера, за природою свого походження, більше тяжіє до суспільно-соціального феномену ніж до природньо-біологічного. Це пов'язано насамперед з тим, що в його основу покладено не стільки стать людини, хоча безумовно статево-біологічна характеристика людини має неабияке значення для розуміння змісту відповідного феномену, скільки ті з ролей та (або) культурних знаків, які закріплюються суспільством за тією чи іншою моделлю поведінки. Суспільство, як один з суб'єктів формування гендерної ідентичності людини, закріплює різні ролі, норми та обов'язки для представників чоловічої та жіночої статі;

– конструкт гендера передбачає розподіл людей за їх ролями та символічними конструктами, що у свою чергу актуалізує проблематику ієрархії (за ролями, за статусом, за можливостями тощо), а з нею й питання нерівності. Ґендер є продуктом соціалізації людини відповідно до її

соціально-психологічної ідентифікації у суспільстві та індивідуальних особливостей сприйняття себе в ньому. Отже, соціалізація людини може розглядатися на рівні однієї з детермінант яка обумовлює ієрархію нерівностей, у т.ч. й через призму проблематики гендеру;

– вибір людиною свого соціального конструкту (моделі поведінки людини відповідно до визначених нею для себе соціальних, культурних, символічних конструктів) залежить від змісту та умов її соціалізації. Іншими словами формування гендерної ідентичності не відбувається відразу, а потребує певного часу та участі представників соціуму. Вибір людиною своєї ролі у суспільстві (символічного конструкту) не є спонтанним та тим більше таким, який залежить виключно від самої людини;

– до складових механізмів формування та підтримки конструкту гендеру можна віднести, з одного боку, освіту, виховання, культуру та традиції, як детермінанти які мають безпосередній вплив на формування ідентичності на індивідуальному рівні, а з іншого – політичну, соціальну, економічну та правову системи, як детермінанти так званого опосередкованого (контекстного) впливу на рівні колективного (суспільного) світогляду. Цей перелік складових механізмів формування та підтримання конструкту гендеру повинен бути доповнений психологічними та ментальними особливостями конкретної людини, а відповідно й системою її світоглядних норм;

– конструкція чоловічої та жіночої ідентичності не є природно-біологічною за походженням, а отже може бути визначена на рівні одного з продуктів взаємодії людини з суспільством. Суспільство через свої соціальні інститути (сімейно-шлюбний; економічний; політичний;

Таблиця 1

Підходи до тлумачення категоріального змісту дефініції «гендер» у межах наукових праць вітчизняних вчених

N з / п	Автор	Визначення	Квінтесенція змісту
1	Агеєва В. П.	це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7, с.11]	змодульована суспільством система цінностей; результат соціалізації; чоловіча та жіноча модель поведінки
2	Горулько О. Ю.	система відносин, а не як набір характеристик індивіда – чоловіка або жінки [8, с. 133]	система відносин
3	Кобелянська Л. С., Мельник Т. М.,	окреслений набір характеристик, що визначає соціальну поведінку жінок і чоловіків та стосунки між ними, це змодельована суспільством система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин між жінками і чоловіками, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації [9]	детермінанти поведінки жінок і чоловіків; жіночий та чоловічій стиль життя; ролі та відносини
4	Чальцева О. М. Мельник К. О.	соціальне конструювання ролей чоловіків та жінок, тобто «відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим». Ці характеристики, можливості та відносини соціально обумовлені і засвоюються в процесі соціалізації [10, с. 104]	відмінності в ролях чоловічої та жіночої повідинки; результат соціалізації
5	Шевченко З. В.	соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок. Іншими словами, ґендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [11, с. 45]	символічна конструкція статі; система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки; соціальні, політичні, економічні та культурні контексти буття як джерело змін

Таблиця 2

Підходи до тлумачення категоріального змісту дефініції «гендер» у межах наукових праць зарубіжних вчених

N з / п	Автор	Визначення	Квінтесенція змісту
1	Гатрелл К., Свон Е. (Gatrell C., Swan E.)	це соціальний конструкт, який є таким саме об'єктивним як й інші соціальні категорії, тобто ґендер є результатом людських соціальних процесів (суспільне) та практик людини (індивідуальне) [12]	об'єктивний соціальний конструкт; результат соціальних процесів
2	Гейґ Д. (Haig D.)	ґендер включає соціальні, психологічні, культурні та поведінкові аспекти належності до чоловічої, жіночої чи іншої ґендерної ідентичності [13]	індикатори належності до чоловічої, жіночої чи іншої ґендерної ідентичності
3	Денні Л. (Denney L.)	ґендер характеризує ролі, моделі поведінки, взаємовідносини, діяльність, атрибути тощо, які конкретне суспільство «закріплює» відповідно до біологічної статі. Ці характеристики (атрибути, моделі, взаємовідносини тощо) є соціально сконструйованими за результатами соціалізації концептами. Їх зміст залежить від контексту розвитку того чи іншого суспільства, а отже є достатньо мінливим. Більшість суспільств сприймають різницю між чоловіками та жінками на рівні норми, що обумовлює неоднаковість обов'язків за напрямами діяльності та нерівність у доступі до ресурсів [14]	Закріплені суспільством за чоловіками та жінками ролі, моделі поведінки, взаємовідносини, діяльність, атрибути; соціальний конструкт; різниця як норма та підґрунтя для нерівності
4	Роллері Л. (Rolleri L.)	набір традиційних для суспільства очікувань щодо моделей поведінки та статусів умовно закріплених за представниками чоловічої та жіночої статі [15]	набір традиційних для суспільства очікувань щодо моделей поведінки та статусів
5	Хрістодулу Дж. (Christodoulou J.)	ґендерні системи актуалізуються різноманітними соціокультурними контекстами. Ці контексти визначають домінуючу у суспільстві думку щодо характеристик представників жіночої та чоловічої статі. Ґендерні системи інституціоналізуються через системи освіти, політичні та економічні системи, законодавство, а також культуру та традиції. Ґендерна проблематика зосереджується не на окремих жінках і чоловіках, а на системі, яка визначає ґендерні ролі / обов'язки, доступ до ресурсів і контроль над ними, а також потенціал для прийняття рішень [16]	домінуюча у суспільстві думка щодо характеристик представників жіночої та чоловічої статі; система визначення та закріплення гендерних ролей; механізм доступу до ресурсів

релігійно-культорологічний; освітньо-виховний тощо) впливає на вибір людиною своєї гендерної ідентичності. Такий вплив не є постійним, як за своїм вектором так й за силою свого прояву. Мінливість впливу суспільства на вибір людиною моделі своєї поведінки стає підґрунтям для загострення суперечностей у відносинах між різними статевими, віковими, соціальними, етнокультурними тощо групами;

– конструкт гендера є багатогранним за можливостями свого прояву (гендер може бути розглянутий через призму: професійної діяльності; побуту; сімейно-родинних відносин; нормативно-правових аспектів тощо) та своєю структурою (дослідження гендеру на всіх можливих з рівнів його актуалізації). Домінуюча сьогодні думка про неможливість виділення суто жіночого (фемінного) або суто чоловічого (маскулінного) конструктів не лише не втратила свого сенсу, а й набула нової інтерпретації. Діалектика поєднання цих феноменів у межах одного нерозривного концепту підсилює твердження про неможливість поляризації чоловічої і жіночої поведінки, так само як й недоцільність ідентифікації стилю життя та (або) способу мислення через призму статево-біолгічного фокусу уваги.

Висновки. *Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.* Приймаючи до уваги вище наведене можемо сформулювати такі основні висновки.

По-перше, за результатами аналізу існуючих у науковій літературі підходів до тлумачення категоріального змісту дефініції «ґендер», вважаємо за можливе сформулювати таке наше авторське визначення, а саме – ґендер є штучно синтезованим суспільством концептом (феноменом, конструктом), який за вектором своєї актуалізації фокусується на розподілі соціальних

ролей, статусів, культурних знаків тощо людини відповідно до усталених світоглядних конструктів щодо віднесення тих чи інших проявів самоусвідомлення (самоідентифікації) відповідно до характеристик фемінності та маскулінности. Таке формулювання дозволяє, з одного боку, сприйняти феномен генедеру на рівні продукту функціонування психіки окремої людини (у нашому випадку апелювання до самоусвідомлення, тобто свідомого вираження свого вибору того чи іншого статусу та (або) моделі поведінки), а з іншого – не втратити фокус статево-маркованих якостей (у нашому випадку це звернення уваги на характеристики фемінності та маскулінности). Крім того, таке наше формулювання дозволяє врахувати соціальну реальність, власно у межах якої й відбувається самоідентифікація людини у межах тієї чи іншої ролі, наприклад через згадку про «усталені світоглядні конструкти» та «розподіл ролей, статусів».

По-друге, не дивлячись на той факт що феномен гендеру перебуває у науковому дискурсі вітчизняних та зарубіжних вчених вже декілька століть поспіль, його питання все ще не втратили своєї актуальності. Цей феномен є одночасно як продуктом так й джерелом глобалізаційних перетворень у світі. Така дуалістичність гендеру створює передумови для його розгляду на рівні підґрунтя, з одного боку, для розуміння цивілізаційний перетворень які відбуваються в суспільстві (проведення гендерного аналізу подій, явищ, станів тощо задля розуміння причин та змісту суспільних трансформацій), а з іншого – для пошуку механізмів забезпечення суспільного розвитку (забезпечення таких умов розвитку суспільства, за яких соціальні ролі (статуси, культурні знаки тощо) підсилюють одна одну, тобто не просто не є антагоністичними, а є складовими гармонічно утвореної єдності. Іншими словами, феномен гендеру не лише втратив свого потенціалу для універсалізації взаємовідносин між соціальними групами та їх окремими представниками, а й набув нового рівня своєї актуалізації щодо використання існуючих відмінностей у соціальних ролях, статусах, культурних знаках тощо (різноманіття моделей поведінки; неоднаковість емоційних станів тощо) для розбудови безконфліктної соціальної взаємодії. Тут ми апелюємо до можливості визнання потенціалів факту усвідомлення різноманіття (неоднаковості, а відповідно й нерівності) для формування і реалізації безпекової політики як на рівні взаємодії окремих носіїв певних соціальних статусів так й на рівні взаємовідносин між великими соціальними групами.

Серед перспективних до подальших наукових розвідок є ті з напрямів організації наукової роботи, які зосереджуються на порівнянні практик формалізації соціальних ролей, статусів, культурних знаків у межах різних релігійних та (або) світоглядних доктрин. Пошук відповіді на запитання актуалізації гендеру в релігійних та (або) соціальних нормах, з одночасною екстраполяцію отриманого знання на новітні тенденції трансформації суспільних відносин, на нашу думку, сприятиме розвитку теоретико-методологічного підґрунтя для розв'язання однієї з чисельних проблем у сфері соціальних взаємодій, а саме – проблеми єдності та суперечності між статтю та ґендером, а також можливості від'єднання одного з цих феноменів від іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курченко Л.М. Ґендерна проблематика у західній філософській традиції: від аристотеля до сьогодення. *Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального* : колект. монографія / С.Б. Артеменко, О.Б. Гаєвська, Л.В. Северин-Мрачковська та ін.; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2021. С. 54–73.

2. Akhmedova O., Moroz V. Gender-specific aspects of human capital development in Ukraine: implementation of state policy. Public administration: concepts, paradigm, development, improvement. 2024. Iss. 9. P. 99-106.

3. Мороз В.М. Гендерні детермінанти системи трудового потенціалу як підґрунтя мотиваційного механізму стимулювання трудової активності громадян державою. *Держава та регіони. Серія: державне управління.* 2011. Вип. 1. С. 163-169.

4. Мороз В.М. Відповідальність суб'єктів процесу формування, використання та розвитку трудового потенціалу: гендерний аспект. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2011. Вип. 2. С. 251-259.

5. Державне управління забезпеченням гендерної рівності в Україні: монографія / С.М. Домбровська та ін. Харків: НУЦЗУ, 2018. 251 с.

6. Moroz V., Buka S., Moroz S., Trush O., Moroz O. Methodology of organization of scientific research: manual in two parts in the group of international authors – Part 1: Theoretical and methodological basics of organization of scientific research. Lviv: publishing house «Novyi Svit – 2000», 2024. 128 p.

7. Основи теорії ґендеру: навчальний посібник / В.П. Агеєва та ін. Київ : К. І. С., 2004. 536 с.

8. Горулько О.Ю. Етапи становлення ґендерної політики в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Вип. 40. С. 131–138.

9. Кобелянська Л.С., Мельник Т.М. 50/50: сучасне ґендерне мислення : словник. Київ : К. І. С., 2005. 280 с.

10. Чальцева О.М., Мельник К.О. Ґендерна політика в системі державного управління України. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень :* тези доп. ІІ Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 листопада 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 104-106.

11. Словник ґендерних термінів / укладач З.В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

12. Gatrell C., Swan E. Gender and Diversity in Management: A Concise Introduction. London : SAGE Publications Ltd, 2008. 120 p.

13. Haig D. The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945–2001. *Archives of Sexual Behavior.* 2004, Vol. 33, No. 2. P. 87–96.

14. Denney L. Gender and Security Toolkit: Policing and Gender. Geneva : Centre for Security Sector Governance, 2019. 72 p.

15. Rolleri L. Understanding Gender and Gender Equality. URL: https://www.actforyouth.net/resources/rf/rf_gender1_1213.pdf (date of application: 03.02.2025).

16. Christodoulou J. Glossary of Gender-related Terms. URL: https://surl.li/ttcana (date of application: 03.02.2025).

REFERENCES

1. Kurchenko L.M. (2021) Genderna problematyka u zakhidnii filosofskii tradytsii: vid Arystotelia do sohodennia [Gender issues in the Western philosophical tradition: from Aristotle to the present]. *Mizhdystsyplinarnyi dyskurs u doslidzhenni fenomenu sotsialnoho : kolekt. monohrafiia* / S.B. Artemenko, O.B. Haievska, L.V. Severyn-Mrachkovska ta in.; DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana». Kyiv : KNEU. S. 54–73 [in Ukrainian].

2. Akhmedova O., Moroz V. (2024). Gender-specific aspects of human capital development in Ukraine: implementation of state policy. *Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*. Iss. 9. P. 99-106 [in English].

3. Moroz V.M. (2011). Henderni determinanty systemy trudovoho potentsialu yak pidgruntia motyvatsiinoho mekhanizmu stymuliuvannia trudovoi aktyvnosti hromadian derzhavoiu [Gender determinants of the labor potential system as the basis of the motivational mechanism for stimulating labor activity of citizens by the state]. Derzhava ta rehiony. Seriia: derzhavne upravlinnia. Vyp. 1. S. 163-169 [in Ukrainian].

4. Moroz V.M. (2011). Vidpovidalnist subiektiv protsesu formuvannia, vykorystannia ta rozvytku trudovoho potentsialu: hendernyi aspekt [Responsibility of subjects of the process of formation, use and development of labor potential: gender aspect]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. Vyp. 2. S. 251-259 [in Ukrainian].

5. Dombrovska S.M. (Ed.). (2018). Derzhavne upravlinnia zabezpechenniam hendernoi rivnosti v Ukraini: monohrafiia [State Administration of Gender Equality in Ukraine: monograph] Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].

6. Moroz V., Buka S., Moroz S., Trush O., Moroz O. (2024). Methodology of organization of scientific research: manual in two parts in the group of international authors – Part 1: Theoretical and methodological basics of organization of scientific research. Lviv: publishing house «Novyi Svit – 2000» [in English].

7. Aheieva V.P. (Ed.). (2004). Osnovy teorii genderu: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of Gender Theory: A Textbook]. Kyiv : K. I. S. [in Ukrainian].

8. Horulko O.Iu. (2022). Etapy stanovlennia gendernoi polityky v Ukraini [Stages of the Development of Gender Policy in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii*. Vyp. 40. S. 131–138 [in Ukrainian].

9. Kobelianska L.C., Melnyk T.M. (2005). 50/50: suchasne genderne myslennia : slovnyk [50/50: modern gender thinking: dictionary]. Kyiv : K. I. S. [in Ukrainian].
10. Chaltseva O.M., Melnyk K.O. (2023). Genderna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Gender policy in the system of public administration of Ukraine]. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsyplinarnykh doslidzhen* : tezy dop. II Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 24 lystopada 2023 r.). Vinnytsia, S. 104-106 [in Ukrainian].
11. Shevchenko Z.V. (Ed.). (2016). Slovnyk gendernykh terminiv [Dictionary of gender terms]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. [in Ukrainian].
12. Gatrell C., Swan E. (2008). Gender and Diversity in Management: A Concise Introduction. London : SAGE Publications Ltd [in English].
13. Haig D. (2004). The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945–2001. *Archives of Sexual Behavior.* Vol. 33, No. 2. P. 87–96 [in English].
14. Denney L. (2019). Gender and Security Toolkit: Policing and Gender. Geneva : Centre for Security Sector Governance [in English].
15. Rolleri L. Understanding Gender and Gender Equality. URL: https://www.actforyouth.net/resources/rf/rf_gender1_1213.pdf (date of application: 03.02.2025).
16. Christodoulou J. (2005). Glossary of Gender-related Terms. URL: https://surl.li/ttcana (date of application: 03.02.2025).

Moroz Svitlana Anatoliivna
Doctor of sciences (Public Administration), Senior Researcher,
Senior research associate of the Scientific and Methodological Department
for Quality Assurance of Educational Activities and Higher Education
Military Institute of Armored Forces
of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
192, Poltavskyi Shliakh str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2696-1278

Moroz Volodymyr Mykhailovych
Doctor of sciences (Public Administration), Professor,
Head of the Department of Sociology and Public Administration
of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2, Kyrpychova str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0796-5035

Shanidze Oleksandr Dmytrovych
Postgraduate student of the Department of Sociology and Public Administration
of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2, Kyrpychova str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0484-6746

CATEGORICAL CONTENT OF THE DEFINITION OF "GENDER": FEATURES OF ACTUALIZATION AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

Relevance of the issue. *The rapidity of modern socio-political and socio-economic transformations in the world has not only led to a paradigm shift in worldview concepts regarding gender issues, but also to the need for a gradual revision of established social-scientific constructs and categories. Such a revision is impossible to imagine without clarifying the categorical content of the basic definitions related to gender issues.*

Purpose of the article *– to clarify the categorical content of the definition of "gender" in accordance with the challenges of modern socio-political transformations and to formulate the authorial interpretation of the corresponding category*

Research methods. *In order to achieve the goal of the study, the following methods of scientific knowledge were used: monographic method and generalization method – to clarify the content*

of the gender phenomenon and actualize its main determinants; axiomatic method – to select those interpretations of gender that can be selected for further analysis; analysis method – to clarify the quintessence of the content of the interpretations of gender selected for analysis; formalization method and synthesis method – to conceptualize generalizations regarding gender issues, as well as to formulate the authorial definition of the term "gender".

Research results. *Based on the results of the most common approaches in scientific literature to the interpretation of the categorical content of definition of "gender" were identified groups of constructs that define its quintessence. Based on the results of generalizing these constructs, we formulated the authorial interpretation of the definition of "gender", namely – gender is a concept (phenomenon, construct) artificially synthesized by society, which, according to the vector of its actualization, focuses on the distribution of social roles, statuses, cultural signs, etc. of a person in accordance with established worldview constructs regarding the attribution of certain manifestations of self-awareness (self-identification) in accordance with the characteristics of femininity and masculinity. It was found that gender can be considered simultaneously, both at the product level and as a source of globalization transformations in the world.*

This duality of gender creates the conditions for its consideration at the basic level, on the one hand, for understanding the civilizational transformations taking place in society (conducting a gender analysis of events, phenomena, states, etc. in order to understand the causes and content of social transformations), and on the other hand, for finding mechanisms for ensuring social development (ensuring such conditions for the society development under which social roles reinforce each other, that is, they are not simply not antagonistic, but are components of a harmoniously formed unity).

Key words: *gender, gender identity, socialization, social institutions and processes, social norms and traditions, social construct, value system, male and female models of behavior, femininity and masculinity, context of development.*

УДК 316.346.2-055.2:004.738.5:711.4
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.25

Петренко-Лисак Алла Олександрівна
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1316-5002

Коломієць Тетяна Володимирівна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берстейський, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2715-7804

Баханов Олексій Юрійович
викладач кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берстейський, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4868-4096

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ПРОЦЕСАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСТА

Актуальність проблеми. *Цифровізація міста радикально змінює соціальну тканину урбаністичного простору. Вона формує нові форми доступу до ресурсів і влади, але водночас поглиблює існуючі нерівності. Водночас, досвід жінок у цифровізованому місті виявляється структурно відмінним, оскільки алгоритмічні системи, інфраструктурна нерівність і символічна репрезентація у медіа відтворюють багатовимірні форми гендерної асиметрії. Дані міжнародних інституцій засвідчують гендерний цифровий розрив залишається стійким навіть у високорозвинених регіонах, зокрема сталу нерівність у доступі жінок до цифрових технологій, інтернету, міських сервісів і можливостей участі в управлінні урбаністичними процесами. Це особливо актуально в контексті відбудови українських міст, де цифрова модернізація повинна враховувати принципи соціальної справедливості, інклюзії та культурного різноманіття. Ігнорування гендерної оптики ризикує консервувати патерни дискримінації та знижує потенціал сталого розвитку.*

Мета статті – *розроблення теоретико-аналітичної рамки, що пояснює, як процеси диджиталізації та модернізації міського середовища впливають на гендерну структуру урбаністичних відносин, а також окреслення напрямів формування інклюзивної цифрової політики, здатної мінімізувати соціальні нерівності та розкрити потенціал цифровізованих міст для жінок.*

Методи – *вторинний аналіз міжнародних звітів (ООН, Світовий банк, ITU, GSMA), критичний дискурсивний аналіз і концептуальне моделювання в межах парадигми пізнього модерну.*

У результаті дослідження показало, що цифровізація міських середовищ відтворює структурну гендерну нерівність на перетині інфраструктурних, культурних і алгоритмічних чинників. Жінки залишаються менш представленими в цифровій економіці, мають обмежений доступ до міських ресурсів і рідше залучені до процесів ухвалення рішень. Смарт-урбанізм без гендерної оптики ризикує посилити соціальну фрагментацію. Участь жінок у проєктуванні цифрових політик є ключовою умовою справедливого та стійкого міського розвитку.

Ключові слова: *місто, диджиталізація, урбанізм, модерн, модернізація, ідентичність, гендер, гендерні конфлікти, гендерні статуси жінок, міграція, комунікація, медіа, простір, візуальне, культура, конфлікт, волонтерська діяльність.*

Вступ. Формування модерну є глобальним і суперечливим процесом, що має як прогресивні, так і регресивні риси [1]. У контексті цифровізації міст модерн розкривається через інтенсивну урбанізацію та трансформацію комунікаційних мереж, що впливають на структуру соціальних відносин. Цифровізація міського середовища, яку в останні два десятиліття прискорюють як глобальні, так і локальні соціотехнічні зсуви, становить багатовимірний процес, що включає одночасно матеріальні, інституційні та культурно-символічні трансформації. Незважаючи на ці трансформації, гендерні статуси жінок продовжують формуватися під впливом тенденцій гендерної асиметрії, що проявляється у нерівності між жінками й чоловіками в соціальних ролях, доступі до ресурсів, прийнятті рішень і соціальній мобільності. У процесі диджиталізації сучасного міста ця асиметрія набуває нових форм, які безпосередньо впливають на гендерні статуси жінок, зокрема в цифровому середовищі. Водночас гендерні статуси жінок, сформовані в результаті цієї нерівності, визначають характер і спрямованість цифрових трансформацій у міському середовищі. Подальше формування гендерної асиметрії, яке не зникає не зважаючи на процеси модернізації, зумовлене як структурними факторами – зокрема біологічним есенціалізмом та розподілом суспільства на приватну і публічну сфери, – так і агентною діяльністю індивідів [2]. Символічне насильство, що здійснюється із несвідомої згоди самого соціального агента, укорінюється в ментальних структурах через гендерно забарвлені габітуси. Гендерна нерівність виступає індикатором соціальної нестабільності та каталізатором конфліктогенності, закладеної у протистоянні норм, цінностей та соціальних практик [2]. Перевага чоловіків у публічній сфері, історично закріплена через соціалізацію і патерн виховання, відтворюється і в новітніх цифрових форматах міст. Тому подолання гендерного розриву в контексті цифровізації урбаністичних просторів є умовою для створення справедливого, інклюзивного і стійкого міського середовища. Відбудова та модернізація українських міст після війни теж вимагатиме не лише технічних рішень, а й комплексного підходу, інтегрованого з цілями сталого розвитку [3]. Цифровізація міського простору має стати основою для інклюзивного оновлення, що передбачає подолання соціальної нерівності, забезпечення гендерної рівності та підтримку культурної ідентичності.

Цифровий обіг даних, коду та алгоритмічних рішень постає як окремий шар урбаністичного устрою, котрий накладається на вже усталені інфраструктури влади, економіки та повсякденних практик. У постмодерному світі ідентичність стала множинною, гнучкою та нестабільною [4, с. 102]. Плинність соціальних практик і глобальні зміни спричинили трансформацію ідентичностей у тимчасові й ситуаційні проєкти. Сучасна людина постійно адаптується, приміряючи різні ідентичності відповідно до обставин, що відображає фрагментарність і мінливість соціальної реальності [4, с. 102]. Цифровізація посилює плинність ідентичностей, зокрема жіночих. Соціальні практики стають більш ситуативними й нестабільними, а ідентичність, зокрема гендерна, стає більш гнучкою.

У фокусі цього дослідження перебуває не загальна технічна конфігурація розумних міст, а її гендерний вимір, тобто спосіб, у який цифрові інновації модернізації по-різному залучають, підтримують або ж виключають містянок і містян залежно від їхньої гендерної приналежності та гендерних ролей. Історичний досвід України ще за часів козацької доби засвідчує високий рівень особистої незалежності, сили та освіченості жінок в Україні [5]. Жінки брали участь у боротьбі за волю поряд із чоловіками, проявляючи стійкість навіть у несприятливих обставинах, і активно сприяли розвитку освіти та культури [5]. Диджиталізація міського життя на початку XXI ст. трансформує тканину урбаністичного простору, переводячи соціальні взаємодії у гібридний континуум фізичних і електронних топік. Під тиском цифрових платформ відбувається переозначення просторових, економічних і культурних процесів, що визначають повсякденні траєкторії містян і впливають на виробництво соціальної нерівності. У цьому контексті гендер постає як ключовий соціальний маркер, що визначає доступ до цифрових ресурсів, інфраструктур та символічних кодів урбаністичного середовища.

Після Другої світової війни урбанізація, науково-технологічний прогрес і модернізація не лише оновили міську інфраструктуру, а й трансформували соціальні інститути, цінності

та повсякденні практики [6, с. 68]. Сучасна цифровізація міст продовжує цю динаміку, водночас відкриваючи нові можливості й виклики для жінок у міському середовищі. Міські простори дедалі більше визначаються технологічними та комунікаційними потоками, подолання гендерного розриву у цифровій сфері набуває особливої ваги. Аналіз цифрового розвитку станом на 2024 рік виявляв стійкий гендерний розриву доступі до Інтернету та цифрових технологій [7, p. 50]. Станом на 2023 рік рівень користування Інтернетом серед жінок у світі становив 65%, що на 5% менше порівняно з чоловіками. У регіонах Африки та арабських країн ця різниця зростає до 10%, тоді як у Європі та обох Америках залишається на рівні лише 2% [7, p. 50]. Особливо гостро ця нерівність проявляється у країнах з низьким рівнем доходів, де доступ до Інтернету мали лише 20% жінок проти 34% чоловіків. Дані GSMA додатково свідчать, що загалом жінки на 13% рідше за чоловіків володіють смартфонами, а в країнах із середнім і низьким рівнем доходу – на 19% рідше користуються мобільним Інтернетом [7, p. 50]. Дослідження UNICEF зафіксувало, що у 2021 році в країнах із низьким доходом на кожні 100 юнаків, які мали доступ до Інтернету, припадало лише 44 дівчини [7, p. 50–51]. У контексті розвитку смарт-сіті ці диспропорції вказують на критичну необхідність впровадження політик цифрової інклюзії, орієнтованих на подолання гендерного розриву, оскільки без рівного залучення жінок міста майбутнього ризикують посилити соціальну нерівність замість її подолання.

Постмодерністська соціологія пропонує розглядати місто як текст, що постійно переписується різними акторами. Цифрові сліди стають частиною цього тексту, фіксуючи практики переміщень, споживання і взаємодії. Проте читання такого тексту лишається привілеєм тих, хто володіє аналітичною інфраструктурою, переважно компаній-постачальників даних та державних структур. Важливим є отримання концептуальної рамки, яка обумовить дослідження гендерних питань у контексті цифіровізації міст. Структурна детермінація доступу до цифрових ресурсів у цифровізованих містах проявляється, зокрема, у нерівномірному розгортанні мереж високошвидкісного інтернету, у варіативності тарифних планів, що можуть виявитися перешкодою для домогосподарств із низьким доходом, та в культурних нормах, які регулюють використання технологій у домашньому середовищі. В економічно розвинених містах бар'єром стають не стільки інфраструктура чи вартість, скільки розрив у компетенціях, який характеризується впевненістю користування алгоритмічно-медійними інструментами, що потрібні для участі у цифровій економіці та публічній політиці. Значущою тут є ще й інституційна (законодавча, бюрократична) компонента: від прозорості процедур реєстрації бізнесу онлайн до доступності дистанційних державних послуг такі механізми можуть або підживлювати, або нівелювати гендерні асиметрії. Гендерний статус жінок у диджиталізованому місті тісно пов'язаний з цифровою грамотністю та доступом до цифрових ресурсів. Цей фактор конституює включення або виключення жінок з міського управління, цифрової економіки (фріланс, маркетплейси), онлайн-освіти, цифрової мобільності (транспортні застосунки), охорони здоров'я (е-рецепти, телемедицина). Контроль над цими ресурсами визначає владу: володієш доступом – можеш впливати на зміну диджиталізованого середовища.

Мета статті – розроблення теоретико-аналітичної рамки, що пояснює, як процеси диджиталізації та модернізації міського середовища впливають на гендерну структуру урбаністичних відносин, а також окреслення напрямів формування інклюзивної цифрової політики, здатної мінімізувати соціальні нерівності та розкрити потенціал цифровізованих міст для жінок.

Завдання полягають у виявленні ключових механізмів формування гендерного цифрового розриву, аналізі впливу алгоритмічного управління на доступ жінок до міських ресурсів, оцінці трансформації публічних і приватних просторів під тиском цифрових платформ, формулюванні практичних орієнтирів для стейкголдерів міського розвитку з огляду на принципи соціальної справедливості та різноманітності.

Методи дослідження. Застосовано вторинний аналіз глобальних статистичних звітів, зокрема ООН, Світового банку, ITU та GSMA. Використано критичний дискурсивний аналіз, щоб окреслити, як алгоритмічні платформи відтворюють гендерні асиметрії. Метод концептуального моделювання дозволив інтегрувати емпіричні показники у пояснювальну рамку пізнього модерну.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У сучасній соціологічній думці проблема інтеграції гендерної перспективи в урбаністичні дослідження набуває особливої ваги в контексті розвитку смарт-сіті. М. Морфій та співавт. у своїй роботі аналізують участь жінок у русі за відкриту науку, демонструючи, що культури, орієнтовані на комунальність і прозорість, стимулюють залучення жінок [8]. Автори вказують на те, що відкриті наукові спільноти, що тяжіють до співпраці замість індивідуалістичних практик, створюють умови для підвищення гендерної рівності [8]. Такі підходи є релевантними для розвитку смарт-міст, де цифрові інновації повинні бути не тільки технократичними, а й орієнтованими на інклюзію. Р. Марсігліано та співавт. досліджують феномен «розумного міста» як простору конфлікту інтересів, вказуючи на загрозу маргіналізації певних груп, включно з жінками, через нерівний доступ до цифрових ресурсів [9]. Використовуючи постмодерністську рамку, автори підкреслюють необхідність плюралізму у проєктуванні смарт-міст для запобігання структурному відтворенню соціальної нерівності [9]. К. Лівий акцентує на тому, що інклюзивне управління в містах майбутнього вимагає врахування гендерної динаміки при плануванні технологічних систем, оскільки гендерні дисбаланси у доступі до цифрових сервісів можуть поглибити соціальну фрагментацію [10]. Індійський контекст розглянуто у дослідженні Institute for Transportation and Development Policy, що аналізує мобільність жінок у містах Індії. Підкреслюється, що незважаючи на переважне користування громадським транспортом серед жінок, існують численні бар'єри, пов'язані з небезпекою сексуальних домагань і відсутністю інфраструктурних рішень, орієнтованих на потреби жінок [11]. Це ще раз наголошує на необхідності впровадження гендерночутливих транспортних систем у смарт-сіті. У дослідженні World Bank акцентується на тому, що розсіяне поселення переміщених жінок у неформальних районах міст, відсутність доступу до безпечного транспорту і громадських просторів сприяють посиленню соціальної ізоляції та вразливості до насильства [12]. Це доводить важливість врахування особливих потреб жінок у міграційній політиці смарт-урбанізму. Таким чином, інтеграція гендерної перспективи в урбаністичне планування в умовах цифрової модернізації міського простору має розглядатися як обов'язкова умова сталого розвитку смарт-сіті. Постмодерністська соціологія наголошує, що міста повинні перестати бути просторами гегемонії окремих груп і перетворитися на інклюзивні поліфункціональні середовища, що забезпечують рівні можливості для всіх мешканців, незалежно від їхньої гендерної ідентичності.

Результати дослідження. У часи цифровізації міст ці історичні приклади набувають нового значення: жінки, як активні учасниці соціальних процесів, формують інклюзивні цифрові міські простори, сприяють розширенню доступу до технологій і забезпечують розвиток інтелектуального потенціалу міських громад. Процеси урбанізації, що послабили традиційні соціальні норми та вплив локальних громад, створили умови для динамічної трансформації гендерних ролей у міському середовищі [13]. Відхід від класичної патріархальної моделі, де чоловіки домінували у публічному просторі, а жінки – у приватному, не призвів до повної нівеляції гендерних відмінностей [13]. Розвиток цифрової інфраструктури міст без урахування гендерної специфіки ризикує поглибити існуючі дисбаланси.

На початку 1980-х років гендерні студії як окрема сфера знань увійшли до наукового дискурсу західноєвропейських країн, США та Канади [14, с. 21]. Раніше, у 1960-х роках, термін «гендер» використовувався переважно у значенні граматичної категорії, що позначала рід [14, с. 21]. Поступово відбулася соціологізація цього поняття, яка відображала усвідомлення його тісного зв'язку із соціальною структурою, політичними та економічними інституціями суспільства. Запровадження гендеру як соціально-культурного конструкта стало відповіддю на необхідність подолання уявлень про природну заданість статевих ролей [14, с. 21]. Розвиток цифровізованих міських просторів вимагає врахування гендерної динаміки, оскільки технологічні системи та цифрові комунікаційні сервіси відтворюють або трансформують соціальні ролі. У сучасному інформаційному суспільстві комунікативний чинник пронизує всі сфери суспільного життя, визначаючи зміст і динаміку соціально-політичних та економічних процесів, а також трансформуючи традиційні механізми соціального контролю [15]. У процесі

цифровізації міст ці зміни набувають особливого значення для жінок. Соціальні медіа створюють нові можливості для мобілізації, самоорганізації та посилення громадянської активності жінок у міських середовищах. Водночас доступ до цифрової інфраструктури і навичок залишається нерівномірним, що потребує цілеспрямованих політик цифрової інклюзії для жінок, аби забезпечити їхню повноцінну участь у модернізації урбаністичних просторів. Цифровізація сучасного міського середовища відкриває нові можливості для самовираження, творчості та участі у громадському житті [16, p. 84]. Проте в умовах постійних технологічних змін громадяни, особливо жінки, стикаються з викликами адаптації, необхідністю освоєння нових навичок та збереження власної ідентичності. Ідентичність у сучасному світі проявляється як динамічний процес, що змінюється під впливом культури, історії, технологій і соціальних інституцій [4, p. 103–104]. Плинність сучасності та індивідуалізація відкривають нові можливості для жінок у місті: цифрові платформи стають інструментом самовираження, боротьби за видимість та участь у створенні міського простору. Водночас жінки змушені орієнтуватися у мозаїчному, часто суперечливому середовищі, де ідентичність формується ситуативно під впливом глобальних і локальних змін.

Міські простори вже не обмежують соціальну взаємодію фізичними межами – цифрові платформи формують нові формати комунікації, змінюючи концепції часу і простору [16, p. 86]. У мережевому суспільстві жінки отримують більше можливостей для самореалізації, але водночас зазнають тиску цифрових мереж, що посилює ризики контролю та нерівності. Досвід ініціативи UN Women «Safe Cities and Safe Public Spaces» засвідчив, що формування гендерночутливого міського середовища є питанням соціальної справедливості та стратегічною умовою сталого розвитку міст [17, p. 2]. Взаємодія місцевих урядів, жіночих громадських організацій, молодіжних феміністських ініціатив і дослідницьких інституцій продемонструвала, що ефективні стратегії боротьби з насильством потребують локалізованих даних і включення маргіналізованих груп у процеси міського планування. Досвід ініціативи показав, що розвиток безпечних міст пов'язаний із підвищенням політичної участі жінок, економічним розширенням їхніх можливостей і зміцненням автономної мобільності у міському просторі. При цьому медіа, як традиційні, так і цифрові, водночас репрезентують жіночі досвіди в місті й формують уявлення про належність до міського простору. Візуальні репрезентації міст у медіа визначають, які ідентичності стають видимими, а які залишаються на маргінесі, що напряму впливає на жіночі стратегії самопрезентації та мобільності.

Толерантність у сучасному суспільстві є динамічним і нестабільним явищем, що змінюється разом із соціальними процесами [18, с. 78]. Попри сталість терміну, сама толерантність у повсякденних практиках виявляється ситуативною та залежною від змін у соціокультурному полі. Плинність модерності спричиняє транзитивний характер толерантності: вона формується й переформовується під впливом політичних, економічних, культурних змін [18, с. 78]. Умови модернізації сьогодні вимагають як технологічних інновацій, так і радикальної переоцінки соціальної ролі жінок у міському просторі як суб'єктів, здатних формувати безпечні, доступні та стійкі середовища для життя представників різних гендерів. У процесах планування та розвитку міських просторів гендерна нерівність залишається системною проблемою, яка призводить до створення урбаністичних середовищ, не інклюзивних для жінок та маргіналізованих груп [19, p. 8]. Конфлікт в урбаністичному середовищі часто виникає через нерівний доступ до ресурсів, інфраструктури та символічного простору. Гендерні дисбаланси посилюють ці конфлікти. Ключовими бар'єрами виступають обмежений доступ до якісних гендерних даних на міському рівні, низький рівень обізнаності та спроможності органів влади визнавати й реагувати на гендерну нерівність, сприйняття гендерної проблематики як периферійної, а також недостатність механізмів для формальної участі жінок у процесах ухвалення рішень. Ці чинники зумовлюють серйозні структурні наслідки для міського середовища: нерівномірний доступ до базових послуг (водопостачання, санітарія, гігієна), неадекватні транспортні системи, які не враховують потреб жінок, підвищене відчуття небезпеки у громадських просторах, зростання вразливості до кліматичних та екологічних ризиків, а також обмеження доступу

жінок до освіти і працевлаштування [19, p. 8]. Культура міста в цифрову добу перетворюється на багатошарову структуру взаємодії локального та глобального. Участь жінок у культурі міст – чинник формування інклюзивних наративів про міське життя. Візуальна культура перетворюється на ключовий код урбаністичної взаємодії та конструювання ідентичностей. Візуальні образи міст формуються через традиційні елементи архітектури, публічного мистецтва, цифрові медіа, соціальні мережі, рекламні платформи та візуалізації даних тощо. При цьому візуальне середовище часто фіксує або відтворює нерівність: реклама у публічному просторі репрезентує жінок переважно у стереотипних ролях, а візуальна структура інформаційних систем орієнтована на уніфікованого користувача, ігноруючи різноманітність досвідів. Cities Alliance підкреслюють, що підвищення обізнаності, розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, жіночих об'єднань та громадських організацій є критично важливим для успішного створення міських проектів, орієнтованих на принципи інклюзивності [19, p. 13–14]. Розглядаючи демографічний вимір диджиталізації, доречно апелювати до концепції селективної інклюзії. Вік, освіта, гендер та етнокультурні відмінності впливають на траєкторії залучення у цифрові середовища.

Важливо відзначити, що бар'єр не обмежується фізичним доступом до мережі: йдеться про здатність трансформувати доступ у культурно та економічно значиму участь. Наприклад, вікова група 65+ може бути підключеною до широкосмугового інтернету, але залишатися периферійною щодо е-демократичних сервісів через когнітивну складність процедур і недостатню адаптацію інтерфейсів. Таким чином, урбаністична політика, орієнтована виключно на розширення інфраструктурного покриття, ризикує підживлювати нові форми нерівності, маскуючи їх статистикою «100% підключення». Подолання цього парадоксу вимагає переходу від технократичної логіки до культурно-демографічної чутливості, де питання участі розуміється як історично вкорінений та символічно опосередкований процес. Так само урбаністичне середовище по-різному сприймається і використовується чоловіками та жінками, що призводить до формування різних потреб щодо інфраструктури, транспорту, житлової політики та організації громадських просторів [19, p. 9]. Однак ці пріоритети жіночої аудиторії рідко враховуються на етапах розробки міської політики чи реалізації інфраструктурних проєктів, що веде до їхнього системного виключення і втрачених можливостей не лише для самих жінок, а й для суспільства загалом. Цей дефіцит інклюзії особливо гостро проявляється в умовах обмежених ресурсів, характерних для значної частини країн Глобального Півдня, де нестача базових послуг поглиблює соціальні нерівності [19, p. 9]. Брак доступу до землі, гідного житла, безпечних публічних просторів та належної інфраструктури суттєво погіршує становище жінок у містах. Зміни клімату ще більше загострюють ці виклики, зокрема шляхом негативного впливу на продовольчу безпеку, догляд за дітьми та доступ до освіти [19, p. 9]. Попри домінуючу роль жінок в аграрному секторі у регіонах Південної Азії та Африки на південь від Сахари, доступ до землі, агротехнологій і ресурсів для них суттєво обмежений, що знижує їхню здатність адаптуватися до нових викликів [19, p. 9]. Також, як вказує Світовий банк (2023), процеси урбанізації часто супроводжуються зростанням неформальної забудови, де переселенці займають найдешевші доступні житлові площі, що посилює просторову сегрегацію та щільність проживання. Дисперсія таких груп у межах міських просторів ускладнює виявлення їхніх потреб і забезпечення базових послуг [12, p. 14–15]. Особливо вразливою групою залишаються жінки та дівчата, які через обмежені фінансові ресурси змушені поселятися в зонах з високим рівнем злочинності та поганою інфраструктурою. Життя в таких умовах загострює ризики для здоров'я, підвищує навантаження на жіночі ролі догляду та обслуговування, водночас ускладнюючи доступ до безпечних громадських просторів і транспорту [12, p. 14–15]. Крім того, через погані санітарні умови в неформальних поселеннях значно зростає ймовірність епідемій, що особливо вразливо б'є по дітях та, як наслідок, поглиблює залежність від жіночої праці в домашній сфері. Такі просторові нерівності, посилені зміною клімату та інституційною бездіяльністю, створюють умови для нових форм соціальної ексклюзії.

Глобалізація та міграція, як всесвітні процеси, істотно трансформують міські простори, створюючи умови для економічного та суспільного розвитку. Утім, згідно з даними Світового банку

(2023), переміщені жінки та дівчата часто зіштовхуються із відсутністю безпечних доступних парків, транспортних мереж і зон відпочинку. Висока вартість пересування та нестача безпечних громадських просторів обмежують їхню мобільність, а отже – звужують можливості для соціалізації, відпочинку й фізичної активності, що є особливо відчутним у середовищах з низьким рівнем доходів [12, p. 15–16]. Доступ до мобільності стає фактором дискримінації не лише у випадку мігранток. Дослідження у контексті індійських міст вказують на те, що саме жінки, особливо з бідніших верств, є основними користувачками громадського транспорту [12, p. 15–16]. Водночас ці простори часто стають середовищами ризику через загрозу сексуальних домагань або насильства, що, у свою чергу, примушує багатьох жінок до соціальної ізоляції. Такі процеси відзначалися, зокрема, у Карачі, де жінки та дівчата практикують обмеження пересування (пурду) або зовсім уникають виходів на вулицю без супроводу чоловіків [12, p. 15–16]. Проблеми доступності безпечного транспорту та освітлення в містах, зокрема в поселеннях внутрішньо переміщених осіб у Байдоа, підкреслюють структурну нерівність міського простору [12, p. 15–16]. Такі умови ведуть до конструювання «урбаністичних пасток» для вразливих груп, де відсутність базових умов для пересування й безпеки посилює соціальне виключення.

Зауважимо, є низка кейсів, які боряться із подібними процесами дискримінації. У Брюсселі, у співпраці з організацією Garance, запроваджено навчальні програми для працівників поліції з метою підвищення їх обізнаності щодо природи та масштабів сексуальних домагань у громадських просторах та удосконалення навичок ефективного реагування [17, p. 7]. У Лондоні в період першого карантину мер міста ініціював партнерство з громадськими організаціями для створення мережі притулків для жінок, які постраждали від насильства, з наданням комплексної підтримки – психологічного консультування, сприяння у переселенні до постійного житла та адаптації послуг для дистанційної допомоги [17, p. 7]. В Єгипті у відповідь на зростання звернень на гарячу лінію Офісу скарг жінок було впроваджено механізм оперативної допомоги через WhatsApp та створено команди швидкого реагування, що координували підтримку, включаючи домовленості з роботодавцями [17, p. 7] тощо. У відповідь на початок війни проти України у 2014 року локальні організації розгорнули допомогу переселенцям через освітні, культурні та адаптаційні програми [20, с. 21]. Було організовано дитячі табори, туристичні походи, тренінги та фотовиставки, що сприяли інтеграції новоприбулих у міські спільноти [21, с. 21]. Окрему увагу приділяли підтримці жінок і дітей, допомагаючи їм адаптуватися до нових міських умов через соціальні служби та участь у громадських ініціативах. Такі саме механізми застосовувалися після початку повномасштабної війни у 2022 р.

Аналіз гендерного розриву в цифровій сфері демонструє складну й неоднорідну картину, особливо у взаємозв'язку з розвитком цифрових навичок. Станом на 2024 рік у Європі спостерігається майже паритет у базовій цифровій грамотності серед чоловіків і жінок, однак жінки становлять лише 20% спеціалістів у галузі інформаційно-комунікаційних технологій [7, p.51]. У країнах Глобального Півдня гендерна нерівність у цифрових навичках є більш вираженою, хоча міждержавні відмінності залишаються значними. Згідно з даними звіту GSMA, у 10 із 12 досліджених країн жінки продемонстрували нижчу впевненість у власних цифрових компетенціях, причому розрив перевищував 10% у Сенегалі, Бангладеш і Пакистані [7, p. 50–51]. Водночас в Індії та Гватемалі ситуація була протилежною – жінки оцінювали свої цифрові вміння вище, ніж чоловіки. Подібна тенденція спостерігалася у дослідженні UNICEF: у семи країнах дівчата виявилися більш обізнаними в цифрових технологіях, ніж хлопці, тоді як у 21 країні з низьким і середнім рівнем доходу – навпаки [7, p. 51]. У з диджиталізацією міст подолання нерівності у цифрових компетенціях є критичним фактором, що визначатиме доступ жінок до інноваційної інфраструктури та рівень їхньої участі у проєктуванні й управлінні містами.

Дослідження показують, що жінки та дівчата в ситуації переміщення несуть подвійний тягар: поєднання доглядових обов'язків із обмеженим доступом до безпечних громадських просторів та сервісів [12, p. 25]. Структурні гендерні нерідко обмежують їхню мобільність, закріплюють економічну вразливість через доступ лише до низькокваліфікованої праці, що посилюється

соціальною ізоляцією у спільнотах переміщених осіб. У міському просторі такі процеси виявляються особливо гостро: брак безпечного транспорту, загроза гендерно-обумовленого насильства, обмежений доступ до рекреаційних зон і високий ризик дискримінації з боку роботодавців, орендодавців чи навіть офіційних органів влади. Ці явища постають як прояв фрагментації урбаністичного середовища, де традиційні соціальні контракти руйнуються під натиском глобальних криз і деформації інституцій. У процесах диджиталізації міст це може передбачати, зокрема, інтеграцію сенсорних технологій для оптимізації безпечного пересування в місті.

Показовим є зростання випадків гендерно-обумовленого насильства у міських умовах після воєн і конфліктів, що в окремих регіонах досягає 70% серед жіночого населення [12, p. 25]. При цьому культурні практики, що обмежують права жінок (наприклад, примусові шлюби чи «вбивства честі»), набувають нової сили в умовах дезінтеграції соціальних структур [12, p. 25]. Невідомість процедур скарг, страх репресій, стигматизація та залякування з боку представників інституцій залишають більшість випадків насильства нерозкритими, що призводить до відтворення циклу бідності та вразливості. Аналіз мобільних додатків, проведений дослідниками у 2020 році, виявив існування 171 цифрової платформи, спрямованої на боротьбу із гендерно-зумовленим насильством [7, p. 74]. Переважна більшість цих сервісів була розроблена в Південній Азії (26%) та Європі (25%), тоді як їхня присутність у країнах Африки на південь від Сахари (10%) та на Близькому Сході (6%) залишалася обмеженою [7, p. 74]. У цих рішень є низка недоліків, зокрема брак ефективного захисту персональних даних користувачів і фокус переважно на реагуванні на надзвичайні ситуації, а не на системну профілактику гендерного насильства, що вказує на необхідність інтеграції безпечних, інклюзивних та превентивно орієнтованих технологічних рішень у розвиток смарт-сіті. Цифрові простори сучасного міста мають враховувати гендерні аспекти безпеки та довіри під час модернізації міських екосистем.

Наведена рамка дозволяє сформулювати кілька висновків. Гендерні нерівності в цифровізованому місті мають складний характер і не зводяться до економічних показників доходу чи зайнятості. Вони продукуються на перетині культурних норм, ієрархії знань і влади, інфраструктурних можливостей, а також комунікаційних репрезентацій. Цифрові технології, попри їхню репутацію нейтральних інструментів, вплетені в природу соціальних структур і, отже, можуть відтворювати стереотипи та дискримінаційні практики, якщо не втрутитися на етапі моделювання та етичної оцінки. Оцінювання міського середовища виключно за фізичними та архітектурними критеріями є недостатнім, оскільки справжня якість життя формується також через емоційний комфорт, соціальні зв'язки та індивідуальні сприйняття мешканців. Це особливо актуально для спальних районів, де, попри стереотипи, життя вирізняється активністю, різноманітністю практик і глибоким соціальним виміром [22, с. 102]. Жінки, як користувачки локальної інфраструктури, особливо чутливі до якості довкілля та безпечності просторів. Участь жінок у розробці, тестуванні та впровадженні цифрових рішень для міста має сприйматися як системна умова підвищення якості й релевантності інфраструктур для широких груп користувачів. Міська політика має переходити від декларативного рівня «інклюзивності» до впровадження конкретних механізмів демократичної участі, коли під час інноваційних проєктів створюються «вікна» впливу для маргіналізованих груп, залучених до співтворення та спільного управління цифровими системами міста.

Локальна пам'ять міста формується через простори повсякденного життя, серед яких важливе місце займають житлові мікрорайони [23]. У сучасних містах пам'ять про міський простір формується не лише через великі історичні наративи, а й через повсякденні практики мешканців, зокрема у спальних районах [22, с. 99–100]. Жінки, які часто є основними користувачами багатьох компонентів локальної інфраструктури (дитячих садків, магазинів, громадського транспорту), відіграють важливу роль у творенні соціальної пам'яті міста. Таким чином, цифровізація сприяє оновленню урбаністичної ідентичності й розширює можливості жінок у переосмисленні та розвитку міського середовища.

Глобалізація створює нові виклики для урбанізованих просторів, де зростання населення супроводжується конфліктами й соціальними проблемами. Водночас вона відкриває

можливості для українських міст [24, с. 26]. Розвиток глобальних процесів супроводжується трансформацією культурних норм, цінностей і комунікаційних практик [24, с. 26]. Водночас глобалізація, за умови належного управління, може створювати передумови для подолання структурної гендерної дискримінації. Цифровізація, урбанізація та міграція прискорюють трансформацію соціальних норм і відкривають нові платформи для участі жінок у публічному житті, роте без цілеспрямованої політики інфраструктурної інклюзії, гендерної чутливості в міському плануванні та захисту прав на житло і безпеку, глобальні процеси можуть відтворювати та поглиблювати існуючі нерівності. П. Бурдьє критикує структурну лінгвістику за ігнорування соціального контексту мовлення та підкреслює, що мовна практика завжди вбудована в структури домінування [25]. Це особливо актуально для жінок-мігранток, які часто вимушені адаптуватися до панівних мовних і культурних кодів у містах, де мова стає не лише засобом комунікації, а й інструментом соціального виключення. Для мігранток ця нерівність посилюється: вони перебувають у позиції мовців із низьким лінгвістичним статусом, часто не маючи можливості впливати на соціальну реальність через мову. Успішна реалізація політики державного розвитку можлива лише за умови врахування досвіду інших країн, унікальності кожного історичного контексту та глибокого аналізу різних моделей модернізації [26]. Україні доцільно переймати практики державної політики країн, де посилена увага до захисту гендерних прав, зокрема мігранток.

Післявоєнна відбудова України в західних дослідженнях переважно зводиться до демократизації, посилення безпеки та економічного відновлення [27]. Водночас, високі оборонні витрати можуть спричинити бюджетні суперечності. У цьому контексті Україні варто орієнтуватися на досвід країн, здатних здійснювати послідовну модернізацію – зокрема тих, що в соціології позначаються як developmental state [27]. Вивчення прикладів азійських «тигрів», які поєднали економічне зростання з авторитарними практиками, дозволяє критично осмислити межі західної моделі модерну [27]. Технологічні й архітектурні інновації в містах повинні посилювати людський вимір, а не витісняти його [28]. Міста – це складні соціотехнічні системи, розвиток яких залежить від взаємодії з мешканцями. Технології Smart City можуть як підтримувати цю взаємодію, так і загрожувати культурній самобутності, якщо їх впроваджувати без врахування локального контексту [28]. Громадським активістам варто представляти голос громади, спиратися на локальне знання й ділитися корисними ідеями. Чиновники мають бачити себе як сервісну ланку, що підвищує ефективність рішень і зміцнює довіру до влади [29]. Політикам – мислити стратегічно й довгостроково, підтримуючи зв'язки між місцевими ініціативами та національними інституціями. Спільна мета – будувати стійкі, довірливі та ефективні відносини між громадою й управлінськими структурами [29], що в умовах цифровізації міст вимагає розвинутого електронного вряду вання. Концепт гендерної асиметрії допомагає змістити фокус у розбудові суспільства із класових протистоянь до локальних ідентичностей та культурних відмінностей [30]. Концепт гендерної асиметрії дозволяє переорієнтувати увагу з макрорівневих класових конфліктів на локальні форми соціальної нерівності у містах, зокрема ті, що виявляються у просторовій організації, доступі до ресурсів та участі в урбаністичному плануванні.

Висновки та перспективи дослідження. Узагальнюючи, можна стверджувати, що гендерний аспект диджиталізації та модернізації міста – це один з фундаментальних параметрів оцінки його сталості, справедливості та інноваційності розвитку. Проєкт розумного міста, позбавлений гендерної оптики, імовірно породжує нові соціальні тіні, закріплюючи невидимість та вразливість значної частини населення. Тоді як проєкт, котрий ураховує гендерну диференціацію доступу, потреб та ризиків, відкриває потенціал для більш комплексної, емансипативної і водночас технологічно просунутої моделі міського життя. Саме такий підхід дає змогу мислити цифровізацію як культуру і структуру одночасно – культурну, бо трансформує символічний порядок ідентичностей та взаємодій; структурну, бо втілюється в матеріальних інфраструктурах, стандартах і алгоритмічних протоколах, що скеровують потоками ресурсів та інформації.

Сучасна соціологія міста фіксує фрагментовану модерність смарт-урбанізму, коли передові технології впроваджуються точково – у фінансових та туристичних кластерах, тоді як периферійні райони залишаються недоінвестованими. Така геополітика інфраструктури формує цифрові периферії всередині міст, де жінки, особливо меншини та мігрантки, стикаються з комунікаційними бар'єрами та відсутністю онлайнових сервісів [12]. Розширення мережі 5G само собою не вирішує проблему – важлива явочна доступність пристроїв, лінгвістична адаптація інтерфейсів, висока цифрова грамотність і, найголовніше, включення жінок у контури прийняття технополітичних рішень тощо.

Трансформація гендерно-маркованого досвіду публічності та приватності торкається традиційної дихотомії «дім/вуличний простір». У патріархальних культурах «публічне» асоціювалося з чоловічою активністю, «приватне» – із жіночою. Цифрові технології змінили це розмежування: смартфон і соціальні мережі дозволяють жінкам конструювати нові «публічні» майданчики в межах дому, а віддалена робота – зміщує виробничі процеси в приватну сферу. Проте ці зміни непостійні й амбівалентні: з одного боку, спостерігається розширення професійних і комунікативних можливостей; з іншого – домашній простір не втрачає властивості гендерно-несправедливого середовища, де доглядові обов'язки залишаються переважно жіночими. Виникає феномен «подвійного навантаження»: одночасне виконання дистанційної оплачуваної праці та неоплачуваних хатніх обов'язків.

Досвід різних міст глобальної Півночі та Півдня доводить, що цифрова модернізація набуває фрагментованих форм, формуючи основу тканини інфраструктури – високотехнологічних центральних кластерів – та «островів відсталості», де мешканці вимушені покладатися на традиційні чи навіть неформальні мережі. Така неоднорідність – соціальний феномен. Вона матеріалізує асиметрії доступу до інтернету, якісного мобільного зв'язку, хмарних сервісів і цифрової грамотності. Головне, що ці асиметрії переплітаються з гендерними: економічна залежність, доглядове навантаження, страх перед насиллям – усе це чинники, які «затемнюють» життя жінок у місті. Інакше кажучи, відцифрована матеріальність міста залишається упередженою настільки, наскільки упередженими є ті соціальні структури, що задають її архітектуру. Зрештою, один із головних викликів для цифрового розвитку міста полягає в здатності розпізнавати параметри цифрової нерівності на ранніх етапах, моделювати потенційні наслідки і конструювати такі інституційні механізми, які мінімізують ризики для найбільш уразливих груп. Це потребує міждисциплінарних методологій: від ґендерно-чутливого аналізу великих даних до глибинних інтерв'ю із залученням громад, чому можуть бути присвячені майбутні дослідження. Так утвердиться процес, у якому місто буде здатне не лише збирати дані, а й застосовувати їх на благо всіх своїх мешканців незалежно від статі, віку чи соціального статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кутуєв П. В. Модерн(и): історії, теорії та практики. Одеса: Гелветика, 2017. 312 с.

2. Коломієць Т. В. Гендерна асиметрія як джерело соціальних конфліктів (український контекст). *Великі війни, великі трансформації, 1918–2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях: матер. IX міжнар. наук.-практ. конф*. 2018. С. 196–198.

3. Шкуров Є. Суспільний аспект реалізації цілей сталого розвитку в повоєнному відновленні міст. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. № 1(64). С. 199–215. DOI: https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584.

4. Петренко-Лисак А. Міські ідентичності за умов постмодернових мінливостей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2020. № 86. С. 101–108.

5. Коломієць Т. В., Кукса В. В. Роль та значення жінки в козацькій державі. *Сторінки історії: зб. наук. праць*. 2012. № 34. С. 21–32.

6. Шкуров Є. В. Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини XX століття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2024. № 4(64). С. 68–76. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698.

7. UN Habitat. World smart cities outlook 2024. United Nations Human Settlements Programme, 2024. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/12/un_smart_city_outlook.pdf

8. Murphy M. C., Mejia A. F., Mejia J., Yan X., Cheryan S., Dasgupta N., Pestilli F. Open science, communal culture, and women's participation in the movement to improve science. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2020. Vol. 117, № 39. P. 24154–24164. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.1921320117.

9. Marcigliano G., Giustini D., Grassi A. Smart cities and inequality: Challenges for inclusion. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, № 17. P. 10721. DOI: https://doi.org/10.3390/su141710721.

10. Levy K. E. C. Data driven: Truckers, technology, and the new workplace surveillance. Princeton: Princeton University Press, 2022. 288 p.

11. Institute for Transportation and Development Policy. Women and transport in Indian cities: Problems, perspectives and policies. New York: Institute for Transportation and Development Policy, 2018. 60 p.

12. World Bank. Gender & forced displacement in cities. 2023. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099110323161023204/pdf/P1749910706c6c014086e903e0437504040.pdf.

13. Коломієць Т. В., Василець О. І. Вплив урбанізації на трансформацію гендерних ролей. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4(44). С. 36–42.

14. Бондар Г. Г. Гендер та понятєво-категоріальний апарат гендерології, соціології гендеру та гендерних студій: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. № 51. С. 21–26.

15. Єнін М., Коржов Г. Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. № 49(1). С. 22–29.

16. Hurova I. V., Shkurov Y. V. Man in digitized urban socio-cultural space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research.* 2023. No. 24. P. 75–87.

17. UN Women. Safe cities & safe public spaces global results report 2017–2020. 2021. URL: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/07/safe-cities-and-safe-public-spaces-global-results-report-2017-2020

18. Петренко-Лисак А. Ситуативна та плинна толерантність постмодерну. *Habitus*. 2021. № 24(1). С. 77–81.

19. Cities Alliance. Gender Equality Action Plan 2022–2023. 2022. URL: https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/2021-12/GenderEqualityActionPlan2022-2023.pdf

20. Баханов О. Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді вимушених переселенців у досвіді діяльності неурядової організації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 3. С. 20–26.

21. Баханов О. Відповідність цілей молодіжної стратегії ЄС на 2019–2027 роки глобальним цілям сталого розвитку (ЦСР) на 2015–2030 роки в контексті сфер соціального впливу на суспільство і молодь. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 1(1). С. 8–13.

22. Петренко-Лисак А. Пам'ять спального мікрорайону: (не) для туристів. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2021. № 1(12). С. 98–117.

23. Петренко-Лисак А., Вільхова Д. Суспільство в музеї чи музей в суспільстві (до питання про роль соціології в міських музейних практиках). *Місто: історія, культура, суспільство.* 2022. № 2(14). С. 155–176.

24. Шкуров Є., Єнін М., Коломієць Т., Лаундра К. Глобалізаційні процеси в сучасному місті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. № 3(51). С. 19–30. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412

25. Бурдьє П., Вакан Л. Мова, гендер і символічне насильство. *Рефлексивна соціологія.* Київ: Медуза, 2015. С. 112–153.

26. Кутуєв П. В., Северинчик О. П., Макаренко Д. В. Держава, що сприяє розвитку: чи можлива подорож зі Східної Азії до Східної Європи? *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 2(38). С. 3–12.

27. Fedorchenko-Kutuev R., Pygolenko I., Khomiak A. Ukrainian state between the imperatives of democracy and post-war modernization. *The Ideology and Politics Journal*. 2023. Vol. 1(23). P. 148–171.

28. Шкуров Є. В. Унікальність як виклик та можливість у становленні SmartCity. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2023. № 2(94). С. 140–150. DOI: https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.140-150.

29. UN-Habitat, UN Women. Her City: A guide for cities to sustainably design urban spaces together with girls. 2021. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/03/02032021_her_city_publication_low.pdf.

30. Коломієць Т. В. Подолання гендерної асиметрії як механізм регулювання соціальних конфліктів українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Пра*во. 2019. № 3(43). С. 41–51.

REFERENCES

1. Kutuev, P. V. (2017). *Modern(y): istorii, teorii ta praktyky* [Modernity(ies): Histories, Theories, and Practices]. (312 pp.). Helvetyka. [in Ukrainian]

2. Kolomiiets, T. V. (2018, November). Genderna asymetriia yak dzherelo sotsial′nykh konfliktiv (ukraïns′kyi kontekst). In *Velyki viiny, velyki transformatsii, 1918–2018 roky: Konflikty ta myr u XX i XXI storichchiakh* [Gender Asymmetry as a Source of Social Conflicts (the Ukrainian Context)] (pp. 196–198). IX International Scientific Conference Proceedings. [in Ukrainian]

3. Shkurov, Ye. (2025). Suspil′nyy aspekt realizatsii tsilei staloho rozvytku v povoiennomu vidnovlenni mist [The Social Aspect of Achieving Sustainable Development Goals in the Post-War Reconstruction of Cities.]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, 1*(64), 199–215. https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584 [in Ukrainian]

4. Petrenko-Lysak, A. (2020). Mís′ki identychnosti za umov postmodernovykh mynlyvostei [Urban Identities under Conditions of Postmodern Changes.]. *Sotsial'ni tekhnolohiï: aktual'ni problemy teorii ta praktyky*, (86), 101–108. [in Ukrainian]

5. Kolomiiets, T. V., & Kuksa, V. V. (2012). Rol′ ta znachennia zhinky v kozat′kii derzhavi [Women's roles in the Cossack state]. *Storinky istorii*, (34), 21–32. [in Ukrainian]

6. Shkurov, Ye. V. (2024). Misto v protsesakh rozbudovy i sotsial′nykh zmin u zakhidnii sotsiolohiï druhoï polovyny XX stolittia [The City in the Processes of Development and Social Change in Western Sociology of the Second Half of the 20th Century.]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4*(64), 68–76. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698 [in Ukrainian]

7. UN-Habitat. (2024). *World smart cities outlook 2024*. United Nations Human Settlements Programme. https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/12/un_smart_city_outlook.pdf

8. Murphy, M. C., Mejia, A. F., Mejia, J., Yan, X., Cheryan, S., Dasgupta, N., & Pestilli, F. (2020). Open science, communal culture, and women's participation in the movement to improve science. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 117*(39), 24154–24164. https://doi.org/10.1073/pnas.1921320117

9. Marcigliano, G., Giustini, D., & Grassi, A. (2022). Smart cities and inequality: Challenges for inclusion. *Sustainability, 14*(17), 10721. https://doi.org/10.3390/su141710721

10. Levy, K. E. C. (2022). *Data driven: Truckers, technology, and the new workplace surveillance*. Princeton University Press.

11. Institute for Transportation and Development Policy. (2018). *Women and transport in Indian cities: Problems, perspectives and policies* (60 pp.).

12. World Bank. (2023). *Gender & forced displacement in cities*. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099110323161023204/pdf/P1749910706c6c014086e903e0437504040.pdf

13. Kolomiiets, T. V., & Vasilets, O. I. (2019). Vplyv urbanizatsii na transformatsiiu gendernykh rolei [The Impact of Urbanization on the Transformation of Gender Roles.]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4*(44), 36–42. [in Ukrainian]

14. Bondar, H. H. (2011). Hender ta poniattievo-katehorial′nyi aparat henderolohiï, sotsiolohiï henderu ta hendernykh studii [Gender and the Conceptual and Categorical Framework of Genderology, Sociology of Gender, and Gender Studies: Toward Problem Formulation.]. *Sotsial'ni tekhnolohiï: aktual'ni problemy teorii ta praktyky*, (51), 21–26. [in Ukrainian]

15. Yenin, M., & Korzhov, H. (2021). Merezheva komunikatsiia: Ryzyky ta perspektyvy (na osnovi opytuvan hromads′koi dumky v krainakh YeS) [Network Communication: Risks and Prospects (Based on Sociological Public Opinion Surveys in EU Countries).]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 49*(1), 22–29. [in Ukrainian]

16. Hurova, I. V., & Shkurov, Y. V. (2023). Man in digitized urban socio-cultural space.. *Anthropological Measurements of Philosophical Research, 24*, 75–87. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295321

17. UN Women. (2021). *Safe cities & safe public spaces: Global results report 2017–2020*. https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/07/safe-cities-and-safe-public-spaces-global-results-report-2017-2020

18. Petrenko-Lysak, A. (2021). Sytuatyvna ta plynna tolerantnist′ postmodernu. [Situational and Fluid Tolerance of Postmodernity.]. *Habitus, 24*(1), 77–81. [in Ukrainian]

19. Cities Alliance. (2022). *Gender equality action plan 2022–2023*. https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/2021-12/GenderEqualityActionPlan2022-2023.pdf

20. Bakhanov, O. (2019). Sotsial′no-pedahohichna pidtrymka ditey ta molodi vymushenykh pereselentsiv. [in Ukrainian]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3*, 20–26. [in Ukrainian]

21. Bakhanov, O. (2021). Vidpovidnist′ tsilei molodizhnoi stratehii YeS (2019–2027 rr.) tsiliam staloho rozvytku (2015–2030 rr.) [Correspondence of the EU Youth Strategy 2019–2027 Goals with the Global Sustainable Development Goals (SDGs) 2015–2030 in the Context of Social Impact on Society and Youth.]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 1*(1), 8–13. [in Ukrainian]

22. Petrenko-Lysak, A. (2021). Pam'iat′ spal′noho mikroraionu: (ne) dlia turystiv [Memory of a Residential Neighborhood: (Not) for Tourists.]. *Misto: Istoriia, Kul'tura, Suspilstvo, 1*(12), 98–117. [in Ukrainian]

23. Petrenko-Lysak, A., & Vilkhova, D. (2022). Suspilstvo v muzei chy muzei v suspilstvi? [Society in the Museum or Museum in Society (On the Role of Sociology in Urban Museum Practices).]. *Misto: Istoriia, Kul'tura, Suspilstvo, 2*(14), 155–176. [in Ukrainian]

24. Shkurov, Ye., Yenin, M., Kolomiiets, T., & Laundra, K. (2021). Hlobalizatsiini protsesy v suchasnomu misti [Globalization Processes in the Modern City]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3*(51), 19–30. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412 [in Ukrainian]

25. Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2015). Mova, hender i symvolichne nasyl′stvo [Language, Gender, and Symbolic Violence]. In *Refleksyvna sotsiolohiia* (pp. 112–153). Meduza. [in Ukrainian]

26. Kutuev, P. V., Severinchyk, O. P., & Makarenko, D. V. (2018). Derzhava, shcho spryiaie rozvytku: chy mozhlyva podorozh iz Skhidnoi Azii do Skhidnoi Yevropy? [Developmental State: Is a Journey from East Asia to Eastern Europe Possible?] *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 2*(38), 3–12. [in Ukrainian]

27. Fedorchenko-Kutuev, R., Pygolenko, I., & Khomiak, A. (2023). Ukrainian state between the imperatives of democracy and post-war modernization. *Ideology and Politics Journal, 1*(23), 148–171.

28. Shkurov, Ye. V. (2023). Unikal′nist′ yak vyklyk ta mozhlyvist′ u stanovlenni Smart City. [Uniqueness as a Challenge and Opportunity in the Formation of a Smart City]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka, 2*(94), 140–150. https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.140-150 [in Ukrainian]

29. UN-Habitat & UN Women. (2021). *Her City: A guide for cities to sustainably design urban spaces together with girls*. https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/03/02032021_her_city_publication_low.pdf

30. Kolomiiets, T. V. (2019). Podolannia gendernoi asymetrii yak mekhanizm rehuliuvannia sotsial′nykh konfliktiv. [Overcoming Gender Asymmetry as a Mechanism for Regulating Social Conflicts in Ukrainian Society]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3*(43), 41–51. [in Ukrainian]

Petrenko-Lysak Alla Oleksandrivna
PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sectoral Sociology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-d Glushkova Avenue, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1316-5002

Kolomiiets Tetiana Volodymyrivna
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sociology,
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
37 Beresteiskyi Avenue, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2715-7804

Bakhanov Oleksii Yuriiovych
Lecturer at the Department of Sociology,
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
37 Beresteiskyi Avenue, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4868-4096

THE GENDER ASPECT OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE PROCESSES OF URBAN DIGITALISATION AND MODERNISATION

Relevance of the Problem. *Urban digitalisation radically reshapes the social fabric of urban spaces, creating new forms of access to resources and power while simultaneously deepening existing inequalities. The experience of women in digitalised cities reveals a structurally distinct dimension, as algorithmic systems, infrastructural disparities, and symbolic representations in the media reproduce complex forms of gender asymmetry. Data from international institutions indicate that the gender digital divide remains persistent even in highly developed regions, highlighting ongoing inequalities in women's access to digital technologies, the internet, urban services, and opportunities for participation in urban governance. This issue is particularly relevant in the context of rebuilding Ukrainian cities, where digital modernisation must incorporate the principles of social justice, inclusivity, and cultural diversity. Ignoring a gender-sensitive perspective risks entrenching patterns of discrimination and undermining sustainable development potential.*

Aim of the Article. *The aim is to develop a theoretical and analytical framework that explains how urban digitalisation and modernisation processes affect the gender structure of urban relations, and to outline pathways for the formation of inclusive digital policies capable of minimising social inequalities and unlocking the potential of digitalised cities for women.*

Methods. *The study employs secondary analysis of international reports (by the UN, World Bank, ITU, and GSMA), critical discourse analysis, and conceptual modelling within the paradigm of late modernity.*

Results. *The findings demonstrate that the digitalisation of urban environments reproduces structural gender inequalities at the intersection of infrastructural, cultural, and algorithmic factors. Women remain underrepresented in the digital economy, have limited access to urban resources, and are less involved in decision-making processes. Smart urbanism without a gender-sensitive perspective risks exacerbating social fragmentation. Women's participation in the design of digital policies is identified as a key prerequisite for achieving fair and sustainable urban development.*

Key words: *city, digitalisation, urbanism, modernity, modernisation, identity, gender, gender conflicts, women's social statuses, migration, communication, media, space, visuality, culture, conflict, volunteerism.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 141.32(477)
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.26

Чурсінова Оксана Юріївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-8197-8638

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Р. М. ВЕРБОВОЇ «ПЕРСОНАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ»

В епоху стрімких глобальних змін і викликів інформаційного суспільства традиційні моделі пізнання втрачають актуальність. Саме тому дослідження особливостей філософії персоналізму набуває нового значення. В контексті суспільних дискусій про етичні, політичні та культурні орієнтири, все більшого зосередження на цінності окремої людини монографія «Персоналізм в українській філософії» постає дослідженням, в якому подане оригінальне трактування ролі індивіда в суспільстві як в історичному, так і в сучасному розумінні.

Актуальність цього дослідження обумовлена тим, що ідеї персоналізму створюють фундамент побудови суспільства, де кожна особа визнається унікальним носієм моральних цінностей, прав і свобод. Сучасні виклики – глобалізація, соціальна нерівність та культурні зсуви – вимагають не лише повернення до багатої спадщини української філософії, а й розробки конструктивних підходів для вирішення нагальних питань гуманізму та етики. Монографія є важливим науковим внеском, що сприяє глибокому теоретичному осмисленню і практичному впровадженню принципів персоналізму в життя суспільства.

Монографія Вербової Р. М. «Персоналізм в українській філософії» є комплексним дослідженням, що розкриває витоки, еволюцію та сучасні прояви персоналізму як у світовій, так і в українській філософських традиціях. Завдяки ґрунтовному історико-філософському аналізу персоналістичних тенденцій зокрема, і в українській думці, авторка розкриває основні засади цього напряму європейської філософії, демонструє його трансформацію під впливом культурних, соціальних та історичних чинників.

У монографії здійснений аналіз концепцій українських та зарубіжних авторів, які досліджували найважливіші філософські проблеми персоналізму. Окреслюються позиції щодо розуміння сутності людини, зокрема української особистості. Розглянуті питання структури особистості, її впливу на становлення нації як у загальному, так і в українському контексті, також показано взаємозв'язок філософського та наукового знання в працях представників українського персоналізму. Досліджено особливості українського національного характеру, акцентовано значущість персоналістичних і екзистенційних ідей для розвитку інтелектуальних засад як західної, так і української культури.

Монографія «Персоналізм в українській філософії» представлена авторкою у вигляді чотирьох розділів [4].

У першому розділі монографії Вербова Р. М. здійснює ґрунтовний аналіз теоретико-методологічних засад виникнення персоналізму. Авторка розглядає широке коло джерел, на яких базується розвиток персоналістичної думки в європейській та американській філософській традиції і поступово переходить до аналізу відповідної специфіки української філософії.

У межах аналізу наукової літератури, присвяченої персоналізму, Р. М. Вербова звертається до праці Чеслава Станіслава Бартніка «Персоналізм», в якій простежується історичний розвиток цієї філософської течії. Особливої уваги заслуговує періодизація американського персоналізму, що пропонує автор: від ідеалістичного та прагматичного етапів до його модифікації в контексті ідей американської демократії [4]. В рецензованій монографії детально розглянуто особливості формування базових персоналістичних понять в межах французького та німецького персоналізму. Завдяки такому зіставленню стає зрозумілим, як саме європейська та американська гілки персоналізму вплинули на зародження і становлення інтелектуальних пошуків українських персоналістів.

Цікавим напрямом у першому розділі монографії є дослідження християнської містичної філософії (Майстер Екхарт, Якоб Беме, Парацельс, Джордано Бруно), її вагомого внеску в розвиток персоналістичних ідей. Авторка наголошує, що містична традиція, базована на особистісному переживанні взаємозв'язку людини зі світовим цілим, оперує специфічною гносеологічною установкою. Ця настанова на індивідуальний досвід дозволяє уважніше придивитися до процесу становлення особи, змін у структурі індивідуальної свідомості. Водночас у межах християнської метафізики Р. М. Вербова виокремлює три течії персоналізму: реляційний, субстанційний та абсолютистський, в межах яких своєрідно трактується питання про місце і роль особи у світі [4]. Звернення до різних історичних традицій католицької метафізики свідчить, що в межах одного релігійного вчення можуть співіснувати різні позиції – церковного, сакрального та світського розуміння особистості.

Важливою складовою аналізу, представленого у першому розділі, є оцінка впливу критичної філософії Іммануїла Канта на формування персоналістичних концептів. Авторка наголошує, що кантівські міркування про персоналізацію, статус особи, її моральний обов'язок дають підстави розглядати проблему особистості не лише з погляду онтологічної унікальності людини, а й через призму етичного вибору та свободи дії. Звернення Р. М. Вербової до праць середньовічних мислителів, діячів епохи Відродження, кантівської філософії свідчить про те, що вона розглядає персоналізм як багатоаспектний напрям: від релігійно-метафізичного до етико-практичних вимірів.

Таким чином, у першому розділі авторка демонструє, що персоналізм є філософською течією, витоки якої містяться в різних інтелектуальних традиціях – від релігійної містики до раціонального пізнання. Ґрунтовний огляд іноземної філософської думки дозволяє простежити процес формування персоналізму в Західній Європі, в Америці, зрозуміти, яким чином ці ідеї сприймала та адаптувала українська інтелектуальна спільнота. Авторка підкреслює, що проблеми особи, її взаємин із суспільством і місця в глобальному світі сьогодні набувають особливої актуальності, тому увага до персоналізму вітчизняних філософів цілком виправдана.

У другому розділі монографії «Персоналізм в українській філософії» Р. М. Вербова майстерно поєднує ґрунтовний історико-філософський аналіз із глибоким осягненням сутності персоналістичних ідей, простежуючи розвиток цього напряму в американських та європейських інтелектуальних традиціях. Дослідниця послідовно демонструє, як твердження про незрівнянну цінність людської особистості та утвердження її гідності закріплювалися у різних національних контекстах.

Окремої уваги заслуговує розгляд філософських засад маніфесту Емманюеля Муньє, крізь призму яких постають ключові принципи європейського персоналізму, зокрема, визнання трансцендентного виміру людини, відповідальність за власний життєвий вибір та акцент на духовній складовій. Р. М. Вербова не лише висвітлює історико-культурне підґрунтя виникнення цих поглядів, а й переконливо розкриває їхній вплив на формування світогляду сучасних мислителів.

Важливе місце в цьому розділі посідає розгляд персоналістичного вчення Кароля Войтили (папи Івана Павла II). Авторка підкреслює глибину й оригінальність ідей майбутнього понтифіка, який, спираючись на біблійне вчення та власні філософські рефлексії, наголошував на центральній ролі людської особи в трудовій та духовній суспільних сферах. Р. М. Вербова

акцентує увагу на сприйнятті людини як суб'єкта, здатного до свідомого й відповідального вибору, наділеного непорушною гідністю та покликаного до безперервного самовдосконалення. У цитованих фрагментах творів Кароля Войтили яскраво простежується думка про існування двох «вимірів» людини: того, ким вона є, та ідеалу, яким вона прагне стати [5, 6, 7]. На переконання мислителя, саме ця напруга між двома полюсами слугує рушієм особистісного розвитку й морального зростання.

Поєднання витоків американського персоналізму з ідеями Еммануеля Муньє та Кароля Войтили у монографії сприяє цілісному баченню, що відображає універсальне прагнення утвердити гідність кожної особистості, її свободу, відповідальність і моральну самореалізацію.

У третьому розділі монографії Р. М. Вербової «Персоналізм в українській філософії» ґрунтовно аналізуються джерела та розвиток персоналістських ідей у вітчизняній думці, зокрема висвітлено внесок Григорія Сковороди, Тараса Шевченка й Василя Стуса.

Г. Сковорода як предтеча українського персоналізму вважає самопізнання головним шляхом осягнення оточуючого світу; тільки через глибоке розуміння власної сутності можна усвідомити сутність буття, трансформувати «тлінну» людину в справжню «внутрішню». Особливу увагу мислитель приділяє поняттю «серця», яке слугує ключем до налагодження гармонійних взаємин між людьми; саме серце виокремлює неповторність кожної особи і сприяє усвідомленню глибинних основ людського буття [2, 3].

Т. Шевченко, розглядаючи особу крізь призму її екзистенційних викликів, акцентує увагу на тому, що найважливіші прагнення людини народжуються з власного життєвого досвіду, а серце, яке він називає «самостійною істотею», стає осередком драматичних пошуків та глибоких рефлексій. Таке розуміння, на думку авторки монографії, розкриває перед читачем не лише розмаїття внутрішніх переживань, а й моральні зобов'язання людини щодо світу та оточуючих.

Василь Стус, як відзначає Р. М. Вербова, звертається до ідеї самовдосконалення як ключового показника духовності й багатогранності людського існування. Він наголошує, що свобода є атрибутом буття особи і водночас необхідною умовою пізнання світу. Бог, на думку В. Стуса, постає найвищою цінністю та водночас джерелом справжньої свободи, адже лише в контексті абсолютної особистості людина здобуває можливість повніше розкрити власний потенціал.

Отже, завдяки глибокому й різнобічному аналізу творчих здобутків зазначених мислителів, авторка монографії розкриває цілісне бачення персоналізму як невіддільної складової української філософської традиції.

Четвертий розділ монографії «Персоналізм в українській філософії» присвячений становленню персоналістських ідей у сучасному вітчизняному філософському просторі. Авторка пропонує оригінальне прочитання поглядів Андрея Шептицького, Йосифа Сліпого, Олександра Кульчицького та Сергія Кримського. Розглядаються особливості християнського персоналізму А. Шептицького і Й. Сліпого, в працях яких акцентується ідея самовдосконалення, що дає змогу глибше збагнути природу людини й осягнути сенс її існування. Особливий наголос зроблено на боголюдяності як безумовній цінності та святості, як невід'ємній передумові зростання особистості. В поглядах Й. Сліпого щодо поєднання науки й віри наголошено на особливій ролі самопошани, адже саме через неї розкривається справжня сутність кожної людини.

Важливе місце в монографії відведено національному персоналізму О. Кульчицького, творчість якого є істотним внеском в українську інтелектуальну спадщину, її інтеграцію в європейський контекст, адже філософ трактує націю як співтовариство осіб, здатних спільно й цілісно реалізувати свій духовний та інтелектуальний потенціал. Духовність у такій концепції постає не як набута якість, а як результат наполегливого особистісного самозростання.

Окрему увагу авторка приділяє поглядам С. Кримського, який розвивав ідеї персоналізму через поняття «монадної особи» – індивідуальності, що усвідомлює себе в контексті історичної доби, національної культури та ідентичності. Завдяки відчуттю власної неповторності формується вища інстанція людської самості – особа, а процес самобудівництва набуває ознак духовного чинника [1].

Загальний аналіз персоналізму в монографії допомагає охопити різноманітні його грані та водночас засвідчує його тісний зв'язок із національними й загальноєвропейськими філософськими традиціями. Такий багатовимірний підхід робить дослідження Р. Вербової ґрунтовним, цікавим для представників української філософської думки, а також широкого кола вітчизняних інтелектуалів.

Монографія Р. М. Вербової «Персоналізм в українській філософії», характеризується обґрунтованою й деталізованою структурою, яка дозволяє послідовно розглядати питання відповідно до їх складності. Монографія може бути корисною не тільки для українських науковців, але й для студентів та аспірантів, сприятиме їх кращій орієнтації у проблематиці філософських дисциплін в процесі вивченні курсів «Історія української філософії», «Філософія XX–XXI ст.», «Філософська антропологія» та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербова Р. Смислова космогонія як особливість духовності особи у персоналізмі Сергія Кримського. Філософсько-психологічні аспекти духовності у науковій, педагогічній та управлінській діяльності : зб. тез IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 вересня 2023 р.) / за ред. декана філософського факультету Л. В. Рижак. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 41–43.
2. Сковорода Г. Розмова, названа алфавіт, або буквар світу. Сковорода Г. Твори : у 2 т. К. : АТ Обереги, 1994. Т. 1. С. 413–462.
3. Сковорода Г. Змія і буффон. Сковорода Г. Сад пісень. К. : Веселка, 1983. С. 96.
4. Персоналізм в українській філософії : монографія / Р. М. Вербова. – Львів: «Новий Світ-2000», 2024. 260 с.
5. Wojtyla K. Milosc I odpowiedzialnosc. Lublin, 1960. 255 s.
6. Wojtyla K. Osoba I czyn. Kraków : Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1969. 329 s.
7. Wojtyla K. Osoba I czyn w aspekcie swiadomosci. Lublin, 1966. 450 s.

Chursinova Oksana Yuriivna
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy
Lviv Polytechnic National University
12, Stepana Bandery str., Lviv, Ukraine

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Аксьонова Віра Ігорівна
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЖИТТЯ ПОЗА ШАБЛОНАМИ (ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ КОНТЕКСТ СИМВОЛІЧНОГО ІНТЕРАКЦІОНІЗМУ) **4**

Борінштейн Євген Руславович
ФІЛОСОФІЯ ТРАМПІЗМУ: КРИЗА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ЗРУШЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ **11**

Врайт Галина Яківна, Даниленко Анастасія Володимирівна
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ) **18**

Гончарова Ольга Євгенівна
ІМАНЕНТНА РЕАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ У ФЕНОМЕНАЛЬНІЙ ДІЙСНОСТІ В ПОСТСИНГУЛЯРНИХ УМОВАХ МЕТАКОМУНІКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА **24**

Дрозд Богдан Юрійович
ФОРМИ І СФЕРИ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕТРОСПЕКТИВА **34**

Козленко Павло Юхимович
ПАРАДИГМИ ГУМАНІЗМУ: ВІД СВОБОДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ ДО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ **45**

Маді Галина Іванівна
ПОСТМОДЕРН ЯК ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ: ЗНАЧУЩІСТЬ ГУМАНІЗМУ **52**

Мельник Юрій Миколайович, Тодорова Світлана Миколаївна, Шевченко Ганна Анатоліївна
РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ **59**

Поплавська Тетяна Миколаївна
ФІЛОСОФІЯ ГАРМОНІЇ ЯК ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ **66**

Прокопович Лада Валеріївна
ДІПФЕЙКОВА РЕАЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ **78**

Савицька Інна Миколаївна, Стадник Борис Миколайович
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА **85**

Stovpets Vasyl Grygorovych, Stovpets Oleksandr Vasylovych, Sinkovska Tetiana Viktorivna
SOCIAL-PHILOSOPHIC RETHINKING OF THE MAIN THEORIES ON THE ORIGIN OF CONSCIOUSNESS **94**

Трахановський Анатолій Олександрович
ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РЕФЛЕКСІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВІЗІЯ **103**

Хоменко Віталій Віталійович
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ОНТОЛОГІЧНІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ **109**

Черненко Володимир Олександрович
ГУМАНІТАРНІ СТРАТЕГІЇ МОВНИХ ЗНАЧЕНЬ: КУЛЬТУР-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ **116**

Янушевич Ірина Анатоліївна
БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ..... **123**

ГНОСЕОЛОГІЯ

Ханжи Володимир Борисович
ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ. ЧАСТИНА ПЕРША..... **130**

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Bairamova Olena Viktorivna
METAMORPHOSES OF PROFESSIONAL COMPETENCIES:
PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF HARD AND SOFT SKILLS INTEGRATION..... **138**

Левченков Євгеній Олександрович
ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ
В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... **145**

Павлов Юрій Валерійович
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **154**

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Швед Зоя Володимирівна, Нестерова Марія Іванівна
ПРАВОВІ СИСТЕМИ РЕЛІГІЙ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... **163**

Shpakovych Vitalii Volodymyrovych
DIFFERENTIATING HUMAN PERFECTION, DEIFICATION, SALVATION
AND SANCTIFICATION IN ORTHODOX THEOLOGY..... **172**

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Запорожченко Олексій Володимирович, Садова Світлана Олегівна
МОДЕРНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ:
ПРІОРИТЕТИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **181**

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Мороз Світлана Анатоліївна, Мороз Володимир Михайлович, Шанідзе Олександр Дмитрович
КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «ҐЕНДЕР»:
ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ..... **191**

Петренко-Лисак Алла Олександрівна, Коломієць Тетяна Володимирівна, Баханов Олексій Юрійович
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
В ПРОЦЕСАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСТА..... **201**

РЕЦЕНЗІЇ

Чурсінова Оксана Юріївна
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Р. М. ВЕРБОВОЇ
«ПЕРСОНАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ»..... **215**

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY

Aksenova Vira Ihorivna
ETHNO-NATIONAL SELF-REGULATION OF UKRAINIAN SOCIETY: LIFE OUTSIDE THE TEMPLATES (POSTMODERN CONTEXT OF SYMBOLIC INTERACTIONISM) 4

Borinshtein Yevgen Ruslavovich
THE PHILOSOPHY OF TRUMPISM: THE CRISIS OF HUMAN SELF-IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF A SHIFT IN MORAL VALUES 11

Wright Halyna Yakivna, Danylenko Anastasiya Volodymyrivna
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF LEADERSHIP STUDY (SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECT) 18

Honcharova Olha Evgenivna
IMANENT REALITY OF HUMAN ESSENCE IN PHENOMENAL REALITY IN POST-SINGULAR CONDITIONS OF THE METACOMMUNICATIVE ENVIRONMENT 24

Chursinova Oksana Yuriivna
FORMS AND SPHERES OF HUMAN ALIENATION: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL RETROSPECTIVE 34

Kozlenko Pavlo Yukhimovych
PARADIGMS OF HUMANISM: FROM FREEDOM AND JUSTICE TO MULTICULTURALISM AND TOLERANCE 45

Madi Halyna Ivanivna
POSTMODERN AS A PHILOSOPHICAL CONCEPT: THE SIGNIFICANCE OF HUMANISM 52

Melnik Yurii Mykolaiovych, Todorova Svitlana Mykolaivna, Shevchenko Hanna Anatoliivna
THE ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN SOCIETY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECT 59

Poplavska Tetiana Mykolaivna
PHILOSOPHY OF HARMONY AS A PHILOSOPHY OF THE SOCIETY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT 66

Prokopovych Lada Valeriivna
DEEP-FAKE REALITY: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF AN EDUCATIONAL EXPERIMENT 78

Savytska Inna Volodumurivna, Stadnyk Borys Mykolayovych
PLATO'S CONCEPTUALIZATION OF JUSTICE 85

Stovpets Vasyl Grygorovych, Stovpets Oleksandr Vasylovych, Sinkovska Tetiana Viktorivna
SOCIAL-PHILOSOPHIC RETHINKING OF THE MAIN THEORIES ON THE ORIGIN OF CONSCIOUSNESS 94

Trakhanovsky Anatoly Oleksandrovych
SOFTWARE AS AN ENVIRONMENT OF REFLECTION: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL VISION 103

Khomenko Vitaliy Vitaliyovych
DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY: ONTOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL PERSPECTIVES 109

Chernenko Volodymyr Oleksandrovych
HUMANITARIAN STRATEGIES OF LANGUAGE MEANING:
CULTURAL ANTHROPOLOGICAL AND SOCIAL ASPECTS **116**

Yanushevich Irina Anatolyevna
BASIC PRINCIPLES OF LIBERALISM AND THEIR TRANSFORMATION
IN MODERN POLITICS **123**

GNOSEOLOGY

Khanzhy Volodymyr Borysovych
INTERACTION OF SCIENCE AND RELIGION: EPISTEMOLOGICAL ASPECT. PART ONE **130**

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Bairamova Olena Viktorivna
METAMORPHOSES OF PROFESSIONAL COMPETENCIES:
PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF HARD AND SOFT SKILLS INTEGRATION **138**

Levchenkov Yevheniy Oleksandrovych
RESEARCH INTO THE FORMATION OF ENVIRONMENTALLY ORIENTED EDUCATION
IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE **145**

Pavlov Yurii Valeriiovych
FEATURES OF SOCIALIZATION OF STUDENT YOUTH IN THE CONDITIONS
OF WAR: PROBLEMS AND PERSPECTIVES **154**

PHILOSOPHY OF RELIGION

Shwed Zoya Volodymyrivna, Nesterova Maria Ivanivna
LEGAL SYSTEMS OF RELIGIONS AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH **163**

Shpakovych Vitalii Volodymyrovych
DIFFERENTIATING HUMAN PERFECTION, DEIFICATION, SALVATION
AND SANCTIFICATION IN ORTHODOX THEOLOGY **172**

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTE AND PROCESSES

Zaporozhchenko Oleksii Volodymyrovych, Sadova Svitlana Olehivna
MODERNIZATION OF NATIONAL SOCIAL POLICY:
PRIORITIES, CHALLENGES, AND PROSPECTS **181**

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Moroz Svitlana Anatoliivna, Moroz Volodymyr Mykhailovych, Shanidze Oleksandr Dmytrovych
CATEGORICAL CONTENT OF THE DEFINITION OF “GENDER”:
FEATURES OF ACTUALIZATION AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT **191**

Petrenko-Lysak Alla Oleksandrivna, Kolomiiets Tetiana Volodymyrivna, Bakhanov Oleksii Yuriiovych
THE GENDER ASPECT OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS
IN THE PROCESSES OF URBAN DIGITALISATION AND MODERNISATION **201**

REVIEWS

Chursinova Oksana Yuriivna
REVIEW OF THE MONOGRAPH BY R. M. VERBOVA
“PERSONALISM IN UKRAINIAN PHILOSOPHY” **215**

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 1, 2025

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл. вид. арк. 15,09. Ум. друк. арк. 26,04. Зам. № 0325/252.
Підписано до друку 28.02.2025. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.